

DUMITRU VITCU

7098

ISTORIA SALINELOR MOLDOVEI ÎN EPOCA MODERNĂ

UNIVERSITATEA „AL.I. CUZA”
IAȘI · 1987

ISTORIA
SALTINOR
IN EPOCA

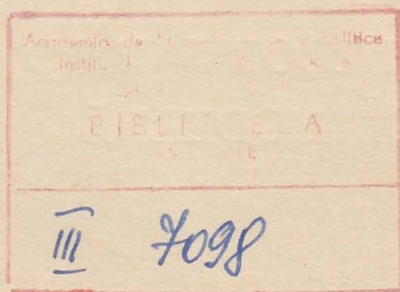
ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

A N U A R U L
INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
„A. D. XENOPOL“
(SUPPLEMENT IX)

DUMITRU VITCU

ISTORIA SALINELOR MOLDOVEI
ÎN EPOCA MODERNĂ

UNIVERSITATEA „AL. I. CUZA“
IAȘI, 1987

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE

A

REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

A N U A R U L
INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
„A. D. XENOPOL“

(SUPLIMENT IX)

C O N T I N U T

CUVÎNT ÎNAINTE

INTRODUCERE

Capitolul I. PRIVIRE ÎNTR-UNA ASUPRA EXPLOATĂRII SĂRII ÎN MOLDOVA DIN ÎNCĂLZIRII ÎN ÎNCEPUTULUI AL XIX-LEA

DUMITRU VITCU

1. Istoria și evoluția sării în arhitectura economiei feudale românești
2. Săla de săruri: existența și exploatarea sării în Moldova
3. Amurgul unui metier feudal românesc

ISTORIA SALINELOR MOLDOVEI
ÎN EPOCA MODERNĂ

Capitolul III. PRODUCȚIA DE SĂRI

1. Tehnica de producție. Proiecte de ameliorare tehnică
2. Forța de muncă în săruri
3. Producția de sare și produse
4. Condiții și relații de muncă
5. Regimul de viață și de muncă
6. Rolul sării în economia țării
7. Rolul sării în comerțul internațional

Biblioteca Academiei Române - Iași

15TC009298

Capitolul IV. VALORI

1. Distribuția
2. Exportul "Grâuului Sărat"
3. Distribuția sării
4. Rolul sării în economia țării
5. Rolul sării în comerțul internațional
6. Beneficiile statului și ale concesionarilor

ÎNCHIERE

OPUSCUL

ENGLISH SUMMARY

INDICE

ABREVIERI

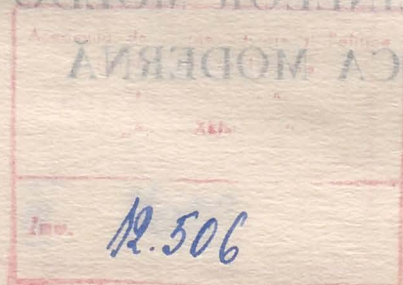
UNIVERSITATEA „AL. I. CUZA“
IAȘI, 1987

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
"A. D. XENOPOL"
(SUPPLEMENT IX)

DUMITRU VIȚCU

ISTORIA SALINELOR MOLDOVEI

UNIVERSITATEA "AL. I. CUZA"
IASI, 1987

CUPRINS

CUVINT ÎNAINTE	5
INTRODUCERE	7
Capitolul I: PRIVIRE ISTORICĂ ASUPRA EXPLOATĂRII SĂRII ÎN MOLDOVA PÎNĂ LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA	
1. Locul și rolul sării în ansamblul economiei feudale românești	19
2. Știri despre existența și exploatarea sării în Moldova	23
3. Amurgul unui monopol domnesc	27
Capitolul II: SUB REGIMUL JURIDIC AL REGULAMENTULUI ORGANIC	
1. Cadrul legal între tradiție și inovație	53
2. Administrarea ocnelor și condițiile arendării lor	64
3. Antreprize și antreprenori. Averi și falimente	70
Capitolul III: PRODUCȚIA DE SARE	
1. Tehnica de producție. Proiecte de ameliorare tehnică	86
2. Forța de muncă la ocne	98
3. Producția de sare și productivitatea muncii	111
4. Condiții și relații de muncă la ocne:	
a) Regimul de viață și de muncă a rufetașilor	120
b) Regimul de detenție a condamnaților la ocnă	133
c) Tulburări sociale	138
Capitolul IV: VALORIFICAREA PRODUCȚIEI DE SARE	
1. Desfacerea sării pe piața internă	149
2. Exportul „aurului alb”	161
a) „Drumurile sării”	164
b) Spre Balcani	176
c) Spre Rusia	187
3. Beneficiile statului și ale concesionarilor	193
ÎNCHEIERE	205
GLOSAR	207
ENGLISH SUMMARY	209
INDICE	215
ABREVIERI	223

C O N T E N T S

FOREWORD .	5
INTRODUCTION .	7
Chapter I : A HISTORICAL SURVEY OF SALT EXPLOITATION IN MOLDAVIA UNTIL THE EARLY XIX-th CENTURY	
1. The Importance of Salt for the Romanian Medieval Economy	19
2. Information on the Existence and Exploitation of Salt in Moldavia	23
3. The End of an old Hospodar's Monopoly	27
Chapter II : THE MOLDAVIAN SALT MINES UNDER THE JURIDICAL REGIME OF THE "REGLEMENT ORGANIQUE"	
1. The Lawful Statute between Tradition and Innovation	58
2. The Administration of the Salt Mines. Leasing and its Conditions	64
3. Private Enterprises and Enterprisers of the Salt Mines. Good Fortunes and Bankruptcies	70
Chapter III : THE PRODUCTION SALT	
1. The Technique of Production. Projects of Technical Improvements	86
2. The Labour Power in the Mines	98
3. The Production of Salt and the Productivity of Work	111
4. Conditions and Relations of Work in the Salt Mines :	
a) The Miners' Conditions of Life and Work	120
b) The Conditions of Life of the Convicts in the Salt Mines	133
c) Social Unrest in the Salt Mines	138
Chapter IV : THE CAPITALIZATION OF THE PRODUCTION OF SALT	
1. The Salt Delivery on the Internal Market	149
2. The Export of the "White Gold"	161
a) The Roads of Salt	164
b) The Export of Salt to Balkans	175
c) To Russia	187
3. The Benefits of the State and of the Enterprisers	198
CONCLUSIONS .	205
GLOSSARY .	207
ENGLISH SUMMARY .	209
INDEX .	215
ABBREVIATIONS .	223

CUVÎNT ÎNAINTE

Lucrarea de față a fost elaborată în cadrul planului de cercetare al Academiei R. S. România cu peste un deceniu și jumătate în urmă și susținută ca teză de doctorat în cadrul Facultății de istorie și filozofie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași. Revizuită în spiritul observațiilor și sugestiilor formulate atunci de îndrumătorii științifici ai tezei (regretatul prof. dr. Dimitrie Berlescu și prof. dr. Costache Cihodaru) și de referenții științifici de specialitate (dr. Leonid Boicu, prof. dr. Gheorghe Platon și prof. dr. Dinu C. Giurescu), pusă în acord cu ultimele noutăți bibliografice în materie și redimensionată în funcție de cerințele actuale ale editării lucrărilor de acest gen, *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă* își propune ca — pe temeiul unui vast material documentar, în cea mai mare parte inedit — să ofere o cuprinzătoare și nuanțată înțelegere a fenomenelor economice îndeosebi, dar și sociale, politice și instituționale circumscrise evoluției exploatării sării în Moldova într-o perioadă istorică distinctă, guvernată de dispozițiile Regulamentului organic. Am numit-o modernă — chiar dacă, judecată în alte planuri, aceeași epocă reclamă limite cronologice mult mai largi — pentru că începuturile ei coincid cu abolirea monopolului feudal al domniei asupra veniturilor ocnelor de sare și trecerea acestora în seama statului, deopotrivă în Moldova și în Țara Românească, iar sfârșitul se suprapune momentului Unirii Principatelor și pe tărîm administrativ, al abandonării practicii de esență feudală a concesionării ocnelor și preluării în regie de către stat a întregului proces de exploatare și de administrare a acestora, asigurînd astfel premisele evoluției pe făgaș capitalist unei ramuri economice de primă importanță și, totodată, unei surse de venit esențială pentru tezaurul public.

Intrucît unele paragrafe ale lucrării au fost valorificate anterior în cuprinsul cîtorva studii publicate în paginile revistelor ieșene de istorie, pentru a nu crea confuzii în privința citării unor surse informative a căror identitate s-a modificat între timp, am preferat menținerea localizării lor inițiale; este vorba de colecția de *Documente istorice* de la secția de Manuscrise a Bibliotecii Academiei R. S. România și de fondurile *Secretariatului de Stat al Moldovei* și, respectiv, *al Țării Românești* (pentru anii 1856—1862) de la Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, transferate în răstimp din vechile depozite la Arhiva Istorică Centrală București, unde — sub aceleași cote — pot fi astăzi consultate de cei interesați.

Acum, cînd rodul mai vechilor noastre strădanii vede lumina tiparului, ne revine plăcuta datorie de a mulțumi tuturor celor care, prin îndemnuri, sugestii, observații ameliorative și binevoitoare atitudini, ne-au încurajat și sprijinit în toate fazele premergătoare : documentare, elaborare și așteptare. Sentimente de aleasă grațitudine exprimăm conducerii Universității „Al. I. Cuza” și Comitetului de redacție al *Anuarului Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”*, îndeosebi lui Leon Șimanschi și Gabriel Bădărău, pentru înlesnirea apariției acestei cărți, colegilor din colectivul de istorie modernă a României pentru statornică colaborare, iar colegului Ștefan Sorin Gorovei și pentru generoasa osteneală a tehnoredactării.

Dumitru Vitcu

Iași, 5 decembrie 1986

INTRODUCERE

Situându-se pe primul loc în cadrul industriei extractive a Moldovei pînă către sfîrșitul veacului trecut, exploatarea sării a constituit, de-a lungul timpului, una dintre cele mai însemnate surse de venit ale Cărmării domnești și, apoi, ale Vistieriei statului. Imensele rezerve de sare adăpostite în subsolul moldovean și pomenite cu regularitate, aproape obsedant, în însemnările călătorilor străini ce ne-au vizitat țara au asigurat statornicia unei îndeletniciri și progresul — e adevărat, foarte lent dar continuu — al unei ramuri industriale demne astăzi, mai mult ca oricînd, de interesul istoricului, economistului ori sociologului. Nețagăduit, ponderea acesteia în ansamblul economiei țării n-a fost întotdeauna aceeași; influențată de o gamă variată de factori subiectivi sau obiectivi, exploatarea sării în condițiile feudalismului la noi — cînd beneficiile rezultate aparțineau în exclusivitate domnitorului — n-a cunoscut nici proporțiile, după cum n-a avut nici repercusiunile pe care aceeași întreprindere avea să le exercite asupra evoluției de ansamblu a societății moldovenești în perioada acumulărilor de capital ce a prefațat noua orînduire social-economică. De altfel, era și firesc ca în condițiile istorice de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, cînd transformările structurale începuseră să cuprindă — cu intensități diferențiate — domenii dintre cele mai diverse ale vieții materiale și spirituale românești, o ramură productivă atît de veche, atît de necesară și cu atîtea disponibilități, ca exploatarea sării, să nu fi rămas în afara zonelor de influențe novatoare ce se conturau în epocă.

Spre deosebire însă de alte domenii, în care confruntarea dintre vechi și nou a îmbrăcat forme mai mult sau mai puțin violente, și s-a desfășurat într-o întindere mai mare ori mai mică de timp, în domeniul exploatării sării această dispută a trecut aproape neobservată, avînd loc pe fondul unei prosperări aparente a respectivei ramuri industriale. Iluzia acestei prosperități a fost creată, mai întîi, de orientarea veniturilor ocnelor de sare către Vistieria statului și participarea acestora la îmbogățirea tezaurului public — ocnele încetînd, la 1828, de a mai alimenta doar Cămara domnească — și, în al doilea rînd, de instituirea, pentru prima oară la noi, a unui regim juridic asupra exploatării salinelor, prin intrarea în vigoare (de la 1 iunie 1831 în Țara Românească și începînd cu 1 ianuarie 1832 în Moldova) a Regulamentelor organice.

Fără îndoială, preluarea de către stat a administrării veniturilor pînă atunci domnești, implicit al ocnelor, măsură consfințită prin le-

giuirea de bază a țării, a însemnat o piatră de hotar în evoluția industriei extractive moldovenești, în cadrul căreia exploatarea sării și-a menținut și în perioada ulterioară, cu autoritate, cel dintîi loc. Privită prin prisma necesităților stringente pe care le reclama economia Moldovei, măsura operată a avut (sau trebuia să aibă) ca efect sporirea responsabilităților față de soarta unei surse de venit atît de importante ca cea provenită din exploatarea ocnelor. Și aceasta cu atît mai mult, cu cît bogățiile subsolului nostru atrăgeau tot mai insistent atenția unor întreprinzători străini.

Prin urmare, era de așteptat ca, în noua etapă istorică ale cărei linii directoare au fost impuse prin Regulamentul Organic, salinile Moldovei — aidoma altor ramuri industriale — să fie angajate în procesul general de modernizare (cu începuturi încă timide) și să contribuie nemijlocit la progresul economic al țării. Parțial, așteptările au fost confirmate de realități. Exploatarea sării a constituit, în deceniile următoare, ramura economică cu cea mai mare pondere în realizarea veniturilor bugetare ale statului (după capitație). În plus, prin consfințirea de către Regulament a unei singure modalități de exploatare a ocnelor — modalitate des utilizată și în secolele anterioare —, anume arendarea veniturilor lor, s-au asigurat mari posibilități de înăvui-tire a unei categorii restrinse de intermediari, arendașii. Nu întîmplător, în perioada imediat următoare intrării în vigoare a Regulamentului organic, cînd dealtfel și importanța sării pentru economia națională a sporit considerabil, ocnele au constituit terenul unor aprige dispute între diverșii întreprinzători, care vedeau în acestea un domeniu de investiții minime cu rentabilitate maximă.

Aceeași normă regulamentară prezintă însă și o altă fațetă. Consacrarea unicului sistem de exploatare a salinelor, arendarea, a semnat, după cum faptele au dovedit, piedica de căpetenie în calea progresului tehnic al acestora, implicit a acumulărilor de capital atît de necesare propășirii economice în general. Menținerea acestei modalități de exploatare (arendarea) trebuie corelată însă cu stadiul de dezvoltare, de organizare economică, socială, politică și instituțională a societății românești din perioada premergătoare formării statului național român modern.

Desigur, în condițiile persistenței unor relații feudale de producție, a lipsei de credit, ca și a mîinii de lucru libere, ori a specialiștilor, procedeul arendării unor venituri ale statului a constituit soluția preferată, mai puțin riscantă, pe care conservatismul factorilor politici responsabili a impus-o. Dar, odată cu adoptarea ei, statul și-a declinat o sumă de răspunderi față de evoluția acelor ramuri de venit arendate, fiind preocupat mai mult de dobîndirea arenzilor și mai puțin de problemele legate direct de producție (raporturi de producție, volum, desfacere etc.), lăsate aproape exclusiv în seama antreprenorilor. Cum în majoritatea cazurilor aceștia n-au fost băștinași, profiturile — imense uneori — realizate de pe urma exploatării neraționale a acestei bogății minerale n-au fost îndreptate, decît în proporții insignifiante, spre procesul atît de necesar al reproducției, fiind practic scoase din circuitul economic al țării.

Preocuparea constantă a antreprenorilor de a-și spori la maximum cota de profit, uneori chiar prin încălcarea obligațiilor elementare ce le aveau către stat, adversitatea fățișă a acestora față de încercările

de modernizare a domeniului (încercări manifestate cu o frecvență revelatoare asupra spiritului novator al epocii), menținerea exploatărilor saline la nivelul tehnic al secolelor anterioare, în pofida creșterii vertiginoase a importanței lor economice, au fost dominantele unei etape distincte în istoria salinelor Moldovei. Această etapă, consfințită juridic prin Regulamentul Organic, a avut ca punct terminus momentul care care statul — pătruns nu numai de importanța salinelor pentru economia națională, dar și de necesitatea reorganizării pe alte baze a exploatării lor — a abandonat sistemul dovedit păgubitor al antreprizelor, abrogînd dispozițiile regulamentare în materie, prin legea din 9 iulie 1860 cu putere de aplicare începînd de la 1 ianuarie 1862. Adoptînd o politică economică corespunzătoare noului stadiu de dezvoltare social-politică și instituțională, statul a preluat asupra și întreaga răspundere a organizării și administrării exploatărilor saline, instituind regia ca unică modalitate legală, practică dovedită pilduitoare în țările cu tradiție în domeniul exploatării sării (Polonia, Austria, Franța).

De altfel, fenomenele economice nefiind rupte de cele sociale, politice și culturale, ci în strînsă interdependență, evoluția unora determinînd și progresul altora, se înțelege că limitele în timp ale acestei importante etape din istoria salinelor Moldovei se suprapun, în mare, unei perioade de adînci mutații structurale pe care le-a cunoscut societatea românească către mijlocul veacului trecut. Este suficient să amintim faptul că în anii ce au urmat înlăturării monopolului turcesc asupra comerțului exterior românesc (1829) și instituirii unui regim juridic adecvat prin intrarea în vigoare a Regulamentului organic, s-au consumat două dintre marile acte politice ale secolului — revoluția de la 1848 și Unirea Principatelor — cu multiple implicații asupra vieții economico-sociale și spirituale de la noi. De aici decurge nu numai utilitatea dar și necesitatea raportării — pe parcursul aprofundării — fenomenelor economice la condițiile general istorice ce le oferea Moldova în perioada respectivă, aprecierea măsurii în care transformările survenite într-unul din domeniile vieții politice ori economice sau sociale se repercutau asupra celorlalte, influențîndu-le direcția ori ritmul de dezvoltare.

Este însă surprinzător cum în istoriografia noastră, atît în cea veche cît și în cea nouă, cu prestigioase realizări în diverse domenii, chestiunile privitoare la evoluția unei ramuri economice de importanță exploatărilor saline, în cadrul specific epocii moderne la noi, au reținut așa de puțin atenția specialiștilor. Ne referim nu numai la lipsa unui studiu monografic autentic consacrat salinelor Moldovei, dar și la puținătatea preocupărilor de aprofundare pe planul evolutiv-istoric a acelor laturi ale problemei în discuție care au făcut deja obiectul unor investigații științifice de mai mare ori mai mică întindere. Abordarea unilaterală sau trunchiată a aspectelor de ordin economico-statistic, geologic, tehnic, juridic ș.a. poate fi, într-o măsură, justificată de sărăcia informațiilor documentare relative la istoria exploatărilor saline în Moldova, situație proprie însă secolelor anterioare celui trecut; vreme îndelungată exploatarea sării făcîndu-se pe seama domniei, care de cele mai multe ori, concesiona, acest venit unor particulari, în afara contractelor de arendare — și acelea foarte puține — nici un alt act nu intra în Vistierie. Cît privește documentele arendașilor (în

majoritate boieri), acestea au dispărut în cea mai mare parte, probabil în perioada imediat următoare expirării antreprizelor, când inutilitatea conservării lor era evidentă pentru deținător.

Edificatoare asupra condițiilor în care s-au păstrat vechile documente ale Cămării ocnelor a fost conduita celor din urmă cămărași domnești, care, înștiințați fiind de iminența trecerii venitului ocnelor în seama Vistieriei statului, au fugit luînd cu ei și, apoi, distrugînd socotelile și „terfelogul delarului“¹, adică tocmai acele acte care ar fi înlesnit cunoașterea producției, productivității și veniturilor exploata-rilor saline.

Nu întimplător, așadar, se pot întîlni în lucrările mai vechi, și chiar mai recente, relative la istoria salinelor noastre, aprecieri fundamentate mai puțin pe izvoarele scrise — ca, de pildă, contracte de arendare, hrisoave domnești, documente de proprietate, catastihle etc. — și mai mult pe tradiția orală păstrată nealterată, din generație în generație, printre locuitorii din preajma ocnelor. Dealtfel, vechile obiceiuri — după cum vom avea prilejul să constatăm — sînt invocate nu numai în lucrările de specialitate la care facem referințe, dar chiar și în cuprinsul unor documente oficiale din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Cu totul schimbată se prezintă situația aceleiași baze documentare pentru epoca modernă din istoria exploataării sării în Moldova, mai precis pentru perioada posterioară anului 1828. În acel an întreaga administrație a ocnelor a fost preluată din miinile vechilor cămărași și ale arendașului numit de domn și trecută în seama Vistieriei Moldovei, care a însărcinat cu o astfel de misiune pe un deplin împuternicit al ei. Cu începere de atunci, toată corespondența urmată între noua administrație a ocnelor și Vistieria țării a fost cuprinsă în dosare voluminoase, care s-au păstrat aproape integral în depozitele de arhivă organizate odată cu înființarea Serviciului Arhivelor Statului (prin Regulamentul organic). Neîndoielnic, acest fapt a oferit și oferă posibilitatea lărgirii continue a ariei de investigație documentară într-un domeniu atît de important și atît de puțin explorat din istoria economică a Moldovei veacului trecut.

Cercetări sporadice asupra unor diverse aspecte din trecutul exploataării sării în Moldova au fost totuși întreprinse începînd încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și, firește, multe dintre concluziile formulate și-au dovedit rezistența în confruntarea cu timpul. Ca o trăsătură comună celor mai multe dintre lucrările relative la saline apărute în istoriografia noastră, se poate remarca cu ușurință utilizarea — directă sau indirectă — a aceluiași suport informațional pentru partea istorică propriu zisă, anume scrierea lui Alecu Obreja intitulată *Ocnele Moldovei* și publicată în ediția română (aparținînd lui Th. Codrescu) a *Notițelor statistice asupra Moldovei* ale lui N. Șuțu, Iași, 1852. Aceasta are un pronunțat caracter memorialistic, întrucît autorul ei a funcționat vreme de aproape șapte ani (între anii 1844 și 1851) în serviciul Cămării ocnelor. Netăgăduit, pentru perioada contemporană lui Al. Obreja, informațiile furnizate de amintita scriere sînt consistente și prețioase — cu toate că, pe alocuri, prezintă unele mici inexactități.

¹ Arh. St. Iași, Litere, 0/2, f. 1.

Mai puțin convingătoare sînt însă concluziile autorului cu privire la trecutul istoric (în accepțiunea de atunci a termenului) al salinelor Moldovei și, îndeosebi, la fixarea începuturilor exploatării sării la noi, concluzii întemeiate doar pe amintirile unui vechi lucrător al ocnelor, pe deducții și supozitii². În lipsa altor izvoare pentru respectiva perioadă din istoria salinelor Moldovei, istoricii de mai târziu au preluat, însușindu-și, concluziile lui Al. Obreja, pe care le-au dezvoltat sau restrîns ulterior în funcție de direcția către care și-au orientat cercetările și, desigur, condiționat de natura materialelor documentare utilizate.

Dintre lucrările mai vechi consacrate acestei chestiuni, consemnăm, întîi de toate, pe cea aparținînd lui Gheorghe Ghibănescu, intitulată *Tîrgu-Ocna. Studiu istoric* și publicată la Iași în volumul al doilea din „Arhiva Societății Științifice și Literare” (1890—1891), p. 593—644. Sarcina elaborării acestui studiu monografic și-a asumat-o Ghibănescu în condițiile cu totul speciale dictate de izbucnirea, în 1886, a unui îndelungat proces — ce avea să dureze pînă în anul 1900 — între obștea orașului Tg. Ocna și stat, pe seama dreptului de proprietate asupra locului tîrgului. Din dorința de a sprijini cauza obștei — sprijin reafirmat și în 1900, cînd, în calitate de deputat, a fost principalul raportor al proiectului de lege pentru împroprietărirea tîrgoveților pe locurile ce le stăpîneau³ — Ghibănescu a adunat un însemnat număr de documente referitoare la istoria așezării, le-a ordonat și prelucrat în cuprinsul unui studiu de aproximativ 50 de pagini, consacrat, după propria-i expresie, doar „originilor acestui tîrg, creșterii sale și, mai ales, organizării rufetului ocnei”⁴. Precizîndu-și deci coordonatele și folosind informații necunoscute încă în epocă, pe care le-a coroborat și completat cu cele deja știute, el a realizat un studiu notabil, nu lipsit de imprecizii și inadvertențe chiar în chestiunile ce și le-au propus să le dezvolte, studiu care, bineînțeles, nu poate fi ocolit de cei ce se ocupă cu cercetarea trecutului așezării. Partea consacrată organizării rufetului ocnei este însă mai puțin izbutită, fiind întemeiată mai mult pe informațiile furnizate de amintita lucrare a lui Al. Obreja decît pe documentele epocii.

Cea mai amplă dintre toate lucrările apărute pînă acum în istoriografia românească consacrate problemei exploatării sării în România, de-a lungul secolelor, este cea datorată lui Constantin Broșteanu, *Salinele noastre. Studiu istoric, juridic și economic asupra exploatării salinelor și monopolului sării la romani și români* (pînă la 1899). București, 1901. Jurist prin formație, C. Broșteanu a adunat în cuprinsul lucrării sale aproape tot ceea ce s-a scris pînă în pragul secolului nostru relativ la salinele țării (în hotarele de atunci ale acesteia): colecțiile de documente publicate (*Uricariul* și *Hurmuzaki*), însemnări ale călătorilor străini care au trecut prin aceste locuri, cronici, memorii, sinteze de istoria românilor (Kogălniceanu, V. A. Urechia, A. D. Xenopol), studii speciale consacrate salinelor, lucrări românești și străine de drept și

² Alecu Obreja, *Ocnele Moldovei*, în N. Suțu, *Notițe statistice asupra Moldovei*, Iași, 1852, p. 148—149.

³ Vezi *Chestia domeniului Tîrgului Ocna*, București, 1900.

⁴ Gh. Ghibănescu, *Tîrgu Ocna. Studiu istoric*, în „Arhiva Societății Științifice și Literare”, Iași, II (1890—1891), p. 594.

economie politică etc. Acestea, le-a adăugat informațiile inedite ce le-a cules din Arhiva Eforiei spitalelor civile din București — instituție proprietară a terenurilor salifere din zona Slănic-Prahova. Dar, în pofida dimensiunilor impresionante, a utilizării întregii literaturi a problemei și, în sfârșit, a aprecierilor elogioase de care s-a bucurat la apariție⁵, lucrarea lui C. Broșteanu a rămas tributară scopurilor mărturisite de autor. Adevărata sa contribuție constă, în primul rînd, în analiza și dezvoltarea aspectului juridic al problemei salinelor — pretext pentru a explica legătura strînsă ce a existat între vechiul drept roman și dreptul nostru civil — și, în al doilea rînd, în adunarea laolaltă a știrilor scrise referitoare la saline. Acestea din urmă au fost reproduse, de cele mai multe ori, aidoma ca și în textul original, fiind însoțite doar de scurte comentarii. Firește, multe dintre aprecierile juristului exprimate aici sînt demne de considerație, menținîndu-și încă valabilitatea. Privită în ansamblu însă, ca „studiu istoric, juridic și economic”, lucrarea lui C. Broșteanu este lipsită de profunzime și incompletă. Aspecte esențiale ale subiectului abordat, ca, de pildă, cele referitoare la producția de sare, la condițiile realizării ei și la desfacerea acesteia pe piața internă și internațională, la raporturile de producție ori la beneficiile realizate de întreprinzători etc., au ieșit din sfera preocupărilor autorului și i-au reținut doar în mod pasager atenția.

Un interesant studiu monografic relativ la exploatarea sării în țara noastră realizase, cu cîțiva ani înaintea lui C. Broșteanu, unul dintre foștii directori ai Serviciului salinelor statului, inginerul Floru Dianu. Lucrarea acestuia, *Salinele române*, apărută la București, în 1886, abordează, din punct de vedere geologic și tehnic îndeosebi, situația salinelor din vechea Românie în anii care au urmat reorganizării exploatării și trecerii acestora în regia statului și, mai ales, în perioada posterioară introducerii mașinilor cu vapor și a instalațiilor mecanice de extracție a sării la ocnele noastre. Pentru perioada anterioară, Fl. Dianu face însă puține referiri la tehnica rudimentară de tăiere și de extracție a sării la ocne — între care amintește și de salina Tg. Ocna — și numai în măsura în care simte nevoia termenului de comparație pentru aprecierea nivelului tehnic al exploatărilor „la zi”. Demne de reținut ni se par informațiile sale privind „întinderea și grosimea culcușurilor de sare”, informații care au fost confirmate, în mare, de cercetările geologice ulterioare.

Tot în secolul trecut a apărut și broșura pretențios intitulată *Istoricul salinelor din România*, (București, 1870), avînd ca autor pe inginerul Carol Karatsoni, fost „prefect montan salinar” la ocna Mureș-Uioara, care, în 1852, fusese chemat de guvernul Țării Românești pentru a i se încredința misiunea „regenerării salinelor române”. Acceptînd invitația, el și-a oferit serviciile la ocna Slănic-Prahova, din care a făcut în anii următori o „capodoperă în arta salinară”⁶. Broșura amintită nu este altceva decît o simplă consemnare a stării tehnice în care se aflau ocnele pe care el le-a vizitat, se pare, în cei din urmă ani. Referindu-se la salinele de la Tg. Ocna, față de care își declina orice răspundere,

⁵ Gh. Ghibănescu, recomandînd cititorilor lucrarea lui Constantin Broșteanu, aprecia ținuta istorică și literară a acesteia, numind-o „arhivă istorică de documente”. Vezi „Evenimentul”, Iași, 30 mai 1901, p. 1—2.

⁶ T. Pascal, *Salinele române și d-l Carol Caratsioni*, București, 1871, p. 30.

pomenea doar lipsa unor „lucrări radicale“ și eșecul unor încercări străine (franceze) de a modifica maniera de exploatare uzitată pînă atunci.

Alte încercări monografice asupra exploatărilor saline în general, ale celor din Moldova în special, datorăm tot unor ingineri de profesie, precum M. Drăghiceanu⁷ sau A. Nemeșiu⁸, încît competența expunerii este asigurată, de regulă, aspectelor de ordin geologic și tehnic. În afara unor studii speciale consacrate aspectelor mai sus pomenite, datorate lui C. I. Istrati⁹, L. Mrazec și W. Teisseyre¹⁰, V. Meruțiu¹¹, I. Popescu-Voitești¹², G. Hanuț¹³, G. Galeriu¹⁴, M. Stamatiu¹⁵ ș.a., studii care, neîndoielnic, înlesnesc înțelegerea numeroaselor probleme ce le incumbă tratarea monografică a istoriei exploatărilor saline din Moldova în epoca modernă, consemnăm și contribuția lui Gr. Tocilescu, *Industria sării în România. Schiță economico-statistică*, publicată în „Columna lui Traian“ din anul 1874 și, mai cu seamă, documentatul articol al lui T. G. Bulat, *Ocnele de sare din Moldova. Organizarea și producția lor în 1810*, apărut în coloanele revistei „Arhivele Basarabiei“ din ianuarie-decembrie 1938. Acestea din urmă prezintă pentru noi o mai mare utilitate întrucît conțin o serie de informații necunoscute încă, cum și unele idei noi privitoare la necesitatea reevaluării de către stat a surselor de venit provenite din exploatarea sării.

În istoriografia ultimelor decenii puține sînt preocupările de aprofundare a diverselor aspecte ale evoluției acestei ramuri de producție. De asemenea, un studiu monografic consacrat exploatărilor saline din Moldova și orientat pe coordonatele ce ni le-am impus lipsește încă. Firește, nu putem face abstracție de contribuțiile științifice pe care autorii unor lucrări de sinteză ori studii cu caracter general, referitoare, fie la economia Moldovei în epoca modernă, fie la evoluția industriei extractive românești de-a lungul secolelor, le-au adus în clarificarea locului și rolului exploatărilor saline în viața economică a statului moldovenesc. Remarcăm, în acest sens și în primul rînd, valorosul studiu realizat de L. Boicu, *Industria în Moldova între anii 1848—1864* (publicat în volumul *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848—1864. Contribuții*, Ed. Academiei, București, 1963), în cadrul căruia un para-

⁷ M. Drăghiceanu, *Salinele române considerate din punct de vedere geologic, tehnic și economic*, în „Revista științifică“, București, 1874.

⁸ A. Nemeșiu, *Exploatările de sare Tg. Ocna*, 1936; idem, *Monografia săinei Tg. Ocna — studiu geologic și tehnic*, în „C.A.M.“, nr. 4, 5, 6/1943.

⁹ Dr. C. I. Istrati, *Sarea din sarnilele României*, București, 1894.

¹⁰ M. Mrazec și W. Teisseyre, *Apresu géologique sur les gisements de sel en Roumanie*, în „Moniteur du pétrole Roumain“, București, 1902.

¹¹ V. Meruțiu, *Contribuțiuni la studiul masivelor de sare din România*, București, 1912.

¹² I. Popescu-Voitești, *Quelques remarques sur l'âge du sel des régions Carpathiques*, în „Bull. Soc. Géologique Française“, vol. XIX, Paris, 1920; idem, *Noțiuni de geologia zăcămintelor de sare*, în „Revista Muzeului Geologic-Mineralogic, al Universității Cluj“, vol. V, nr. 1/1934.

¹³ G. Hanuț, *Exploatarea masivelor puternice de sare din România*, în „Bulletinul Societății Politehnice“, București, 1902—1904.

¹⁴ G. Galeriu, *Despre formațiunea terenurilor salifere din România*, București, 1887.

¹⁵ M. Stamatiu, *Istoricul exploatărilor de sare din regiunea Slănic-Prahova*, în ARMSS, s. III, t. XVIII; 1942—1943.

graf special este consacrat dezbaterei problemelor nemijlocit legate de exploatarea sării în perioada respectivă.

O lucrare cu caracter monografic, relativ recentă, privitoare la dezvoltarea mineritului în România din cele mai vechi timpuri pînă în vremea noastră, datorăm lui Nicolae Maghiar și Ștefan Olteanu¹⁶. Autorii au abordat într-un mod unitar și sintetic problemele majore ale mineritului, implicit cele specifice exploatărilor saline de pe întreg teritoriul țării, în cadrul fiecărei orînduiri social-economice în parte. Lucrearea înlesnește formarea unei imagini de ansamblu asupra rolului și locului industriei extractive în economia țărilor române de-a lungul vremii, a poziției ocupate în cadrul acelei ramuri industriale de către exploatările saline și, în sfîrșit, îngăduie urmărirea comparativă — pentru fiecare provincie istorică în parte — a evoluției acestei ramuri, respectiv subramuri, economice cu bogată tradiție la noi.

Informațiile aflate de Gheorghe Ungureanu¹⁷ în cîteva dosare din bogatele fonduri de arhivă existente la Iași i-au permis să surprindă elemente noi, deosebit de valoroase, pe planul raporturilor de producție la ocne. Extinderea și aprofundarea analizei a verificat apoi adevărul supozițiilor formulate de autor în finalul studiului, cu privire la amploarea frămîntărilor și formele de luptă ale lucrătorilor de la ocne, permițînd o mai bună cunoaștere a realităților sociale în domeniu, implicit îmbogățirea concluziilor de ordin istoric.

În sfîrșit, nu putem trece peste contribuția consistentă a lui Dinu C. Giurescu în lămurirea unui aspect esențial din istoricul exploatărilor saline românești, anume chestiunea valorificării sării pe piața externă¹⁸. Este adevărat, autorul realizează o privire de ansamblu asupra subiectului abordat de-a lungul unei perioade de aproximativ un mileniu (secolele IX—XIX), acordînd prioritate informațiilor și exemplificărilor referitoare la evoluția acestei surse de venit în Țara Românească, însă multe dintre constatările sale privind producția de sare moldovenească și participarea acesteia la export în epoca feudală îngăduie înțelegerea unor realități specifice perioadei istorice mai noi și asupra căreia ne propunem să stăruim. Utilitatea acestui studiu și a concluziilor formulate este cu atît mai mare cu cît abordarea monografică a exploatărilor saline din Moldova, într-o etapă de evoluție distinctă, reclamă aprecieri comparative, în funcție nu numai de timp, dar și de spațiu. Din acest ultim punct de vedere nu trebuie omisă salinile și dezvoltarea lor în celelalte teritorii românești, Țara Românească și Transilvania, cea dintîi cu mai multe similitudini față de Moldova în privința evoluției mineritului în general, a exploatării sării în special.

Cunoașterea, cel puțin, a unora dintre aspectele esențiale pe care le-a îmbrăcat în diverse perioade chestiunea exploatării sării în Țara Românească și Transilvania este înlesnită, desigur, de contribuțiile is-

¹⁶ Nicolae Maghiar, Ștefan Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, București, 1970.

¹⁷ Gh. Ungureanu, *Rufetul ocnelor din Moldova și revolta șavgăilor în 1843*, în *SMIMd*, I, 1957.

¹⁸ Dinu Giurescu, *Ob eksporte soli iz rumînskîkh gosudarstv na balkanskîi poluostrov pri feodalizme*, în *RESEE*, I, nr. 3—4, 1963, p. 421—462.

toriografice datorate lui Aurora Ilieș¹⁹, Liuba Iancovici²⁰, N. I. Simache²¹, Corina Pătrașcu²² și, respectiv, Al. Doboși²³, Andrei Magyari²⁴, L. Vajda și M. Mirel²⁵, Suța Ileana și Ana Ilea²⁶, Al. Neamțu²⁷, B. Bassa²⁸, I. Dordea și V. Wollmann²⁹, Petre Iambor³⁰ ș.a.

Din istoriografia universală reținem doar pe acele lucrări care, cu toate că nu fac referiri directe la economia Moldovei și la salinile acesteia în perioada ce ne preocupă, abordează o problemă asemănătoare, firește sub aspecte și din puncte de vedere specifice unui anumit cadru economic, interesând, mai ales, ca metodologie de cercetare și permițând analogii ori disocieri. Cea mai interesantă dintre toate acestea este culegerea de studii, comunicări și rapoarte, apărută la Paris, în 1968, sub redacția lui Michel Mollat, intitulată *Le rôle du sel dans l'histoire*. Culegerea înmănunchează contribuțiile științifice prezentate în cadrul unui colocviu internațional organizat la Paris, de către Comitetul de documentare istorică a Marinei franceze în colaborare cu Comitetul salinelor franceze. În majoritate însă, materialele cuprinse în culegere abordează aspecte ale comerțului maritim al sării în timpul evului mediu, urmărindu-se, succesiv, principalele căi (Oceanul Atlantic și Marea Mediterană) și direcții de distribuire a sării provenită din salinile franceze, portugheze și sarde, ca și a sării marine exploatare, mai ales, în țările nordice în cursul secolelor XIV—XVIII. O atenție deosebită merită considerațiile de ordin general asupra comerțului cu sare, formulate în partea introductivă a culegerii, de către redactorul ei³¹ și, mai ales, studiile cu caracter teoretic aparținând lui Jaques le

¹⁹ Aurora Ilieș, *Știri în legătură cu exploatarea sării în Țara Românească pînă în veacul al XVIII-lea*, în SMIM, I, 1956.

²⁰ Liuba Iancovici, *Statutul lucrătorilor de la ocnele din Țara Românească din anul 1832*, în SAI, V, 1963.

²¹ N. I. Simache, *Știri noi privitoare la exportul de sare ale Țării Românești*, în „Studii și materiale. Muzeul de istorie a județului Prahova. Istorie-etnografie”, vol. I, Ploiești, 1968.

²² Corina Pătrașcu, *Comerțul intern cu sare din Țara Românească în perioada regulamentară*, în SMIM, IV, 1973.

²³ Al. Doboși, *Exploatarea ocnelor de sare în Transilvania*, în SCIM, I, 1951.

²⁴ Andrei Magyari, *Date privitoare la istoria comerțului cu sare în Transilvania la sfîrșitul secolului al XVII-lea*, în SUBB, Historia, I, 1967.

²⁵ L. Vajda și M. Mirel, *Date privind situația și revendicările economice ale minerilor de la salinile transilvănene (1848—1867)*, în AMN, III, 1967.

²⁶ Suța Ileana și Ana Ilea, *Aspecte privind exploatarea și valorificarea sării în Maramureș și Bihor în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Lucrările științifice, Institutul Pedagogic Oradea”, 1969.

²⁷ Al. Neamțu, *Tehnica minieră din Transilvania în secolul al XVIII-lea. Inovații și inovatori*, în AIACN, XXIII, 1980, p. 441—456.

²⁸ B. Bassa, *Trenportul sării pe Mureș în secolele XVIII—XIX*, în „Sargeția”, II, Deva, 1970, p. 141—149.

²⁹ I. Dordea, V. Wolmann, *Exploatarea sării în Transilvania și Maramureș în veacul al XVIII-lea*, în AIACN, XX, 1977, p. 164—203; idem, *Transportul și comercializarea sării din Transilvania și Maramureș în veacul al XVIII-lea*, în AIACN, XXI, 1978, p. 135—170; I. Dordea, *Un proiect din anul 1790 privind reorganizarea economiei sării din Transilvania*, în AIACN, XXIII, 1980, p. 441—456.

³⁰ Petre Iambor, *Drumuri și vămi ale sării din Transilvania în perioada feudalismului timpuriu*, în AMN, XIX, 1982, p. 75—85.

³¹ M. Mollat, *Le trafic maritime du sel Caractères généraux et position de problèmes*, în M. Mollat, *Le rôle du sel dans l'histoire*, Paris, 1968.

Goff³² și M. Bouloiseau³³ grupate împreună cu alte câteva în partea finală a culegerii, sub un titlu sugestiv: *Le sel dans la vie politique et sociale*. Cunoscută fiind universalitatea acestui mineral (sarea), multe dintre aprecierile de ordin teoretic exprimate în cuprinsul studiilor amintite cu privire la locul și rolul sării în viața socială și politică a unui stat își mențin valabilitatea și pentru situația Moldovei și salinelor acesteia în cadrul istoric respectiv, firește cu amendamentele impuse de particularitățile specifice de dezvoltare a societății românești.

O importantă realizare a istoriografiei poloneze constituie lucrarea Antoninei Keckowa, *Zupy Krakowskie w XVI—XVIII wieku (do 1772 roku)*³⁴, abordînd evoluția istorică a salinelor din regiunea Cracoviei în cursul celor două secole care au precedat cea dintîi împărțire a Poloniei (1772), respectiv trecerea Galiției cu bogatele sale rezerve de sare în stăpînirea Austriei. Situate în imediata vecinătate a Moldovei și făcînd parte — potrivit aprecierilor geologilor³⁵ — din aceeași regiune I: *Galiția — Trotuș*) a formațiunii salifere subcarpatice, exploatarea salinelor din Galiția și, îndeosebi, ocnele Wielicka și Nowa Huta, prezintă pentru noi un interes aparte sub raport tehnic, economic și social, domeniu în care — direct ori indirect — s-au manifestat influențe, în ambele sensuri, în decursul secolelor.

Este deajuns că amintim faptul că vreme îndelungată sarea moldovenească se găsea din abundență pe piața Poloniei, suplinind astfel producția salinelor galițiene încă insuficientă pentru acoperirea necesarului de consum intern ori a cererilor de export, după cum nu lipsește de semnificații ni se par apelurile de mai tîrziu ale unor specialiști, adresate cîrmuirii Moldovei, de a adopta și la salinele noastre unele procedee tehnice noi folosite la ocnele de la Wielicka și Nowa Huta, într-o vreme în care Polonia încetase de a mai fi piață de desfacere pentru sarea de la Tg. Ocna. Netăgăduit, dincolo de influențele reciproce exercitate, trebuie să avem în vedere evoluția distinctă a exploatarea salinelor din cele două țări cîndva vecine, evoluție condiționată de o diversitate de factori obiectivi și subiectivi.

Desigur, vor fi existînd și alte lucrări în istoriografia universală consacrate feluritelor aspecte ale exploatarea sării în anume perioade și state. De unele avem deja cunoștință, de altele nu. Dar parcurgerea celor de bază și care ne-au fost accesibile ne îngăduie suficiente referiri comparative, analogii ori deosebiri, față de situația din alte țări, permițîndu-ne totodată să desprindem concluziile pe care le socotim logice asupra evoluției exploatarea salinelor din Moldova, în epoca modernă, pînă în anul înfăptuirii unirii administrative a celor două Principate și al înființării Serviciului Unic al salinelor Principatelor Unite.

Aprofundarea acestui subiect, privit și prin prisma realizărilor istoriografice de pînă acum, este așadar necesară pentru înțelegerea fenomenelor economice (dar și sociale și politice) proprii Moldovei se-

³² Jacques Le Goff, *Le sel dans les relations internationales au Moyen Âge et à l'époque moderne* în loc. cit., p. 123.

³³ M. Bouloiseau, *La fiscalité du sel dans la France du XVIII-ème siècle. Son intérêt pour l'histoire économique et sociale*, în loc. cit., p. 162.

³⁴ Antonina Keckowa, *Zupy Krakowskie w XVI—XVIII wieku (do 1772 roku)* „Les salines de la région de Cracovie du XVI-e au XVIII-e siècle (Jusqu'à 1772)”, Wrocław, 1969.

³⁵ L. Mrazec și W. Telsseyre, *op. cit.*

colului trecut și posibilă prin lărgirea la maximum a bazei documentare. Un imens material de arhivă, încă neexplorat sistematic, stă la dispoziția cercetătorului acestei probleme. Varietatea și abundența informațiilor documentare de arhivă înlesnesc studiul detaliat al tuturor aspectelor pe care le incumbă procesul de exploatare și valorificare a sării din Moldova. Majoritatea covârșitoare a informațiilor de acest gen provin din cuprinsul miilor de dosare ale principalelor fonduri de arhivă existente la Iași, în primul rînd (Vistieria, Secretariatul de Stat, Departamentul de Interne, Departamentul lucrărilor publice, Isprăvnicile ținutale ș.a.), dar și la București, cum și din bogatele colecții de documente aflate în aceleași arhive.

Referindu-ne la izvoarele scrise, trebuie să precizăm că dintre marile colecții de documente ale epocii doar *Uricariul* lui Theodor Codrescu și cîteva volume de *Documente privitoare la istoria Românilor* din colecția Eudoxiu Hurmuzaki au inserat în cuprinsul lor acte privind exploatarea sării în Moldova. În volumele primei colecții am găsit, îndeosebi, multe dintre hrisoavele domnești prin care au fost acordate sau întărite șavgăilor de la Tg. Ocna felurite privilegii în cursul anilor, acte care înlesnesc studiul comparativ al regimului de muncă și viață a acestora în epoca modernă. O mai mare diversitate de informații referitoare la exploatarea salinelor am desprins din rapoartele consulare franceze, austriece și prusiene, înglobate în volumele aparținînd celei de a doua colecții de documente amintită. Alte cîteva informații răzlețe, axate pe aceeași temă, sînt cuprinse în volumele de *Surete și izvoade* publicate de Gh. Ghibănescu, *Studii și documente* ale lui N. Iorga, *Documente putnene* editate de A. Sava, în *Documente privitoare la comerțul românesc* ale lui D. Z. Furnică și în mai recente *Documente privitoare la viața economică a României. Orașe și țirguri. Moldova*, publicate de către Direcția Generală a Arhivelor Statului.

O importantă sursă de informații am aflat-o în colecția *Analelor Parlamentare ale României*. În partea a doua a acestora, consacrată exclusiv Moldovei, se găsesc multe acte ale Adunării Obștești ori ale Sfatului Administrativ al Moldovei referitoare la ocne, ca de pildă: dezbateri pe marginea contractelor de arendare a ocnelor sau a unor articole din cuprinsul acestora, prilejuite de expirarea termenelor de arendare; sămni ale Visteriei, jurnale (proces-verbale) ale Sfatului Administrativ, anaforale etc. Firește, aceste acte n-au fost adunate în mod sistematic și exhaustiv de alcătuitoarii colecției, ci numai, pe măsura depistării lor, au fost ordonate cronologic, dar și așa ele permit lărgirea considerabilă a cîmpului informațional. Demn de remarcat este faptul că în cuprinsul celui dintîi volum al *Analelor* a fost publicat, pentru prima oară, textul românesc integral al *Regulamentului organic* moldovean, ediția 1832, care, împreună cu modificările ulterioare ale acestuia survenite pînă la 1848, constituie cel mai important izvor pentru cunoașterea și fixarea cadrului juridic al problemei.

Unele dispoziții cu caracter normativ privind ocnele, cum ar fi: prețurile de desfacere a sării în țară, regimul căraușilor sării, regimul de muncă al lucrătorilor de la saline etc., le-am aflat în paginile *Manualului administrativ al Principatului Moldovei* sau în coloanele *Buletinului*, foaie oficială, devenit mai tîrziu *Monitorul oficial al Moldovei*.

Periodicele vremii („Albina românească“, „Foaia sătească“, „Icoana lumii“, „Spicuitorul moldo-român“, „Foiletonul zimbrului“, ș.a.) conțin de asemenea, un volum substanțial de informații referitoare la economia Moldovei în general, la exploatarea salinilor în deosebi, îngăduindu-ne cunoașterea unor concepții economice legate de propășirea acestei ramuri. Dealtfel, în coloanele unor astfel de gazete au fost publicate și câteva documentate studii aparținând specialiștilor în materie, între care merită menționate numele lui Mihalic de Hodocin (*Sarnițele sau ocnele Moldovei*, în *Calendar pentru români*, 1849, și *Descrierea sinoptică a minerelelor din munții Moldovei*, în „Foiletonul zimbrului“, 1855), Gh. Asachi, (*Industria Moldovei*, în „Spicuitorul moldo-român“, octombrie-noiembrie 1841), sau Em. Winterhalder (*Sploatarea minelor*, în „Românul“ din 2 aprilie 1860).

Dintre foarte puținele lucrări de epocă furnizoare de informații asupra exploatarea salinilor ale Moldovei, ne mărginim a cita doar *Notițele statistice asupra Moldovei* aparținând lui N. Suțu, ca și mai sus pomenita *Ocnele Moldovei* a lui Alecu Obreja. În sfârșit, pentru a înregistra tabloul informațional al studiului nostru, consemnăm și referirile sumare — dar adeseori sugestive — prezente în memorialistica epocii³⁶ și pe care le-am racordat celorlalte surse documentare, dându-le, firește, importanța cuvenită.

Pornind, deci, de la cercetarea sistematică a variatelor categorii de izvoare existente, accentul căzînd, desigur, pe documentele re arhivă, de la cunoașterea realizărilor istoriografice mai vechi sau mai recente în materie — din rîndul cărora n-am omis nici sintezele de istorie a românilor, conținînd aprecieri originale asupra evoluției exploatarea minerelelor, implicit a sării din Moldova, cu alte cuvinte avînd imaginea, pe care îndrăznim să o considerăm exactă, a posibilităților de cercetare, pe de o parte, a necesităților, pe de alta, încercăm, în cuprinsul lucrării de față, să reconstituim o etapă distinctă din istoria exploatarea unei mari bogății a subsolului nostru. Netăgăduit, într-un astfel de studiu precumpănitoare trebuie să fie abordarea aspectelor tehnico-economice, nemijlocit legate de producție. Dar înțelegerea deplină a acestora nu este posibilă fără cunoașterea cadrului general, a acelor factori de ordin politic, juridico-administrativ și social cu care a fost confruntată economia Moldovei, într-o epocă de căutări și de mutații structurale, și care au influențat în ultimă instanță sensul și ritmul ei de evoluție. De aceea am stăruit, în cuprinsul lucrării noastre, asupra tuturor aspectelor pe care le îmbracă problema exploatarea și valorificării sării în epoca respectivă, cum și a implicațiilor ce le exercită fiecare în parte și toate laolaltă asupra progresului general al societății moldovenești în deceniile premergătoare actului istoric al Unirii Principatelor.

³⁶ Anatole Demidoff, *Voyage dans la Russie méridionale et la Crimée par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie*, illustré par Raffet, deuxième édition, Paris, 1854; I. F. Neigebauer, *Beschreibung der Moldau und Walachei*, Breslau, 1854; X. Hommaire de Hell, *Voyage en Turquie et en Perse exécuté par ordre du gouvernement français pendant les années 1847 et 1848*, tom. I—II, Paris, 1854—1856.

CAPITOLUL I

PRIVIRE ISTORICĂ ASUPRA EXPLOATĂRII SĂRII ÎN MOLDOVA PÎNĂ LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA

1. Locul și rolul sării în ansamblul economiei feudale românești

Cînd și unde vor fi fost descoperite de către om calitățile primare ale sării este încă greu de precizat ; și dacă aceste „descoperiri“ au fost rezultatul unor căutări conștiente ori întîmplătoare, faptul ni se pare discutabil. Cert este că, odată cunoscută cea dintîi calitate a ei, cea nutritivă, sarea a dobîndit o prețuire cu mult superioară altor alimente, comparabilă doar cu cea a elementelor primordiale ale vieții : pămîntul, apa, aerul. Iar această prețuire nu numai că n-a fost diminuată odată cu scurgerea timpului, dar, dimpotrivă, a și fost amplificată pe măsură ce omul a sesizat polivalența acestui mineral. Civilizațiile vechi, ca și cele noi de altminteri, au beneficiat de existența unei bogății naturale inestimabile, apreciînd-o, fiecare în parte, în termeni care rareori n-au cunoscut superlativul.

Încă din antichitate, de pildă, popoarele ale căror îndeletniciri de bază erau vînătoarea și pescuitul, cunoscînd proprietățile conservante ale sării, au inclus-o în rîndul lucrurilor închinat zeilor. Homer și Platon o numeau divină, în timp ce Moise a făcut din sare un însemn al prudenței și ospitalității. În vechea ebraică, la fel ca în limba malgașă actuală, alimentul sărat era și, respectiv, este sinonim cu alimentul sfînt¹. Societatea romană a elogiat-o neconținut, clamîndu-i acțiunea binefăcătoare².

Trecînd peste secole, sarea a dobîndit în decursul timpului valoarea de simbol al forței, al trăinicieii și purificării, exprimat atît de sugestiv în sintagma creștină „sarea pămîntului“³ ; de altfel, creștinismul a introdus-o și în ceremonii : sarea botezului („sal sapientiae“) și sarea apei binecuvîntate („lustrale“) ⁴. În conștiință, ea a atras atenția, apoi și preocuparea istoricilor, economiștilor și juriștilor. Astfel, în Franța secolului al XVIII-lea, Vauban spunea despre sare că este mana cu care Dumnezeu a gratificat genul uman, iar Buffon, spre a stimula creșterea cantitativă a consumului intern, afirma că impozitul perceput pe sare (numit *gabelle*) sub vechiul regim făcuse mai mult rău agriculturii de-

¹ Fernand Braudel, *Civilisation matérielle et capitalisme (XV-e—XVIII-e siècle)*, tom. I, Paris, 1967, p. 153.

² Cf. *Dictionnaire latin-français*, par L. Quicherat et A. Davelny, Paris, 1903, p. 1042.

³ M. Mollat, *La rôle du sel dans l'histoire*, Paris, 1968, p. 12.

⁴ Constantin Broșteanu, *Salinele noastre*, București, 1901, p. 18.

cît obișnuitele calamități naturale, precum grindina și înghețul⁵. Aluzia era cît se poate de evidentă la utilitatea acestui mineral pentru agricultură, servind preparării furajelor și îngrășării vitelor. Din acest punct de vedere, definiția pe care o dădea sării unul dintre specialiștii în materie de drept ai Franței, F. A. Merlin⁶, era pe cît de incompletă, pe atît de naivă.

Despre sare, despre importanța acestei bogății naturale, s-a afirmat nu de mult — și pe bună dreptate — că este un mineral comun și nobil în același timp⁷. *Comun*, pentru că se exploatează în întreaga lume, sub toate formele și în toate manierele posibile: sare gemă, sare marină, sare provenită prin prelucrarea termică a slatinelor (fierbere și concentrare sau evaporare), sare rezultată din spălarea anumitor soluri etc.; indiferent însă de modalitatea procurării, aceasta a fost folosită întotdeauna pentru consum și, mai mult chiar, vreme de secole a constituit singurul mijloc de conservare a produselor agro-alimentare. *Nobil*, pentru valoarea sa vitală, pentru caracterul indispensabil existenței umane⁸. În raport cu celelalte minerale utile sarea posedă o dublă calitate: pe de o parte, ea constituie un aliment care, din punct de vedere fiziologic, este indispensabil atît pentru om cît și pentru animale; pe de altă parte, ca materie primă, ea reprezintă un obiect al fiscalității, deloc neglijabil între celelalte surse de venit ale statului, uneori fiind chiar precumpănitor⁹. Întru totul justificată ni se pare, astfel, etichetarea acestui mineral, prin analogie cu o altă bogăție naturală, petrolul, cu epitetul de „aur alb” (întîlnit adesea în literatura istorică a secolului trecut), tocmai pentru a evidenția o sumă de calități, o „universalitate” a sării. „Par son universalité — remarca M. Mollat — il semble que le sel puisse être considéré comme un réactif sociologique et historique de premier ordre”¹⁰.

Pentru societatea românească în general, cea moldovenească în special, problema exploatării rezervelor saline, cunoscute deja cu multe secole în urmă, a stat în permanență sub cumpăna condițiilor istorice, a posibilităților de valorificare a sării atît pe piața internă cît și pe cea externă. Avuție sigură și productivă, sarea exploatată în Moldova nu numai că a acoperit întotdeauna necesarul de consum reclamat în diferite etape ale evoluției societății, dar a și asigurat stabilitatea și prosperitatea unei ramuri economice — comerțul — și, implicit, a unei surse de venit, care, laolaltă, au exercitat o influență binefăcătoare și de netăgăduit asupra propășirii generale.

Din punct de vedere al consumului intern, sarea trebuie apreciată, deopotrivă, ca aliment și conservant; afirmînd aceasta, facem abstracție de istoria contemporană a sării, perioadă în care mineralul a dobîndit

⁵ Armand Dalloz, *Jurisprudence générale. Répertoire méthodique et alphabétique de législation, de doctrine et jurisprudence en matière du droit civil*, tom. I, Paris, 1846.

⁶ F. A. Merlin, *Répertoire de jurisprudence et questions de droit*, Paris, tom. XXX, p. 330.

⁷ M. Mollat, *op. cit.*, p. 11—12.

⁸ Maurice Crouzet, *Histoire générale des civilisations, Le XIX-e siècle (L'apogée de l'expansion européenne (1815—1914))*, tom. VI, Paris, 1955, p. 140.

⁹ Jaques le Goff, *Le sel dans les relations internationales au Moyen Age et à l'époque moderne*, în M. Mollat, *op. cit.*, p. 235.

¹⁰ M. Mollat, *op. cit.*, p. 12.

și o terță calitate, anume cea de materie primă pentru alte ramuri industriale. Ca aliment indispensabil, sarea a fost prezentă întotdeauna și pretutindeni în rețelele alimentare ale fiecărei gospodării, firește în proporții variabile de la individ la individ. Dar, în afara consumului casnic cotidian, a cărui valoare, redusă la scara unui singur individ, ar putea părea neglijabilă, cantități însemnate de sare au fost absorbite în decursul secolelor de ceea ce numim astăzi, în termen generic, industrie alimentară : pitării, covrigării, plăcintării, brinzării, cășării, zalhanelor, abatoare, pescării ș.a. În acestea din urmă sarea era utilizată nu numai pentru a da gust altor alimente, dar și în calitate de conservant al acestora. În aceeași calitate, de conservant în exclusivitate, ea a fost întrebuințată în ramuri ale „industriei” pielăriei (ca, de pildă, în dubălării) sau pentru întreținerea și stimularea calităților nutritive ale furajelor.

O importanță deosebită a dobândit sarea în acele regiuni în care condițiile naturale îngăduiau creșterea vitelor și valorificarea bogăției ihtiologie. Or, Moldova, ca și Țara Românească și Transilvania, pe lângă imensele rezerve salinifere ale subsolului, a beneficiat de o densă rețea hidrografică, bogată în pește, și de întinse suprafețe de pășuni favorizând o străveche indeletnicire, care a fost creșterea vitelor. „România — arăta în a doua jumătate a veacului trecut un ilustru înaintaș — întrunește singură în orientul Europei, într-o proporție colosală, cîteștrele elemente : ocne, riuri și pășuni”¹¹. Afirmatia nu este cituși de puțin exagerată, de vreme ce secole de-a rindul țările române au furnizat pieței externe, cu o consecvență rar întilnită în cazul altor state, produse devenite tradiționale : sare, vite, cereale, pește etc. Dar ceea ce se cuvine remarcat este faptul că, în pofida amintitelor condiții, pînă în pragul secolului nostru „industria cării srate, a scăpat cu desăvîrșire din vederea românilor”¹².

Încercări de a corela, pe tărîmul faptelor, posibilitățile existente au fost totuși întreprinse încă din secolul al XVIII-lea, nu însă de băștinași, ci de străini. O primă tentativă, nereușită, a aparținut comerțanților francezi din Lyon, Linchon, care calculaseră că, dacă Moldova era capabilă să treacă anual peste Dunăre 60 000 de vite, iar peste Carpați alte 40 000 capete, în afara altor specii mărunte¹³, și dacă sarea se putea procura cu mare ușurință aici, o întreprindere de conservare a cării după model occidental, cu „meșteri sărători” francezi, ar fi dobîndit „o extremă importanță comercială [...]”, procurînd, totodată, Franței un însemnat beneficiu în comparație cu ceea ce se plătește aiurea”¹⁴. Moartea principalului întreprinzător, survenită în 1760, avea să amîne cu aproape un secol (pînă către mijlocul veacului trecut) o inițiativă similară în același domeniu, datorată, de astă dată, unui englez : pe temeiul unui privilegiu dobîndit de la cîrmuirea Moldovei, în 1844,

¹¹ B. P. Hașdeu, *Ocnele în România*, în „Columna lui Traian”, an. I, nr. 13, 1870, p. 168.

¹² *Ibidem*.

¹³ R. Bosovich, *Giornale di un viaggio da Constantinopoli, in Polonia, Bassano, 1784*, p. 104.

¹⁴ Ch. Peyssonnel, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, Paris, 1787, tom. II, p. 199.

Carol Göldner a înființat la Galați o „fabrică de pregătire de cărnuri conservate de exportat peste hotar”¹⁵, care a reușit în scurtă vreme să-și transforme întreprinderea într-o considerabilă și invidiată sursă de câștiguri. Numai că economia Moldovei, furnizoare de materie primă — carnea și sarea — n-a fost părtașă și la beneficiile fabricii.

Așadar, sării nu i-a fost exploatată integral valoarea de întrebuințare nici măcar atît cît aceasta era cunoscută în epocă. Cantitățile de sare folosite pe piața internă a Moldovei, în afara consumului cotidian al gospodăriilor, au rămas infime, pînă la începutul secolului nostru, în raport cu posibilitățile de exploatare și cu cele de valorificare existente. Dealtfel, întregul consum intern de sare s-a menținut, secole de-a rîndul, la o limită cu mult inferioară exportului acestui produs. Situația își găsește, desigur, explicația nu numai în multitudinea cerințelor externe — ca întotdeauna mai ispititoare, dar și în incapacitatea pieței interne, dimensionată în raport de condițiile istorice ale fiecărei perioade, de a absorbi o producție sporită de sare. Și totuși posibilități în acest sens au existat dintotdeauna, dar ele au fost dezvăluite relativ tîrziu (comparativ cu situația unor state din Apus), cînd, în plin proces de modernizare a societății românești, curentul industrializării a început să cîștige teren nu numai în domeniul ideilor, ci și în cel al faptelor.

Sării i s-a preconizat o largă întrebuințare în industria peștelui, a cărnii și derivatelor laptelui, cu consecințe ușor de întrevăzut: producția de sare ar fi sporit considerabil, întrucît rezervele noastre saline ar fi îngăduit aceasta și, „odată cu producția, s-ar fi extins atît piața internă cît și cea externă, nu numai pentru sare dar și pentru produsele industrializate cu ajutorul ei. În același timp, extinderea procesului de valorificare industrială a sării s-ar fi repercutat pozitiv asupra altor ramuri economice, stimulînd, de pildă, creșterea vitelor, „o sorginte din cele mai bănoase ale productivității noastre naționale”¹⁶. Bun cunoscător al realităților economice românești în deceniile ce au urmat creării statului național unitar, B. P. Hașdeu vedea în saline un izvor sigur de înavuțire, afirmînd chiar, că „corăbiile noastre sînt menite a ieși din fundul ocnelor”¹⁷. Sarea trebuia să fie pentru noi, după aceeași concepție, ceea ce fusese peștele pentru Anglia secolului al XVII-lea. Prezicerile lui Hașdeu nu s-au adevărit, deși aprecierile sale nu ni se par a fi fost fanteziste. Nu este cazul să stăruim aici asupra acestui aspect, asupra cauzelor care au dus la neîmplinirile proiectate în epocă, ci ne limităm doar a sublinia că, pentru economia Moldovei în secolele trecute, o atare bogăție națională a constituit o sursă de venit insuficient și nerațional exploatată și valorificată. În aprecierea acestui fenomen avem în vedere, desigur, nu condițiile și posibilitățile oferite de secolul în care trăim, ci numai pe cele proprii epocii la care ne referim.

Chiar și așa însă, în condițiile unui consum intern relativ restrîns și a unui export variabil în funcție de împrejurări interne și internaționale, sarea moldovenească a procurat un însemnat venit principalilor beneficiari ai exploatării ei. Realitățile istorice au dovedit, fără pu-

¹⁵ Biblioteca Academiei (în continuare — B.A.R.), Documente, CMXCV/24 G.J.

¹⁶ B. P. Hașdeu, *op. cit.*, p. 168.

¹⁷ *Ibidem*.

tință de tăgadă, că în decursul secolelor, venitul ocnelor a constituit, după bir sau capitație, partea cea mai însemnată a rețetei fiscale. Astfel se și explică grija deosebită pe care a manifestat-o dintotdeauna stăpînirea față de ocne, nu în sensul ameliorării condițiilor de exploatare, ci în direcția conservării dreptului de monopol instituit de timpuriu asupra exploatării sării. În virtutea acestui drept, domnii și apoi (după 1828) Vistieria statului și-au asigurat o sursă de venit, care, prin modalitățile de exploatare și de administrare, uzitate în cursul vremii, s-a dovedit a fi deosebit de importantă — nu numai pentru principalul beneficiar — și, privită comparativ cu alte surse, mult mai lesnicioasă sub aspectul însușirii profitului. Rentabilitatea unei astfel de întreprinderi, în condițiile menținerii îndelungate a unei tehnici rudimentare de extracție și a unor raporturi de producție particulare față de cele statornicite pe ansamblul societății în diferitele etape ale evoluției acesteia, a fost posibilă și se explică *numai* prin marile disponibilități ale subsolului moldovenesc, prin imensele sale rezerve saline care au atras adeseori nu numai elogiul dar și interesul străinilor. În prima jumătate a secolului trecut și îndeosebi după abolirea monopolului otoman asupra comerțului românesc, mirajul surselor facile de înavuțire — ocnele constituind poate cea mai importantă sursă de acest gen — a cuprins categorii tot mai largi de întreprinzători, provocînd dispute acerbe și imixtiuni nebănuite, demne de interesul istoricilor, economiștilor, sociologilor, juriștilor și nu numai al lor.

2. Știri despre existența și exploatarea sării în Moldova

Este îndeobște cunoscut faptul că principalul centru de exploatare a sării în Moldova a fost în trecut și rămîne și astăzi Tîrgu Ocna, chiar dacă, între timp, acestuia i s-a adăugat cel de la Cacica — Suceava. Din punct de vedere geologic, regiunea Tg. Ocna face parte din marginea Flișului ce se mărginește la apus cu marea zonă saliferă din arcu exterior al Carpaților, zonă care formează fășii cu lățimi variabile pînă la zeci de kilometri și care se întind din Polonia (Silezia), de-a lungul Carpaților Orientali, a Carpaților Meridionali (pînă în valea Dîmboviței) cu ultimele apariții salifere pe malul drept al Oltului, la Ocnele Mari¹⁸.

Faptul că pe valea Troțușului, ca și în Vrancea de altfel, masivul de sare răzbate pînă la suprafața solului, a îngăduit depistarea și, implicit, exploatarea acestui mineral din cele mai vechi timpuri de către locuitorii bășinași. Și dacă exploatările saline de suprafață de pe valea Troțușului și din munții Vrancei au cunoscut o evoluție istorică distinctă, incomparabilă chiar, acest lucru se datorește condițiilor naturale și poziției geografice, mult mai favorabile celor dintîi. Astfel, spre deosebire de ariditatea mediului vrîncean, depresiunea Troțușului se numără printre locurile propice apariției și dezvoltării vieții omenești

¹⁸ L. Mrazec și W. Teisseyré, *Aperçu géologique sur les formations salifères et les gisements de sel en Roumanie*, în „Moniteur du pétrole roumain”, București, 1902, p. 87; V. Meruțiu, *Contribuțiuni la studiul masivelor de sare din România*, București, 1912, p. 112.

din cele mai îndepărtate perioade ale orinduirii comunei primitive¹⁹. Mai târziu, această vale avea să constituie drumul cel mai scurt de legătură între Transilvania și gurile Dunării, cale pe care dacii din interiorul lanțului carpatic obișnuiau să o răzbată spre regiunile bogate din răsărit și invers²⁰.

Cînd va fi fost început procesul de exploatare sistematică a sării în Moldova este încă greu de stabilit. Documente istorice sau mărturii arheologice, în acest sens, ne lipsesc. Abia din a doua jumătate a secolului al XIV-lea datează cea dintîi atestare scrisă, pentru Moldova, a exploatării organizate a sării în vederea comercializării ei²¹. Este însă lipsit de orice îndoială că de la primele începuturi ale amintitului proces și pînă la cele dintîi referințe documentare s-au scurs multe secole. Dacă, de pildă, dacii cunoșteau încă înainte de instituirea stăpînirii romane calitățile nutritive ale sării, folosind-o și ca articol de comerț²², este de presupus că bogatele masive de sare aflate la suprafață în preajma Troțușului nu le-au rămas necunoscute și, firește, nevalorificate, de vreme ce nu numai trecerea pe aici dar și prezența lor în Moldova sînt fapte deja cunoscute. De asemenea, dacă cuceritorii Daciei, romanii, au acordat o asemenea importanță sării încît au făcut din exploatarea ei un privilegiu imperial — extinzînd acest drept și în provinciile cucerite și au arendat, în noua provincie, venitul pășunilor și salinelor unui întreprinzător special²³, cu siguranță că și în afara hotarelor imperiului, implicit în Moldova, sarea era, la aceeași dată, prețuită.

Pentru epoca simbiozei romano-slave, exploatarea mineralului în Moldova, ca și în celelalte provincii românești, poate fi presupusă și susținută pe cale filo-lingvistică. Termenul „ocnă“, de exemplu, înțeles la noi în secolele ulterioare și conservat pînă astăzi, își are originea în slavonescul *okna*, păstrîndu-i intactă valoarea semantică.

De asemenea, cele dintîi mărturii scrise, datînd din secolul al IX-lea, referitoare la exploatarea sării în Transilvania și Maramureș și comercializarea acesteia în afara hotarelor²⁴, permit, fie și prin simple analogii, formularea unor ipoteze legate de existența exploatărilor salinice și în afara lanțului carpatic, acolo unde condițiile naturale erau propice, incluzînd și căi de acces înspre și dinspre Transilvania. Judecătă astfel, valea Troțușului cu rezervele salinice din preajmă-i, nu poate rămîne în afara acestei supoziții. Probabil însă că sarea exploatăată aici servea doar necesităților locale.

Abia după constituirea statelor feudale românești se poate vorbi cu mai multă siguranță nu numai despre exploatarea sării în Moldova, dar și de comercializarea ei, ceea ce presupune o continuitate a procesului primar. Sarea din Moldova și Țara Românească era, către sfîrșitul

¹⁹ C. Mătasă, *Așezarea eneolitică Cucuteni B de la Tg. Ocna—Podei*, în „Arheologia Moldovei“, vol. II—III, București, 1964, p. 11.

²⁰ V. Părvan, *Începuturile vieții române la gurile Dunării*, București, 1923, p. 174—175.

²¹ Nicolae Maghiar, Ștefan Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, București, 1970, p. 117.

²² Gr. G. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, București, 1880, p. 50.

²³ Cf. C. Broșteanu, *op. cit.*, p. 19—20.

²⁴ Vezi V. Motogna, *Ocnele de sare din Transilvania și istoria medievală a românilor*, în *SCI*, 1943, p. 137; Al. Dobosi, *Exploatarea ocnelor de sare din Transilvania*, în *SCIM*, 1951, p. 126.

secolului al XIV-lea, exportată în Imperiul Bizantin. Un itinerariu grec din acea vreme pomenea mai multe localități de la gurile Dunării, între care „Moncastro, un oraș ce se află într-un golf unde merg vasele și încarcă sare”²⁵. Un alt act, redactat la Chilia în anii 1360—1361, de către notarul genovez Di Podenzzolo, amintește de un oarecare Lombarto Bustarino, din acel oraș, implicat într-o afacere de negoț cu sare încărcată la Chilia. Potrivit aprecierilor, valoarea sării încărcată la Chilia, consemnată în cele câteva acte asociate, se ridica la circa 9 somi de argint²⁶. După toate probabilitățile, această sare provenea din ocelele de la Trotuș și poate și din exploatările salinifere de pe coasta dobrogeană de est (Tuzla), dar evoluția ulterioară a acestora le situează totuși pe un plan secundar ca importanță. Mai curînd sarea menționată în tratatul încheiat între negustorii genovezi și despotul Dobrogei, Ivanco, în anul 1387²⁷, putea să aibă această ultimă proveniență.

Valorificînd tradiția orală, în lipsa documentelor autentice, unul dintre mineralogii cei mai competenți din prima jumătate a secolului trecut, Carol Mihalic de Hodocin, afirma că, înainte de a se fi exploatat sarea la Tg. Ocna, moldovenii și-ar fi procurat-o dintr-o „sarniță” aflată în Basarabia, la Ocnița, între localitățile Movilău și Briceni. Geologic, prezența sării în acel punct a fost deja dovedită, iar abandonarea „sarniței” s-ar fi impus, după Hodocin, datorită invaziei tătarilor²⁸. Desigur, nu este exclus ca sarea să se fi extras în vechime și de la locul mai sus indicat, dar ni se pare mai puțin probabil ca locuitorii întregii Moldove, deci și cei din sud, să și-o fi procurat *numai* de la Ocnița și să nu fi valorificat rezervele saline atît de bogate și la îndemînă ca cele de la Trotuș ori pe acelea din Bucovina, de la Cacica.

Concludent, în privința vechimii, locului și importanței exploatărilor organizate a sării în Moldova, ni se pare faptul că în preajma celui mai mare depozit natural a luat ființă și s-a dezvoltat, încă din secolul al XIV-lea, o așezare cu caracter urban, tîrgul Trotuș. Deși cea dintîi mențiune documentară a localității datează din anul 1408 — cînd, în privilegiul comercial acordat de Alexandru cel Bun regustorilor lioveni, era amintit Trotușul ca loc de vamă — se înțelege că la acea dată avea deja un trecut. Și cu toate că nu i se spunea tîrg, avea cu siguranță această calitate, fiind punct vamal și reședință a ținutului cu același nume, unul dintre ținuturile vechi ale Moldovei, constituit în a doua jumătate a secolului al XIV-lea²⁹. La 1466 Trotușul era considerat „oraș”, într-o însemnare efectuată pe o copie a traducerii bibliei în limba maghiară, copie făcută aici de către ungurii husiți refugiați în Moldova. Așezarea acestora la Trotuș a fost pusă în legătură cu prezența, tot aici, a unei puternice colonii ungurești, descendenți ai celor ce trecuseră peste Carpați, încă din prima jumătate a secolului al

²⁵ Petre Ș. Năsturel, *Așezarea orașului Vicina și țărmlul de Apus al Mării Negre în lumina unui portulan grec*, în *SCIV*, tom. VIII, nr. 1—4, 1957, p. 296—297.

²⁶ Cf. N. Maghiar, *Șt. Olteanu, op. cit.*, p. 117—118.

²⁷ *DJR*, B, Țara Românească, veac. XIII—XV, p. 37.

²⁸ Mihalic de Hodocin, *Sarnițele sau ocelele Moldovei*, în „Calendar pentru români”, 1849, p. 15; Teodor Burada, *Despre creștăturile șalgăilor pe droburile de sare*, în *RIA*, an. III, vol. V, 1885, p. 173.

²⁹ Constantin C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene*, București, 1967, p. 307—308.

XIII-lea³⁰ și care, cunoscînd bine arta mineritului și beneficiînd de condiții favorabile, au practicat și au contribuit la răspîndirea acestui meșteșug printre localnici. Fără a diminua contribuția meșteșugarilor transilvăneni la extinderea și intensificarea procesului de exploatare a sării în Moldova, considerăm totuși că băștinașii erau — poate — mai puțin inițiați, dar nu străini de meșteșugul mineritului. Altminteri ar fi greu de explicat cum încă de timpuriu găsim pe moldoveni administrînd venitul ocnelor de sare.

Trotușul a fost, după părerea noastră, centrul administrativ cel mai vechi și cel mai puternic de exploatare *organizată* a sării în Moldova, începînd din secolul al XIV-lea și pînă către sfîrșitul secolului al XVII-lea, cînd avea să cedeze întîietatea Tîrgului Ocna. Deși s-a afirmat că o altă localitate, Grozești, a precedat Trotușului ca reședință a administrației (cămărașiei) ocnelor de sare pînă în vremea lui Ștefan cel Mare³¹, totuși documentele timpului, verificate de noi, nu confirmă acest lucru. Exploatarea sării la Grozești — localitate aflată pe valea Oituzului, în preajma drumului de legătură cu Transilvania — poate să fi fost o realitate cu mult înainte ca Trotușul să fi devenit punct vamal și reședință de ținut. Dar, odată cu înființarea acestuia și cu dobîndirea amintitelor atribuții, ni se pare puțin probabil ca tîrgul să nu fi cumulat și funcția de reședință a administrației ocnelor. O primă dovadă în acest sens este și faptul că cei mai vechi întreprinzători, pînă astăzi cunoscuți, ai exploatării sării în Moldova au fost „ocolașii de Trotuș — numire ce ar fi avut-o cei dintîi minieri ce au întreprins lucrarea ocnelor pe socoteala lor“³². Cînd au abandonat acești „ocolași“ vechea manieră de exploatare (profilată doar pe acoperirea necesităților de consum) și au început exploatarea organizată a rezervelor de sare, în vederea comercializării ei și însușirii profitului, este greu de stabilit cu precizie, din lipsă de informații; se pare că din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, cînd statul feudal constituit își avea deja un aparat administrativ organizat, cînd și ținutul și localitatea Trotuș au imprumutat numele acelor „ocolași“. Exploatarea sării pe bazele lărgite impuse de aceste așa-zise „societăți particulare“ (ocolașii de Trotuș) a continuat și în secolul următor, dar nu fără urmări notabile. Veniturile realizate de întreprinzători au atras, în scurtă vreme, atenția domniei, care a preluat în seamă-i, probabil pe la începutul secolului al XV-lea, întregul proces de exploatare a ocnelor, implicit beneficiile rezultate. Dealtfel, tîrgul Trotuș, împărțînd soarta celorlalte tîrguri, orașe și cetăți ale țării, a ajuns — nu mult după constituirea statului feudal

³⁰ *Ibidem*, p. 309.

³¹ A. Nemeșiu, fără a indica sursa documentară, spune că: „Se știe cu precizie că în timpul lui Ștefan cel Mare logofătul Iancu Trotușanu, cămăraș al ocnelor, a mutat reședința administrației de la Grozești la Tg. Trotuș, care era orașel de vamă cu Ardealul și unde exista, din primii ani ai secolului al XII-lea, Episcopia catolică a cumanilor. S-a mutat atunci și exploatarea sării de la Grozești la Gura Slănicului (azi suburbie a orașului Tg. Ocna) și mai tîrziu pe malul stîng al Trotușului, pe dealul „Fețele tîrgului“ (op. cit., p. 11).

³² Alecu Obreja, *Ocnele Moldovei*, în N. Șutu, *Notițe statistice asupra Moldovei*, Iași, 1852, p. 149.

Moldova — proprietate domnească, mai întâi locurile libere, neocupate, apoi chiar și cele populate³³.

La începutul veacului al XVI-lea, în 1502, Ștefan cel Mare întărea un privilegiu acordat anterior ctitoriei sale de la Putna, anume „să aibă în fiecare an de la *ocna noastră de la Trotuș* câte o sută și cinci-zeci de drobi de sare“³⁴. Acest privilegiu, reinnoit apoi fie de el însuși (la 2 februarie 1503)³⁵, fie de urmași³⁶, atestă fără putință de tăgadă, pe de o parte, că principala exploatare salină din Moldova se afla la Trotuș și, pe de alta, că de producția acesteia dispunea domnia în calitate de stăpînă a locului.

Incontestabil, alături de aceste depozite centrale de sare, exploatare în mod organizat de către autoritatea centrală prin slujbașii ei, se mai extrăgea sare pentru nevoile de consum ale populației de către locuitorii satelor în raza cărora se aflau zăcăminte aflorate la suprafață. Unul dintre străinii trecători în prima jumătate a secolului al XVI-lea prin Țara Românească și Moldova, impresionat de ceea ce văzuse în calea sa, nota că aici „sînt munti de sare pe care locuitorii îi taie așa cum se taie pietrele în cariere“³⁷. Mărturiile documentare de mai tîrziu și însemnările altor călători sau misionari, în trecere prin Moldova, localizează chiar centrele mai importante de acest fel. În afara Grozeștilor³⁸, unde sarea aflîndu-se la suprafață se putea lesne exploata prin atacul direct asupra zăcămintului, un depozit salin se pare că adăpostea dealurile Hîrlăului, care acoperea, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, necesarul de consum pentru locuitorii satelor Șipotele și Toporăuții ale mănăstirii Barnovschi din Iași³⁹.

Un călător englez ce ne-a vizitat țara în vremea lui Vasile Lupu (la 1652), Robert Bargrave, stăruia asupra depozitelor de sare „împietrită“ aflătoare în împrejurimile satului Ibănești de la ținutul Dorohoi, afirmînd că sarea extrasă din dealurile Ibăneștilor constituia un articol de export în Turcia. Cele câteva detalii pe care ni le furnizează Bargrave sînt demne de luat în seamă: „sarea (de la Ibănești) este tăiată în bucăți de două sau trei picioare. În bucăți pare neagră, oarecum igrasioasă, dar cînd este pisată este cu mult cea mai bună pe care am văzut-o sau am gustat-o vreodată“⁴⁰.

³³ *Chestia domeniului Tg. Ocna*, p. 39. În același loc, se afirmă că „proprietatea domnului Moldovei pe aceste locuri a fost mai temeinică de la 6983 (1475) încoace, de cînd a trecut în a sa stăpînire de fapt acea regiune“ (p. 40).

³⁴ *DRH*, A. Moldova, III, p. 505. Toate volumele citate în continuare, din *DRH* și *DIR*, aparțin aceleiași serii: A. Moldova.

³⁵ *Ibidem*, p. 509.

³⁶ La 21 august 1520, Ștefăniță voievod confirma vechile privilegii acordate mănăstirii Putna de către înaintași, printre care privilegiul menționa și pe cel de la Ștefan cel Mare, „pentru sarea de la ocne“ (*DIR*, I/XVI, p. 171).

³⁷ N. Maghiar, *Șt. Olteanu, op. cit.*, p. 132.

³⁸ „Lîngă Grozești se poate vedea un munte compus numai din cristale de sare — consemna, la 1781, Fr. I. Sulzer; Grozești era — după aprecierea aceluiași autor — „primul loc din Moldova unde sarea apare la suprafață și de unde acest culuar se întinde pînă în apropiere de Dunăre“ (cf. Fr. I. Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens das ist; des Walachey, Moldau und Bessarabiens*. Wien, 1781, p. 146).

³⁹ Arh. St. București, Mănăstirea Barnovschi, I/4.

⁴⁰ Fr. Babinger, Robert Bargrave, *Un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Basile Lupu (1652)*, în *ARMSI*, s. III, t. XVII (1935—1936), p. 141—189.

Din însemnările făcute prin anii 1709—1714 de către Erasim Henric Schneider de Weismantel, aflăm că orizonturi de sare la suprafață se găseau și în preajma Focșanilor. „În dosul caselor — arăta el — este pe acolo atîta sare de-și poate tăia orice sătean cu toporul“⁴¹. Se știe că acesta avusese prilejul de a vedea și minele de sare de la Trotuș și de la Grozești, încît o confuzie de locuri pare să fi fost exclusă. Este posibil doar ca referințele sale să fi privit și așezările rurale din partea de apus a Focșanilor, situate la poalele munților Vrancei, unde rezervele naturale erau, într-adevăr, evidente pentru oricine ar fi străbătut acele locuri.

Printr-un sondaj efectuat la începutul secolului trecut (1809) în același ținut al Vrancei s-a constatat că, la locul numit Valea Sării, existau rezerve însemnate de mineral la o adîncime de patru pînă la șase stîinjeni (1 stîinjen = 2,23 m). Calitativ, sarea de la suprafață prezenta multe impurități, dar se spera că la adîncime să fi fost satisfăcătoare. Rezerve de sare au fost semnalate și la locurile numite Poduri, Munteori, și Irești, unde subsolul conținea atîta zăcămint, „încît au ieșit și la fața pămîntului“⁴². Numai că impracticabilitatea căilor de acces spre acele locuri, poziția lor geografică, n-au permis exploatarea sistematică a terenurilor salifere din Vrancea.

Desigur, în afara celor amintite, vor mai fi fost și alte locuri de unde moldovenii își puteau procura direct, în schimbul unei contribuții numită *sărărit* sau *solărit*⁴³, sarea necesară consumului casnic. Ne referim, în primul rînd, la localitățile situate în zona muntoasă a fostelor ținuturi Neamț și Suceava — de unde avem dovezi mai tîrzii de existență a „malurilor de sare“ și a slatinelor — și, apoi, la cele din sudul Basarabiei, care au fost valorificate de timpuriu, atît „sărăturile“ de suprafață, cît și sarea marină. Centru mai important era Ackermanul, în împrejurimile cărui numeroasele iezere existente dădeau la iveală, în vremurile secetoase mai ales, sarea cristalizată după retragerea apelor⁴⁴. Exploatarea tuturor acestora a urmat însă, în cursul veacurilor, linia tradițională, simplă, impusă în faza inițială; așa numita *formă populară*⁴⁵ de exploatare s-a menținut neschimbată din punct de vedere al tehniciții, chiar dacă regimul juridic al locurilor afectate sau al beneficiarilor s-a modificat cu timpul.

O cu totul altă evoluție au cunoscut exploatarea saline de la Trotuș și apoi Tg. Ocna după preluarea lor de către domnie. Participînd direct — alături de alte surse, ca : produsul vămilor, vîcăritul, cunița, goștina, desetina, pogonăritul, vădrăritul, humăritul, tutunăritul, cornă-

⁴¹ N. Iorga, *O nouă descriere a Moldovei în secolul al XVIII-lea de un suedez*, în *RI*, XVI, 1930, p. 5.

⁴² T. G. Bulat, *Ocnele de sare din Moldova. Organizația și producția lor în 1810*, în „Arhivele Basarabiei“, an. X, nr. 1—4, 1938, p. 126.

⁴³ Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. V, Iași, 1862, p. 253—255.

⁴⁴ Acele iezere erau vîndute cumpărătorilor veniturilor Basarabiei, care per-cepeau de la localnici cîte „4 parale de o chilă de 240 ocă“, iar de la cei veniți de peste Nistru, cîte 1 leu de fiecare car. La 1811 venitul procurat de aceste iezere însuma 60 000 lei (cf. T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 127).

⁴⁵ Termenul (întrebuințat astfel în *Istoria României*, vol. III, 1964, p. 48, ca și de N. Maghiar, Șt. Olteanu, în *op. cit.*, p. 169) ni se pare neadecvat, întrucît și cealaltă formă de exploatare — prin ocne — era la fel de „populară“ ca și prima. Numai că în cel dintîi caz lucrătorul era însuși consumatorul, iar locurile de unde-și extrăgea sarea n-aveau să devină totuși exploatare organizate.

ritur și banii steagului⁴⁶ — la înavușirea cămării domnești, venitul ocnelor a preocupat în mod deosebit și permanent pe beneficiari. Această preocupare este pe deplin justificată dacă se are în vedere bogăția rezervelor saline ale Moldovei și importanța mereu sporită pe care a dobândit-o acest zăcămint odată cu lărgirea continuă a pieței sale externe, elemente esențiale pentru soarta procesului de exploatare și de valorificare a sării.

Referindu-se la Troțuș, călătorul străin Pietro Deodato arăta că „natura l-a înzestrat cu materia cea mai necesară [...]. deoarece în jurul acestui oraș se găsesc saline, de unde se scoate sarea în cantități așa de mari, încît se trimite în toată țara Moldovei, Rusia, în alte țări, transportându-se pe Dunăre, pe Marea Neagră pînă la Constantinopol”⁴⁷. Tot el ne furnizează și cîteva informații referitoare la tehnica de extracție: sarea se tăia sub pămînt în bucăți mari și groase, cubice, care se scoteau afară cu ajutorul unor roți puse în mișcare de forța animală. Aceste știri vin să completeze însemnările de același gen ale altui călător străin, Paul de Alep, în trecere prin Moldova veacului al XVII-lea, care relatează: „lucrarea în ocne e foarte grea [...]. Metoda de tăiere a sării se face cu mare muncă. Ei (lucrătorii — n.n.) sapă cam 9—10 m în adîncime pînă dau de sare [...]. Noaptea se taie acest mineral, iar ziua îl scot la suprafață. Fiecare bucată e o piatră mare, în greutate cam de 2 și pînă la 3 sute oca. Acești bolovanii sînt tîriți de lucrători cu ajutorul unor frînghii lungi, trase de cai”⁴⁸.

Coroborate cu informațiile mai tîrzii (din secolul al XVIII-lea) privind modul de extragere a sării în provinciile sau țările⁴⁹ vecine, referirile celor doi călători permit întregirea tabloului tehnicii de exploatare a sării în Moldova. Mai întîi, se sapă o groapă cu diametrul de aproximativ 2 m în stratul de pămînt ce acoperea orizontul de sare. Pereții gropii erau întăriți cu împletituri din nuiele sau cu scînduri numite țambre. Tăierea sării se făcea cu topoare „lungi în coadă” (cio-cane), prin trasarea făgașelor în mal și apoi, cu ajutorul unor pene de oțel, erau desprinse brazdele și divizate. Bolovanii rezultați erau scoși la suprafață cu ajutorul unei instalații numită *crivac*, care se compunea dintr-un tambur cilindric cu ax vertical, din lemn și pus în mișcare de forța animală. Un odgon înfășurat pe acest tambur făcea ca un capăt să se înfășoare, iar celălalt să se desfășoare, încît atunci cînd un capăt al frînghiei cobora în ocna, celălalt scotea afară bolovanul de sare. Procesul de producție la ocne — despre al cărui început se cunosc deocamdată prea puține lucruri din cauza penuriei documentare — a fost supus unor reorganizări de ordin administrativ, corespunzătoare noilor interese. Potrivit unei informații de mai tîrziu, domnia, spre a-și asigura consistența acestei ramuri de venit, a instituit de timpuriu „o deosebită administrație cu nume de *cămară*, acolo, la fața locului, cu

⁴⁶ *Chestia domeniului Tg. Ocna*, p. 44; C. Broșteanu, *op. cit.*, p. 85.

⁴⁷ Cf. N. Maghiar, *Șt. Olteanu, op. cit.*, p. 168.

⁴⁸ Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie din Antiohia în Țările Române*, ed. E. Cioran, p. 119, 169.

⁴⁹ Vezi Fr. I. Sulzer, *op. cit.*, p. 147; Aurora Ilieș, *op. cit.*, p. 169—170; C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei sub austrieci*, vol. I, București, 1916, p. 429; Al. Doboși, *op. cit.*, p. 132, 140; Antonina Keckowa, *Zupy Krakowskie w XVI—XVIII wieku (de 1772 roku)*, Wrocław, 1969.

presustfuirea (numirea — n. n.) a două fețe de boieri, cămărași de ocnă⁵⁰. Existența cămărașilor de ocne și, implicit, a instituției respective, este verificată documentar pentru prima jumătate a secolului al XVI-lea⁵¹, dar probabil că situația dăinuia din secolul precedent, de când domnii luaseră asupra-le acest venit.

În atribuțiile Cămării intrau atît problemele legate de procesul de exploatare a sării, cît și cele privitoare la desfacerea ei în țară sau în afara granițelor⁵². Cămărașul era dator — în schimbul lefii pe care o primea și al venitului suplimentar rezultat din vînzarea, în folosul său, a sării mărunte „pe la stările cele mai sărace ale locuitorilor“⁵³ — să raporteze periodic domnitorului sămile venitului ocnelor. Același, în calitate de reprezentant al puterii centrale la ocnă, numit de domn pe timp de un an de zile, avea în subordine întregul personal, asupra căruia își exercita, se pare, și dreptul de judecată⁵⁴.

O vreme, funcția de cămăraș („vel-cămăraș“) de ocnă a fost cumulată cu cea de ispravnic de Trotuș⁵⁵ — bineînțeles atunci cînd Trotușul era încă centru administrativ. Orice pagubă provocată în venitul ocnelor era amortizată de către domn din averea cămărașului. Astfel, de pildă, pentru o datorie de 3 000 aspri — în alte documente întîlnim suma de 300 000 aspri⁵⁶ — provenind „din sama de ocnă“, Petru Rareș lua de la fostul cămăraș, Eremia humelnic, satul acestuia, Stancouți⁵⁷. Este foarte probabil că abuzurile la care s-au datat cămărașii, abuzuri înlesnite de multitudinea daniilor în sare făcute boierilor sau mănăstirilor, de risipa incommensurabilă de la groapa ocnei, din vînzările (neînregistrate) făcute direct de la ocne ș.a., i-au determinat pe domni să renunțe, uneori, la serviciile cămărașilor și să utilizeze un alt procedeu de exploatare a acestui venit, anume arendarea.

Procedeu arendării avea să devină preferat de domnie pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, de cînd, documentar, se constată prezența mai multor arendași (companii sau tovărășii) decît cămărași domnești în afacerea ocnelor⁵⁸. Prin această modalitate domnitorul era asigurat — indiferent dacă împrejurările erau sau nu favorabile procesului de exploatare și de desfacere a sării — cu un venit fix, care era prețul arendării, lipsindu-l totodată pe cămăraș de posibilitatea de a micșora sistematic veniturile cuvenite domniei. Arendarea sau *otcupul* ocnelor de sare din Moldova, în vremea „căutării“ lor de către domnie, se făcea după un obicei care s-a încetățenit vreme de secole, păstrînd-

⁵⁰ Arh. St. Iași, fond Litere, M/512, f. 109.

⁵¹ Într-un document de danie provenind de la Petru Rareș este menționat, la 1541, un Cozmin cămăraș la ocnă, stăpîn pe a patra parte din satul Biserica Albă (DIR, 1/XVI, p. 404).

⁵² Arh. St. Iași, fond Litere, M/512, f. 109.

⁵³ Rezervele necesare de sare, pe de o parte, cum și dificultățile legate de transportul ei, pe de alta, au determinat Cămara domnească să renunțe definitiv, la sarea măruntă rezultată în cursul lucrărilor de extracție (Ibidem, O/12, f. 47).

⁵⁴ Vezi D. Vitcu, *Arendarea ocnelor în Moldova sub regimul Regulamentului Organic (1832—1862)*, în AIIAI, IX, 1972, p. 31; Idem, *Exploatarea sării în Moldova pînă la 1828*, în AIIAI, XI, 1974, p. 15; Aurora Ilieș, *op. cit.*, p. 176.

⁵⁵ C. Broșteanu, *op. cit.*, p. 253.

⁵⁶ DIR, 4/XVI, p. 150, 170.

⁵⁷ Ibidem, 1/XVI, p. 406.

⁵⁸ Arh. St. Iași, fond Litere, M/512, f. 109.

du-se aidoma și după trecerea lor în categoria veniturilor statului. Astfel, venitul ocnelor era scos la mezat de către Vistierie, instituție ce era datoare să facă cunoscut din vreme, în întreaga țară, prin mijloacele de care dispunea, zilele fixate pentru licitație. Licitația avea loc în cancelaria Postelniciei și, după cea de a treia „strigare“, venitul ocnelor era arendat celui dintre amatori („mușterii“) care oferea prețul cel mai mare. Cu acesta, Vistieria încheia un contract alcătuit din mai multe „ponturi“, pentru a căror respectare integrală cumpărătorul era îndatorat să prezinte garanția unui negustor solvabil⁵⁹.

Contractul de arendare, avind o durată variabilă de la unu pînă la trei ani, intra în vigoare abia după ce era întărit de domn cu pecetea sa. Banii cuveniți pentru arendă, eșalonați în „sferturi“, erau adunați fie de către Cămara domnească, fie de un funcționar special împuternicit de către domn. În afară de plata arenzii la termenele stabilite, arendașii ocnelor erau, inițial, obligați să achite Vistieriei dările tuturor lucrătorilor de la ocnă, cum și „milele“ de sare (în natură) pe care, obișnuit, domnitorii le acordau boierilor și mănăstirilor.

Încercînd o apreciere de ansamblu asupra producției și productivității ocnelor de sare din Moldova în tot cursul evului mediu, se cuvine să facem, mai întîi, o precizare: strămutarea centrului de exploatare de la Troțuș la Tg. Ocna a avut însemnate repercusiuni, pe multiple planuri, asupra evoluției ulterioare a proceselor și raporturilor de producție la ocne, ca și asupra destinelor celor două localități. Cînd a avut loc acest transfer ?

Documentele epocii, răzlețe sau inconsistente, dau un răspuns aproximativ. Pînă spre sfîrșitul secolului al XVI-lea, exploatarea organizată a sării este localizată în acte doar la tîrgul Troțuș. Cea mai veche statistică moldovenească cunoscută pînă astăzi, anume „catastihul de cisle de țirani, de la toate ținuturi și curteani și vătăji și neamiși și popi“, din 20 februarie 1591, consemnează numai pentru Troțuș un număr de 120 *șaiğăi*, specialiști în exploatarea sării și care erau scutiți de dări către Vistierie⁶⁰. Însăși pecetea tîrgului, reprezentînd un braț încovoiat ce ținea principală unealtă a lucrătorului de ocnă, ciocanul, era semnificativă pentru rolul și rostul economic al localității. Chiar dacă aceeași pecete într-o nouă versiune — un lucrător ținînd în ambele brațe cîte un ciocan —⁶¹ avea să reprezinte încă aproape un secol Troțușul, actele scrise de la sfîrșitul veacului al XVI-lea pun în circulație un nou sens termenului de „ocnă“, anume cel de localitate (populată), pe lîngă cel deja cunoscut ca punct de exploatare, diferențiînd deci două localități distincte : Troțușul și Ocna. Astfel, de exemplu, un document din 18 ianuarie 1599, provenind de la un Ionașco cămăraș de ocnă, era „scris la Ocne“ și adevărit de cîțiva martori, printre care „popa Metodie de la Ocnă și Păcurar birăul [...] din tîrgul Troțuș“⁶².

Despre existența localității cu caracter rural, Ocna, și despre locuitorii ei și preocupările lor, revelatoare sînt mărturiile misionarului

⁵⁹ *Ibidem*, C/13, f. 51.

⁶⁰ Constantin Turcu, *Cele mai vechi statistici moldovenești*, în SCȘI, 2/VII, 1956, p. 67.

⁶¹ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XI, p. 281.

⁶² DIR, 4/XVI, p. 243.

catolic Bandini⁶³, care ne-a lăsat prețioase informații asupra desfășurării procesului de exploatare și valorificare a sării la 1646: „La apusul orașului Troțuș — consemna Bandini — este o groapă de sare pe coasta unui munte; la poale este un sat („pagus“), ce are pînă la 300 case⁶⁴. Un astfel de sat, pentru acea vreme, era considerat ca mare⁶⁴. Locuitorii săi „nu plătesc bir, nici nu sînt luați la altă muncă decît cîte o dată pe săptămînă să scoată pentru principe 40 bolovani mari de sare, sau tatăl de familie sau vreun lucrător tocmît al aceluia, sau într-o zi sau în toată săptămîna să completeze numărul său; pentru că dacă neglijează vremea, în săptămîna viitoare i se pune la socoteală 80 bolovani“. Așadar, locuitorii așezării erau deja privilegiați, în schimbul *obligatiei* de a presta periodic o zi normată de lucru la ocnă în folosul domnitorului. Obligația nu era nominală, ci globală, repartizată uniform asupra tuturor capilor de familie (bărbați).

În afara aceluia sat, Bandini amintește și de alte două, ocupate cu aceeași muncă (acestea puteau fi mahalalele de mai tîrziu ale tîrgului Ocna). Numai locuitorii celor trei așezări s-ar fi îndeletnicit, după părerea misionarului, cu extragerea sării. Spre deosebire de cei dinții, locuitorii acestor din urmă două sate nu erau degrevați de toate obligațiile, întrucît „pentru fiecare bolovan de sare li se dă cîte un *nummus* de argint, adică cîte doi bani leșești“. Referindu-se la alte avantaje pe care le aveau lucrătorii de la ocne, Bandini nota: „în cursul anului, cămărașul, cînd se schimbă, obișnuiește a da minierilor, după starea fiecăruia, unul, două sau trei cară de sare; apoi în toate zilele are bucăți de sare cît poate lua cineva cu sine în paner, nimeni nu-l oprește“. Cu excepția ultimului paragraf, observația sa poate fi extinsă în timp pînă în epoca aplicării Regulamentului organic — obiceiul de a dăruî însemnate cantități de sare lucrătorilor ocnei, înrădăcinîndu-se. Curiozitatea sau interesul l-au determinat pe misionar să coboare în ocnă, apreciîndu-i adîncimea ca fiind de 100 *orgii* (stînjeni — n.n.), iar dimensiunile subterane într-atît de extinse, încît „s-ar putea zidi o cetate“. La gura ocnei, el observa „colosale grămezi de bolovani de sare, ca niște ziduri; carăle cu oamenii ce o transportă sînt ca furnicile“.

Calitativ, sarea de ocnă era apreciată ca fiind „cu mult mai tare ca sarea de mare, încît oleacă ajunge pentru a săra bucatele și pîinea; culoarea unor bucăți este albă și atunci sarea e mai curată; culoarea altor bucăți este obscură și atunci are un amestec mult cu materii din pămînt. Dar pisată devine albă ca zăpada ori de ce culoare era mai înainte“.

În sfîrșit, referindu-se la posibilitățile de valorificare, Bandini sublinia că sarea din această ocnă își avea întrebuințare „nu numai în Moldova, ci și în Rusia, Podolia, Ucraina, Turcia și Tartaria, (unde) se exportă“. Dacă se are în vedere că în acea epocă prin Turcia se înțelegea tot teritoriul supus autorității otomane, deci și Egiptul și Siria, este lesne de înțeles că, încă din secolul al XVII-lea, sarea moldovenească era prezentă în trei continente. Peste numai cîteva decenii, în-suși Dimitrie Cantemir avea să confirme spusele misionarului catolic.

⁶³ V. A. Urechîă, *Codex Bandinus, Memoriu asupra scrierii lui Bandinus de la 1646*, București, 1895, p. XV.

⁶⁴ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 19.

„Nu departe de târgul Trotuşului — relatea cărturarul — sînt saline foarte avute, pe care locuitorii le numesc ocne. Acolo nu e nici o măiestrie pentru curăţit, căci săpînd pămîntul de un cot sau doi de adînc, se găseşte sare prea curată, care se străvede ca cristalul sau porfirul, nefiînd amestecată cu pămînt cît de puţin. Şi aceste saline niciodată nu iau finit măcar deşi lucrează întrînsele multe sute de oameni. Pentru că în tot locul unde se taie tablele sau drobii cei de sare, lasă într-un loc şi într-altul columne de acest cristal de sare, care să sprijinească pămîntul şi boltitura şi să aibă loc de a să lăţi vinele cele noi; şi aşa apoi boltele acestea atît îse umplu de sare, pînă în 20 de ani, încît nici se cunosc că au fost deşarte vreodată“. Acelaşi arăta că, periodic, intrau în Galaţi vase „nu numai din locurile vecine ale Mării Negre, din Crimeea, Trapezunt, Sinope, Constantinopol, dar şi din Egipt şi chiar din Barbaria“, întorcîndu-se încărcate cu „lemn moldovenesc, miere, ceară, sare (subl ns.) unt, silitră şi grîne, din care nu puţin cîştig au toţi locuitorii Moldovei“⁶⁵.

Abundenţa sării moldoveneşti pe piaţa externă devenise chiar îngrijorătoare pentru unele state vecine ca de pildă Polonia, care — în dorinţa de a stimula creşterea producţiei indigene de sare — interzicea printr-un articol dietal din 1638 (confirmînd dispoziţii anterioare), în modul cel mai categoric, importarea acestui mineral din Moldova, sub pedeapsa de confiscare⁶⁶.

Spre sfîrşitul veacului al XVII-lea, ca urmare a intensificării şi extinderii procesului de exploatare a salinelor, Ocna evoluează dintr-o localitate rurală într-o aşezare de tip orăşenesc. Necesităţile de producţie, în primul rînd, şi poate şi împrejurările politice nu tocmai favorabile dezvoltării liniştită a târgului Trotuş — supus unor repetate incursiuni străine — au impus strămutarea întregii administraţii a ocnelor, la gura lor, proces început probabil încă de la sfîrşitul veacului al XVI-lea⁶⁷, dar definitivat abia în secolul următor.

De atunci ni s-au păstrat şi cele dintîi indicii referitoare la existenţa unei corporaţii (bresle) de meşteşugari la Ocna, care, desigur, exista de mai înainte, încetăţenită apoi sub denumirea de *rufet*; pentru că în afara cămăraşului, a cărui misiune am văzut în ce consta, documentele pomenesc numele unor *birăi* ai ocnei ca, de pildă, Ioniţă birău (1635) ori Căpăţînă birău (1638)⁶⁸. Aceştia erau, după cum vom avea prilejul să constatăm mai tîrziu, căpetenii ale breslei, avînd deplină autoritate asupra tuturor membrilor ei.

Cînd, la 9 septembrie 1683, între martorii unui act de danie făcut mănăstirii de la Ocna⁶⁹ figurau un Rusu birăul alături de „vătamanul“, „grămăticul“ şi „curtenii“, şi cînd la numai cîţiva ani, la 17 februarie 1690, documentele atestă prezenţa la Ocna a unui jude, grămătic, birău,

⁶⁵ Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, Bucureşti, 1872, p. 25—27.

⁶⁶ B. P. Haşdeu, *Ocnele în România*, în „Columna lui Traian“, I, nr. 13 (1870), p. 169.

⁶⁷ Pentru acea dată am întîlnit deja un document redactat de Ionaşcu cămăraş „acolo la ocne“ (*DIR*, 4/XVI, p. 243).

⁶⁸ *Chestia domeniului Tg. Ocna*, p. 41.

⁶⁹ Zapis de danie din 7191 (1682), septembrie 9, prin care Safta Diaconiţa acorda parte din moşia sa, Poceşti, Mănăstirii de la Ocna (cf. Theodor Burada, *op. cit.*, p. 173).

a negustorilor și zugravilor⁷⁰, este incontestabil că la acea vreme centrul meșteșugăresc Ocna era în plină înflorire. Motive temeinice îl vor fi determinat și pe Dimitrie Cantemir să includă această așezare în categoria orașelor Moldovei („oppidum“) la începutul secolului al XVIII-lea.

Necesitățile de ordin economic, ca și perspectivele de dezvoltare întrezărite exploatărilor saline de la Tg. Ocna i-au determinat pe domnii Moldovei să manifeste, în mod sistematic în secolul al XVIII-lea, o grijă deosebită față de soarta acestei atât de fecundă sursă de venit, fapt ce s-a repercutat direct și asupra evoluției urbanistice a așezării. Privilegiile acordate și pînă atunci lucrătorilor ocnei au fost întărite de majoritatea domnilor epocii fanariote, care n-au încetat a socoti moșia tîrgului ca domnească, făcînd adeseori și danii din aceasta. Mai mult decît atât, unii dintre ei, în dorința asigurării unor venituri sporite, au ridicat numărul sau au îmbunătățit vechile privilegii acordate lucrătorilor de la ocna, extinzîndu-le chiar și asupra altor categorii de locuitori, firește, cu implicații evidente asupra proceselor sociale și economice de la ocna. Astfel, la 1720 Mihail Racoviță încuviința unui Gheorghe Zugravu să-și așeze o crîsmă în Tg. Ocna, unde să vîndă orice fel de băutură, fără ca cineva să-l împiedice, „nici cămărașii, nici alții“⁷¹. De aici, ca și din alt document din 1733, provenind de la Grigore Ghica⁷², rezultă că rufetașii ocnei se socoteau, la începutul secolului al XVIII-lea, singurii îndreptățiți a vinde băuturile în acel tîrg, privilegiu, dobîndit probabil, cu mult mai înainte.

Cel care a făcut însă mai multă ordine în raporturile de producție de la ocne, în această vreme, a fost Grigore Ghica. După ce la 1 iunie 1741 el a hotărît să sporească leafa tăietorilor de sare (șavgăi) de la un ban, cît se obișnuise a li se da „din început, de la strămoșii lor, pînă amu, pentru o sare [...] la cîntare“, la trei bani de o sare, fără strămutarea celorlalte obiceiuri⁷³, la sfîrșitul aceluiași an acorda acestora hrisov de scutire „de toate dările și angăriile, oricîte vor fi pe altă țară“, cu excepția „cifertului lor pe așezare, cum s-or tocmi cu cămărașii“⁷⁴. Hrisovul din 1 decembrie 1741 preciza limitele principalelor obligații de care erau scutiți șavgăii și anume: „la văcărit sau cuniță cînd s-ar întîmpla să aibă a scuti pînă la 600 vite și 100 cai, nici un ban să nu dea și la deseatina de stupi și cu mascuri și goștina de oi să dea, pe obiceiul lor, cîte 6 bani. Așijderea să aibă pace de camănă, de bezmăn și de braniște, nici cu acestea să nu fie supărați, de vreme că ocna este osăbită și să aibă pace de cai de olac și de podvezi și de toate angăriile“⁷⁵. Așadar, recunoscînd dificultățile legate de specificul muncii în ocne, Grigore Ghica, pe lîngă faptul că a întărit vechile privilegii ale șavgăilor, le-a acordat și altele noi, în intenția mărturisită ca „și ei să fie silitori“. Succesorii acestuia la tronul Moldovei, între care Constantin și Ion N. Mavrocordat, Constantin Mihai

⁷⁰ Cf. N. Maghiar, Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 168.

⁷¹ Arh. St. București, Mss. 657, f. 82.

⁷² *Ibidem*, f. 82—82 v.

⁷³ *Uricariul*, vol. 12, Iași, 1852, p. 153.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 154—155.

⁷⁵ *Ibidem*.

Racoviță, Matei și Scarlat Ghica, Ion Teodor Calimah ș.a.⁷⁶ au întărit, la rindu-le, privilegiile anterioare, desigur în același scop.

Concomitent s-a încercat limitarea unor abuzuri săvârșite de către cămărași în virtutea unor drepturi deplin consacrate și care afectau uneori nu numai pe lucrătorii de la ocnă, ci și unele categorii de consumatori. De pildă, cămărașii, avînd libertatea de a percepe taxă solăritului (sau sărăritului) de la locuitorii ținuturilor de munte care foloseau rezervele locale de sare pentru acoperirea necesităților de consum, vindeau acest drept unor „ciocoi de ținut”⁷⁷. Aceștia din urmă „făceau multe supărări săracilor [...] de le lua și straele de pe dîșii [...]”, fapt ce l-a determinat pe Mihail Racoviță să desființeze, la 24 aprilie 1718, acel „obicei prost” al solăritului, interzicînd pentru totdeauna cămărașilor de a mai uza de acel drept⁷⁸.

În schimb, numărul daniilor efectuate de domni din produsul sau din moșia ocnelor s-a înmulțit considerabil începînd mai cu seamă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Netăgăduit, sporirea acestora nu poate fi corelată diminuării cuantumului veniturilor realizate de domni din exploatarea ocnelor, ci mai curînd unei creșteri proporționale a producției și productivității salinelor. De obicei daniile sau „milele” de sare acordate de către domnitor unor boieri, mănăstiri sau așezăminte publice, în schimbul unor servicii, erau integral sau parțial recunoscute și întărite de succesorii la tron. Se întîlnesc însă și situații cînd astfel de acte nu erau recunoscute de urmași. Așa, bunăoară, în cursul celei de a doua domnii, Mihail Cehan Racoviță, fundînd spitalul Sf. Spiridon din Iași, îi acorda, la 1 ianuarie 1757, moșia ocnei „cum și dealul de unde se scoate sarea”, recunoscîndu-i dreptul de a percepe dijma” de la toate celea, din 10 bani — unul, cînd ocnele vor fi vîndute (arendate — n.ns.), iar cînd vor fi în credință (în regie — n.ns.) spitalul să-și aibă omul său acolo, să ia din 10 drobi — unul și din țarină, finaț și bezmen, după obicei”⁷⁹. Acest drept — nerespectat de urmașii fondatorului — avea să și-l redobîndească spitalul (parțial numai) abia peste aproape un secol, în 1851, cînd la stăruințele epitropului Iorgu Ghica, domnitorul Moldovei a dăruit așezămîntului 800 fâlci din trupul moșiei ocnei, dar în schimbul unor obligații ce și le asuma Epitropia.

Din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea dispunem de informații precise și mai ample privitoare la compoziția și numărul lucrătorilor ce alcătuiau rufetul ocnei. Cînd, la începutul aceluiași secol Dimitrie Cantemir consemna lapidar faptul că la ocne lucrează „multe sute de oameni”⁸⁰ cu siguranță că se va fi referit la *toți* cei ce participau la realizarea producției de sare, nu numai rufetașii, ci și robii țigani întrebuițați în diverse munci, ca și condamnații la ocnă, despre a căror folosire amintea și călătorul italian Pietro Deodato. Numărul lucrătorilor specializați, înțelegîndu-se prin aceștia : șavgăi, lăturași,

⁷⁶ *Ibidem*, p. 156—164.

⁷⁷ *Ibidem*, vol. V, p. 254.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 253—255.

⁷⁹ Arh. St. Iași, Epitropia generală a Casei spitalelor Sf. Spiridon — Iași, dosar 640/1891—1904, f. 2; Vezi și A. Nemesiu, *op. cit.*, p. 12.

⁸⁰ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 51.

curteni, tărăbănțași și vătăjii — adică rufetul ocnei — cuprindea la 1762 doar 225 oameni⁸¹. Aceștia, recunoscându-li-se privilegiile anterioare, li se acordau nominal, de către Grigore Ion Calimah, la acea dată, însemne speciale („pecetluiri roșii“) spre a fi recunoscuți cu ușurință „dintr-altă țară“ și, bineînțeles, pentru a se bucura de amintitele scutiri de datorii. Această măsură, coroborată cu altele similare, poate constitui o dovadă a populării tot mai intense a localității Tg. Ocna, fenomen ce făcea posibilă evaziunea fiscală a unor locuitori din afara rufetului. Cel ce dobândește pecete roșie, deci fiecare rufetaș, își menține privilegiile și după ce, din pricină de boală sau bătrânețe, era nevoit să iasă din slujba ocnei. El era scutit de bir, de „ajutorință sau mucarer“ și de taxa pentru două vite; pentru vitele ce va fi avut în plus, intra în regimul de taxare a „haimanalelor“⁸² ocnei. Acest drept, cuprins pentru prima oară în hrisovul din 2 august 1765 dat de Grigore Alexandru Ghica, era extins și asupra copiilor neînsurați ai șavgăilor și, apoi, asupra văduvelor rufetașilor⁸³.

Interesant este faptul că rufetul trebuia să aibă în permanență același număr de oameni, 225, în tot răstimpul acestei jumătăți de secol. În cazul în care numărul era descompletat din motive de bătrânețe, boală sau moarte, cămărașii aveau latitudinea de a desemna înlocuitorii dintre „feciorii ce vor fi însurați (ai celor ce părăseau motivat lucrul) și din haimanalele ocnei, însă prin știrea domniei și prin marafetul ispravnicului de ținut, ca să nu fie niciodată lipsă de somă a 225 liudi“⁸⁴. Noilor rufetași li se acordau și însemnul distinctiv, cerindu-li-se totodată ca „și ei să fie silitori“.

Șavgăii s-au bucurat de privilegiu special chiar și în cadrul rufetului; prin hrisovul din 23 iunie 1767, Grigore Calimah consacră acestora și cămărașilor dreptul de monopol asupra vânzării vinului, pînii și cărnii în Tîrgul Ocnei, interzicînd cu desăvîrșire, boierilor, egumenilor sau birnicilor din localitate sau din afara ei, de a vinde astfel de produse fără consimțămîntul celor dintii⁸⁵. Netăgăduit, aceasta a fost și avea să rămînă multă vreme — șavgăii apărîndu-și cu strășnicie dreptul cucerit — nu atît o sursă consistentă de cîștig pentru beneficiarii de drept, cît un mijloc de apărare a întregului rufet împotriva practicilor încetățenite în alte țiguri și orașe de a se arenda venitul căsăpiilor, pităriilor sau orînzilor, practici ale căror consecințe le suportau masele de cumpărători. În virtutea dreptului sus-amintit, șavgăii puteau îngădui țirgoveților să-și vîndă astfel de produse numai dacă între părți intervenea vreun act de învoială prin care aceștia din urmă garantau anumite compensații materiale partenerilor⁸⁶.

⁸¹ *Uricariul*, vol. I₂, p. 165—166.

* Haimanalele ocnei = categoriile fiscale în care intrau acei lucrători provenind din rîndul rupeștilor, bejenarilor sau hrisovoliților.

⁸² *Ibidem*, p. 166—167 și 177—180.

⁸³ *Ibidem*, p. 167—168.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 172—173.

⁸⁵ Un astfel de act de învoială a fost încheiat la 9 martie 1796, prin care țirgoveții se obligau să plătească rufetului, prin birăul acestuia, suma de 18 lei anual pentru fiecare crîsmă deschisă de ei în Tg. Ocna (Arh. St. București, Mss. 657, f. 69 v—70).

Consfințirea unor mai vechi privilegii, acordarea altora noi, sporirea succesivă a lefii de la 1 ban la 3 (în 1741) și apoi la 4 bani (în 1783) de fiecare drob tăiat, ajungând pînă la 12 bani noi la începutul secolului trecut⁸⁶, atestă grija puterii centrale de a asigura condiții favorabile realizării unei producții tot mai mari, prin cointeresarea materială a lucrătorilor. Aceeași grijă răzbate și din porunca din 1785 a lui Alexandru Ion Mavrocordat către șavgăii ocnelor, prin care li se interzicea cu desăvîrșire a se strămuta, fapt ce ar fi pricinuit „zătcnire la lucru spre paguba Cămării domnești“ și pentru care ar fi fost trași la răspundere⁸⁷. Așadar, lucrătorii specializați în tăierea sării din ocna, șavgăii, erau practic legați pe viață de locul de muncă și nu puteau părăsi rufetul decît în cazurile extreme menționate și numai cu învoirea domnului. Situația cu totul specială în care se aflau șavgăii, ca și ceilalți rufetași, derivă și din faptul că populind moșia ocnei, care era domnească, și folosind, generații de-a rîndul, aceleași terenuri arabile, finite și păduri în devălmășie, plus case și locuri individuale, cu timpul ei au început să se considere proprietari absoluți asupra terenurilor date lor, în mod condiționat, spre folosință. Dacă asemenea veleități se manifestă către sfîrșitul secolului al XVIII-lea doar sporadic, ele vor lua proporții în secolul următor, dînd naștere unui îndelungat proces între sat și lucrătorii ocnelor⁸⁸. Inițial, pretențiile rufetașilor se limitau la dreptul de a dispune asupra locurilor de hrană ce li se cuveneau după hrisoave și pe care începuseră chiar (parțial) să le vîndă altor categorii de locuitori. Ulterior însă, ei și-au întins aceste pretenții și asupra locurilor libere din moșia tîrgului⁸⁹, intrînd adeseori în conflict cu tîrgoveții stabiliți acolo, fapt ce a necesitat repetate intervenții din partea domniei pentru reglementarea raporturilor dintre rufetași și tîrgoveți.

Se înțelege că în schimbul tuturor privilegiilor ce li se acordaseră cu timpul, rufetașii aveau obligația de a realiza o producție de sare a cărei limită minimă era evaluată în funcție de norma de lucru impusă fiecărui șavgău în decursul unei „căutări“ (perioadă de două săptămîni). Această normă era, la începutul secolului trecut, de 78 drobi la „căutare“⁹⁰, ceea ce revenea, în medie, cîte 6—7 drobi pe zi de fiecare tăietor. Pentru sarea tăiată în plus, aceștia primeau în mod diferențiat un spor la leafă⁹¹.

Realizarea sau nerealizarea producției scontate de beneficiari nu depindea însă numai de zelul lucrătorilor. Modul de extracție a sării din ocne, primitivismul tehnic al exploatărilor saline — menținut același, vreme de secole — făceau ca o bună parte a anului ocnele să

⁸⁶ *Uricariul*, vol. I, p. 169—171, 177.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 173.

⁸⁸ *Chestia domeniului Tg. Ocna*, p. 23—30.

⁸⁹ Într-o jalbă înaintată domnului Alexandru Ion Calimah, tîrgoveții din Tg. Ocna arătau, la 1796, că pentru casele sau dughenele ce le făceau pe locurile domnești libere erau obligați de șavgăi să le plătească cîte 40—50 lei, iar unora nici nu li se îngăduia așezarea (Arh. St. București, Mss. 657, f. 68—69 v).

⁹⁰ *Uricariul*, vol. I, p. 178.

⁹¹ În 1814, Scarlat Alexandru Calimah hotăra să fie sporită leafa șavgăilor de la 12 bani noi la 15, pentru cei mai slabi, și la 18 — pentru „șavgăii cei mai în putere“, care, pentru plusul de drobi tăiați peste normă primeau 21 de bani pe fiecare drob (*Ibidem*).

devină nelucrătoare. În plus, dificultățile legate de transportul sării de la gura ocnei la punctele de desfacere din țară sau de peste granițe impuneau adeseori sistarea vremelnică a procesului de producție, întrerupere necesară pentru degrevarea suprafețelor din preajmă afectate de depozitarea sării. Încît, chiar în condiții normale de desfășurare a lucrului în ocne, cota de beneficii pentru întreprinzători depindea de posibilitățile și mijloacele de desfacere a sării. Iată, de pildă, un caz semnificativ: în anul 1757 ocnele fuseseră arendate de către Matei Ghica unei companii boierești alcătuită din vistiernicii Dumitrașcu Paladi și Aristarh, avînd ca „purtător de grijă al ocnei” pe sulgeriul Tudorache. Aceiași aveau să cumpere și în anul următor ocnele de la Constantin Racoviță. La sfîrșitul primului an, întreprinzătorii aveau scoasă și depozitată, „în șuri la Viișoara” (suburbie a Tg. Ocnei) cantitatea de 33 000 „sări” (drobi), păstrată spre a fi valorificată, probabil, după expirarea contractului. Prin „purtătorul de grijă”, compania se învoise cu un negustor turc din Galați ca să valorifice astfel marfa: „cîtă sare se va putea trimite și vinde la Galați, venitul să fie împărțit în patru părți”, revenind fiecăruia dintre parteneri cîte o astfel de „parte”. Transportul sării la Galați privea pe frunizori, iar prețul minim de vînzare (*impus* de negustori „companionilor”) era de 15 parale/stetia (drob mare) și drobul, iar „bracul adică cotețul [drob mic — *n. n.*] doi drept unul”. Pe lîngă faptul că acest preț era inferior celui cu care se vindea sarea la ocnă, negustorul își rezerva dreptul ca dobînda „ce va ieși din această neguțitorie” să fie împărțită doar în două părți, una revenind „companionilor” și alta sieși⁹². Este evident că tranzacția avantajase pe negustor, care, dealtfel, a și trebuit să accepte, la încheierea bilanțului, ca stabilirea cotelor de beneficii să aibă la bază prețul de vînzare al sării la gura ocnei. Și dacă în privința volumului vînzărilor externe, la prețul minimal, compania avea posibilitatea de control asupra negustorului, prin ținerea evidenței cantităților de sare ce-i erau trimise la Galați, nu același lucru se întîmpla și în cazul beneficiilor reale dobîndite de acesta de pe urma vînzărilor, care, se înțelege, erau mai mari decît cele inițial scontate de companioni. Dealtfel, nu există vreun indiciu — era și foarte puțin probabil — ca aceștia din urmă să fi participat și la împărțirea dobînzii invocate în învoială. Posibilitatea de escamotare era neîndoielnică.

Volumul producției anuale de sare este, pentru perioada anterioară secolului trecut, cu atît mai greu de stabilit, cu cît ne lipsesc informații precise. Chiar și puținele date de care dispunem — incomplete dealtfel — impun o doză de circumspecție în comentarea lor, cunoscute fiind tendințele evazioniste manifestate dintotdeauna și de către cămărași și de arendași. Dacă, bunăoară, cu aceeași forță de muncă și în aceleași condiții de tehnicitate, făcînd abstracție de ceilalți factori care concură la realizarea producției, s-a obținut, în cursul unui an (iunie 1801 — iunie 1802), o producție de 185 222 drobi și 14 396 bucăți⁹³, ceea ce echivala cu aproximativ 15 000 000 ocale de sare (1 drob = 70—80 ocale; 1 bucată = 1/2 drob), se poate deduce că și în perioada anterioară, deci în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, producția de sare a Mol-

⁹² Arh. St. Iași, Documente, pachet 427/109, 110.

⁹³ B.A.R., Mss, rom. 880, f. 2—5.

dovei a înregistrat valori apropiate. Netăgăduit, uneori aceasta putea să se ridice peste cifra indicată, alteori să scadă în funcție de împrejurările favorabile sau nu dezvoltării proceselor de producție și de desfacere a sării.

Valorificarea sării pe piața internă a urmat același curs tradițional, obișnuit din vechime : toți locuitorii țării erau „slobozi a merge cu cară din țară la ocnă și, cumpărînd sarea cu prețul curgător de acolo aveau voie să o vîndă și să o petreacă în toate părțile țării și unde vor voi, fără de nici o oprire, afară numai de magaziiile sării ce sînt pe la scheli“ (puncte de desfacere pentru piața externă, situate la granițe — n. ns.)⁹⁴. Dreptul de a vinde sarea la aceste magazine aparținea în exclusivitate domniei, care putea să-l concedeze, odată cu venitul ocnelor, cumpărătorilor prin contract.

Prețul de vânzare al sării la ocnă a înregistrat o curbă mereu ascendentă, atestînd creșterea importanței acestui mineral în viața economică a Moldovei, dar și transformările survenite, în general, pe planul producției și circulației mărfurilor, cu deosebire în perioada destrămării relațiilor feudale. Pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea sarea se vindea cu bucata, astfel : 18 parale/steția, 15 parale/drobul în greutate de 65—80 ocale și 12 parale/drobii mai mici de 65 ocale⁹⁵. Ulterior, suta de ocale se vindea la gura ocnei cu 53 parale și un ban⁹⁶; preț ce va fi ridicat de Alexandru Moruzi, în 1792 la 2 lei, iar la 1815, de către Scarlat Alexandru Calimah, la 5 lei⁹⁷. Prețul de desfacere în țară, perceput de către oricare dintre locuitorii ce ar fi ridicat sarea de la ocnă, era însă cu mult mai mare și varia în funcție de distanța pînă la Tg. Ocna.

Foarte ridicat, comparativ cu vânzările „pe loc“ (la ocnă), era și prețul sării la magazinele de la schele, perceput de cămărașul domnesc, de arendași sau de subarendași. Astfel, de exemplu, în anul 1806, în timp ce prețul de vânzare a sării la ocnă era de 2 lei, la schelele Nistrului (Creuleni și Movilău) sarea se vindea cu 12 lei/100 de ocale, din care sumă, cota de profit a întreprinzătorului reprezenta doar un leu⁹⁸.

Un factor de însemnătate covârșitoare în procesul de desfacere a sării, atît pe piața internă cît și pe cea externă și de care depindeau în mare măsură beneficiile sau pagubele întreprinzătorilor, îl constituiau transporturile. Principalele căi de comunicație care legau Tg. Ocna cu punctele de desfacere de la granițe erau anevoioase și supuse rigorilor vamale de esență feudală, iar mijloacele de transport, rudimentare și puține. În asemenea condiții este lesne de înțeles că problema asigurării transportului sării de la locul de exploatare la schele, indiferent dacă ocnele erau „în credință“ sau „în vânzare“, a stat în permanență în centrul atenției Cîrmuirii. Aceasta a încercat felurite modalități de rezolvare, fără a găsi, în cele din urmă, soluția ideală.

⁹⁴ Arh. St. București, Achiziții Noi, CCLVII/9.

⁹⁵ Arh. St. Iași, Documente, pachet 427/110.

⁹⁶ T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 124—125.

⁹⁷ *Unicariul*, vol. I, p. 222—229.

⁹⁸ Din cei 12 lei : 2 lei reprezentau valoarea sării la ocnă ; 5 lei 90 bani chiria (transportul) sării de la Tg. Ocna la schele ; 1 leu 30 bani plata mijlociilor ce au angajat cară și plata neferilor și a nazirilor ; 2 lei dobînda banilor, vama Nistrului, brudina la trecerea peste ape ; 1 leu profitul arendașului. (Arh. St. București, Achiziții Noi, CCLVII/9).

Astfel, pînă în primul deceniu al secolului trecut, cărăușii de sare la magaziile de la granițe constituiau obligații pentru locuitorii ce dispuneau de mijloace de transport. Aceștia „erau îndatoriiți a cislui cară cu hotărită și foarte micșurată plată de chirii pentru pogorirea sării la scheli”⁹⁹. Perpetuată secole de-a rîndul, obligația sătenilor de a presta cărăușii în folosul cămărașilor sau arendașilor — implicit al puterii centrale — a făcut loc unor practici abuzive la care s-au dat executorii poruncilor domnești (zapcii), cu grave consecințe atît asupra situației locuitorilor, cît și asupra procesului de desfacere a sării pentru piața externă îndeosebi. Situația era și mai grea în vremea deselor războaie ce afectau teritoriul Moldovei, cînd mijloacele de transport existente trebuiau să răspundă și prestațiilor de ordin militar. Încercările de a acoperi necesitățile de transport al sării de la ocnă la schele cu mijloace recrutate din afara granițelor, în special de peste Nistru, n-au avut durabilitate, întrucît procedeul, pe lîngă faptul că nu inspira suficiente garanții, nici pentru cărăuși (de a găsi oricînd și oricîtă sare la ocnă), nici pentru Cămara ocnelor (de a conta în permanență pe astfel de mijloace), îngăduia substituirea de persoane și tranzitul unor răzvrătiți sau extinderea unor epidemii dintr-o țară în alta. Aceasta a atras repetate intervenții din partea autorităților politice interesate, intervenții soldate cu interdicția unor astfel de cărăușii.

În anul 1806 domnitorul Alexandru Moruzi a hotărît „dezrădăcinarea vechiului obicei”, despovărlînd pe locuitorii țării de obligația de a căra sare la schele în schimbul unei chirii dinainte stabilită și poruncind ca pentru viitor — indiferent dacă ocnele vor fi arendate sau exploatate în regie — angajarea cărăușilor să se facă de către funcționarii speciali ai Cămării, prin bună înțelegere („rizar-pazar”) cu locuitorii. Desigur, măsura avantaja pe aceștia din urmă și a avut ca efect imediat scumpirea transporturilor¹⁰⁰. La rîndu-i, acest fapt a determinat îndepărtarea amatorilor de pînă atunci la licitarea otcupului ocnelor, întreprindere ce presupunea de acum încolo investiții mai mari iar cota de beneficii diminuată. Atragerea lor a fost posibilă inițial numai prin reducerea prețului de arendare a ocnelor, ceea ce însemna că domnia acceptase, pentru moment, să suporte singură consecințele unei atare măsuri. Sistemul antreprizelor era — se pare — considerat acum de domn nu doar o modalitate de exploatare a venitului ocnelor, ci o reală necesitate, absolvindu-l, chiar cu prețul arătat mai sus, de grijele suplimentare ce le incumba exploatarea în regie a ocnelor.

Cu unele excepții, datorate împrejurărilor politice speciale, interne sau externe, cînd rentabilitatea exploatărilor saline era parțial afectată, beneficiile realizate de principalul întreprinzător, domnul, au înregistrat o continuă creștere. Din informațiile cuprinse în raportul consulului francez de la Iași¹⁰¹, Reinhard, la 30 noiembrie 1807, desprindem cîteva date deosebit de utile — avînd în vedere lipsa altor surse documentare — privitoare la veniturile salinelor pe anii :

⁹⁹ *Ibidem*.

¹⁰⁰ După intrarea în vigoare a noilor dispoziții Cămara ocnelor a fost nevoită „a da chirii neasemănate și nesuferite pentru căratul sării la scheli, încît au intrat supt grea sarcină și datorie în somă de două mii de pungi cu grele dobinzi” (*Ibidem*).

¹⁰¹ Arh. St. București, Microfilme Franța, rola 69, cadrul 124.

1709 = 10 000 piaștri ;
 1770 = 29 000 piaștri ;
 1775 = 100 000 piaștri ;
 1785 = 300 000 piaștri ;
 1802 = 190 000 piaștri ;
 1806 = 190 000 piaștri.

Este lesne de înțeles că „veniturile salinelor” semnificau în realitate numai banii intrați în Cămara domnească, rezultați din exploatarea ocnelor în acei ani, nu și profitul mai mare sau mai mic al mijlocitorilor. Edificator, în acest sens, ni se pare faptul că o evidență mult mai detaliată asupra veniturilor și cheltuielilor unui an de exploatare a ocnelor — an la care făcea referiri și Reinhard, 1802 — consemna cifre simțitor sporite: venitul total provenit din desfacerea sării pe piața internă și externă era evaluată la 569 001 lei 106 bani, iar cheltuielile de producție și desfacere (plata lucrătorilor și celorlalți slujbași ai oanei, transporturile, milele și hăvaicturile etc.) se ridicau la 203 655 lei 20 bani¹⁰². Rezultă, așadar, că profitul real al întreprinderii pe acel an fusese de 365 346 lei 86 bani și că diferența față de cifra consemnată de consulul francez (190 000 lei), adică 175 345 lei 34 bani fusese probabil însușită de către cămărașul domnesc sau antreprenori. De altfel, după cum vom avea prilejul să constatăm și mai târziu, de cele mai multe ori profitul domniei, ulterior al statului, era inferior celui realizat de intermediari.

Informațiile furnizate de consulul francez Reinhard la 1807 vin să ateste însă criza prin care au trecut exploatarea saline din Moldova la începutul veacului trecut, când venitul acestora a scăzut simțitor comparativ cu situația anterioară, criză ce a impus unele măsuri de ameliorare inițiate, după cum am văzut, de Scarlat Alexandru Calimah.

Făcînd chiar obiectul unor dispozițiuni în materie de drept de proprietate¹⁰³, ocele — socotite „avere a statului” (art. 382 din *Codul Calimah*) din categoria celor ce „se cuvin stăpînirii” (art. 509) — au cunoscut, în primele decenii ale secolului trecut, unele schimbări notabile în laturile esențiale ale procesului de producție. Schimbările au fost impuse de împrejurările politice externe, împrejurări care s-au repercutat direct asupra evoluției de ansamblu a societății moldovenești, implicit asupra dezvoltării economice a țării.

Astfel, în urma cercetărilor în teren întreprinse, în vremea războiului ruso-turc (1806—1812), de către trimișii speciali ai stăpînirii rușești în Moldova, interesați în a cunoaște posibilitățile economice, dar mai ales bogățiile minerale ale acestei țări¹⁰⁴, s-a constatat că sarea se exploata în acea vreme nu numai la Tg. Ocna, ci și în sudul Basarabiei, în preajma Cetății Albe. Firește, sarea marină avea o piață de desfacere mult prea restrînsă, ea fiind destinată să acopere nevoile locale de consum, și nu avem vreun indiciu că s-ar fi exportat. Comparativ însă cu situația existentă la începutul deceniului respectiv, producția

¹⁰² B.A.R., Mss. rom. 880, f. 6—12.

¹⁰³ *Codul Calimah*, ediție critică, București, 1958, p. 193 și 237.

¹⁰⁴ T. G. Bulat, *Rușii caută metale în Moldova (1810)*, în „Arhivele Basarabiei”, an. III, nr. 2, 1931, p. 65—72.

anuală de sare era cotată la 17 pînă la 18 milioane ocale, precizîndu-se că „într-un an s-au scos chiar 20 milioane oca”¹⁰⁵. Această sensibilă creștere a producției s-a datorat nu unei productivități sporite, ci creșterii numărului de lucrători.

Forța de muncă angajată la ocnele de sare și reprezentată, pînă către sfîrșitul secolului al XVIII-lea, de numai 225 lucrători rufetași, cărora li se adăuga un număr variabil de osîndiți, ajunsese în numai cîțiva ani să numere 511 oameni¹⁰⁶. Din aceștia însă, doar 90 erau tăietori specializați, șavgăi, restul acoperind celelalte diviziuni tehnice proprii exploatarei sării: 198 *lăturași*, ce lucrau săptămînal, împărțiți în patru schimburi. Misiunea acestora era de a curăța interiorul ocnelor de sare măruntă sau de apa infiltrată, de a procura lemnele trebuincioase pentru amenajarea gurilor de ocna și pentru foc, de a săpa gurile de ocna pînă la străpungerea stratului de pămînt și descoperirea masivului de sare. Pentru toate aceste operații ei nu primeau leafă, ci se bucurau doar de privilegiile rufetului. Tot fără plată lucrau și 80 de *curteni* rînduiți, cîte 20 pe săptămînă, la „ducerea cărților la Iași, în aducerea oamenilor lucrători și alte treburi”. Un număr de 80 robi țigani cărau sarea scoasă la suprafață, de la gura ocnei pînă la grămezile din preajmă numite *mîgle*. Tot ei încărcau carele ce veneau pentru a ridica sarea de la ocna și a o transporta la schele. În plus, unii dintre aceștia erau meșteri fierari asigurînd „tot lucrul fierului la ocna”, operațiuni care, în totalitate, erau plătite. Plătiți mai erau 15 *trîmbițași* (tărăbunțași) ce supravegheau buna funcționare a crivacului și descărcarea drobilor la gura ocnei, opt *vătăjei* și opt *herghelegii*, care îngrijeau caii necesari acționării crivacului și 16 meșteri *lemnari*. Paza sării extrase și depozitate în mîgle era asigurată de 16 *străjeri* neplătiți, rînduiți cîte 4 săptămînal.

Rezultă deci că, din totalul rufetașilor ocnei (511) beneficiari ai privilegiilor acordate prin hrisoavele domnești, la 1810 doar 217 primeau leafă, ceilalți 294 lucrători mulțumindu-se doar cu scutirile de dări deja amintite. În afara șavgăilor, care erau plătiți în funcție de numărul drobilor tăiați, lucrătorii celorlalte categorii (plătite diferențiat) dispuneau de o leafă lunară fixă.

În pofida sporirii numărului de lucrători și a extinderii diviziunii tehnice a muncii și, odată cu acestea, a producției, beneficiile realizate de Cîrmuire n-au crescut proporțional. Cînd cheltuielile unui an de producție se ridicau la 130 000 lei, exceptînd cheltuielile de desfacere, stăpînirea s-a mulțumit cu un profit de 229 800 lei, sumă ce reprezenta prețul arendării ocnelor la 1810. Desigur, la o producție evaluată la 17—18 milioane ocale, orientată în proporție de aproape 2/3 spre export¹⁰⁷, cota de profit a stăpînirii ni se pare diminuată. Nu trebuie însă pierdut din vedere un dublu fapt, anume că posibilitățile de valorificare a sării pe piața internă erau într-o măsură reduse prin practicile filantropice domnești, după cum exportul urma doar două direcții: Rusia și sudul Dunării.

¹⁰⁵ Idem, *Ocnele de sare din Moldova...*, p. 122.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 123—124.

¹⁰⁷ Din această producție de sare, doar 6—7 milioane ocale acopereau necesitățile de consum ale populației întregii Moldove înainte de 1811, restul exportîndu-se prin Movilău, Creleni și Galați (*Ibidem*, p. 125).

În privința „millelor“ de sare, este suficient să amintim că, de exemplu, în vremea domniei lui Scarlat Alexandru Calimah aproape toți marii boieri ai țării au beneficiat de cantități de 10 000 pînă la 150 000 ocale sare, care, laolaltă, au însumat 4 713 100 ocale¹⁰⁸. Printre cei astfel „miluiți“ figurau cu cantități maxime: beizadelele Dimitrie și Scarlat Ghica, Petrache Mavrogheni, domnițele Eufrosina și Sultana Mavrogheni, Ralu Calimah, logofătul Grigore Sturdza, vistiernicii Sandu Sturdza, Iordachi Roset, Costachi Canta, Alecu Balș, hatmanul Constantin Palade ș.a. Este adevărat, aceste danii aveau un caracter temporar, constituind obligații numai pentru cămărașii sau arendașii din vremea domniei care le-a acordat; dar de cele mai multe ori ele erau reinnoite și de către succesorii la tron, chiar dacă volumul lor nu mai era același. Important este că prin astfel de practici erau scoase, în mod voluntar, din circuitul comercial, cantități însemnate de sare, aparent în dauna venitului ocnelor; spunem aparent, pentru că în realitate prin această modalitate erau „rezolvate“ ceea ce într-o altă etapă istorică vor semnifica crizele de supraproducție.

Cît privește desfacerea sării pe piața externă, orientată, după cum am mai subliniat, numai spre Rusia și Imperiul Otoman — începînd, se pare, după răpirea Bucovinei (1775) — aceasta a resimțit din plin consecințele războiului ruso-turc din anii 1806—1812. Puținătatea mijloacelor de transport, varietatea monetară și „acea din zi în zi schimbare a cursului monedelor“¹⁰⁹, fenomene curente și în perioada ce a precedat începutul ostilităților, au fost agravate de închiderea alternativă a granițelor spre Turcia și, respectiv, spre Rusia în anii războiului. Dealtfel, închiderea principalelor puncte de desfacere de la Nistru, anume: Movilăul, Hotinul, Soroca și Rașcovul, în 1811, a cauzat nerespectarea obligațiilor contractuale ale arendașilor ocnelor față de Cîrmuire, aducînd în discuția factorilor responsabili necesitatea rezilierii respectivului contract și posibilitatea preluării ocnelor pe seama stăpînirii (în regie).

Restructurarea granițelor statale impusă Moldovei prin pacea din 1812 a avut ca efect imediat reducerea substanțială a posibilităților de valorificare a sării, atît pe piața internă — restrînsă teritorial — cît și pe cea externă, unde autoritățile rusești au preferat, din motive lesne de înțeles, diminuarea raporturilor comerciale cu Moldova. Aceste măsuri s-au răsfrînt negativ nu numai asupra procesului desfacerii în sine, dar și asupra procesului de producție, care, într-o anumită măsură, depindea și de buna aprovizionare a ocnelor cu piei de bou, seu și odgoane din cînepă, procurate pînă atunci, mai ales, de pe piața rusească¹¹⁰. Cum alte posibilități de valorificare pentru moment nu se întrezăreau, domnia a dispus reducerea producției de sare prin restrîngerea numărului de lucrători. Numai astfel se poate explica faptul că din cei 511 rufetași menționați ca fiind în lucru la 1810, aflăm la 1813 doar 400¹¹¹, iar în anul următor numai 300¹¹². Concomitent, a fost majorat prețul

¹⁰⁸ Arh. St. Iași, Litere, M/509, f. 239—240.

¹⁰⁹ Arh. St. București, Achiziții Noi, CCLVII/9.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ *Chestia domeniului Tg. Ocna*, p. 45.

¹¹² *Uricariul*, vol. I, p. 177—180.

sării pe piața internă de la 2 la 5 lei/100 ocale¹¹³, majorare ce a fost extinsă și asupra simbriei rufetașilor, în speranța creșterii productivității muncii.

Măsurile luate de către autorități în direcția reorganizării și readaptării, în noile împrejurări politice, a procesului de producție și de desfacere a sării — măsuri la care am adăuga și încercarea de valorificare a slatinelor de pe moșia mănăstirii Rîșca, prin acordarea unui privilegiu de înființare a unei „fabrici de huscă“ căminarului Th. Ciurea, la 18 ianuarie 1815¹¹⁴ — au ameliorat pentru moment situația acestei ramuri de producție. Lichidarea stocurilor interne și reglementarea exportului de sare în direcțiile de mai înainte, dar în proporții ce preferau transformarea regiunilor sud-dunărene în principal cumpărător extern, au reactivat interesele unor întreprinzători pentru această sursă de venit.

Că ocnele redeveniseră o întreprindere tentantă, ne-o dovedește, în lipsa altor date, catagrafia din 1820 a Tg. Ocnei¹¹⁵. În afara numărului mare de rufetași cuprinși în catagrafie, 650 — din care doar 610 lucrători, restul fiind văduve sau „iertati de slujba ocnei“ — surprinde lărgirea, extinderea diviziunii tehnice a muncii. Astfel, apar noi categorii de lucrători ca : *trăistarii, căltarii, burdujarii, curălarii și feștilarii* ocnei, pe lângă cele deja cunoscute. În plus, sporirea numărului de tăietori specializați la 151 constituie un indiciu al intensificării și extinderii procesului de producție.

Interesul tot mai mare manifestat de către boierimea moldoveană față de soarta ocnelor (ca sursă de câștig), interes conjugat cu posibilitățile financiare încă restrânse ale acesteia în condițiile desfășurării lente a procesului de acumulare primitivă a capitalului, a condus, după restabilirea domniilor pămîntene, la constituirea unor „tovărășii“ care au luat în arendă ocnele de la noua stăpînire. O companie boierească, avîndu-l în frunte pe căminarul Costache Cerchez¹¹⁶, care, se pare, avea mai multă experiență în domeniu, a fost constituită la 1822 din opt „părți“, reprezentate de : căminarul Costache Cerchez, vornicul Teodor Balș, serdarii Vasile Andrieș și Iancu Stavăr, sulgerii Toma Stamatiu și Gheorghe Chicoș, Hristodor Emanuil și Costachi Ioan și, în sfîrșit, Carabet Grigorovici. Participarea la tovărășie era condiționată de plata anticipată a contribuției bănești, distribuită proporțional pe numărul „părților“ (cite 34 406 lei pentru o parte) în vederea achitării arenzii fixată la 275 250 lei. Demn de subliniat ni se pare faptul că, cu excepția lui Teodor Balș, toți ceilalți copărtași își împărțiseră „slujba ocnelor“, fiind remunerați lunar de către Cămară după funcția fiecăruia¹¹⁷. Care va fi fost rezultatul acestei întovărășiri la scadență, nu cunoaștem. Bănuim însă că întreprinderea a satisfăcut, sub raportul beneficiilor, pe acești acționari de vreme ce pe patru dintre ei (C. Cerchez, I. Stavăr, V. Andrieș și C. Grigorovici) îi întîlnim într-o nouă companie boierească, mult mai numeroasă și mai selectă. Compania, din care mai făceau parte, între alții, beizade Iorgu Sturza, vistiernicul Petrache

¹¹³ *Ibidem*, vol. I, p. 222—229.

¹¹⁴ Arh. St. Iași, Documente, pachet 48/1.

¹¹⁵ *Ibidem*, Tr. 166, op. 184, condica 10, f. 222—231.

¹¹⁶ B.A.R., Documente, DCCCLXXXVIII/1.

¹¹⁷ *Ibidem*, doc. 3.

Sturza, hatmanii Lascarache Sturza și Gheorghe Buhuși, spătarii Gri-gore și Dimitrie Codrean, Răducanu Cazimir, Ioniță Duca ș.a.¹¹⁸, luase ocnele pentru o perioadă mai îndelungată, respectiv anii 1823—1825, angajându-se la plata unei arenze anuale de 375 000 lei. Însăși sporirea arenzei cu aproape 100 000 lei, ca și dobândirea unor ranguri boierești superioare de către mai vechii „companioni“ ai sării, ne îndeamnă să credem că „tovărășia“ anterioară, condusă de C. Cerchez, se soldase cu câștiguri apreciabile.

Prin noul contract de arendare, compania se angaja să preia de la antecesori în otcup o cantitate de 148 310 drobi și 1 915 bucăți — echi-valență cu 10 000 000 ocale sare — la jumătate din prețul legiuit, adică la 2½ lei/100 ocale, imputernicind cu „căutarea slujbei“ tot pe foștii „companioni“ : hatmanul Costachi Cerchez, spătarul Ioniță Duca și pe Carabet Grigorovici¹¹⁹.

Antrepriza a început sub cele mai bune auspicii, principala problemă care necesita o atenție sporită fiind legată nu direct de procesul de producție, ci de cel de desfacere a sării. Participarea la tovarășie a mai multor boieri din anturajul domnitorului, ca și „miluirea“ celorlalți boieri sturzești (Ecaterina și Eufrosina Sturza, beizadelele Nicolae Alecu și Costachi Sturza, spătarul Petrachi Sturza ș.a.)¹²⁰, l-au determinat pe Ioniță Sandu Sturza să fie mai receptiv față de necesitățile otcupului. Astfel, încunoștiințat fiind de abuzurile săvârșite de către beșlegii ținuturilor și proprietarii moșilor asupra cărăușilor, de greutatea transporturilor datorită lipsei imășurilor necesare vitelor de tracțiune, domnitorul l-a însărcinat pe paharnicul Constantin Sion ca „să meargă pe drumul cel mare de la ocna la Sculeni“ pentru a reglementa spinoasa problemă a transporturilor¹²¹. Totodată, proprietarii, arendașii, dregătorii ținuturilor, erau amenințați de domn, prin trimisul său, că vor suporta consecințele ce aveau să decurgă din eventuala neînlesnire de către aceștia a cărăușiei¹²².

Dar asigurarea mijloacelor de transport a sării către schelele Prutului — Rusia redevenise, pentru moment, principalul debușeu al sării moldovenești — nu era suficientă pentru reușita antreprizei. Alți factori s-au dovedit, de astă-dată, a fi hotăritori. Astfel, în afara cantității apreciabile de sare preluată de la vechea companie, în cursul primului an (1823), s-a realizat o producție de 244 843 drobi și 9 652 bucăți (aproximativ 17,5 milioane ocale), ceea ce însemna că totalul disponibil însuma cu aproximativ 27,5 milioane ocale sare¹²³. Din această cantitate, în aceeași perioadă, au fost transportate la Sculeni, Lipcani și Leova 8 182 838 ocale, din care s-au vândut abia 3 531 433 ocale, iar alte 1 632 231 ocale au fost vândute direct de la ocna cu *naht* (bani în numerar) și *veresie* (pe credit). Lăsând la o parte și cantitățile de sare împărțite în dar, de către domn și Cămară, rămâneau nevalorificate la sfârșitul celui dintâi an al antreprizei circa 15,5 milioane ocale de sare.

¹¹⁸ Arh. St. Iași, Documente, pachet 315/2, 3.

¹¹⁹ *Ibidem*, doc. 3.

¹²⁰ Pentru lista nominală a celor ce au beneficiat de hrisoave, vezi Arh. St. Iași, Litere, M/509, f. 240.

¹²¹ B.A.R., Documente, DCCCXCVI/83.

¹²² *Uricariul*, vol. XIV, 1889, p. 288—290.

¹²³ Arh. St. Iași, Documente, pachet 315/5.

Bilanțul anual era falimentar : în timp ce veniturile realizate din vânzarea sării înregistraseră 452 690 lei, cheltuielile de producție și desfacere (în care intrau : prețul arenzii, lefii slujbașilor și rufetașilor oanei, havaieturile, plata sării primită de la antecesori, chelăria sau inventarul oanei, transporturile, dobânzile ș.a.) urcaseră pînă la 1 413 585 lei, ceea ce însemna un prim deficit de 960 894 lei¹²⁴. Desigur, acest deficit era mult prea mare pentru a mai putea fi recuperat în următorii doi ani ai antreprizei.

Încercarea de redresare s-a făcut prin diminuarea producției și, mai ales, prin micșorarea cheltuielilor de producție acolo unde acestea îngăduiau cu ușurință, respectiv reducerea plății șavgăilor. Astfel, în luna mai 1825, s-a hotărît ca aceștia să nu mai fie remunerați în acord, după normele impuse de Scarlat Calimah — cînd un lucrător silitor putea cîștiga pe lună 30 lei — ci să primească fiecare șavgău o leafă fixă de numai 2 lei pe lună. Măsura adoptată avea să fie calificată drept „osîndătoare și asupritoare“ de către cei vizați, care, într-o jalbă adresată Vistieriei Moldovei în 1828, imediat după încetarea domniei lui Ioniță Sandu Sturza, arătau că fuseseră constrînși să-și înstrăineze bunurile și să se îndatoreze cu mari sume de bani pentru cumpărarea pîinii zilnice, întrucît din leafa stabilită nu le rămîneau pentru hrană decît 30—40 parale pe lună¹²⁵. În astfel de condiții este lesne de înțeles că și productivitatea muncii a scăzut considerabil și, odată cu aceasta, și producția. Încît, revenind la soarta otcupului, chiar dacă la sfîrșitul anilor 1824 și 1825 veniturile aveau să fie precumpănitoare cheltuielilor, paguba prea mare din primul an avea să decidă, finalmente, un deficit general de 574 810 lei, revenind fiecărei părți cîte un minus de 28 740 lei¹²⁶.

Cauzele acestui eșec nu s-au datorat nerentabilității întreprinderii, ci neînțelegerilor și abuzurilor săvîrșite de către unii dintre asociați în detrimentul altora, implicit al tovarășiei¹²⁷. În afara acestora, au intervenit și cauze de ordin obiectiv — ca închiderea granițelor și, legat de aceasta, căderea prețului sării — care, neîndoielnic, au împietat asupra desfacerii sării pe piața externă, ce constituia încă principala sursă de procurare a beneficiilor pentru întreprinzători. Invocînd, mai ales, pe acestea din urmă, compania a încercat să obțină bunăvoința domnitorului, prin mijlocirea mitropolitului țării, de a fi iertată de plata unor sume de bani cuvenite Cămării domnești, potrivit contractului. Rezultatul acestui demers n-a fost cel așteptat de jăluitori. Potrivit anaforalei marelui vistiernic al Moldovei, Alexandru Sturza, datoria finală a fost suportată „numai de unii dintre tovarăși, adică de aceia care administraseră așa de rău averea companiei“¹²⁸.

¹²⁴ *Ibidem*.

¹²⁵ *Ibidem*, Litere, O/2, f. 610.

¹²⁶ *Ibidem*, Documente, pachet 315/4.

¹²⁷ Într-o jalbă înaintată mitropolitului Moldovei de către cîțiva membri ai tovarășiei, după expirarea contractului acesteia, se arăta că în cel de al treilea an al antreprizei, beizadea Iorgu Sturza a părăsit, abuziv, compania, rupînd contractul în care figura și semnătura sa ; un alt membru al tovarășiei, hatmanul Lascarache Sturza, decedase în cursul antreprizei, etc. (B.A.R., Documente, DCCCLXXXVIII/41).

¹²⁸ *Documente privitoare la comerțul românesc. 1473—1868*, publicate de Dum. Z. Furnică, București, 1931, p. XV.

Mai important este însă faptul că falimentul companiei, închiderea granițelor, precipitarea evenimentelor politice externe, existența unei mari cantități de sare pe piața internă, dificultățile legate de transport etc., toate laolaltă au îndepărtat pe „mușterii“ de la licitarea ocnelor, acestea rămânând a fi căutate de acum încolo de către slujitorii speciali ai domnului. Cum Ioniță Sandu Sturza avea, începînd din 1826, de rezolvat probleme politice mult mai spinoase și mai importante pentru tron, ocnele au fost lăsate în exclusivitate, pe seama împuterniciților săi, care, nemaifiind supuși periodic controlului domnesc — potrivit obiceiului de mai înainte — prin acei „oameni de încredere“¹²⁹, le-au condus spre decădere. Rarcori Cămara a mai găsit în țară sau peste granițe clientelă pentru desfacerea însemnatelor cantități de sare existente în dealul ocnelor, iar atunci cînd a găsit, cantitățile contractate erau relativ mici și prețurile scăzute. Neputința de valorificare a sării pe piața externă se datora limitării punctelor de desfacere și, îndeosebi, majorării prețurilor de transport, care făceau vînzarea acestuia nerentabilă.

Criza, ale cărei coordonate fuseseră prefigurate în cursul antreprizei anilor 1823—1825, a fost amplificată de proasta administrație a ocnelor, de neraționala dirijare a producției de sare în perioada imediat următoare și avea să culmineze odată cu izbucnirea războiului rusoturc din anii 1828—1829, care a provocat o serie de mutații pe tărîm politico-administrativ intern, cu consecințe deosebite și asupra vieții economice a țării. În acest context, epilogul domniei lui Ioniță Sandu Sturza a semnat prologul unei etape istorice distincte în istoria exploatărilor salinice ale Moldovei.

3. Amurgul unui monopol domnesc

Înlăturarea lui Ioniță Sandu Sturza de la domnie și pătrunderea trupelor străine în țară, au avut multiple consecințe pe tot atîtea planuri. Instituirea regimului de ocupație, în împrejurările politice cunoscute, a afectat grav economia Moldovei, ale cărei sectoare de bază au fost supuse unor cerințe politico-militare străine. Pe acest fond, consemnăm însă un eveniment deosebit de important pentru viitorul finanțelor publice ale țării: după 25 aprilie 1828 veniturile provenite din ocne, vămi și rusumaturi — care pînă atunci aparținuseră exclusiv domniei, îmbogățindu-i cămara — au încetat de a mai fi domnești, trecînd în categoria veniturilor statului¹³⁰. Acest transfer, confirmat apoi prin Regulamentul organic, privit prin prisma stringentelor cerințe pe care le reclama economia Principatelor în acea epocă, a avut ca efect sporirea responsabilităților față de soarta unei surse de venit atît de importantă ca cea furnizată de exploatarea ocnelor. Și aceasta cu atît mai mult, cu cît bogățiile subsolului românesc atrăgeau tot mai insistent atenția unor întreprinzători străini.

Urmînd recomandările primite de la președintele Divanurilor Moldovei și Valahiei (contele Pahlen), Vistieria Moldovei a desemnat un deplin împuternicit din parte-i, în persoana serdarului Iacovache Veisa,

¹²⁹ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. IV, București, 1892, p. 266.

¹³⁰ Arh. St. Iași, Litere, O/2, f. 607, 624.

pentru a prelua oficial din mîinile vechilor cămărași întreaga administrație a ocnelor.

Bun cunoscător al realităților de la ocne și de o probitate exemplară, serdarul Iacovache Veisa a întreprins o cercetare sistematică a tuturor aspectelor ce puteau să intereseze noua stăpînire, alcătuiind ample rapoarte privind starea precară a exploatărilor saline în urma dezorganizării vechii administrații, abuzurile săvîrșite de ultimii cămărași, producția și posibilitățile de desfacere, starea tehnică, forța de muncă și relațiile de producție la ocna. Competența sa în materie este dovedită și de faptul că autoritățile moldovene îi vor solicita, cîțiva ani mai tîrziu, lămuririle asupra „urmării păzită înainte vreme (în secolele anterioare — n. ns.) în exploatarea ocnelor“¹³¹, spre a le folosi ca elemente orientative în fixarea noilor raporturi de producție, în cadrul juridic impus prin Regulamentul organic. Rapoartele sale, întocmite în răstimpul 25 aprilie 1828 — 1 februarie 1830, cită vreme ocnele au fost administrate direct de către Vistieria Moldovei (în regie)¹³², coroborate cu întreaga corespondență urmată atunci între administrația ocnelor și stăpînire, permit reconstituirea fidelă a unui moment semnificativ din evoluția istorică a salinelor de la Tg. Ocna.

Informat fiind asupra abuzurilor săvîrșite de către vechea administrație a ocnelor în frunte cu cămărașul domnesc (hatmanul Alecu Aslan), care, profitînd de pătrunderea în țară a trupelor rusești, începuse „o pogorîre de sare foarte slobodă“, împuternicitul Vistieriei Moldovei s-a și prezentat la Tg. Ocna pentru a efectua un riguros control al documentelor Cămării. Operația a fost însă îngreuiată de faptul că Alecu Aslan, în calitatea ce o avea, părăsise la momentul oportun ocnele, luînd cu dînsul „condica delarului și terfilogul cantaragiului“¹³³, adică tocmai documentele ce puteau edifica asupra producției zilnice de sare realizată pînă atunci.

Din mărturiile altor slujbași ai ocnei, rezultă că vremurile tulburi prin care trecea Moldova ocazionaseră o mare risipă de sare patronată de însuși cămărașul, pentru care formalitățile legiuite în evidența producției și în desfacerea acesteia deveniseră de prisos.

Cum se prezentau exploatările saline de la Tg. Ocna în momentul schimbării stăpînului? Existau doar două ocne lucrătoare: într-una lucrau șavgăii „moldoveni și țigani“, iar în cealaltă condamnații. Prima era apreciată ca fiind „bună și sănătoasă“, cu o capacitate mare de producție, avînd o adîncime de 27 stînjeni domnești și un diametru interior de 45 stînjeni¹³⁴. Despre cea de a doua, raportul consemna lapidar că se prezenta „mai slabă și mai adîncă“. La aceste ocne, redimensionate în anul următor, funcționau cinci crivacuri. În afara celor două exploatări, fusese deschisă, chiar în momentul redactării raportului, o nouă gură de ocna (o ocniță) prin descoperirea stratului de sare curată la o adîncime de 13 stînjeni și două palme, avînd o capacitate de producție inițial restrînsă, dar cu mari posibilități de extindere¹³⁵.

¹³¹ *Ibidem*, Tr. 485, op. IV, 528, dosar 91, f. 48.

¹³² *Ibidem*, Litere, V/III, f. 1.

¹³³ *Ibidem*, Litere, O/2, f. 1.

¹³⁴ Stîngenul domnesc de 8 palme avea valoare variabilă, între 2 și 2,20 metri — cf. N. Stoicescu, *Cum măsurați strămoșii*, București, 1971, p. 57—59.

¹³⁵ Arh. St. Iași, Litere, O/2, f. 2; O/11, f. 109.

Valoarea întregului inventar (chelăria ocnelor) existent în ocele lucrătoare, în care intrau printre altele: seul și păcura trebuitoare, frînghiile pentru cîntărit sarea, funii de tei, piei, cîntare, clădiri, cuțite, lacăte, lanțuri, orzul și ovăzul necesar întreținerii celor 62 cai etc. nu depășea la acea dată suma de 7 057 lei și 38 bani.

Cancelaria administrației își avea sediul într-o „casă veche făcută la anul 1821 [...] cu trei odăi [...] și o alta învecinată, tot veche, cu două odăi“, în preajmă aflîndu-se și o „poiată de nuiete“ în care lucrau fierării ocnei. Pentru grămezile de sare rămase sub cerul liber la gura ocnelor și care riscau astfel să fie distruse, se propunea folosirea unei magazii din Tg. Ocna aparținînd fostului cămăraș, spătarul Grigore Codreanu, care, reparată, ar fi putut adăposti circa 2 milioane ocale.

Cantitățile de sare aflate depozitate prin Tg. Ocna, ca și în localitățile Vișoara și Trotuș, evaluate, au fost „pecetluite“, în afară de alte zece magazine cu sare aparținînd arendașilor din anii 1825—1826. Semnatarul raportului își îngăduia a preveni Vistieria că, „de se va slobozi toată acea sare și, mai ales, ace din anii 1825 și 1826 de a să rădica și a să vinde în țară, apoi alișveriușul ocnelor se va stirpi de istov“. Îngrijorarea sa era îndreptățită, întrucît piața internă era deja suprasaturată prin manevrele amintite ale vechilor cămărași (Alecru Aslan și Petrachi Paladi), iar cea externă, foarte mult limitată¹³⁶.

Folosind ca punct de plecare, în aprecierea producției și rentabilității ocnelor, operațiunile Cămării din anii 1826—1827, serdarul Veisa anticipa pentru acel an o producție de aproximativ 5 milioane ocale, rezultată din extragerea lunară a circa 7 000 drobi. Cum valorificarea integrală a acestei producții era practic irealizabilă, el socotea că abia 2 milioane ocale puteau fi vîndute, însă cu condiția ca să se fi sistat obiceiul acordării milelor și darurilor. Evaluată la prețul oficial de la ocna, producția vandabilă ar fi procurat un beneficiu de 100 000 lei, din care, scăzînd cheltuielile de producție de atunci, rezulta un venit net de 50 000 lei. Acest venit ar fi putut urca, după normalizarea situației politice interne și după deschiderea granițelor, în aceleași condiții de exploatare, pînă la 339 900 lei¹³⁷.

Previziunile serdarului Veisa, deși întemeiate pe realități evidente, nu s-au adevărit în primul an în care a funcționat la ocne în calitate de cămăraș al Vistieriei. Întrucît producția lunară de sare rareori a depășit cifra de 3 500 drobi, iar desfacerea acesteia a întîmpinat dificultăți mai mari decît cele anticipate, venitul ocnelor la sfîrșitul anului 1828 căzuse pînă la 25 958 lei și 93 bani¹³⁸. Cauzele acestei anomalii sînt explicate de Veisa într-un raport din 14 decembrie a celui an adresat Vistieriei: „Lucrarea ocnelor foarte stîmpește din zi în zi din pricina cvartiruirii soldaților (ruși — n.n.) la lucrători și din pricina lăturașilor, a căroro oameni și carele să întrebuițază de către ofițeri în cărături de furat fin și de ovăz ce iau de la magazaoa din Tg. Ocnii“.

¹³⁶ Un raport consular din 14 februarie 1826, scris la Iași, arăta că exportul de sare în Bașarabia era „considerabil“. O anumită cantitate trebuia livrată chiar la un preț fixat; deodată însă — continuă raportul — „Rusia a găsit cu cale să interzică importul acestui articol și arendașii sării, în loc să cîștige, au suferit o pagubă apreciabilă“ (Hurmuzaki, *Documente*, X, p. 338; vezi și C. C. Giurescu, *Relațiile economice dintre români și ruși*, în *RIR*, XVII, 1947, p. 41—42).

¹³⁷ Arh. St. Iași, Litere, O/11, f. 34.

¹³⁸ *Ibidem*, f. 365.

Încartiruirea trupelor la Tg. Ocna, unde „o casă ajunge a ține de la 2 pînă la 4 soldați, cîte 3—4 zile“, nu numai că a agravat situația materială a rufetașilor, dar a contribuit, implicit, la dezorganizarea procesului de producție și de desfacere a sării și la scăderea îngrijorătoare a rentabilității acestei ramuri economice.

În încercarea sa de a edifica autoritățile pămîntene și de ocupație asupra problemelor esențiale ce se desprindeau din analiza atentă a situației de la ocne, serdarul Veisa a alcătuit o foarte cuprinzătoare cartografie a întregului personal utilizat atunci, atît în producție cît și în administrație, arătînd în ce consta misiunea fiecărei categorii de lucrători, cum erau remunerați, obiceiurile încetățenite la ocna și alte elemente deopotrivă de interesante și utile¹³⁹. Dat fiind faptul că diviziunea tehnică a muncii în acest domeniu nu va înregistra modificări structurale în cursul deceniilor ulterioare, ci doar variații numerice între diviziuni, ne oprim aici mai pe larg asupra compoziției rufetului la 1828 și asupra regimului de lucru la ocne înainte preluării lor de către stat.

În totalitate, lucrătorii ocnelor se așezaseră „din porunca stăpînirii“ pe moșiile din preajmă, socotite ca fiind ale „coroanei“ și anume : Tg. Ocna, Troțuș, Vișoara, Tisăști, Țiganca, Mosoarele și Slănic, care moși le fuseseră acordate drept „pronomii“, avîndu-se în vedere lipsa locurilor de hrană în regiunile muntoase din acea zonă a Moldovei. Acest drept le fusese hărăzit „numai lor și urmașilor lor, cîți se vor afla în slujba ocnelor [...], fără a pute înstrăina (acele locuri) la alții, prin vînzări sau schimburi“¹⁴⁰. Odată cu amintitul privilegiu, dobîndiseră și un altul, „de a nu fi supărați cu nici un fel de bir și havalele“ și — precizarea raportorului nu este lipsită de semnificații, dimpotrivă e aluzivă la situația existentă — de „a nu ține în casele lor nici un fel de găzduire“.

În schimbul „pronomiilor“ ce li se acordaseră de către domnie în cursul secolelor, rufetașii aveau obligația de a se supune în mod diferențiat, după categorii, unui regim de lucru, care a variat în timp, în funcție de împrejurări. În momentul în care ocnele erau preluate de Vistieria statului moldovean, întregul rufet număra 650 de lucrători împărțiți astfel :

145 *șavgăi*, din care 125 era „moldoveni și munteni“, iar 20 Țigani. Datoria lor consta în a tăia sare potrivit unei norme impusă, care era atunci de 7 drobi pe zi pentru un lucrător sănătos și 3—4 drobi pe zi pentru cei „betegi“. Datorită condițiilor grele de muncă în ocne și, datorită sporirii numărului lor, șavgăii, care „mai înainte intrau la lucru toți“, au fost împărțiți, cu timpul, în patru cete, rînduite a tăia săptămînal sare. În felul acesta, fiecare tăietor avea la dispoziție răs-timpul de 3 săptămîni după încheierea perioadei de lucru în ocne, spre a se îndeletnici cu treburile propriiei gospodării. Ioniță Sandu Sturza a redus însă la 2 săptămîni acest răgaz la dispoziția șavgăilor (în 1824), odată cu reducerea numărului de cete la trei, reducere urmată de diminuarea considerabilă a plății muncii lor. Din punct de vedere fiscal, șavgăii împărțeau situația slujitorilor¹⁴¹.

¹³⁹ *Ibidem*, f. 24—27.

¹⁴⁰ *Ibidem*, M/509, f. 51.

¹⁴¹ Gh. Ungureanu, *Rufetul ocnelor din Moldova...*, p. 114.

160 *lăturași*, proveniți din Tg. Ocna (76), Vișoara (40) și Trotuș (44). Și aceștia erau împărțiți în patru cete formate din 40 lucrători fiecare, avînd obligațiile : de a săpa gurile de ocna pînă la atingerea stratului de sare ; de a curăța periodic fundul ocnelor de sarea măruntă rezultată din spargerea drobilor ; de a descărca „tașcele“¹⁴² cînd acestea ajungeau la suprafață ; de a aproviziona ocnele cu lemnul trebuincios atît pentru construcție cît și pentru foc ; de a cosi și căra cu propriile mijloace fînul de pe fînațele ce erau rezervat Cămării în moșia domnească a ocnei. În schimbul acestor multiple obligații, lăturașii nu primeau leafă, ci erau doar scutiți de bir și havalele.

În secolele anterioare fuseseră folosiți în această slujbă locuitorii moșiilor vecine (Doftiana, Brătulești, Măscasul, Dărmănești), de unde se pare își trag și numele de lăturași. Datorită însă condițiilor grele de lucru ce le-au fost impuse, mulți dintre ei au preferat să devină birnici, chiar dacă aparțineau unor sate răzășești, spre a putea ieși astfel din slujba ocnelor. Este semnificativă, în acest sens, învoiala dintre locuitorii satului Dărmănești cu logofătul Costache Ghica, la 1806, prin care primii își vindeau pămînturile, devenind clăcași, în schimbul asigurării cîtorva condiții, dintre care prima avea următoarea formulare : „la lăturașie, în slujba ocnelor de acum înainte nici noi, nici copiii noștri, să nu mai intrăm“¹⁴³. Pierzînd, cu timpul, pe cei mai mulți dintre locuitorii moșiilor vecine de la aceste datorii, stăpînirea a introdus apoi obligativitatea asupra satelor de pe moșia ocnei de a furniza forță de muncă necesară îndeplinirii acestei slujbe.

45 *tărăbontăși*, aflători cu gospodăria în Tg. Ocna, aveau misiunea de a face încărcăturile de sare în interiorul ocnei folosind acele „tașce“, de a scoate apa infiltrată înăuntru prin mijlocirea unor „burdujele“¹⁴⁴. Erau împărțiți tot în patru cete a cîte 11 lucrători și remunerați aidoma șavgăilor, cu o leafă fixă de 2 lei pe lună de fiecare om.

20 *străjeri*, recrutați tot dintre locuitorii de pe moșia ocnei (Trotuș — 3 ; Vișoara — 5 și Tg. Ocna — 12), supravegheau în permanență porțile și gardul ogrăzii din dealul ocnelor unde se aflau mîglele de sare. Erau rînduiți fără plată, cîte 5 într-o săptămînă, fiind scutiți doar de bir și havalele.

8 *meșteri de deal* aveau datoria de „a întocmi tot lucrul de lemn trebuincios la lucrarea ocnelor“, slujind cîte doi, săptămînal, fără plată.

4 *burdujări*, rînduiți cîte unul pe fiecare săptămînă, aveau datoria de a confecționa sau repara obiecte din piele folosite la ocne, adică : tașcele și burdujele, neprimind pentru acestea leafă.

10 *herghelegii*, îngrijeau de caii întrebuintați la instalația de extragere a sării la suprafață — crivac — și supravegheau acționarea acestora. Veisa ne informează că herghelegii „sînt purure neschimbați din slujbă și iau leafă cîte 12 lei de om pe lună“.

¹⁴² „Tașca“ era o piele de bivoliță legată la capătul odgonului cu ajutorul căreia se puteau scoate drobiile afară din ocna.

¹⁴³ Arh. St. Iași, Mss. 348/4, f. 145.

¹⁴⁴ Burduje = căldări mari, făcute din piele de vită, cu cercuri de fier, cu care se scootea apa din ocne — cf. Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 116.

2 *trăistari*, aveau misiunea de a furniza (confectiona), fără plată, trăistile necesare anual pentru caii utilizați la crivac¹⁴⁵, beneficiind și ei de scutirile amintite.

2 *chetrari*, de asemenea, scutiți de dări, aveau obligația de a „în-tocmi casele și canțelariile Cămării din deal și din vale“.

12 *cîlțari*, furnizau cîlții necesari pentru facerea feștilor. Aceștia era plătiți în natură, primind fiecare cîte 24 de găleți (o găleată = 5—10 ocale) de sare pe lună, ceea ce echivala cu aproximativ 200 ocale.

Doi *curelari*, însărcinați cu o misiune ce-i apropia de burdujări, confectionau gurile de ham pentru caii ocnei în schimbul scutirilor de dări.

150 *curteni*, din care 143 recrutați din Tg. Ocna, cîte 2 din Trôtuș și Răcăuți și 3 din Vișoara, erau împărțiți în patru cete a cîte 37 de oameni și folosiți astfel cîte o săptămînă pe lună. Tot dintre aceștia erau numiți pe rînd cîte 4 oameni, spre a supraveghea ziua și noaptea gurile de ocnă. De asemenea, curtenii aveau misiunea de a purta corespondența Cămării ocnelor, de a comunica poruncile acesteia și ale Cîrmuirii în chestiunile privind arvunirea carelor pentru transportul sării și împlinirea banilor „veresiilor“. Nici aceștia nu intrau în categoria lucrătorilor plătiți, ci în cea a scutiților.

2 *chelari de drum*, remunerați cu 15 lei pe lună de fiecare, aveau sarcina de a păzi căile de transport al sării „spre a nu scăpa vreun car încărcat netrecut în condica grămăticului“.

116 *țigani ai ocnelor*, făceau de asemenea parte din rufet și proveneau din rîndul țăganilor domnești dați să lucreze în această slujbă. O mică parte dintre ei aparținuseră mănăstirii Răducanu din Tg. Ocna, care, cedîndu-i domniei pentru a lucra la ocnă, primea în compensație, de la Cămară, suma de 100 lei pe an și cîte 12 000 ocale sare. Și în rîndul acestora exista o diviziune a îndeletnicirilor. Astfel, 20 de țigani se specializaseră în tehnica minieră, fiind trecuți în rîndul șavgăilor, iar alți 19 în cel al tărbontașilor, îndeplinind sarcinile ce reveneau respectivelor categorii de lucrători. Un număr de 31 țigani erau *glodași*, a căror misiune consta în „a căra cu spinarea drobiei de sare, bucățile și cotețele de la gura ocnei pînă la mîgle“¹⁴⁶. Ei încărcau și carăle ce mergeau la ocnă spre a ridica sarea, asigurînd în permanență cu patru oameni și paza de noapte a gurii de ocnă în care se aflau condamnații. Plata lor varia în funcție de numărul carelor ce se prezentau spre a ridica sare de la ocnă, primind cîte 8 parale de fiecă car. O vreme activaseră cu toții, neîntrerupt, în lucrările ce le erau destinate, primind chiar și o leafă de 12 lei lunar de fiecare lucrător. Dar, sub același Ioniță Sandu Sturza, odată cu rînduirea lor periodică (cîte 10 glodași pe zi), li s-a „tăiat“ acea leafă, rămînînd doar cu șansa obținerii celor 8 parale de fiecare car încărcat.

¹⁴⁵ Acei cai purtau denumirea de *ghepchi*, termen înrudit cu cel înțilnit și în Transilvania, *gepely*, denumind mașina de extracție a sării (de la *gép* = mașină) — Cf. Al. Doboși, *op. cit.*, p. 140.

¹⁴⁶ În document, drobiei erau apreciați ca fiind în mărime de 50—120 ocale, cotețele — 40 pînă la 50 ocale, iar bucățile — între 25 și 40 ocale; sub 25 ocale era sarea „măruntă“.

Alți 30 țigani era *găletari*, plătiți cu cîte 1 leu pe lună pentru alegerea bucăților de sare în mărime de 25 pînă la 5 ocale, „ce se scot cu mărunta pe fieștecare zi din ocnă precum și la vremea ce se face rănitoarea ocnelor“; 2 *feștilari* asigurau în permanență feștilele necesare șavgăilor cum și luminările de seu „pentru trebuința dealului și Cămării ocnelor“, primind fiecare pentru acestea cîte 6 lei pe lună. În sfîrșit, 14 *fierari*, din care se rînduiau săptămînal cîte patru în dealul ocnelor pentru a asigura buna funcționare a „tot lucru de fier“ existent la exploatare, inclusiv oțelirea (ascuțirea) ciocanelor aparținînd șavgăilor aflați în lucru. Cei rămași în vale aveau aceeași îndeletnicire, numai că pentru facerea sau ascuțirea ciocanelor de tăiat sare percepeau plată de la șavgăi, după învoială prealabiă între părți.

Totalul de 650 lucrători ai ocnelor era completat, la acea dată, cu un număr de 23 oameni „tocmiți în bani ai Cămării“, așa numiții *neguțitorăși ai rufeturilor*.

Pentru diviziunile mai însemnate ale rufetului, administrația ocnelor numea un șef chiar dintre lucrătorii respectivi spre a supraveghea și dirija înfăptuirea datoriilor ce cădeau asupra-le. Astfel, în fruntea șavgăilor se găsea *birăul*, a cărui misiune consta în : a coborî zilnic în ocnă pentru a verifica prezența acestora la lucru ; a-i îndemna și „zapciui“ să muncească ; a raporta constatările sale delariului și, în fine, a priveghea ca exploatarea să se mențină în bună stare. Pentru toate acestea nu primea leafă, precum șavgăii, ci era remunerat în natură, cu 30 găleți de sare pe fiecare lună (aproximativ 1 500 ocale).

Toți țiganii angajați în diverse lucrări la ocnă erau supuși unui *giude*, a cărui autoritate era extinsă nu numai asupra celor ce lucrau efectiv în dealul ocnelor (*glodașii*), ci și asupra celor din vale, întrebuințați cu rîndul, primind pentru funcția sa zece găleți de sare (aproximativ 500 ocale) lunar.

În afara celor 650 rufetași cuprinși în catagrafia întocmită de serdarul Veisa — din care 534 erau scutiți de bir și havalele, iar cei 116 țigani, de *dajdie*¹⁴⁷ — lucrau într-o ocnă specială un număr de 13 *tilhari*, „trimiși spre pedeapsă de către stăpînire“¹⁴⁸. Aceștia lucrau în exclusivitate la tăierea sării, deci puteau fi asimilați șavgăilor și, „pentru că zapcii dealului îi îmbracă și-i hrănesc, plata cîte 7 parale de drob pe cît o scot o ieu acei zapcii de la Cămară“.

Întreaga exploatare a sării și administrarea ocnelor era încredințată unei mai vechi instituții, denumită *Cămara ocnelor*. Aceasta a avut, de-a lungul secolelor, o structură a funcțiilor în general constantă, arătînd și la 1828 astfel :

În fruntea Cămării se situa *cămărașul*, socotit „șeful poruncitor întru toată lucrarea [...] în dealul ocnelor și în vale“, avînd grijă de întreaga urbe în care, cu excepția strîngerii birului de la nerufetași — sarcină pusă pe seama isprăvniceiei ținutului Bacău — cerceta și „pricinile ivite între tîrgoveți“. Pe cît de largi îi erau atribuțiile, pe atît

¹⁴⁷ Din numărul celor dintii, doar 225 primeau și leafă (șavgăii tărăbantașii, herghelegii, chelarii de drum) exceptînd plata în natură a cîltarilor, pe cînd țiganii erau, într-un fel sau altul, plătiți cu bani.

¹⁴⁸ Numărul lor varia nu numai de la an la an, dar și de la lună la lună. În octombrie 1829, de exemplu, erau 24 de *tilhari* la ocne (Arh. St. Iași, Litere, O/11, f. 109).

de numeroase erau recompensele. Astfel, pe lângă leafa lunară de 500 lei, mai primea gratuit hrană pentru patru cai ce-i avea la dispoziție, luminările de seu necesare pentru propria-i casă, iratul (venitul) de 700 lei furnizat de „neguțitorășii din rufeturi care nu pot lucra cu trupul“, cum și banii proveniți din vânzarea sării mărunte, fie în naht (în numerar) fie pe veresie. Peste toate acestea, mai primea de la toți șavgăii, curtenii și lăturașii așa numitul „plocon“ anual, în valoare de 60 parale de la fiecare, plătindu-i-se de către Vistierie și chiria casei în care locuia.

Șeful cancelariei Cămarii ocnelor era *grămăticul*. Atribuțiile acestuia constau în ținerea evidenței tuturor operațiunilor de exploatare, raportînd bilunar Vistieriei situația exactă a producției realizate și a cantităților de sare coborîte din dealul ocnelor, cu precizarea tuturor cheltuielilor în bani și natură efectuate periodic. Pentru slujba sa, primea de la Vistierie 150 lei lunar, plus luminările pentru sine și hrana cuvenită pentru doi cai, asigurate de către Cămară. Avea în subordine un număr de 4 *scriitori*, plătiți tot de către Vistierie cu 40 lei pe lună fiecare.

Cu supravegherea distribuirii producției de sare de la ocnă era însărcinat un alt slujbaș al Cămarii, *delariul*. Stînd numai în preajma ocnelor, asista la numărătoarea drobilor, pe care-i nota în condica sa și recepta bonurile („țidulele“) de încărcare eliberate de către cămărași. Periodic făcea cunoscut cancelariei conținutul condicelor sale, ca și despre „toate cele trebuincioase la dealul ocnelor“. Pentru slujbă, primea leafă lunară de 100 lei, luminări și hrana pentru doi cai. Delarul era ajutat în muncă de doi *scriitori ai dealului*, care, pentru leafa lunară de 30 lei fiecare, supravegheau cîntărirea sării de orice fel — înregistrînd acestea în „terfeloage“ — și încărcarea carălor, raportînd de toate celui dintîi.

Cîntărirea sării în dealul ocnelor intra în atribuția celor doi *cantaragii*, care erau plătiți, ca și scriitorii dealului, neavînd însă dreptul de a cîntări sarea și în Tîrgul Ocnei, unde acest drept fusese acordat, prin hrisov, cantaragiilor Epitropiei spitalelor Sf. Spiridon. Pentru cei cărora Cămara le hărăzise dreptul de a ridica anumite cantități de sare de la ocne pentru diferitele servicii făcute, exista *găletariul dealului*, care măsura gălețile (dimerlie încăpătoare de 50 ocale) și primea leafă de 30 lei pe lună.

Gestiunea întregului inventar (chelărie) al ocnelor era ținută de către *chelariul din vale*, care primea „tot feliul de lucruri necesare în lucrare“ și le da acolo unde cerea trebuința. Leafa sa era de 50 lei pe lună. De inventarul viu, respectiv de cai, avea grijă *comisul*, care, supraveghînd și munca herghelegiilor, intra în categoria slujbașilor ocnei plătiți cu leafă lunară.

În sfîrșit, Cămara ocnelor dispunea și de un *doftor* pentru îngrijirea rufetașilor bolnavi. Acesta trebuia să aibă la dispoziție 7 odăi în curtea bisericii domnești din Tg. Ocna, drept ce-i fusese acordat prin hrisov de Ioniță Sandu Sturza. În folosul acestui așezămînt, domnul porunca ca, obișnuita — pînă atunci — plată luată de către mănăstirea Aron Vodă din Iași de la fiecare car ce mergea la ocnă pentru a

¹⁴⁹ *Uricariul*, vol. I₂, p. 180—183.

ridica sare (o para) să fie cedată pentru îngrijirea bolnavilor, cum și o danie anuală de 20 000 ocale de sare¹⁴⁹. Potrivit unui contract mai vechi încheiat între Cămară și doctor, acestuia din urmă îi erau asigurate: leafă lunară de 200 lei, cuvenită pentru „osteneală și doftoriile sale“, 6 ocale de luminări de seu și 15 dimerlii ovăz pe lună; finul necesar pentru întreținerea a doi cai; un cal „de dirvală“ și un curtean „rîndaș“ pe săptămînă; 50 lei pentru chiria casei și tainul de carne. În anul 1827 leafa doctorului a fost micșorată la 150 lei, luîndu-i-se și banii chiriei, motive pentru care a înaintat plîngerii autorităților locale și centrale. Dealtfel, apreciate în ansamblu, lefiele tuturor slujbașilor Cămării erau cu mult diminuate față de situația existentă la 1822, cînd numărul rufetașilor (610) era apropiat celui de la 1828¹⁵⁰.

Așadar, celor 650 de rufetași, luați în evidență prin catagrafia întocmită la 2 mai 1828 de către serdarul Iacovache Veisa, li se asocia un număr de 13 funcții administrative, remunerate în raport cu importanța lor.

Eforturile noului cămăraș întreprinse în direcția utilizării raționale a acestei forțe de muncă și, în general, a mijloacelor de producție existente la ocnă n-au rămas fără urmări. Stăruințele sale, depuse pentru îmbunătățirea condițiilor materiale ale rufetașilor sau pentru asigurarea ocnelor cu cele necesare procesului de exploatare, n-au putut însă contribui la redresarea venitului ocnelor Moldovei în împrejurările interne și internaționale specifice anilor 1828—1829. Persistența ocupației străine, închiderea granițelor, lipsa magaziiilor necesare pentru depozitarea sării, insuficiența mijloacelor de transport și neputința de a le folosi chiar și pe cele existente, datorită instituirii carantinei la Tg. Ocna¹⁵¹ în urma izbucnirii epidemiei de ciumă, au impus — inițial — necesitatea reducerii volumului de lucrări și deci a producției de sare pînă la nivelul extrem de scăzut al posibilităților de valorificare a sării pe piața internă (2 milioane ocale).

Reducerea producției a fost recomandată de către Divanul Împlinitor, însă limitele acesteia rămăseseră la libera apreciere a cămărașului. Într-una din instrucțiunile primite de la Divan, la 30 mai 1829, lui I. Veisa i se atrăgea atenția să organizeze astfel producția, încît „nici afară [de Tg. Ocna = n.n.] lipsă sare să nu fie, dar cheltuială zadarnică să nu urmeze scoțîndu-se mai multă sare decît surdisirea [desfacerea — n.n.] unui an poate cuprinde, rămînînd această cumpănire după singura chibzuirea d-lui cămărașului, asupra căruia va urma și răspunderea“¹⁵². Se pare însă că acesta își asumase riscul unei producții mai mari decît îi îngăduiau posibilitățile momentane de desfacere, de vreme ce chiar în prima jumătate a anului 1829 realizase peste 5 milioane ocale sare¹⁵³. Inițiativa sa a fost de astă-dată bine inspirată, întrucît schimbările survenite curînd pe plan politic aveau să fie favorabile creșterii producției de sare.

După încheierea păcii și semnarea tratatului de la Adrianopol — acte politice cu implicații pentru evoluția economică a țării — procesul de exploatare a sării la Tg. Ocna a fost reluat la scară normală. Des-

¹⁵⁰ B.A.R., Documente, DCCLXXXVIII/3.

¹⁵¹ Arh. St. Iași, O/10, f. 356.

¹⁵² *Ibidem*, f. 357.

¹⁵³ *Ibidem*, f. 75 și 93.

chiderea granițelor, factor de care era nemijlocit legat procesul de valorificare a producției moldovenesti de sare, a condus la „însuflețirea alișverişului ocnelor“, deziderat comun al cămăraşului și Vistieriei. De acum încolo ocnele vor avea, după expresia marelui vistiernic, „trecere și întrebare [...] la mușterii ce din toate părțile se arată“¹⁵⁴, condiție esențială pentru sporirea veniturilor lor.

În fața ofertelor ispititoare (dacă se are în vedere situația grea încercată de beneficiarii ocnelor în perioada precedentă), Cîrmuirea Moldovei, prin Divanul Împlinitor, a hotărît scoaterea la licitație a venitului ocnelor, începînd chiar din anul următor. Doritori pentru adjudecarea „otcupului“, după publicarea proiectului de contract de către Vistierie, s-au arătat vistiernicul moldovean Costachi Canta și baronii Sachelarie și Ștefan Meitani, ambii din București. Avea să cîștige ultimul, oferind prețul și acceptînd condițiile cele mai avantajoase pentru Cîrmuirea Moldovei, care reinstituia acum sistemul arendării ocnelor, consfințit apoi și de Regulamentul organic drept singură modalitate de exploatare a venitului rezultat. Paradoxal, dar această modalitate de rezolvare — recomandată și de reușita unor experiențe anterioare și preferată celei de pînă atunci, respectiv exploatarea în regie din anii 1828 și 1829 — a atras, în pofida așteptărilor, riscuri nebănuite, materializate în pagube apreciabile pentru finanțele țării.

Cu începere, deci, de la 1 februarie 1830, venitul ocnelor Moldovei a fost arendat, „după condițiile vechi“¹⁵⁵, pe termen de trei ani (pînă la 31 ianuarie 1833), cunoscutului afacerist al epocii, baronul Ștefan Meitani¹⁵⁶, cu prețul de 605 000 lei pe fiecare an¹⁵⁷. Acesta, încă din anul 1827, încheiase contract, pe termen de doi ani, cu Cămara domnească a Țării Românești „pentru ținerea în arendă a ocnelor de sare și a vămilor“ de acolo¹⁵⁸. Înainte însă de împlinirea scadenței, Meitani a cerut cu insistență noilor autorități centrale — drept compensație pentru pagubele suferite în lucrarea ocnelor în vremea ocupației străine — prelungirea valabilității vechiului contract cu încă cinci ani și cu menținerea aceluiași clauze. Propunerea Obșteștii Adunări a Țării Românești, de a i se acorda baronului otcupul ocnelor pe o durată de încă 3 ani, cu prețul de mai înainte, a fost încuviințată de către președintele plenipotentiar al Divanului, general Pavel Kiselev¹⁵⁹ și, în consecință, contractul a fost reînnoit pentru anii 1830—1832. Deci, hotărîrea Divanului Împlinitor al Moldovei de a arenda venitul ocnelor de aici lui Ștefan Meitani n-a fost luată la întîmplare.

Justificată de situația critică în care se aflau finanțele țării, implicat venitul ocnelor, și susținută de credința că experiența și posibi-

¹⁵⁴ Producția anuală de sare, realizată în proporție de aproape 2/3 în a doua parte a anului 1829, a atins cifra de 187 119 drobi, însemnînd aproximativ 12 milioane ocale (*Ibidem*, Litere, O/10, f. 333 și O/11, f. 246).

¹⁵⁵ *Ibidem*, Litere, M/512, f. 81.

¹⁵⁶ Originar din Adrianopol, Ștefan Meitani fusese mai întîi băiat de prăvălie (între anii 1819—1820), apoi proprietarul unei dugheni (în 1823), pentru ca, numai peste doi ani să ajungă baron al Imperiului habsburgic. De la această dată apare implicat în diverse afaceri, în calitate de zaraf (cf. Hurmuzaki, *Documente*, X, București, 1897, p. 320, 347).

¹⁵⁷ Arh. St. Iași, Tr. 766, op. 868, dosar 266, f. 16—32.

¹⁵⁸ Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 21/1829, f. 12.

¹⁵⁹ *Ibidem*, f. 37—39.

litățile de pînă atunci ale unei antreprenor ca Meitani — de acum înainte comun pentru ocele din Țara Românească și Moldova — avea să le reanime, această hotărîre a venit și în împlinirea dorinței baronului de a fi singurul care să decidă soarta uneia dintre cele mai fecunde surse de venit pentru ambele Principate. Prețul arenzii, reprezentînd venitul net cuvenit Cîrmuirii, era, fără îndoială, destul de ridicat pentru acea vreme. Dar și înlesnirile pe care autoritățile moldovenesti le-au acordat baronului, poate cu prea multă generozitate, nu erau de neglijat. Preluînd, după o atentă cercetare efectuată de către împuternicitul său¹⁶⁰, ocele lucrătoare¹⁶¹ cu tot inventarul lor existent la 1830 și lăsînd asupra camărașului numit din parte-i rezolvarea tuturor problemelor de ordin tehnico-administrativ, baronul Meitani a urmărit îndeaproape aspectul pur financiar al antreprizei, realizarea beneficiilor scontate.

Pentru aceasta n-a întîrziat să ceară concursul Cîrmuirii, pentru a-i facilita — prin publicații și, apoi, prin „zapciuri“ — distribuirea disponibilităților de sare în țară, folosind procedeul vînzărilor pe credit („veresic“) la țărani. Mai mult decît atît, baronul — interesat fiind a-și lărgi clientela — a hotărît să mențină prețul oficial de vînzare a sării la ocnă (5 lei/100 ocale) și pentru negustorii ce o cumpărau de aici spre a o revinde peste graniță. Această practică devenea posibilă numai după ce negustorii cumpărau cu bani în numerar sarea de la ocnă și o revindeau numai peste Prut, nu și în sudul Dînării¹⁶², unde exportul românesc de sare era dirijat de însuși antreprenorul. Totodată însă, libertatea proclamată pentru oricine de a exporta sare în Rusia a încurajat — odată cu vînzările pe numerar la ocnă — corupția și abuzurile slujitorilor Cămării, care, asociate unor cauze de altă natură, aveau să conducă la răsunătorul faliment al antreprizei. Cum în totalitate problemele legate de exploatarea și desfacerea sării, raporturile de producție la ocne, implicațiile sociale ale fenomenelor economice, raporturile dintre stat și antreprenor etc. au făcut obiectul dispozițiilor Regulamentului organic, întocmit și pus în aplicare chiar în perioada antreprizei Meitani, socotim firesc a le analiza prin prisma acestor dispoziții, deci după ce vom cunoaște cadrul juridic general ce a stat la baza evoluției timp de cîteva decenii a unei ramuri de producție ca ocnele, în speță, și a societății moldovenesti, în ansamblu.

¹⁶⁰ Pentru cei dintîi ani, Ștefan Meitani a beneficiat de serviciile lui Gheorghe Canțacuzino-Pășcanu în calitate de vechil la ocnele Moldovei (Arh. St. Iași, Litere, V/56, f. 477).

¹⁶¹ La preluarea antreprizei de către Meitani existau tot două ocne lucrătoare: într-una — cu trei crivacuri și adîncă de 18 stînjeni, cu diametrul interior de 40 stînjeni — lucrau 60 șavgăi, iar în cea de a doua — adîncă de 41 stînjeni și largă de 75, cu două crivacuri — lucrau condamnații și cîteva șavgăi. În afara acestor două ocne lucrătoare, mai exista o gură de ocnă nouă, în adîncime de 9 stînjeni, dar încă nelucrătoare (*Ibidem*, Litere, O/11, f. 60, 78).

¹⁶² *Ibidem*, Tr. 627, op. 689, dosar 937, f. 1.

CAPITOLUL II

SUB REGIMUL JURIDIC AL REGULAMENTULUI ORGANIC

1. *Cadrul legic între tradiție și inovație*

Este în afară de orice îndoială faptul că noile împrejurări economice și politice survenite pe plan intern și internațional după semnarea tratatului de la Adrianopol au deschis perspective mai largi decât până atunci dezvoltării ramurilor productive ale economiei Principatelor Române. Deplina libertate a comerțului pentru toate produsele pământului (solului și subsolului) și ale industriei, fără nici o restricție, a stimulat deopotrivă interesul statului și al particularilor pentru sporirea la maximum a producției-marfă destinată exportului. Mai mult decât atât, resursele economice ale Principatelor vor constitui de acum încolo terenul unor tot mai aprige dispute între diverse categorii de întreprinzători, proveniți adeseori din rîndul nepămîntenilor, dornici de a-și spori — pe căi ce păreau a fi lesnicioase — capitalurile.

Drumul străbătut de economia românească — ca dealtfel și de societate, în ansamblu — în deceniile premergătoare actului istoric al Unirii a fost jalonat de cea dintîi legiuire cu caracter constituțional, Regulamentul organic, întocmită și apoi pusă în aplicare în condițiile vitrige ale ocupației străine, cu începere de la 1 iunie 1831 în Țara Românească și peste o jumătate de an (1832) în Moldova.

Întemeindu-se în mare parte pe realitățile deja existente în perioada de elaborare a sa, Regulamentul organic a consacrat un anume cadrul juridic dezvoltării economice a țării, în conformitate cu spiritul politic dominant și cu interesele implicate. Acest cadru se voia propice valorificării superioare, între altele, a bogățiilor naturale cu care era înzestrată Moldova și care, prin simplitatea procesului de exploatare, certificase adeseori credința dobîndirii unor profituri mereu sporite fără o creștere proporțională a investițiilor. Or, în condițiile persistenței încă a raporturilor feudale în ansamblul economic al țării și a lipsei de credit — resimțită din plin în domeniul industriei — o posibilitate ca cea întrezărită evoluției exploatărilor subterane nu putea rămîne în afara preocupărilor teoretice și practice, implicit legislative. Faptul este dovedit, mai întîi, de prevederile Regulamentului organic și, apoi, de numeroasele prospecțiuni și explorări efectuate în deceniile următoare asupra subsolului moldovenesc, în vederea depistării și — acolo unde era posibil — a exploatării bogățiilor noastre naturale, între care sarea a continuat să dețină primul loc.

Reglementînd din punct de vedere juridic exploatarea subsolului, legiuirea moldoveană din 1832 a și facilitat organizarea unor adevărate

companii de exploatare, pregătindu-se astfel, premisele tehnico-științifice ale valorificării acestor avutii¹.

Cele mai multe și mai importante dispoziții referitoare la exploatarea subsolului în general, și a salinelor, în special, au fost înscrise în capitolele al III-lea și a V-lea din Regulamentul moldovean, consacrate *Finanțelor* și, respectiv, *Comerțului*. Prezentarea acestora o vom face însă nu în ordinea enunțării lor, ci în funcție de importanța pe care au avut-o pentru evoluția ulterioară a respectivei ramuri industriale.

Astfel, printr-un articol special (165) din capitolul al V-lea, consacrat „lucrării băilor”², statul introducea obligativitatea pentru toți proprietarii de moșii de a exploata eventualele bogății minerale existente în subsolul proprietăților lor, plătiind pentru aceasta cuvenita zeciuială în natură sau în bani în folosul tezaurului public. Neexploatarea „băilor” vreme de cinci ani de la depistarea lor atrăgea după sine amestecul statului, care prelua asupra-și procesul de exploatare și valorificare a acelor minerale, achitînd proprietarului suprafeței aceeași zeciuială. De la această dispoziție făcea excepție un singur mineral, anume sarea. Apreciată drept „un ram deosebit al veniturilor statului” și nefiind „slobodă a se cumpăra de aiurea decît din ocne și magaziiile guvernului”, sarea a fost supusă regimului de monopol pe care statul și l-a rezervat atît asupra exploatării cît și a vînzării ei³. Zăcămintele de sare ce s-ar fi descoperit în terenurile aparținînd particularilor ar fi trecut, deci, automat în exploatarea exclusivă a statului, care, în schimbul „locului trebuincios pentru deschiderea ocnelor”, atribuia proprietarului suprafeței dreptul de a încasa zeciuiala „pururea în bani, iar nu în natură”⁴.

Nu este lipsit de interes să subliniem faptul că dacă pînă la 1831 dijma pentru sarea exploatăată în terenurile stăpînite de particulari — situație proprie doar Țării Românești nu și Moldovei, unde ocnele în exploatare se aflau pe moșie domnească — se plătea de obicei în natură (în drobi), după aceea dată a fost consfințită, în exclusivitate, plata zeciuiei în bani. Convertirea dijmii, precum și a retribuției unor categorii de lucrători, din natură în bani, era o consecință firească a intrării Țărilor Române, după tratatul de la Adrianopol, în orbita unei piețe mondiale [...] dominată de modul de producție capitalist”⁵.

În cuprinsul aceluiași articol era precizată și modalitatea de calculare a dijmii, aplicabilă doar asupra venitului net al produsului (sării). Singura obligație a proprietarului de terenuri salifere consta în a ceda, spre folosul statului, suprafața necesară pentru „ograda dimprejurul gropii ocnelor”, în care intra desigur și „locul trebuincios spre clădirea miglilor de sare”. În rest, proprietarul era asigurat de neamestecul Cîr-

¹ L. Boicu, *Industria în Moldova între anii 1848—1864*, în vol. *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848—1864, Contribuții*, București, 1963, p. 172.

² Vezi *Regulamentul organic al Moldovei*, în *APR*, tom. I₂, București, 1893, p. 162 și urm. În elaborarea prezentei lucrări am utilizat *Regulamentul organic al Moldovei*, ediție critică întocmită de C. C. Angelescu, I. Ciubotaru și C. Istrati, păstrată în manuscris la Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” din Iași. Trimiterile în text le vom face, deci, la paginile din manuscris.

³ Cf. și C. Broșteanu, *Salinele noastre*, p. 474—475.

⁴ *Regulamentul organic al Moldovei*, p. 203—204.

⁵ A. Oțetea, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional în perioada de trecere de la feudalism la capitalism*, București, 1977, p. 82.

muirii în realizarea sau în însușirea celorlalte venituri ale moșiei. Chiar și pentru o operație absolut indispensabilă deschiderii și exploatării unor ocne pe astfel de moșii, cum era aducerea și statornicirea lucrătorilor specializați (șavgăii) sau nespecializați, cum și asigurarea pășunilor necesare vitelor. Cîrmuirea nu putea impune proprietarului obligații în acest sens, ci trebuia să convină cu acesta numai prin bună înțelegere.

Dispozițiile cuprinse în partea a doua a articolului amintit, dictate de necesități proprii doar Țării Românești, n-au avut — nici atunci, nici mai târziu — aplicabilitate în Moldova, unde exploatarea salinelor sistematice nu s-au deschis vreodată pe moșii particulare. Includerea lor în textul Regulamentului moldovean, ca și a altor precizări recomandabile sau nu situației de aici, s-a făcut sub influența legiurii similare din Țara Românească unde asemenea dispoziții erau atunci justificate. Faptul acesta vine să confirme comunitatea principiilor care au stat la baza elaborării celor două Regulamente — făcîndu-se, deci, abstracție de unele particularități — și reclamă necesitatea de a le analiza complementar atunci cînd întîlnim în vre-unul din ele dispoziții ambigue. Altfel, ar fi greu de înțeles, de pildă, rațiunea pentru care dispoziția tranzitorie (finală) din același articol al Regulamentului moldovean preciza că „aceste legiuri nu se ating nicicum de ocnele care se află” și care, se știe, erau deschise pe moșie domnească.

În afara dreptului de monopol absolut consfințit statului asupra exploatărilor saline — păstrîndu-se astfel nealterat spiritul prevederilor din articolele 382 și 509 ale *Codului Calimah*⁶ — și a recunoașterii, (în cazul celorlalte minerale) a dreptului de proprietate superficială, cu condiția de a le exploata, ceea ce, se înțelege, modifica substanțial normele în materie de drept minier în vigoare pînă atunci (înscrise tot în *Codul Calimah*, Regulamentele organice ale Moldovei și Țării Românești consacrau ori abandonau și alte norme relative la exploatarea subsolului în general, a salinelor în special.

Strîns legat de întărirea dreptului de monopol al statului asupra exploatării ocnelor și ca un atribut inseparabil al acestui drept, prețul de vînzare a sării în țară a fost modificat în funcție de necesitățile de ordin financiar reclamate stăruitor de autorități. Astfel, invocînd pe de o parte, importanța deosebită a sării pentru toate categoriile de locuitori și, pe de alta, devalorizarea monezii, Regulamentul organic moldovean prevedea — în cuprinsul articolului 79 din capitolul al III-lea, secția a III-a — sporirea prețului sării de la 5 lei/100 ocne, cît se plătea pînă atunci, la 10 lei, preț legiuit „la gura ocnei”. Cît privește prețul de vînzare a sării în țară (prin ținuturi), acesta nu putea depăși suma de 25 lei sută de ocne, în care preț erau incluse toate cheltuielile de transport și desfacere⁷.

Dublarea prețului sării la ocnă și limitarea acestuia, în funcție de distanță, în restul țării, a avut — după cum vom avea prilejul să constatăm — serioase repercusiuni asupra desfacerii ulterioare a acestui produs pe piața internă, dar mai ales pe cea externă, unde prețul sării era fixat, în funcție de împrejurări, de către vînzător. Însă și aici, ca și în alte domenii de altfel, dispozițiile regulamentare consemnînd

⁶ *Codul Calimah*, p. 193 și 237.

⁷ *Regulamentul organic al Moldovei*, p. 38.

interdicția expresă de a se depăși limitele statornicite ale prețului de vânzare nu și-au aflat o riguroasă aplicare în practica vremii. Esențial pentru moment rămâne faptul că, prin dublarea prețului de vânzare a sării la ocnă, Cîrmuirea și-a asigurat sporirea considerabilă a unei surse de venit înscrise în bugetul statului la capitolul „dări indirecte sau lăaturalnice“.

Relativ la regimul juridic al lucrătorilor de la ocne, Regulamentul organic moldovean, ca și cel muntean, nu operează modificări față de situația anterioară. Deosebindu-i doar de slujitori, plăieși și alte bresle, care după 1832 intrau în rîndul contribuabililor, legiuirea moldoveană prevedea, la art. 69, capitolul al III-lea, secția I-a, că „șaișii [...] și toți lucrătorii întrebuințați în slujba ocnelor vor urma ca pîn' acum a împlini datoriile lor în privirea folosurilor de care ei se bucură pe temeiul hrisoavelor ce le dăinuiesc întrebuințarea pămînturilor atîr-nătoare de ocnă“. Fiecărui dintre acești lucrători urma a i se acorda un însemn distinctiv (un „peci pe fața sa“), potrivit obiceiului de pînă atunci, „pentru ca alți oameni din treptile birnici să nu poată a să folosi cu scutirea acestora“. Desigur, recunoașterea vechilor privilegii ale rufetașilor era încă o condiție sine qua non a continuării și dezvoltării procesului de producție cu particularitățile specifice de la ocne; de acest lucru au fost convinse oficialitățile timpului atunci cînd au procedat la reducerea categoriilor de privilegiați, lăsînd neștirbite drepturile istorice ale rufetașilor.

Mai importantă decît toate celelalte prevederi regulamentare amintite în domeniul exploatării sării este una, căreia, paradoxal, nu i s-a consacrat vreun articol sau paragraf special în cuprinsul legiurii moldovene. Este vorba de abandonarea practicii de a se exploata ocnele în regie de către stat și consfințirea pentru viitor a unei singure modalități de „căutare“ a ocnelor, respectiv procedeul arendării veniturilor lor. De practica arendării, consacrată prin Regulament, avea să depîdă nemijlocit evoluția ulterioară, sub multiple aspecte, a acestei ramuri economice, a cărei pondere în realizarea veniturilor bugetare ale statului a fost și a continuat să rămînă apreciabilă.

Dispoziția este însă clar formulată numai în cuprinsul legiurii muntene: „Acest venit de acum înainte se va vinde prin cochii vechi (mezat — *n.n.*) înaintea Obșteștii Adunări la cel ce se va arăta cu condiții mai folositoare pentru stat și contractul nu se va putea face pe mai puțin de 3 ani (secția a III-a, art. 126)⁸. În Regulamentul organic al Moldovei, deși o atare dispoziție lipsește, norma reiese implicit din conținutul unor articole sau paragrafe consacrate îndeosebi finanțelor și comerțului. Un prim indiciu îl aflăm în cuprinsul art. 63 din capitolul al II-lea, în care se fixa termen pentru convocarea anuală a Adunării Obștești începutul lunii decembrie, invocîndu-se motivul că „vînzările vămii și ocniile se fac la 1 ghenar“, cînd trebuia să înceapă și anul financiar. Mai departe, art. 113 din capitolul al II-lea, precizînd atribuțiile vîstierului statului, menționa, între altele, „redacția (alcătuirea) și păzirea contracturilor încheiate cu cumpărătorii vămilor,

⁸ *Regulamentul organic al Țării Românești*, în *APR*, tom. I, București, 1890, p. 172.

⁹ *Regulamentul organic al Moldovei*, Anexă Lit. G. IV.

a ocnelor și a altor ramuri a veniturilor statului în cuprinderea vânzării prin cochii vechi făcută de către Obșteasca Obicinuita Adunare“.

O dovadă în plus că procedeul arendării ocnelor a fost statornicit prin Regulament o constituie includerea în lista anuală de venituri bugetare ale statului, pentru următorii ani, a sumei de 850 000 lei provenită din „orîndăluirea ocnelor“⁹. Suma respectivă reprezenta în fapt prețul suplimentat cu care fuseseră arendate ocnele pe anul 1832 baronului Ștefan Meitani, titular al contractului încheiat încă din 1830 cu Divanul Împlinitor al Moldovei¹⁰. Evident, beneficiul anticipat prin Regulament nu putea fi realizat decât prin menținerea stării de fapt, respectiv sistemul arendării, care asigura statului, cel puțin teoretic, suma cuvenită prin contract.

Din articolele menționate, rezultă limpede că venitul ocnelor în Moldova, ca dealtfel, și cel al vâmlor, sau poșlinii vitelor, avea să fie arendat cumpărătorilor aidoma ca și în Țara Românească prin contracte ale căror proiecte, întocmite de către vistiernic, urmau să fie dezbatute și definitivare numai în cadrul Obșteștii Adunări. Cît privește durata unui asemenea contract de arendare, Regulamentul moldovean, spre deosebire de cel muntean, nu face precizări. Dar practica urmată și într-o parte și în cealaltă a Milcovului a dovedit o similitudine perfectă. Termenul de arendare nu putea fi mai scurt de 3 ani, deși, după cum vom vedea, o excepție a existat totuși, impusă de împrejurări speciale. Se aprecia însă că durata mai mare a contractului (minimum 3 ani) constituia o dublă garanție : pe de o parte, pentru Vistieria statului, care putea conta — la capitolul venituri — pe un quantum fix, anticipat pentru mai mulți ani și, pe de alta, pentru antreprenori, care aveau astfel posibilitatea de a compensa eventualele pierderi dintr-un an în ceilalți ani ai antreprizei respective. Realitățile au evidențiat însă că de cele mai multe ori limitele în timp ale contractelor erau fixate în funcție nu de interesele majore ale statului, ci de cele ale antreprenorilor¹¹.

Relativ la titularii contractelor de arendare, Regulamentul organic moldovean (Anexa Lit. I, art. 1) interzicea tuturor funcționarilor din „ramul administrativ“, indiferent de postul pe care-l ocupau, de „a intra [...] în oricare oțcup a veniturilor obștești [...], înțelegîndu-se asemenea oprire atît de-a dreptul, cît și inderecť“. Spre deosebire însă de practica urmată în Țara Românească, aveau acces la tot felul de antreprize funcționarii „ramului giudecătoresc [...] ca unii ce nu au nici o împărtășire în lucrările părții administrative de la care atîrnă acest fel de oțcupuri“. În cazul în care cîrmuirea ar fi fost pusă în situația de a chema în vreo funcție administrativă o persoană angajată, prin contract, în vreo antrepriză, numirea în post nu era posibilă decât după ce respectiva persoană renunța, în favoarea alteia, la afacere. Orice încălcare a acestei dispoziții era socotită abuz și pedepsită prin destituirea acelor funcționari administrativi dovediți implicați direct sau indirect în antreprize. Totodată Regulamentul organic — revăzut și completat, pe alocuri în 1835 — acorda și supușilor străini dreptul de a intra în oțcupuri, cu condiția expresă ca aceștia să prezinte anga-

¹⁰ Arh. St. Iași, Litere, S/730, f. 86.

¹¹ D. Vitcu, *Arendarea ocnelor în Moldova*,..., p. 36—37.

jamentul scris că „vor fi întrutot supuși pravelilor și obiceiurilor pă-mîntului [...]”¹². Acestea erau dispozițiile generale înscrise în Regu-lament, referitoare la modalitatea „căutării” ocnelor în Moldova după anul 1832. Înțelesul explicit sau numai implicit al paragrafelor sau arti-colelor în care aceste dispoziții au fost incluse și-a găsit apoi dezvoltare în cuprinsul contractelor de arendare încheiate de către stat cu antreprenorii.

În sfîrșit, Regulamentul organic cuprindea și o altă dispoziție cu caracter general privitoare la ocne; prin art. 70 (capitolul al III-lea, secția I-a) erau anulate toate hrisoavele anterioare prin care domnii Moldovei dăruiseră, în cursul timpului, boierilor și mănăstirilor, anu-mite cantități de sare, cantități ce intrau astfel în circuitul comercial. De fapt a fost anulată doar obligativitatea acordării „milelor” și „da-niilor” pentru că, deși erau apreciate ca fiind „vătămătoare veniturilor statului”, asemenea acte erau, totuși, lăsate la latitudinea proprietaru-lui, care, în Moldova, nu era altul decît însuși statul.

Privite în ansamblu, normele cu caracter general pe care le sta-tornicea Regulamentul organic în privința ocnelor erau menite, în con-cepția legiuitorilor, să sporească cuantumul veniturilor statului, să în-vioreze una dintre sursele de bază ale acestora, care, potrivit consta-tărilor oficiale, era în „zătîcnire”¹³ și, în același timp, să lichideze cau-zele care împiedicaseră propășirea unei ramuri industriale de primă importanță pentru economia Moldovei. Evaluînd „folosurile” ce urma să le dobîndească țara prin punerea în practică a stipulațiilor regula-mentare referitoare la ocne, Vistieria Moldovei consemna într-unul din actele sale următoarele: a) dublarea venitului provenit din arendarea ocnelor ca urmare a sporirii prețului de vînzare a sării; b) posibilita-tea de a mări volumul exportului de sare, îndeosebi peste Dunăre, cu încă două milioane ocale de sare, datorită libertății comerțului consfin-țită prin tratatul din 1829; c) o economie de aproximativ 81 600 lei în folosul Vistieriei, provenită din desființarea tuturor „havaeturilor ci se da mai înainte din această slujbă pe la osebite fețe”; d) un folos anual de peste 70 000 lei, trecut și acesta tot în contul Vistieriei, re-zultat din anularea tuturor „milelor” de sare acordate mai înainte bo-ierilor și mănăstirilor¹⁴.

Acestor numărate avantaje ale Vistieriei statului le erau asociate și înlesnirile locuitorilor țării, în calitate de consumatori, izvorînd din interdicția urcării prețului sării peste limita maximă admisă (25 lei/100 ocale) cum și din reglementarea chestiunii angajării cărăușilor pentru transporturile de sare. Așadar, atît suma avantajelor scontate, cît și natura acestora nu erau de neglijat, mai ales dacă se are în ve-dere criza prin care treceau finanțele statului în epoca respectivă. Că foloasele anticipate erau realizabile și că parțial s-au și înfăptuit, este iarăși de netăgăduit. Numai că beneficiarul lor n-a fost statul, cum ar fi fost firesc, ci cei cîțiva arendași ai acestui venit, care, în virtutea drepturilor dobîndite prin contractele încheiate cu stăpînirea, au reușit, în decursul anilor antreprizei, să scoată de sub controlul statului pro-fitul real rezultat din exploatarea ocnelor, profit echivalent, adeseori,

¹² *Regulamentul organic al Moldovei*, p. 205.

¹³ Arh. St. București, Microfilme U.R.S.S., rola 4, cadre 172—174.

¹⁴ Arh. St. Iași, Litere, M/512, f. 109—110.

cu îndotuli preț al arendării. Și ceea ce trebuie subliniat este faptul că acest profit n-a fost folosit în procesul atât de necesar al reproducției decît într-o infimă măsură și izolat, avînd, de cele mai multe ori, o cu totul altă destinație.

2. Administrarea ocnelor și condițiile arendării lor

Încetînd de a fi parte constitutivă a venitului domniei, după 1828 venitul ocnelor a fost racordat venitului general al țării. Schimbarea aceasta nu s-a repercutat însă și pe planul perceperii și administrării venitului ocnelor, domeniu în care conservatorismul factorilor politici responsabili și-a verificat — poate mai mult decît în altele — trînicia, la adăpostul prevederilor regulamentare. Din cele două modalități de administrare a ocnelor, consacrate în decursul timpului, regia și arendarea; a fost preferată ultima, care, comparativ cu situația anterioară, a devenit, prin Regulament, o *obligatie* legală pentru autoritățile competente; regia se impunea numai în mod excepțional și era redusă doar la „pauzele” dintre antreprize, adică la timpul absolut indispensabil desemnării noului arendaș. Cum însă la data intrării în vigoare a legiurii în Moldova ocele erau deja arendate baronului Ștefan Meitani, prin contractul a cărui valabilitate se extindea și asupra celui dintîi an regulamentar, și cum structura vechilor contracte de arendare (inclusiv cel încheiat cu baronul în 1830) nu contraveneau, decît cu foarte puține excepții, spiritului Regulamentului organic, nu s-a impus necesitatea sistării antreprizei în lucru spre a fi reluat același proces pe „noile” baze, ci a fost doar amendată una dintre clauzele fundamentale ale vechiului contract. Dublarea prețului de vînzare a sării la ocnă consfințită prin Regulament a implicat și modificarea prețului arenzii pentru cel de pe urmă an al antreprizei, de la 605 000 lei — cît dăduse Meitani în anii 1830 și 1831 — la 850 000 lei¹⁵. În calcularea diferenței de preț s-a ținut cont doar de cantitățile de sare aflate, momentan, în stoc la gura ocnei, nicidecum de producția de sare (aproximativă) a unui an de exploatare.

Apărent, ridicarea prețului arenzii cu aproape 40% nu putea fi săvîrșită decît în interesul Vistieriei, a finanțelor țării. Deși intervenția aceasta în textul contractului de arendare în vigoare avea un temel legal, ea a fost însoțită de cîteva înlesniri substanțiale acordate, în compensație, antreprenorului și care decurgeau din: dublarea prețului de vînzare a sării la gura ocnei și din desființarea tuturor havaeturilor și a mișlelor obișnuite pînă atunci. Dar, faptul că suma respectivă (850 000 lei) a fost inclusă în categoria veniturilor bugetare pe anul 1832 cu mult înainte de sfîrșitul anului precedent ne conduce la concluzia că problema „scumpirii ocnelor” Moldovei a fost discutată și soluționată încă din vremea redactării celor două proiecte de Regulament. Mărturie în acest sens stă și contractul ocnelor Moldovei pe anul 1830, adnotat în spiritul dispozițiilor Regulamentului, la numai cîteva luni după punerea sa în lucrare (2 mai 1830)¹⁶. În plus, garanțiile oferite Vistieriei, în contul baronului Meitani, pentru plata ratelor spo-

¹⁵ *Idem*, Litere, S/730, f. 86, 88.

¹⁶ *Idem*, Tr. 766, op. 868, dosar 266, f. 16—32.

rite pe anul 1832, sint edificatoare în privința părții care era cea mai interesată, atit în scumpirea sării din Moldova, cit și în administrarea comună a veniturilor ocnelor din cele două Principate. Neîndoielnic, aceasta era cîrmuirea Țării Românești care, prin Sfatul Administrativ, se constituit chezașă cu întregul venit al ocnelor de acolo pentru respectarea obligațiilor baronului față de Vistieria Moldovei¹⁷. Chezașia era însoțită însă de cîteva precizări importante, din care decurge limpede rațiunea acordării ei.

Astfel, asigurată solemn de neîntîmpinarea vre-unei pagube în otcupul ocnelor, cîrmuirii Moldovei i se cerea „să nu se amestici și pi nimeni să nu mai orînduiască din partea sa“, sarcina administrării acestui venit rămînînd exclusiv în seama Eforiei ocnelor Valahiei“ compusă din otcupciul baron Meitani și căminarul Ștefan Ogrădeanu, orînduit de stăpînire“¹⁸. Aceștia urmau a-și trimite vechili la ocnele Moldovei, căroră autoritățile centrale și locale erau obligate a le da „legiuita agiutorință“ potrivit prevederilor contractului. Relativ la datoriile pe care Meitani le-ar fi avut la sfîrșitul anului 1831 față de Vistieria Moldovei, acestea urmau „să se împlinească de la rămășițele ce și el le arc neîmplinite din acest otcup (din „veresiile“ date locuitorilor — *n.n.*), iar dacă acele nu vor fi deajunse atunci cusurul se va împlini din veniturile ocnelor Valahiei“¹⁹.

Departe de a fi fost folositoare pentru economia țării, în general, pentru exploatările saline, îndeosebi, amendamentele propuse au fost totuși acceptate de către cîrmuirea provizorie a Moldovei. În consecință, Eforia ocnelor din Țara Românească a numit, în ianuarie 1832, ca vechili la ocnele din Moldova, pe serdarul Grigore Algiu — din partea baronului Meitani — și pe medelnicerul Gheorghe Moncu — din partea stăpînirii — cu misiunea comună de a plăti lunar ratele bănești cuvenite Vistieriei de aici și de a întrebuița oameni de-ai lor“ și la ocnă și pe la schelele Moldovei, fără a mai fi însoțit de orînduiții cîrmuirii“²⁰.

Așadar, în schimbul încasării „ciștiurilor“ sporite, producția de sare a Moldovei a fost practic scoasă de sub controlul statului pentru perioada care mai rămînea pînă la expirarea contractului, respectiv pînă la 1 februarie 1833. Obținută printr-o exploatare nerațională, întreaga producție avea să fie corelată intereselor financiare ale antreprenorului și celor comerciale ale Țării Românești.

Formal, toate drepturile și îndatoririle antreprenorului ocnelor față de cîrmuirea Moldovei erau dezvoltate, în spiritul prevederilor regulamentare, în cuprinsul contractului de arendare — act de bază al antreprizei — încheiat cu Vistieria. De drept, clauzele contractuale trebuiau respectate cu strictețe de către ambele părți contractante, altminteri antreprenorul se putea retrage — în cazul nerespectării unor clauze de către Vistierie — sau putea fi abandonat, cînd nu-și achita în termen datoriile față de Vistierie, punîndu-se astfel pretimpuriu capăt antreprizei. În fapt, nu o dată s-a întîmplat ca acestea să fie încălcate sau eludate cu bună știință, îndeosebi, de către antreprenori, fără ca prin asemenea gesturi să se fi grăbit sfîrșitul vreunei antreprize:

¹⁷ *Ibidem*, Litere, O/147, f. 4 ; S/730. f. 88

¹⁸ *Ibidem*, O/147, f. 15.

¹⁹ *Ibidem*, f. 17.

²⁰ *Ibidem*, f. 38.

După preluarea antreprizei, întreaga administrație a ocnelor, conservînd în general vechea structură a funcțiilor, devenea răspunzătoare doar în fața antreprenorului sau a împuterniciților săi, fără însă ca aceștia din urmă să fi fost, la rîndu-le, răspunzători direct față de stat. Această ultimă răspundere o purta doar antreprenorul și, în cazuri extreme, persoana fizică sau juridică ce se constituia chezașă în afacere.

Interesant ni se pare faptul că, chiar și după intrarea în vigoare a noilor dispozițiuni regulamentare referitoare la ocne, condițiile arendării acestora s-au menținut, în general, aceleași din perioada anterioară; pe parcursul deceniilor ce au urmat, ele au fost doar completate pe alocuri, nicidecum schimbate în esență. Spre edificare, cităm contractul de arendă încheiat la 1830 între Divanul Împlinitor și baronul Ștefan Meitani, contract ale cărui clauze — cu foarte puține excepții — au fost reproduse întocmai și în actele similare ulterioare. Astfel, exceptînd articolele ce se refereau la prețul de vînzare a sării, la plata havaeturilor și la acordarea „milelor” la care era supus antreprenorului²¹ — ca unele ce contraveneau spiritului Regulamentului organic — toate celelalte clauze ale contractului amintit le întîlnim reluate sub forme aproape identice și în contractele de arendare întocmite pentru anii următori²². Adaosurile ulterioare, impuse de împrejurări speciale asupra cărora vom reveni, au consolidat, mai întotdeauna, poziția antreprenorului în detrimentul celeilalte părți contractante, statul.

Structura asemănătoare a tuturor contractelor pe care le-a încheiat stăpînirea pînă la abrogarea dispozițiilor regulamentare relative la ocne ne îngăduie a le analiza principiile în grup, folosind ca punct de plecare „condițiile vînzării otcupului ocnelor din Prințipatul Moldovei pe trei ani ce se încep de la 1 februarie 1833”²³. Firește, durata arendării și modul cum au fost aplicate dispozițiile contractuale au diferit de la un antreprenor la altul, după cum diferențiate au fost și rezultatele antreprizelor.

Una dintre condițiile de bază impusă, prin contracte, antreprenorilor, fixa prețul de vînzare a sării, atît la ocnă cît și în țară, conform art. 79 al Regulamentului organic, între 10—25 lei/100 ocale, cu interdicția expresă de a-l spori. Aplicat diferențiat, în funcție de cheltuielile de transport, prețul sării era fixat pe ținuturi. Sarea cumpărată de la ocnă, în orice cantitate — antreprenorul fiind obligat a asigura în permanență disponibilități — putea fi vîndută în țară de către oricine, dar cu respectarea riguroasă a prețurilor impuse (art. 1).

Cît privește exportul sării, acesta era un monopol (concesionat de către stat) al arendașului, care, singur ori prin împuterniciții săi, avea dreptul de a trece sare peste hotar „cu orice prețuri va putea”. Totodată, invocîndu-se art. 5 al tratatului de la Adrianopol, era acordată antreprenorului deplina libertate de a transporta sare pe Dunăre „în sus și în jos”, fără vreo oprire sau plată și a o vinde „pe la toate schelele și limanurile unde va fi primită a se descărca” (art. 2). Această pre-

²¹ *Ibidem*, Tr. 766, op. 868, dosar 266, f. 16—32.

²² Vezi *APR*, tom. III₂, p. 213—220; tom. IV₂, p. 656 și urm.; tom. VIII₂, p. 549—554; „Buletin, foaie oficială a Prințipatului Moldovei”, nr. 48 din 28 iunie 1834; Arh. St. Iași, Tr. 485, op. IV, 528, dosar 69, f. 162.

²³ *APR*, tom. III₂, p. 213—220.

cizare trebuie pusă în legătură cu diferențele iscate între Moldova și Țara Românească pe tema concurenței păgubitoare ce o făcea sarea de la Tg. Ocna, mai ieftină și de calitate superioară, celei muntene, la exportul în sudul Dunării. După îndelungi tratative între cele două cirmuiri, problema a fost soluționată pe cale de compromis, reflectat în contractele de arendare ulterioare, prin includerea în cuprinsul acestui articol a restricției de vânzare a sării „la țărmurile Valahiei”.

Toți lucrătorii aflați în serviciul ocnei — numărul lor sporind simțitor în decursul anilor — erau scutiți de orice alte dări și obligații, în baza privilegiilor primite de la Vistierie, rămânând numai cu datoria slujbei (art. 3). Acest privilegiu fusese acordat rufetașilor din vechime, întărit prin numeroase hrisoave domnești și consfințit apoi prin Regulamentul organic.

Întrucît problema transporturilor de sare de la ocnă la punctele de desfacere era condiționată de starea căilor de comunicație, cîrmuirea își asuma obligația reparării drumurilor ori de cîte ori sesizările antreprenorului, în acest sens, s-ar fi dovedit — de către revizorii speciali — întemeiat (art. 4). Concursul administrației era solicitat și se impunea mai ales în anotimpurile ploioase, cînd chiar și principalele „drumuri ale sării” deveneau, pe anumite porțiuni, impracticabile.

O clauză însemnată a contractului prevedea interdicția pentru oricare persoană, în afară de antreprenor, de a exploata sare de la vreun alt depozit salifer din țară, indiferent dacă era vorba de consumul propriu ori de comercializarea ei. Excepții au existat totuși. Astfel, locuitorilor din Vrancea li se recunoștea vechiul privilegiu de a scoate sare numai „pentru a lor trebuință”²⁴, fiind îndatorați, în schimb, a supraveghea să nu fie trecută sarea de peste graniță (din Transilvania sau Țara Românească) în Moldova. Totodată, nici ei nu aveau voie să comercializeze, în țară sau în afara granițelor, sarea provenită din rezervele locale, căci, fiind dovedită o asemenea faptă, riscau să despăgubească pe antreprenor cu contravaloarea dublată a sării vindute și chiar să piardă privilegiul de pînă atunci. De asemenea, proprietarii pe ale căror moșii s-ar fi aflat fintini de slatină erau îndreptățiți a le folosi numai pentru interesele gospodăriei lor, altminteri dreptul le-ar fi fost anulat, iar slatinele închise (art. 5).

Pentru înlesnirea desfacerii sării, antreprenorului i se permitea să angajeze cărăuși străini spre a ridica sarea de la ocnă și a o transporta peste graniță „la locurile ce avea trebuință” (art. 6). Ulterior, această dispoziție a fost completată cu interdicția de a angaja cărăuși în locurile în care ar fi bîntuit vre-o epidemie între oameni sau vite. Cărăușilor îndatorați — prin primirea anticipată a chiriei — să efectueze transporturi de sare de la ocnă la schele, în folosul antreprenorului sau al negustorilor, li se asigurau (art. 7) de către stat condiții speciale²⁵. În privința celor angajați prin bună învoială („rizapazar”) de către

²⁴ Dreptul vrîncenilor de a-și lua sare din exploatările nesistematice de suprafață existente în zona ce o populau a fost cunoscut în vechime sub numele de „sărăritul munților” și a prilejuit stăpînirii perceperea unui impozit de la beneficiari, plătit adesea în natură, prin echivalență. Ulterior a fost convertit în obligația de a păzi și de a nu specula rezervele vrîncene de sare. Cf. C. Broșteanu, *op. cit.*, p. 519—520.

²⁵ D. Vitcu, *op. cit.*, p. 41—42.

oamenii Cămarii spre a transporta sarea de la ocnă la schele, cîrmuirea se obliga să supravegheze executarea angajamentelor — potrivit zapiselor de învoială — în termenele stabilite și, în cazul nerespectării lor să perceapă despăgubiri în funcție de prejudiciile aduse întreprinderii, în folosul antreprenorului. Administrația ocnelor era însă datoră să comunice din timp Vistieriei situația centralizată privind numărul, numele și locul tuturor cărăușilor care s-au învoit, pentru ce cantitate de sare și pentru care schelă anume, spre a putea fi avizați, în acest sens, dregătorii ținuturilor respective (art. 11).

Strins legată de problema desfacerii sării era și chestiunea depozitării, a înmagazinării ei. În acest sens, contractul prevedea dreptul antreprenorului de a se folosi de magazii — proprietate a statului — de la Galați, Iași și schelele Prutului, în schimbul chiriei ce trebuia s-o plătească proprietarului. Toată sarea din aceste magazine putea fi vîndută de către antreprenor, fie în țară, cu prețul legiuit, fie peste hotar, cu preț nelimitat, dreptul de depozitare extinzîndu-se și în perioada de după expirarea valabilității contractului vreme de o lună (art. 8).

Relativ la inventarul ocnelor, contractul prevedea obligativitatea preluării acestuia de către antreprenor, de la antecesor, plătindu-l după prețul oficializat cu bani în numerar. Potrivit aceleiași modalități urma să predea inventarul ocnelor la sfîrșitul antreprizei, celui care-i succeda la oțcup (art. 9).

Întrucît cea mai mare parte din sarea destinată consumului intern era împărțită satelor pe credit de către angajații speciali ai Cămarii ocnelor, cîrmuirea se îndatora ca, prin porunci către dregătorii ținuturilor și prin zapcii acestora, să înlesnească strîngerea la timp a banilor de la locuitorii satelor care ar fi primit sare în chipul arătat. Contractul prevedea însă și obligația antreprenorului de a supraveghea ca să nu se dea sare pe „veresie“ locuitorilor fără cheazăii sigure, ori satelor peste puterea lor de cumpărare (art. 10). Pentru datoriile bănești ale lucrătorilor de la ocnă către Cămară, constatate la expirarea valabilității contractului, noul antreprenor era obligat să le cerceteze, să le îndeplinească și să le restituie celui dinainte, după cum aceeași îndatorire revenea și celui care avea să-i urmeze (art. 12).

O clauză deosebit de importantă pentru soarta nu numai a antreprizei, dar și a exploatărilor saline în genere, consta în obligația antreprenorului de a lăsa, la încheierea scadenței, pe lîngă ocnele vechi, în stare de funcționare, o gură de ocnă nouă, în care să poată lucra concomitent 4 șavgăi (art. 13). Se urmărea prin aceasta asigurarea continuității în exploatare și evitarea unei eventuale pagube în timp, producție și venit, pentru antreprenorul care ar fi fost pus de la început în situația de a deschide o ocnă nouă.

Atît plata șavgăilor cît și celelalte așezăminte statornicite pentru lucrarea ocnelor urmau a fi respectate întocmai, potrivit cuprinderii vechilor hrisoave domnești (art. 14), întărite apoi și de către Mihail Sturdza, prin hrisovul său din 24 decembrie 1834²⁶.

Pentru condamnații trimiși să-și ispășească pedepsele la ocnă, antreprenorul era îndatorat „a le purta de grijă“, adică a le asigura hrana

²⁶ Uricariul, vol. I₂, p. 184—185.

și îmbrăcăminte necesară, fără a pretinde vreo despăgubire de la circuire. În compensație, beneficia de roadele muncii lor (art. 15), deloc neglijabile dacă se are în vedere numărul în continuă creștere și regimul de muncă al acestora. În ansamblu, problema folosirii muncii condamnaților la ocnă a necesitat reveniri ulterioare și a fost soluționată printr-un regulament special, al cărui proiect a fost elaborat de către fostul cămăraș al ocnelor, Iacovache Veisa, în aprilie 1834²⁷.

Printr-un articol special (art. 16) se fixau: modalitatea de plată a arenzii către Vistierie, garanțiile pe care trebuia să le prezinte antreprenorul, ca și mijloacele de constrângere la îndemina primei părți contractante în caz de nerespectare a condițiilor de plată impuse celei de a doua. Astfel, plata arenzii urma să se facă în galbeni, eşalonată pe termenele prevăzute în contract. Drept garanție pentru respectarea întocmai și la timp a obligațiilor de plată ce-i reveneau prin contract, antreprenorul trebuia să depună în Vistierie, pînă la expirarea termenului contractului, fie suma în numerar a ratelor convenite pe primele 6 luni, fie documentele unei moșii evaluată la prețul echivalent acelei sume. În caz de nerespectare a obligațiilor de mai sus, circuirea își rezerva dreptul de a numi un împuternicit pentru „a strînge venitul ocnelor” în locul antreprenorului rău platnic — instituindu-se astfel, temporar, sistemul regiei —, de a scoate la mezat și de a vinde din nou acest venit pentru perioada care mai rămînea pînă la expirarea contractului. Bineînțeles, toate pagubele ce ar fi izvorit dintr-o atare situație Vistieria urma să le acopere din suma depusă, în prealabil de întreprinzător drept amanet, iar în cazul cînd această sumă ar fi fost insuficientă, „din orice altă avere a cumpărătorului” (art. 16).

În sfîrșit, contractul mai prevedea obligația antreprenorului care ar fi succedat arendașului de pînă atunci, respectiv baronul Meitani, de a-i plăti acestuia din urmă, la prețul de 10 lei/100 ocale, contravaloarea a 1 189 085 ocale sare (art. 17). Cantitatea de sare și suma bănească menționate erau justificate prin aceea că la 1 ianuarie 1832, cînd au intrat în vigoare noile prețuri ale sării stabilite prin Regulament, baronul Meitani mai rămăsese cu cantitatea respectivă de sare în depozitele de la Tg. Ocna, pentru care prețul fusese sporit de la 5 la 10 lei/100 ocale. Evident, în acest caz nu putea fi vorba de o despăgubire acordată vechiului antreprenor, ci mai curînd de asigurarea unui minim de fond material, necesar debutului noii întreprize. Ulterior, această clauză a fost modificată, nu în principiu, ci în detalii, cantitățile respective de sare fiind mereu sporite, iar prețurile de preluare, adeseori reduse la jumătate²⁸.

Privite în ansamblu și comparativ, condițiile înscrise în contractele de arendare a ocnelor Moldovei nu se deosebeau, esențial, de cele cuprinse în actele similare pentru Țara Românească. Dacă totuși, în pofida principiilor generale de administrare a acestui venit, existau unele particularități, acestea izvorau din : prețul mai ridicat de vînzare a sării la ocnă, fixat prin Regulamentul muntean la 15 lei/100 ocale, obligația

²⁷ Arh. St. Iași, Tr. 485, op. IV, 528, dosar 62, f. 33—42 ; APR, tom. IV₂, p. 658—663.

²⁸ Arh. St. Iași, Tr. 485, op. IV, 528, dosar 69, f. 168, 712 ; APR, tom. VIII₂, p. 549—554.

antreprenorului de a plăti dijmă (pentru sarea extrasă) proprietarilor pe ale căror moșii existau ocne lucrătoare și, în fine obligația aceluiași antreprenor de a acorda „mile“ de sare unor mănăstiri sau schituri²⁹. Cu excepția dijmii, toate celelalte neconcordanțe enunțate se vor atenua în anii următori și, mai mult chiar, contractele de arendare a ocnelor din Moldova și similarele lor din Țara Românească — în privința condițiilor de detaliu — se vor intercondiționa adeseori. Explicația este simplă: vreme îndelungată ocnele de sare ale Moldovei au fost arendate unui antreprenor comun și pentru Țara Românească.

3. Antreprize și antreprenori. Averi și falimente

Concesionate unuia și aceluiași arendaș, pe temeiul a două acte distincte, ocnele din Moldova și Țara Românească au împărțit aceeași soartă în primii ani regulamentari. Desemnarea antreprenorului comun, începînd din 1830, în persoana baronului Ștefan Meitani, fusese rezultatul conjugării unor multiple interese de ordin economico-financiar și anume: dorința cîrmuirii Moldovei de a reanima o importantă sursă de venit, reprezentată de ocne și care intrase într-o acută criză sub noul patronaj instituit după 1828; tendința manifestă a cîrmuirii Țării Românești de a limita și — eventual — a controla exportul moldovenesc de sare peste Dunăre, spre a evita o concurență pe piața externă, concurență ce-i era defavorabilă; între acestea două s-au interpus interesele financiare ale bancherului Meitani, de care persoană guvernul valah era deja legat prin contractul de arendare a ocnelor ce-i fusese acordat încă din 1827 și care — prin poziția sa și prin experiența acumulată pînă atunci — inspira suficientă încredere autorităților moldovene.

Epilogul antreprizei Meitani. Încă din vara anului 1832, ultimul an al antreprizei Meitani, guvernele Moldovei și Țării Românești s-au arătat preocupate de soarta ocnelor la expirarea contractelor de arendare, încheiate cu baronul (1 februarie 1833). După îndelungi tatonări, în care perioadă s-a evitat — se pare, premeditat — anunțarea licitației legiuită prin Regulament, Sfatul Administrativ al Țării Românești comunica omologului din Moldova, în decembrie 1832, că „s-au găsit cu cale a se lăsa {ocnele} tot pe seama dumnealui baronului Ștefan Meitani încă pe doi ani, 1833 și 1834 și tot cu prețurile ce le-au avut pînă acum, dar însă cu oarecare condiții deosebite“³⁰.

Așadar, chiar dacă „condițiile vînzării ocnelor“ au fost alcătuite de către Vistieria Moldovei pentru perioada posterioară datei de 1 februarie 1833, licitația n-a mai avut loc, fiind preferată soluția recomandată de cîrmuirea Țării Românești. Faptul că quantumul arenzii, potrivit socotinței Sfatului, s-ar fi redus îngrijorător de mult la o eventuală licitație, demonstrează că antrepriza adusese venitul ocnelor într-o accentuată criză. Dar și soluția preconizată pentru redresarea cît mai rapidă a acestui venit s-a dovedit total neinspirată, întrucît înlesnirile

²⁹ *Ibidem*, tom. V₁, p. 103 și urm.

³⁰ Arh. St. Iași, Tr. 766, op. 868, dosar 266, f. 1.

acordate baronului Meitani, n-au avut efectul dorit, ci dimpotrivă : pagubele Vistieriei Moldovei la împlinirea scadenței aveau să atingă o cotă și mai ridicată.

În esență, înlesnirile pomenite priveau aminarea plății ratelor primului an (1833) către stat, dându-i-se posibilitatea antreprenorului de a le achita în cursul celui din urmă (1834) din veniturile realizate prin vânzarea sării peste granițe. Celelalte cheltuieli ale întreprinderii — plata lucrătorilor, transportul sării, lefii slujbașilor ș.a. — urmau a fi amortizate din vânzarea internă a sării.

Pe temeiul acestor condiții suplimentare incluse în vechiul contract și prin mijlocirea Vistieriei Țării Românești în calitate de chezaș³¹, Sfatul Administrativ al Moldovei a încuviințat, în ianuarie 1833, „a lăsa otcupul ocnelor tot baronului Meitani pentru următorii doi ani”³². Pentru cele 23 de luni, cit era durata noului contract — începînd de la 1 februarie 1833 pînă la 1 ianuarie 1835 — Vistieria Moldovei urma să primească de la antreprenor suma de 1 629 166 lei, socotită după prețul anterior al arenzii. Deși consistentă, această sumă era cu mult inferioară profitului net realizat, în cursul antreprizei, de către Meitani.

Ca și în perioada anterioară, antreprenorul și-a revendicat cu consecvență toate drepturile și înlesnirile ce îi fuseseră acordate prin contract de către cîrmuirea Moldovei³³, beneficiind, în această direcție, de sprijinul interesat al autorităților muntenesti³⁴. Mai mult decît atît, Meitani a încercat chiar înlăturarea unor dispoziții regulamentare, cerînd Vistieriei Moldovei să poruncească închiderea tuturor fîntînilor de slatină din țară, sub pretext că exploatarea acestora ar fi cauzat pagube întreprinderii sale³⁵. Cererea sa, după cum era și firesc, n-a primit însă încuviințarea Sfatului Administrativ, contravenind principiilor statornicite prin Regulament.

În ce privește obligațiile antreprenorului față de stat, acestea au fost în mod sistematic nerespectate, îndeosebi în latura lor esențială și anume în efectuarea plăților. Deselor aminări de termene fixate pentru achitarea acestora³⁶ li s-au adăugat încercările baronului de a transfera parte din obligațiile bănești ce le datora statului asupra unora dintre debitorii săi³⁷. După moartea baronului Meitani, survenită în vara anului 1834, epitropia casei sale a cerut cu insistență Vistieriei Moldovei să accepte, în schimbul datoriilor neonorate, preluarea obligațiilor bănești ale locuitorilor țării către antreprenor, din sarea vîndută lor, pe credit în anii antreprizei, cum și cantitatea de sare extrasă ce-i rămăsese la ocnă³⁸. În același sens și loc intervenea Vistieria Țării Românești, arătînd că „acesta este mijlocul cel mai înlesnitor prin care poate acea Vistierie (a Moldovei — *n.n.*) a se asigura și a se răfui de sumele de bani ce are să ia de la pomenita epitropie”³⁹.

³¹ *Ibidem*, f. 76.

³² Vezi *APR*, tom. III₂, p. 221—224.

³³ *Arh. St. Iași, Litere, O/147, f. 265.*

³⁴ *Ibidem*, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 182, f. 32.

³⁵ *Ibidem*, Litere, F/280, f. 8.

³⁶ *Ibidem*, Tr. 766, op. 868, dosar 266, f. 87, 91, 99.

³⁷ *Ibidem*, f. 101.

³⁸ *Ibidem*, f. 120.

³⁹ *Ibidem*.

Cu toate protestele justificate ale cîrmuirii Moldovei, însoțite de pretențiile de despăgubire emise către partea chezașă la contract, soluția recomandată de aceasta din urmă n-a putut fi evitată. În consecință, isprăvnicilor ținutale li s-au poruncit să execute pe toți locuitorii ce aveau datorii față de fostul antreprenor și să trimită banii la Vistierie⁴⁰. Numai că sumele astfel dobîndite în cursul anilor 1835 și 1836 n-au putut acoperi decît în mică măsură datoriile către stat ale fostului antreprenor. Dacă la încheierea socotelilor antreprizei, în martie 1835, epitropia casei răposatului baron Meitani datora Vistieriei Moldovei suma de 333 479 lei⁴¹, pînă în luna august a următorului an această sumă a fost redusă doar pînă la 326 847 lei⁴². În vederea recuperării banilor domnul Moldovei a însărcinat pe spătarul Dimitrie Bran cu misiunea de a se deplasa la București și a obține sprijinul consulului rus de acolo, baronul Ruckman, pentru executarea datornicilor⁴³. Misiunea, deși facilitată de atitudinea binevoitoare a consulatului rus, n-a avut rezultatul scontat datorită opoziției îndrîjite a epitropiei casei Meitani, urmînd ca chestiunea să fie rezolvată pe cale judecătorească⁴⁴. La scurtă vreme însă, ca urmare a contractului survenit între cîrmuirea Țării Românești și prințul Serbiei, Miloș Obrenovici (la 11 ianuarie 1837), prin care act toate datoriile bănești ale epitropiei, provenind din antrepriza ocnelor — în sumă totală de 6 219 963 lei — erau preluate de către Obrenovici⁴⁵, Vistieria Moldovei a fost parțial despăgubită⁴⁶, dar ultimele pretenții se vor stinge treptat, pînă la închiderea definitivă a acestui îndelungat diferend, abia în iunie 1857⁴⁷.

Antrepriza Gheorghe Opreanu. Starea în care se afla venitul ocnelor din Moldova la expirarea termenului de arendare prevăzut în contractul încheiat cu baronul Meitani era, datorită împrejurărilor amintite, alarmantă. Deși, încă din vara anului 1834 Vistieria se arăta preocupată de modificarea unor condiții din contractul vînzării ocnelor pentru anii de după 1 ianuarie 1835⁴⁸, făcîndu-le mai accesibile eventualelor cumpărători⁴⁹, aceștia, puțini la număr, s-au decis tîrziu să participe la licitație, oferind prețuri mult scăzute comparativ cu cel de pînă atunci. Demn de subliniat ni se pare faptul că în noul „regulament” al vînzării ocnelor a fost inclus un articol special, prin care se acorda oricărui supus străin dreptul participării la mezat și al preluării antreprizei — drept înscris de altfel și în textul Regulamentului organic la 1835, cu condiția neamestecului vreunui consulat în caz de litigiu. Singura instanță competentă a cerceta reclamațiile era Sfatul Administrativ⁵⁰. O altă condiție înscrisă în același „regulament” fixa

⁴⁰ *Ibidem*, Tr. 527, op. 572, dosar 463, f. 1 și urm.

⁴¹ *Ibidem*, Tr. 875, op. 997, dosar 14, f. 249; vezi și Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I, vol. V, 1894, p. 170.331, 343, 511—512.

⁴² Arh. St. Iași, Tr. 1621, op. 1854, dosar 24, f. 34—35.

⁴³ *Ibidem*, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 182, f. 176.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 185—186.

⁴⁵ Pentru condițiile contractului, vezi Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 6398/1837, f. 2—4 și 18—19.

⁴⁶ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 182, f. 205.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 402.

⁴⁸ APR, tom. IV₂, p. 656, 658.

⁴⁹ Arh. St. Iași, Tr. 485, op. IV, 528, dosar 69, f. 162.

⁵⁰ APR, tom. IV₂, p. 658.

o-vamă de 30%, după prețul de la ocnă, pentru sarea exportată „pe la toate marginile“.

Dar, pînă la sfîrșitul anului 1834, singurul ofertant dispus să preia afacerea pentru viitorii ani a fost principele sîrb Miloș Obrenovici. Din investigațiile săvîrșite, în numele acestuia, de către Stojan Simiș din Pozarevac, cu concursul unui oarecare agă Teodorescu din Iași, rezultă că Miloș, antrenat în aceeași vreme în afaceri comerciale de amploare⁵¹, era dispus să plătească Vistieriei Moldovei un preț nu mai mare de 650 000 groși pe an⁵². Din motive necunoscute încă, încercarea sa a rămas în stadiu de intenție.

Îngrijorat de neaflarea altor candidați pentru arendarea ocnelor, Mihai Sturdza cerea Sfatului Administrativ al Moldovei, în decembrie 1834, să chibzuiască soluționarea problemei într-un „chip ce s-ar socoti mai priincios haznelii“⁵³. În răspuns, Sfatul preconiza abandonarea sistemului de „căutare“ a ocnelor în vigoare în favoarea celeilalte modalități posibile, regia. În acest sens, cîrmuirea urma să numească direct un reprezentat al ei la ocnă îndatorat a raporta lunar „socotelile“ la Vistierie, iar aceasta, la rîndu-i, să prezinte Sfatului trimestrial situația. Acceptată în principiu de către domnitor, propunerea a fost transpusă în fapt — deși contravenea spiritului Regulamentului organic — încă din prima lună a anului următor. La recomandarea aceluiași Sfat, Vistieria a numit ca împuternicit, din parte-i, la ocnă — în postul ocupat odinioară de Iacovache Veisa — pe serdarul Scarlat Plitos⁵⁴.

Numeroasele dificultăți izvorite din situația deja existentă la ocne și care stăteau acum nemijlocit în fața cîrmuirii — dificultăți expuse detaliat în cuprinsul rapoartelor oficiale întocmite cu acel prilej de către Plitos⁵⁵ — au determinat-o pe aceasta să renunțe imediat la ideea de a continua noua modalitate de „căutare“ a venitului ocnelor. În consecință, venitul ocnelor a fost, din nou, scos la mezat în lunile februarie și martie 1835⁵⁶.

După oferta lui N. Privileghi (550 000 lei), mezatul a fost cîștigat de către colonelul Iordache Costache în tovărășie cu hatmanul Anastase Bașotă, la prețul de 706 000 lei pe an. Survenind însă neînțelegeri între cei doi asociați⁵⁷ după încheierea licitației, soldate cu abandonarea afacerii, cum era și firesc, venitul ocnelor a fost repus în mezat, de astădată pe seama cumpărătorilor precedenți, fiind dobîndit de către căminarul Gheorghe Opreanu cu prețul de numai 650 000 lei pe an⁵⁸. Diferența de preț urma să fie acoperită în Vistierie, potrivit hotărîrii Logofetiei Mari a Dreptății, din averea colonelului Iordache Costache și a hatmanului Anastase Bașotă⁵⁹. Spre sfîrșitul lunii aprilie 1835 — după un experiment deloc fericit — Vistieria porunceă împuternicitului de la ocnă, Scarlat Plitos, să predea, cu formalitățile de rigoare, întreaga

⁵¹ Utile precizări, în acest sens, la Sava Iancovici, *Din legăturile lui Miloș Obrenovici cu Țara Românească*, în *Rsl*, V, 1962, p. 163—178.

⁵² Arh. St. Iași, Documente, pachet 117/72 și 237/17.

⁵³ Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 6385/1837, f. 1.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 9.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 20, 25, 29, 48 și 102.

⁵⁶ *APR*, tom. V₂, p. 545—546, 621.

⁵⁷ Arh. St. Iași, Tr. 485, op. IV 528, dosar 102, f. 38, 52, 142.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 38.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 192—193.

administrație în mina noului antreprenor, care lăsase drept garanție pentru îndeplinirea obligațiilor contractuale în cei trei ani ai antreprizei (1835—1837) documentele moșiei sale Ișalnița — Dolj⁶⁰.

Diminuarea atât de simțitoare a arenzii a fost determinată nu de reducerea posibilităților de exploatare și, implicit, a producției de sare — menținută în general la nivelul anilor precedenți — ci, mai ales, de greutățile ce le implica transportul ei de la ocnă la schele (îngustimea și starea proastă a drumurilor, lipsa imasurilor, abuzurile proprietarilor etc.) care făceau ca desfacerea sării, atât în țară cât și peste graniță, să devină tot mai anevoioasă. Din acest punct de vedere, anii arendașiei căminarului Opreanu vor marca un reviriment în procesul exploatării și desfacerii sării din Moldova. Ridicarea la cote superioare a beneficiilor realizate de întreprinzător, prin utilizarea rațională a mijloacelor ce i-au stat la dispoziție, a atras după sine o sporire a pretențiilor statului de la succesorii în afacere, o exigență mai mare reflectată în „condițiile” vânzării otcupului ocnelor din Moldova anunțate pentru următorii trei ani, 1838—1840⁶¹. Aceste condiții, spre deosebire de cele anterioare, înscriau într-un articol special obligația arendașului de a executa, cu cheltuiala sa, „chelăria ocnelor și osebite binale pentru cămărărie” după planul deja pregătit de către Departamentul din Lăuntru⁶².

Antreprizele succesive ale lui Alexandru Vilara. În condițiile revirimentului marcat de exploatarea sării în Moldova sub administrația mai chibzuită a căminarului Opreanu și din rațiuni legate de intensificarea exportului acestui produs, mai ales în sudul Dunării, Vistieria Țării Românești a încercat, la expirarea termenului respectivei antreprize, să ia asupra-i, pentru o perioadă de minimum trei ani, venitul ocnelor Moldovei, arătându-se dispusă să ofere pentru aceasta prețul puțin obișnuit — dacă-l raportăm la cele anterioare — de 1 000 000 lei pe an⁶³. Edificatoare în acest sens sînt argumentele ministrului de finanțe al Țării Românești, Alexandru Ghica, privitoare la necesitatea imperioasă a cumpărării venitului ocnelor din Moldova pentru următorii ani : „deși, pe de o parte, s-ar întimpla să se aleagă pagube pe fiecare an din capital, pe de alta, folosul ce să nădăjduiește fără îndoială că va izvorî din venitul celor de aici va fi cu mult mai presus, căci, cînd slobozirea sării Moldovei va fi în dispoziția oblăduirii de aici, atunci va începe venitul ocnelor acestui Principat a se spori, fiindcă în Serbia și în părțile Turciei se va vinde sarea Valahiei cu prețul cel după voința noastră. Același sistem — arăta în continuare marele vistiernic — de a se cumpăra ocnele Moldovei în curgire de mai mulți ani de-a rîndul, se cuvine să se îmbrățișeze pînă cînd, de către *înaltele voinți, în unire*, s-ar hotărî odată cită sumă de sare să fie slobod a exporta fiecare Principat, încît să nu fie vătămător unul altuia”⁶⁴.

Guvernul moldovean a înțeles probabil semnificația ofertei ispititoare făcută de către Vistieria Țării Românești, preferîndu-l la mezat, pentru următorii trei ani (1838—1840), pe postelnicul Teodorache Ghica

⁶⁰ *Ibidem*, f. 50 ; vezi și Tr. 766, op. 868, dosar 269, f. 124.

⁶¹ APR, tom. VIII₂, p. 549—554.

⁶² *Ibidem*, p. 550.

⁶³ Arh. St. București, Visteria Țării Românești, dosar 6385/1837, f. 1:

⁶⁴ *Ibidem*, f. 2.

— cumpărătorul din aceeași vreme a „poșlinei vitelor, seului și cervi-sului“ — cu prețul de numai 765 000 lei pe fiecare an⁶⁵. Contractul de arendare cu acesta n-a fost însă încheiat din pricina neprezentării în termen a garanțiilor convenite Vistieriei.

Premeditat sau nu, gestul lui Teodorache Ghica a facilitat dobîndirea venitului ocnelor Moldovei, cu același preț și în condițiile de pînă atunci, de către unul dintre marii demnitari ai Țării Românești, vistier-nicul Alexandru Vilara, împlinindu-se astfel — într-o manieră „regulamentară“ — doleanța exprimată, în numele cîrmuirii, de către ministrul Alexandru Ghica⁶⁶. Drept garanție, acesta prezenta Vistieriei Moldovei documentele moșiei sale Clejani (Vlașca), arendată la acea vreme cu prețul de 1 000 galbeni pe an. Totodată, Vilara își desemna vechil în Moldova pe fostul său „rival“, Teodorache Ghica, căruia avea să-i subarendeze, prin contract, dreptul de a exporta sarea peste Prut în cursul primilor ani ai antreprizei⁶⁷.

Începînd cu anul 1838, venitul ocnelor Moldovei a fost arendat prin contracte succesive, încheiate inițial pentru trei ani (1838—1840), apoi pentru șase (1841—1846 și 1847—1852)⁶⁸, uneia și aceleiași persoane, Alexandru Vilara. O asemenea concesiune de durată a fost posibilă datorită împrejurărilor speciale care s-au ivit în cursul anilor, îndeosebi în vremea scoaterii la mezat a venitului ocnelor din Moldova, asupra căror împrejurări o influență nu lipsită de importanță a exercitat Alecu Vilara în calitate sa de fost ministru de finanțe și, apoi, al dreptății în Țara Românească⁶⁹.

Rolul tot mai însemnat pe care l-au jucat exploatarea salinelor în economia Moldovei în acești ani se desprinde, pe de o parte, din sporirea continuă a prețului arendării ocnelor și, pe de alta, din încercările mereu mai insistente, prin mijloacele cele mai variate, ale cîrmuirii

⁶⁵ APR, tom. VIII₂, p. 554, 556.

⁶⁶ Arh. St. Iași, tr. 1621, op. 1854, dosar 465, f. 266.

⁶⁷ *Ibidem*, Tr. 875, op. 997, dosar 139, f. 8 și 39.

⁶⁸ Pentru anii 1841—1846, vezi contractul de arendare în *loc. cit.*, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 746, f. 1 și urm., iar pentru anii 1847—1852, vezi APR, tom. XIV₂, p. 161—167.

⁶⁹ Originar din părțile Ianiei (Grecia), Alexandru Vilara și-a început cariera publică prin a îndeplini modesta funcție de casier al Vistieriei, apoi ispravnic de Buzău, ajungînd, înainte de 1822, la rangul de agă (cf.: I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul organic, 1834—1848*, București, 1915, p. 21). Fusesse unul dintre semnatarii adresei din 10 aprilie 1821, prin care boierii ce se înțeleseseră cu Tudor Vladimirescu rugau pe Strogonov să remită Porții arzul țării, cerînd retragerea trupelor și reînnoirea vechilor privilegii (cf. Hrmuzaki, *Documente*, X, p. 565). În aceeași vreme întocmise chiar și un proiect de reforme ce trebuia, mai întîi, supus puterii protectoare (Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, vol. X, p. LXXIII). De atunci era bine văzut de la Rusia, care, dealtfel, sprijinise cu bani acțiunea boierilor refugiați de la Brașov, din rîndul cărora făcea parte și Vilara. Întors la București, fu arestat în 1823 și eliberat în 1824 (*Ibidem*, p. 258).

Datorită, pe de o parte, bunelor cunoștințe financiare dobîndite la începutul carierei și, pe de alta, relațiilor de rudenie ce și le crease între Ghiculești, plus grațitudinea de care se bucura la consulatul rus, domnitorul Grigore Ghica, l-a numit în 1827 al doilea vistiernic al țării, acordîndu-i și caftan de hatman (*Ibidem*, p. 425). În timpul ocupației ruse a făcut parte din comitetul de reforme, fiind numit apoi mare vistiernic al țării (*Ibidem*, p. 452; vezi și I. Cojocaru, *Documente privitoare la economia Țării Românești. 1800—1850*, vol. III, București, 1958, p. 426, 428). În anii Regulamentului organic a deținut înalte responsabilități și funcția de Ministru al Dreptății al Țării Românești (vezi APR, tom. XII₁, p. 237; I. Cojocaru, *op. cit.*, p. 627, 802, 910).

Țării Românești, de a pune stavilă concurenței moldovene la exportul sării în sudul Dunării. Astfel, dacă pentru fiecare din anii celui dinții contract antreprenorul trebuia să plătească Vistieriei Moldovei suma de 765 000 lei, pentru următorii șase ani (1841—1846) prețul arenzii a crescut la 1 200 050 lei anual⁷⁰, ajungând apoi, în cursul ultimei antreprize (1847—1852, la 1 630 501 lei anual⁷¹.

Interesant este faptul că producția de sare a Moldovei în acest răstimp, deși a crescut, n-a atins totuși proporțiile corespunzătoare ascensiunii prețului de arendare. Explicația acestei discrepante rezidă în interesul mereu crescând, manifestat în cursul epocii, față de o întreprindere atât de rentabilă și de puțin pretențioasă cum era exploatarea sării, în condițiile în care evoluția celorlalte ramuri ale industriei moldovene era afectată de lipsa de credit, de mîna de lucru calificată, de utilaje etc. Elocvente în această direcție sînt participările sporite la licitațiile „otcupului“, numărînd printre ofertanții unor preturi superioare (în afara cîștigătorului) pe unii boieri moldoveni cum au fost: spătarul Vasile Alecsandri (1 200 050 lei) pentru contractul anilor 1841—1846⁷², sau Neculai Suțu, vornicul Iancu Cantacuzino și Alecu Sturdza Bîrlădeanu (1 621 900 lei) și Alecu Balș (1 622 400 lei) pentru antrepriza următorilor șase ani⁷³.

Firește, dobîndirea mezatului de către Al. Vilara și menținerea acestuia pentru o perioadă atât de îndelungată trebuie privită și apreciată nu numai prin prisma intereselor pur financiare ale părților contractante ci, mai cu seamă, prin cea a intereselor economice generale angajate implicit. Și dacă din punct de vedere fiscal antrepriza Vilara a constituit — teoretic numai, pentru că practica avea să infirme — o soluție avantajoasă pentru Vistieria Moldovei (dat fiind prețul ridicat al arenzii), din celălalt punct de vedere ea a reprezentat o rezolvare fericită pentru exportul de sare al Țării Românești în sudul Dunării. Pe această linie, o semnificație aparte a avut-o și încercarea de a se arenda în comun ocele din cele două Principate, pe temeiul unui singur contract, la expirarea valabilității celor de atunci în vigoare (1 ianuarie 1840 pentru Țara Românească și 1 ianuarie 1841 pentru Moldova). Astfel, încă din decembrie 1839 o delegație moldoveană compusă din beizadea Gh. Suțu și Mihail Kogălniceanu s-a deplasat la București pentru studierea condițiilor vînzării comune a ocnelor, stabilită în principiu pe termen de 6 ani pentru Moldova și șapte ani pentru Țara Românească⁷⁴.

Condițiile propuse de către cîrmuirea Țării Românești⁷⁵, fiind dezavantajoase pentru Moldova, n-au fost integral acceptate de către cei doi delegați. Partea moldoveană aprecia că vînzarea în comun a ocnelor era necesară „pentru stabilirea exactă a cotei disponibile pentru vînzare din ambele Principate, în așa fel încît să fie deajuns în consu-

⁷⁰ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 946, f. 14. În aceeași vreme, totalul veniturilor bugetare ale Moldovei a variat între 8 882 706 lei (1844) și 11 267 504 lei (1846). Cf. APR, tom. XII₂, p. 422 și tom. XIV₂, p. 388.

⁷¹ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1626, f. 120.

⁷² *Ibidem*, dosar 746, f. 1.

⁷³ APR, tom. XIV₂, p. 24—27.

⁷⁴ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 606, f. 16—17.

⁷⁵ *Ibidem*, f. 18—23.

mația acelei părți, spre a asigura astfel veniturile Vistieriei și a preîntîmpina stocurile ce s-ar aduna fără a putea fi vîndute⁷⁶. Or, proiectul întocmit atunci după modelul vechilor contracte, limitînd exportul românesc de sare peste Dunăre la 22 milioane ocale pe an, acorda Moldovei dreptul la numai o pătrime din această cotă (5,5 milioane ocale), restul rezervîndu-se Țării Românești⁷⁷. Cu toate stăruințele depuse pentru înlăturarea acelor paragrafe din „condițiile vînzării comune” ce nu corespundeau intereselor cîrmuirii Moldovei, „unirea vînzării ocnelor” n-a avut loc atunci. Ceva s-a realizat totuși; condițiile întocmite de către cele două Miniștere de finanțe pentru arendarea separată a ocnelor pe vreme de șase ani pentru Moldova și șapte ani pentru Țara Românească, n-au ignorat interesele comerciale ale fiecărui Principat, limitînd exportul moldovenesc de sare peste Dunăre la 7 milioane ocale, iar cel al Țării Românești la 16 milioane ocale⁷⁸. În plus, ocnele Moldovei au fost arendate tot lui Vilara, care a fost preferat — la același preț oferit — unui boier pămîntean, spătarul Vasile Alecsandri.

Contractul reînnoit cu Vistieria Moldovei pentru anii 1841—1846 și asigurat cu documentele a încă două moșii argeșene (în afară de Clejani), Ostrovenii și Băloiu, prețuite împreună la 56 000 galbeni⁷⁹, insera cîteva clauze noi și anume: obligația întreprinzătorului de a plăti Vistieriei, la prețul de 50 lei/100 ocale, toată sarea ce ar fi depășit suma celor 7 milioane ocale încuviințate a le exporta anual prin Galați; posibilitatea aceluiași de a suplimenta exportul sării într-un an cu rămășița neexportată din anul precedent dar păstrînd o strictă evidență; în sfîrșit, întreaga cantitate de sare ce s-ar fi găsit la 1 ianuarie 1847 în țară (nevîndută), pe malul stîng al Dunării ori pe malul drept al Prutului, aparținînd antreprenorului, rămînea guvernului moldovean, fără plata vreunei despăgubiri⁸⁰.

Mereu preocupat de asigurarea condițiilor realizării imediate a profitului întreprinderii, Al. Vilara n-a acordat însă aceeași atenție obligațiilor ce-i reveneau față de stat. Profitînd poate și de faptul că, prin mijlocirea postelnicului Vasile Alecsandri, reușise să sustragă parte însemnată din garanția oferită inițial Vistieriei, anume documentele de proprietate ale moșiei Clejani⁸¹, Vilara a întîrziat apoi în mod sistematic plata ratelor datorate acesteia. Abia în ultimul an al contractului (1846) el și-a onorat la termen obligațiile față de stat, dar nu fără interes: era anul în care venitul ocnelor Moldovei trebuia scos iarăși la mezat.

Acordîndu-i iarăși antrepriza, la prețul arătat de 1 630 501 lei pe an, pentru perioada 1847—1852, suplimentată în anul 1850 cu încă trei ani (1853—1855) — fără însă ca în aceștia din urmă s-o mai fi deținut —, cîrmuirea Moldovei i-a impus în contract alte cîteva condiții noi și anume: obligația de a nu se împotrivi lucrărilor pe care autoritățile centrale sau locale le-ar fi socotit necesare pentru înființarea Eforiei orășenești la Tg. Ocna, pentru împărțirea locurilor de hrană lucrători-

⁷⁶ APR, tom. IX₂, p. 659.

⁷⁷ Ibidem, p. 652—658.

⁷⁸ Ibidem, p. 662—668.

⁷⁹ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 746, f. 14.

⁸⁰ APR, tom. IX₂, p. 662—668.

⁸¹ Arh. St. Iași, Tr. 1621, op. 1854, dosar 366, f. 191.

lor de la ocne și pentru „regularisirea“ pădurilor de pe acca moșie ; obligația aceluiași de a nu emite vreo pretenție asupra feredeielor (cu apă sărată) de la Slănic, care, după expirarea termenului de arendare a acestora hatmanului Alecu Aslan, aveau să rămână „veșnic la dispoziția spitalului din Mănăstirea Sf. Spiridon din Iași“ ; o contribuție anuală de 24 000 lei, în vederea înființării și întreținerii unui spital la Tg. Ocna, ce urma să fie pus sub directă îngrijire a Epitropiei Casei spitalelor din Iași și, în sfârșit, datoria de a construi la Galați, cu cheltuială proprie și după „anume plan“, două magazine cu o capacitate de 5 milioane ocale pentru depozitarea sării și „două odăi pentru cantora expoziției cu cerșutele comodități“, magazine ce urmau să rămână apoi guvernului moldovean ⁸².

Sporirea obligațiilor antreprenorului față de stat n-a însemnat însă și o modificare a balanței profiturilor în favoarea acestuia din urmă. Este adevărat, prețul arenzii a crescut considerabil, dar înlesnirile acordate ulterior antreprenorului au anulat totalmente efectul scontat al clauzelor nou introduse în contract, inclusiv avantajul sporului de preț obținut de către stat. Printre concesiile obținute de Vilara cu prea mare ușurință de la guvernul moldovean am aminti aici doar prelungirea, în 1850, a valabilității contractului în vigoare cu încă trei ani (1853—1855), în condiții ce lezau vădit interesele statului ⁸³.

Dar, întreprinzătorul de durată care a fost Alecu Vilara n-a mai apucat să-și tragă foloasele anilor din urmă ai „otcupului“ ocnelor, întrucât spre sfârșitul lui mai 1852 cădea, lovit de apoplexie, la Tg. Ocna, lăsând urmașilor săi o moștenire de care logofeteasa Elena Cretulescu — fiica răposatului — a încercat imediat să se dispenseze ⁸⁴. Ratele trimestriale neplătite Vistieriei Moldovei (în valoare totală de 40 000 galbeni), împrumuturile contractate în țară neachitate, transporturile de sare închiriate dar neefectuate, obligațiile neonorate față de exportatorii sării din Moldova și Țara Românească, toate laolaltă au determinat ca „venitul ocnelor să vină — potrivit aprecierilor Sfatului Administrativ — în reală desființare, complicând nu numai fiscul, dar fiind și pentru locuitorii țării un izvor de împilare ruinătoare“ ⁸⁵.

Antrepriza Mișa Anastasievici. Pentru ieșirea din impasul creat de epilogul neprevăzut al antreprizei Vilara existau două soluții : cea dintâi, recomandată, era amortizarea despăgubirilor cuvenite Vistieriei Moldovei din licitarea moșiilor antreprenorului, ale căror acte fuseseră depuse drept garanție, iar cea de a doua, posibilă, consta în transferul datoriilor — prin înțelegere cu epitropia casei Vilara — asupra întreprinzătorului dispus a prelua „otcupul“ ocnelor Moldovei pentru anii următori. Prima soluție, preferată de către cirmuirea Moldovei — care l-a însărcinat pe postelnicul Costache Negruzzi, directorul Departamentului dreptății, să meargă la București pentru „a scoate în vînzare zălogul“ ⁸⁶ — prezenta inconvenientul că valoarea reală a „amanetului“ n-ar fi acoperit, după aprecierea lui Negruzzi, decît abia jumătate din suma

⁸² APR, tom. XIV₂, p. 161—167.

⁸³ Vezi D. Vitcu, *Arendarea ocnelor în Moldova*,..., p. 65—66.

⁸⁴ Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, dosar 920, f. 5.

⁸⁵ *Ibidem*, dosar 929, f. 7 ; Tr. 1772, op. 2020, dosar 29283, f. 1—2.

⁸⁶ *Ibidem*, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1626, f. 349.

datorată Vistieriei⁸⁷. În plus, și ceilalți creditori ai fostului antreprenor invocau despăgubiri din averea răposatului, în care erau incluse și moșiile cu pricina. Rămînea, așadar, cea de a doua soluție.

O primă ofertă, reținută de Vistierie, a fost făcută de către aga Constantin Ciocan din Țara Românească, în toamna anului 1852, care făgăduia, în schimbul prelungirii cu un an a termenului de arendare pentru contractul rămas de la Al. Vilara, la prețul de mai înainte, achitarea tuturor obligațiilor bănești ale fostului antreprenor față de Vistierie, cum și plata regulată a ratelor anuale. Dar, cu toate că concesiunea a fost acceptată de Sfat și apoi de Divanul Obștesc, în forma cerută de C. Ciocan, n-a intrat în lucrare datorită probabil neînțelegerilor ivite cu Epitropia casei Vilara⁸⁸.

Mai interesat însă decît aga Ciocan în privința soluționării afacerii ocnelor după moartea lui Al. Vilara a fost concesionarul de atunci al exportului românesc de sare peste Dunăre, maiorul sîrb Mișa Anastasievici, unul dintre „cei mai mari capitaliști din Țara Românească în această vreme”⁸⁹. Interesele comerciale ale acestuia în sudul Dunării fuseseră serios periclitate printr-o hotărîre a Vistieriei Moldovei, din noiembrie 1852, privind sistarea exportului de sare din Galați — concedat de Vilara maiorului Mișa între anii 1849—1855 — pînă la deplina ei despăgubire din partea epitropiei casei Vilara⁹⁰. Respectiva hotărîre a fost anulată de către domn, în urma plîngerii maiorului Mișa, dar îngrijorarea jăluitorului nu putea să dispară cîtă vreme relațiile între primele părți contractante se mențineau încordate. Mai mult decît atît,

⁸⁷ *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 929, f. 7.

⁸⁸ *Ibidem*, f. 8—9, 21.

⁸⁹ Cf. Constantin C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltarea burgheziei române pînă la 1848*, București, 1972, p. 173. Despre ascensiunea acestui personaj rarism prezentăm aici cîte date. Mihail Anastasievici, cunoscut în epocă sub numele de „maiorul Mișa”, a reușit să aducă, în decursul îndelungatei sale vieți (1803—1885) o avere fabuloasă din îndeletniciri diverse: în anii 1836—1837 reprezenta interesele sîrbești în aplicarea Convenției pentru exportul sării din Țara Românească în Balcani; în aceeași vreme, cerea și obținerea încuviințarea de la autoritățile muntenesti de a importa vite pentru „tamazlic” la moșia sa Brînceni (Teleorman), cu scutire de vamă; mai apoi îl aflăm însărcinat, de către Departamentul de Interne al Țării Românești, cu transportul a 191 920 funți țevi de fier (turnate la fabrica Ruzberg din Banat) necesare pentru fîntinile din București (vezi I. Cojocaru, *op. cit.*, p. 617, 847, 862, 863, 935). Cele mai mari profituri i le-a adus totuși comerțul cu sare moldovenească și muntenescă în Balcani pentru care îndeletnicire avea în proprietate nu mai puțin de 74 de corăbii (cf. Victor Brătulescu, *Maiorul Mișa Anastasievici*, în *RI*, XI, 1925, p. 274). În 1847 prelua — împreună cu colonelul S. Simici — antrepriza ocnelor din Țara Românească cu un preț de 2 472 500 lei, pentru ca numai peste doi ani să ofere prețul anual de 4 000 000 lei. În anul 1855 a oferit guvernului Moldovei un consistent împrumut pe termen îndelungat. Cu banii adunați și-a cumpărat numeroase proprietăți în Țara Românească și a finanțat vreme de peste trei decenii o școală la Clejani — moșia de reședință. În 1868 s-a amestecat în viața politică a Serbiei încercînd, fără să izbutească, să aducă la tronul rămas vacant după asasinarea lui Mihail Obrenovici pe unul din cei cinci gineri ai săi. Insuccesul nu l-a împiedicat să dăruiască statului sîrbesc un maiestros palat construit pentru pretendentul la tron, palat devenit apoi Universitatea din Belgrad, pe fronthispiciul căreia a fost pus portretul în mărime naturală a donatorului (vezi N. D. Germani, *Maiorul Mișa*, în *CvL*, București, oct. 1931, p. 783—788). În 1865 făcea parte din rîndul acționarilor primei Societăți anonime române, înființate pentru monopolul tutunului (V. Brătulescu, *op. cit.*, p. 277).

nici relațiile sale cu epitropia casei Vilara, reprezentată prin logofătul Scarlat Crețulescu, nu erau prea amicale, datorită neachitării la vreme a unor scadențe bănești acesteia din urmă⁹¹. Existau deci atunci suficiente motive de precauție a lui Mișa Anasievici față de soarta ocnelor Moldovei pentru următorii ani.

Deși, în decembrie 1851, Sfatul Administrativ extraordinar al Moldovei a luat hotărîrea de a scoate la mezat venitul ocnelor „în condițiile vechiului contract [...], la prețul de 1 750 000 lei pe an”⁹², licitarea n-a avut loc datorită intervenției oportune a maiorului Mișa pe lângă guvernele de la Iași și București și a înțelegerii sale cu Epitropia casei Vilara. Prezintă asigurările cuvenite Vistieriei Moldovei — inițial tot actele moșiilor ipotocate: Clejani, Ostroveni și Băloiu (Argeș) — întărite prin cheazășia vornicului Vasile Alecsandri⁹³, Mișa Anastasievici a preluat, pe bază de inventar, și în prezența revizorului cîrmuirii, întreaga administrație a ocnelor, pe termen de trei ani (1853—1855), începînd de la 24 ianuarie 1853⁹⁴.

Relativa normalizare a raporturilor dintre stat și antreprenor, caracteristică perioadei de început a noii antreprize, a fost însă curînd curmată de precipitarea evenimentelor legate de izbucnirea războiului Crimeii și de ocupația succesivă a Principatelor de către trupele rusești și apoi austriece. Închiderea granițelor pentru export a prilejuit nesfîrșite pretenții de despăgubire din partea lui Mișa Anastasievici, care nu s-a sfiit să recurgă pentru aceasta și la sprijinul autorităților de ocupație⁹⁵. Acuzată de nerespectarea îndatoririlor ce și le asumaseră prin contract, față de antreprenor, cîrmuirea Moldovei a fost constrînsă să răspundă acestor pretenții printr-un nou compromis, propunînd prelungirea duratei antreprizei cu un an, respectiv anul 1856, la prețul de numai 300 000 lei. Firește, soluția a fost primită de antreprenor, după care a și fost întărită de domn la 30 iunie 1855⁹⁶.

Este lesne de înțeles ce a însemnat pentru finanțele țării, în condițiile de atunci, reducerea de aproape șase ori a prețului de arendare a ocnelor, reducere care urma altor concesi substantiale făcute atît arendașului de atunci, cît și celor ce l-au precedat⁹⁷. Demn de remarcat ni se pare faptul că, prin proporțiile lor, chiar numai cele oficial recunoscute, pagubele provocate finanțelor Moldovei de către antreprenorii ocnelor (îndeosebi Mișa Anastasievici și Al. Vilara) au întărit acele convingeri exprimate în epocă — la început timid, apoi cu tot mai multă insistență — relative la necesitatea abandonării sistemului, devenit anacronic, al arendării. Însuși Sfatul, care manifestase o solitudine exa-

⁹¹ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1626, f. 284—288.

⁹² *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1056, f. 31—44.

⁹³ „Buletin, foaia publicațiilor oficiale...”, nr. 99 din 14 dec. 1852.

⁹⁴ La 26 februarie 1853, Mișa Anastasievici a cerut Cîrmuirii Moldovei scoaterea d esub ipotecă a moșiilor amintite — urmare a înțelegerii sale cu casa Vilara — și ipotecarea moșiei sale Hobaia (Ilfov). Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1626, f. 350, 385, 386.

⁹⁵ *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 867, f. 27.

⁹⁶ *Ibidem*, dosar 1979, f. 17, 23.

⁹⁷ *Ibidem*, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 2013, f. 1—8.

⁹⁸ Vezi. D. Vitcu, *op. cit.*, p. 65—66, 71.

gerată și nu lipsită de interes⁹⁸ față de Mișa Anastasievici, concomitent cu înlesnirile ce acorda acestuia, recomanda Vistieriei „să se pregătească pentru ocîrmuirea venitului ocnelor în credință, pe socoteala statului”⁹⁹. Abandonarea sistemului de exploatare în arendă a acestui venit părea, deci, inevitabilă după scadența contractului acordat lui Mișa Anastasievici.

Încă din februarie 1856 Vistieria a început tratative, în acest sens, cu inginerul francez A. Gaildry — directorul „morii de vapor” din Iași — în vederea alcătuirii unui „proiect pentru căutarea veniturilor sărăriilor pe conta statului”¹⁰⁰, răspunzînd astfel recomandării ce-i fusese făcută de către Sfat. Acceptînd oferta și beneficiînd de „însemnările lămuritoare” ce i-au fost furnizate, din ordinul Departamentului lucrărilor publice, de către ing. S. Peytaven¹⁰¹, Gaildry a elaborat un „proiect de exploatare și de administrare a ocnelor pe contul statului”, alăturîndu-i „devizul cheltuielilor trebuitoare pentru aplicarea lui”. Autorul preciza din capul locului că, din pricina unor condiții adăugate de guvern contractului deținut de Mișa Anastasievici — prin care i se creau acestuia mari înlesniri pentru valorificarea sării și în perioada imediat următoare expirării termenului de arendare¹⁰² —, venitul ocnelor în primul an de exploatare în regie urma să fie „foarte mărginit”, producția de sare neputînd să depășească cantitatea de 20—25 milioane ocale.

Potrivit noului proiect¹⁰³, direcția exploatării și administrării salinelor urma să fie încredințată unei singure persoane „înzestrată cu știință practică despre mine” — însușire considerată „neapărat trebuitoare spre dobîndirea unui rezultat mulțumitor”. Se pare că autorul proiectului era un bun specialist în acest domeniu, întrucît ministrul de finanțe îl recomanda domnitorului ca „singura persoană capabilă să dețină direcția salinelor”, avansîndu-i — cu încuviințarea Sfatului — propunerea. Directorul trebuia să fie ajutat, în lucrările de exploatare și administrare, de către un subdirector, un desenator și doi mineri șefi — de asemenea „cu știință” — plătiți după funcție, cu leafă anuală fixă. Totalul cheltuielilor necesare pentru deschiderea și executarea lucrărilor, pe timp de un an, erau evaluate la suma de 642 842 lei¹⁰⁴.

Găsind aplicabile principiile cuprinse în proiect și acceptînd condițiile impuse de Gaildry pentru ocuparea postului de director al salinelor statului, între care : contract pentru cinci ani, cu obligații reciproce pentru ambele părți, salariu anual de 64 800 lei, îndreptarea drumurilor de către guvern etc.¹⁰⁵, Sfatul Administrativ a dispus începerea lucrărilor la 9 iulie 1856. Din primele zile au apărut însă și primele dificultăți : din pricina lipsei de credit, a instrumentelor de lucru, a

⁹⁸ În octombrie 1855 guvernul Moldovei a solicitat și obținut de la Mișa Anastasievici un împrumut de peste 2 000 000 lei, restituit abia în anul 1859 (cf. Arh. St. București, Vistieria Moldovei, dosar 399/1858, g. 1—5).

⁹⁹ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 2052, f. 8.

¹⁰⁰ B.A.R., Documente, CMVI/8.

¹⁰¹ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1951, f. 172—173.

¹⁰² Arh. M.A.E., pachet 132, dosar 1/1856, f. 89.

¹⁰³ Vezi, D. Vitcu, *Proiecte de reorganizare a exploatării ocnelor Moldovei (1832—1862)*, în *CI* (s.n.), III, 1972, p. 189—190.

¹⁰⁴ B.A.R., Documente, pachet CMVI/21.

¹⁰⁵ *Ibidem*, CMVI/37.

forței de muncă calificate, a spațiului „lucrător” relativ restrâns, din cei peste 700 de oameni ciți și-au oferit brațele de muncă n-au fost opriți, pentru începerea lucrării, decît 180¹⁰⁶. Dealtfel, nu mult timp după aceea, la 18 iulie 1856, noul ministru de finanțe, Scarlat Roset, invocînd starea grea a finanțelor statului — deficitul ridicîndu-se la suma de 3 583 898 lei, afară de împrumutul încă neachitat lui Mișa Anastasievici — a cerut suspendarea, pentru minimum 20 de luni sau anularea definitivă a contractului și scoaterea ocnelor la mezat pentru trei ani¹⁰⁷. Sfatul Administrativ, în noua sa componență, a încuviințat desfacerea contractului și a recomandat Ministerului de finanțe să procedeze la despăgubirea titularului cu suma de 70 200 lei potrivit înțelegerii prealabile¹⁰⁸, punînd astfel capăt unei lucrări de maximă importanță pentru economia statului.

Antrepriza Constantin Ciocan. După abandonarea pripită a proiectului întocmit de A. Gaildry, autoritățile competente au procedat la formularea noilor condiții de arendare a venitului ocnelor, dar nu pentru trei ani, cum recomanda ministrul de finanțe, ci numai pentru anul 1857¹⁰⁹. Asemănătoare celor vechi, condițiile propuse de către Vistierie au fost completate de către Sfat cu două importante aliniate: a) în cazul în care cîrmuirea ar fi găsit de cuviință să introducă „un nou mod de exploatare a sărăriilor, antreprenorul nu va putea împiedeca lucrările ce s-ar cere a se face în aplicarea aceluia mod, de vreme ce această lucrare nu jignește exploatarea sa” și b) după elaborarea noului sistem de exploatare, „vroidînt antreprenorul a profita de înlesnirea ce ar aduce acel sistem, spre a-l întrebuiința în folosul antreprizei sale, va fi dator a se învoi cu cîrmuirea, iar la dimpotrivă, noul sistem va rămîne în nelucrare pînă la expirarea contractului ce urmează a se încheia acum”¹¹⁰. Se încerca, așadar, instituirea unei formule de compromis — dictată de situația critică a finanțelor statului — care să permită, în perspectivă, reușita unor alte eventuale inițiative în direcția modernizării exploataților saline de la Tg. Ocna.

Dar condițiile și durata scurtă pentru noua antrepriză n-au ispitit decît pe doi întreprinzători: ing. A. Gaildry și Mișa Anastasievici. Cel dintîi, interesat să dea viață proiectului preconizat, condiționa preluarea antreprizei cu încuviințarea de către autorități a aplicării noului sistem de exploatare, prin mijloace proprii, dar cu scutirea de obligațiile bănești față de stat pînă la deplina amortizare a investițiilor ce le-ar fi făcut¹¹¹. Cel de al doilea, maiorul Mișa, încercînd să profite de împrejurările ce-i erau deosebit de favorabile, oferea Vistieriei un preț a cărui

¹⁰⁶ *Ibidem*, CMVI/48, 49, 51.

¹⁰⁷ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 2052, f. 78, 80.

¹⁰⁸ În cazul în care Vistieria abandona contractul după punerea lui în lucrare, se angaja să despăgubească pe întreprinzător cu leafa cuvenită pe un an înainte, plus indemnizația lunară de pînă atunci, ceea ce reprezenta, în cazul de față, 70 200 lei. Prin mijlocirea consulatului francez din Iași, suma revendicată de Gaildry a fost redusă ulterior la 1 200 galbeni și achitată de către Vistieria Moldovei (*Ibidem*, f. 105).

¹⁰⁹ Vezi „Buletin, foaia publicațiilor oficiale...”, nr. 68 din 23 august 1856.

¹¹⁰ Arh. M.A.E., pachet 123, dosar 1/1856, f. 36, 37.

¹¹¹ *Ibidem*, f. 36.

valoare era doar simbolică : 600 000 lei pe an¹¹². Cum pentru redresarea finanțelor țării venitul ocnelor avea un rol covârșitor, se înțelege că nici-una dintre oferte n-a putut fi acceptată de către cîrmuire.

Revizuirea condițiilor de vânzare și modificarea acestora în sensul prelungirii duratei antreprizei de la unu la cinci ani, precum și includerea unei clauze noi relative la extinderea dreptului antreprenorului asupra „veniturilor sărăriilor” din sudul Moldovei (Basarabia)¹¹³, a avut un efect neîntîrziat. Numărul ofertanților a sporit considerabil (între aceștia menționăm pe bancherii Leiba Cana și Iosef Hamburg, logofătul Neculai Milu în tovărășie cu D. Cozadini, Mișa Anastasievici, Constantin Ciocan), iar prețul arenzii a crescut vertiginos de la 1 515 000 lei, la 2 634 100 lei¹¹⁴. Ultimul preț a fost oferit de către aga Constantin Ciocan din Țara Românească, care a dobîndit astfel antrepriza ocnelor pentru anii 1857—1861. Deși garanția depusă de către Ciocan la Vistieria Moldovei — documentele moșiilor sale Caraula și Hîrtopu, prețuite la 70.000 galbeni — nu reprezenta echivalentul valoric al unei rate întregi, Sfatul a acceptat-o, recomandînd Vistieriei să publice, prin foile oficiale, această asigurare¹¹⁵.

Perioada antreprizei lui Ciocan se caracterizează, pe de o parte, printr-o continuă răfuire cu fostul antreprenor pe seama concurenței neleiale ce i-o făcea acesta din urmă în desfacerea sării și, pe de alta, prin încercările sale, parțial reușite, de a reglementa problema transporturilor prin folosirea cursurilor de apă ale Siretului și Prutului¹¹⁶. Fără a stărui asupra acestor chestiuni, subliniem doar că relativa prosperitate a întreprinderii a încetat în cursul anului 1859, cînd consecințele crizei economice ce se abătuse asupra țării n-au putut fi evitate nici de către antreprenorul ocnelor, Constantin Ciocan.

Investițiile pe care le făcuse în diverse afaceri, ca și sumele bănești considerabile avansate căraușilor pentru transporturile interne de sare — neefectuate însă — l-au determinat pe antreprenor să întîrzie nepermis, în condițiile de criză, plata ratelor trimestriale către Vistierie. Cu toate că el obținuse din partea Sfatului o amîinare a termenelor de plată — în schimbul acceptării unei dobînzii și a suplimentării garanțiilor inițiale prin ipotecarea moșiei Moara Grecilor (Vaslui) a imputernicितului său de la Tg. Ocna, T. Bastachi¹¹⁷ — Vistieria Moldovei recla-mînd la sfîrșitul anului 1859 o datorie de 615 070 lei, a hotărît a-l supune pe Ciocan „execuției polițienești”, prin vînzarea amanetului depus¹¹⁸. Redobîndindu-și, pe această cale, drepturile ce i se cuveneau, Vistieria rămînea însă fără garanții pentru viitorii ani întrucît, nu peste multă vreme, guvernul Țării Românești a scos la mezat și dreptul ce deținea același Ciocan asupra exportului de sare peste Dunăre, drept adjudecat apoi lui Mișa Anastasievici¹¹⁹.

¹¹² *Ibidem*, f. 38.

¹¹³ Pentru noile condiții de vânzare, vezi *Ibidem*, dosar 1/1857.

¹¹⁴ *Ibidem*, f. 38, 77, 89.

¹¹⁵ *Ibidem*, dosar 1/1856, f. 122.

¹¹⁶ *Ibidem*, f. 156—159, pachet 158, dosar 12/1858, nepaginat; Arh. St. Iași, Tr. 1768, p. 2017, dosar 2434, f. 154, 157, 162.

¹¹⁷ Arh. M.A.E., pachet 123, dosar 1/1856, f. 379; 388; 392.

¹¹⁸ *Ibidem*, f. 394.

¹¹⁹ *Ibidem*, pachet 211, dosar 23/1861, f. 1 și urm.

Falimentul lui Constantin Ciocan fiind iminent, nu exista altă soluție, atunci, decît preluarea nemijlocită a administrării ocnelor de către stat, măsură preconizată cu cîțiva ani mai înainte. De aceea, ministrul de finanțe al Moldovei considera absolut necesară, în decembrie 1859, punerea în legătură a celor două ministere, de la Iași și București, „spre a studia condițiile cele mai favorabile pentru ambele țări spre introducerea unui mod de exploatație mai rațional și potrivit cu progresul științelor, care au produs și în alte state rezultatele cele mai folositoare, nu numai în privința micșorării costului exploatației, dar și în privința conservăției unor așa bogate izvoare“. Pentru aceasta, ambele ministere urmau să caute în străinătate o persoană competentă, „cu cunoștințe tehnice și practice pentru o asemenea specialitate“¹²⁰.

Hotărîrea celor două ministere fiind luată, ea a și prins viață prin legea adoptată, la 9 iulie 1860 cu privire la „adunarea de către guvern a veniturilor indirecte din vămi, saline, exportăție și importăție“¹²¹.

Prin aceasta se stabilea că veniturile amintite urmau a se „administra și strînge de către guverne pe conta lor“, fără a se mai putea arenda la particulari. Legea intra în vigoare însă abia după expirarea valabilității contractelor încă lucrătoare în cele două Principate, adică începînd de la 1 ianuarie 1862.

Cu oarecare întîrziere, cauzată de febra transformărilor structurale care cuprinse societatea românească, implicit a reorganizării administrative pe baze unitare, a fost elaborat, la 11 ianuarie 1862, „Regulamentul provizoriu al salinelor Moldovei“¹²². Întemeiat pe principiile consfințite prin legea din iulie 1860, „regulamentul“ restabilea dreptul de monopol al statului, netransmisibil particularilor, asupra exploatării și desfacerii sării, consacînd de aici încolo practica exploatării salinelor în regie de către stat. Se asigura astfel una dintre condițiile esențiale, fără de care progresul acestei ramuri economice nu putea fi realizat.

Ilustrative, pentru ceea ce însemnase practica arendării ocnelor în economia Moldovei din deceniile premergătoare actului istoric al Unirii, sînt mărturișirile ministrului de finanțe — Petre Mavrogheni — făcute domnitorului Gr. Al. Ghica, la 2 iunie 1856 : „[...] este un adevăr de nătăgăduit că sistemul dării în antrepriză al salinelor a produs pînă acum nenumărate învăluiri guvernului, învăluiri care, de cîte ori s-au ivit, nu s-au aplicat decît cu paguba fîscului [...]. Antreprenorii, nefiind interesați a pregăti viitorul, nu țintesc decît la tragerea folosului de față după un mod de exploatare vicios și cu totul înapoiat. Într-un șir de ani, salinele au trecut de la o antrepriză la alta, fără a se fi introdus o îmbunătățire cît de mică, fără ca să se fi țintit cît de puțin la sporirea progresivă a acestui venit al statului“¹²³. Într-adevăr, practica arendării ocnelor, consfințită prin Regulamentul organic, s-a dovedit, de-a lungul anilor, a fi deosebit de păgubitoare pentru stat. În afara nenumăratelor „învăluiri“ — la care se referea P. Mavrogheni avînd,

¹²⁰ *Ibidem*, pachet 123, dosar 1/1856, f. 394.

¹²¹ „Monitorul Oficial al Moldovei“, nr. 219, din 6 iulie 1860, f. 767 ; vezi și I. M. Bujorănu, *Colecțiune de legiuirile României vechi și noi, cîte s-au promulgat pînă la finele anului 1870*, București, 1873, p. 133.

¹²² „Monitorul Oficial al Moldovei“, nr. 8 din 11 ianuarie 1872.

¹²³ B.A.R., Documente, pachet CMVI/18 ; Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 2052, f. 54—57.

desigur, proaspete în memorie exemplele oferite de Al. Vilara sau Mișa Anastasievici — această practică a constituit o serioasă piedică, atât în calea progresului tehnic al exploatărilor saline, cât și pentru acumulările de capital indispensabile propășirii economice în general.

Sistemul a fost abandonat în momentul în care statul, promovînd concepțiile economice corespunzătoare noului stadiu de organizare socială și politică, a preluat asupra sa, integral, exploatarea și administrarea acestui însemnat venit, care va continua să dețină un rol de prim ordin în economia României și în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

CAPITOLUL III

PRODUȚIA DE SARE

1. *Tehnica de producție. Proiecte de ameliorare tehnică*

Puține au fost ramurile industriei moldovene în care tehnica de producție să fi avut, de-a lungul secolelor, o evoluție atât de lentă ca în domeniul exploatării sării. Și mai puține au fost acele ramuri în care preocupările de ameliorare tehnică să fi înregistrat o asemenea frecvență într-o perioadă istorică atât de scurtă și să fi împărtășit o astfel de soartă, cum același domeniu le ilustrează. Explicația acestui aparent paradox, dacă avem în vedere eșecul tuturor încercărilor de ameliorare, nu trebuie căutată, desigur, în afara cadrului economico-social, politic și instituțional al epocii ci în interior, generat și întreținut fiind de regimul juridic consfințit prin Regulamentul organic, regim ce a exercitat o puternică influență asupra ritmului general de dezvoltare a societății românești în secolul al XIX-lea.

Importanța deosebită pe care a dobândit-o exploatarea sării, în condițiile înlăturării monopolului otoman asupra comerțului românesc, este atestată, pe de o parte de instituirea dreptului de monopol al statului asupra acestei exploatare și, pe de alta, de atragerea în orbita unei astfel de preocupări a unui număr tot mai mare de întreprinzători. Sporirea veniturilor ocnelor Moldovei de la 850 000 lei pe an (prețul arendării lor, la 1832 baronului Ștefan Meitani) la 2 634 100 lei (prețul oferit de postelnicul Constantin Ciocan pentru anii 1857—1861) poate fi în acest sens edificatoare. Dar hotărâtor pentru formarea unei imagini reale asupra evoluției de ansamblu a respectivei ramuri industriale, este faptul că producția de sare a Moldovei — în pofida importanței mineralei și a unei creșteri, în volum, simțitoare de la an la an — n-a înregistrat totuși un ascendent proporțional cu interesul manifestat de diferiți întreprinzători pentru dobândirea acestei surse de venit și cu evoluția prețului de arendare a ocnelor.

Cauzele acestei anomalii sînt multiple, dar lesne de aflat cercetînd condițiile realizării producției. În esență, este vorba de utilizarea vechilor metode de exploatare a ocnelor, a acelorași lucrători menținuți într-un regim de viață și muncă de tip feudal, a acelorași utilaje și a mijloacelor de transport rudimentare întîlnite și în secolul precedent etc.

În privința nivelului tehnic al exploatărilor saline din Moldova, elocvente sînt constatările făcute la fața locului de către diferiți specialiști în materie ori însărcinați speciali ai cîrmuirii, care, la îndemnul autorităților centrale sau din proprie inițiativă, au alcătuit rapoarte detaliate asupra metodelor și mijloacelor de tăiere și de extracție a

sării, a posibilităților naturale și tehnice existente, evidențiind adeseori consecințele menținerii aceluși sistem de exploatare pentru economia țării în ansamblu.

Relatările deja cunoscute ale unuia dintre funcționarii Cămării ocnelor în perioada 1844—1851, Alecu Obreja¹, le adăugăm, în acest sens, prețioasele informații și constatări pe care le conțin rapoartele întocmite la 1835 de Scarlat Plitos², iar în anii 1842³, 1846⁴ și 1849⁵ de cunoscutul și apreciatul inginer „montanist” al epocii, Carol Mihalic de Hodocin.

Deschiderea ocnelor era operația care preceda exploatarea propriu-zisă a sării și decurgea după o normă devenită tradițională. Cămara, hotărînd inițierea exploatării și căutînd să evite la maximum investițiile (prin nechemarea și neconsultarea specialiștilor—„montaniști”), în-sărcina pe birăul rufetului cu organizarea lucrărilor necesare deschide-rinii ocnei. În acest scop, i se porunceă să-și aleagă lucrătorii pentru săparea gropii (puțului) „în locul ce va ști că-i sarea mai la suprafață și mai fără vine de apă”⁶. Lăsată la libera și unica apreciere a birăului, alegerea locului pentru săparea gropii era o misiune riscantă și adeseori înfăptuirea ei s-a dovedit neinspirată: după zile și chiar săptămîni de lucru se constata fie absența stratului de sare în preajmă, fie prezența pînzelor (vinelor) de apă, care reclamau deopotrivă sistarea și abandona-rearea lucrărilor.

Odată ales locul viitoareii guri de ocnă, birăul proceda la împărțirea, după necesități, a numărului de lucrători: o parte erau puși să sape gura propriu-zisă, a cărei lărgime nu depășea 1,5 stînjeni pătrați⁷, iar ceilalți, o altă groapă, situată la o distanță de 3 stînjeni⁸ și avînd o lărgime de numai 1 stînjen pătrat; această din urmă groapă, numită „răsuflătoarea ocnei” era destinată evaporării umezelii și gazelor din ocnă⁹. Străbătînd în adîncime (pînă la 11—13 stînjeni) stratul de pămînt ce acoperea zăcămintul de sare, lucrătorii ambelor compartimente consolidau pereții, căptușindu-i cu „ghizdele bine încheștate și făcute din bîrne de brad în grosime de 3—4 parmace” (10—13 cm), numite și țambre¹⁰. Pentru o mai mare stabilitate, o parte din țambre erau încas-trate în pereții tăiați în sare.

¹ Alecu Obreja, *Ocnele Moldovei*, în: N. Șuțu, *Notițe statistice asupra Moldovei*, Iași, 1852, p. 166—169.

² Arh. St. Iași, Tr. 485, op. IV 528, dosar 91, f. 19—25.

³ *Ibidem*, Tr. 1316, op. 1488, dosar 377, f. 36.

⁴ Arh. St. București, Departamentul lucrărilor publice al Moldovei, dosar 410/1849, f. 4—10.

⁵ C. Mihalic de Hodocin, *Sarnițele sau ocnele Moldovei*, în „Calendar pentru români”, 1849, p. 15—23.

⁶ Al. Obreja, *op. cit.*, p. 167; C. Broșteanu, *op. cit.*, p. 250.

⁷ 1 stînjen pătrat = 4 972 m² (cf. N. Stoicescu, *Cum măsurasu strămoșii*, p. 147).

⁸ 1 stînjen = 2,23 metri (cf. *Ibidem*, p. 59).

⁹ Al. Obreja, *op. cit.*, p. 167; vezi și M. Stamatiu, *Istoricul metodelor de exploatare a zăcămintelor de sare din România*, în ARMSS, s. III, t. XVIII, 1942—1943, p. 593.

¹⁰ Arh. St. București, Departamentul lucrărilor publice al Moldovei, dosar 410/1849, f. 4—10.

Spre a preîntîmpina infiltrațiile de ape, care cauzau adeseori surparea pereților, în spatele acestui sistem de căptușire se bătea argilă plastică¹¹.

Ajunșind la stratul (zăcămintul) de sare și continuînd perforarea acestuia în adîncime de încă cîțiva stînji, efectuînd concomitent și căptușirea pereților în maniera arătată, săpătorii celor două puțuri lăsau la extremități „cîte un stîlp gros de 6 palme¹² (necesar) pentru reze-marea țămbrelor“, după care schimbau direcția lucrării, pe orizontală, îndreptîndu-se unii asupra altora pînă se întîlneau, realizînd astfel „un spațiu deșert între amîndouă gurile [...] ce se numește cerul sau bolta ocnei“¹³. Sistemul de susținere a bolții, realizat prin lărgirea puțului la partea inferioară și formarea pragului de sprijin al „ghizduirii“, este cunoscut sub numele de „usnă“¹⁴.

Pentru ca apele de infiltrație să nu dizolve acele praguri, suprafața pereților de sare din dreptul usnei era căptușită cu piei de bivol tăbăcite. Apele ce pătrundeau totuși în interior erau prinse de aceste piei și dirijate, prin uluce de lemn așezate în preajma bazei, în butoaie, de unde erau apoi evacuate la suprafață cu hîrdaiele. După încheierea operațiunilor de săpare și susținere a gropii, începea exploatarea propriu zisă.

Tăierea sării. „Nimic nu este mai simplu — relate același Alecu Obreja — decît chipul cu care șavgăul se servește în tăierea sării“. Obișnuit, se întovărășeau 8—10 lucrători pentru tăierea unei brazde (mal) din masivul de sare. Cu ajutorul ciocanelor speciale din oțel, care înlocuiseră — se pare, la începutul secolului — vechile topoare șavgăiești, se trasa un șanț (făgaș) la dimensiunile prestabilite, după care, prin intermediul unor pene de oțel fixate la intervalele necesare pe făgaș, era detașată brazda din masiv. Tăierea se făcea cu grijă în preajma pereților pentru ca golul ocnei să capete profilul prealabil schițat.

Brazda astfel detașată, avînd o lungime variabilă (între 2 și 5 m) era împărțită în drobi de 75—180 ocale, repartizați părtașilor în lucrare. Aceștia, pentru a ține evidența drobilor tăiați, necesară la efectuarea socotelilor bilunare, îi creștau cu același ciocan, avînd fiecare un semn distinctiv pe care-l păstrau din tată în fiu¹⁵. Creștăturile respective erau analoage semnelor făcute de plutași pe cherestele, unele fiind chiar identice¹⁶, ceea ce ar putea conduce la concluzia că aveau o origine comună.

Locul eliberat de brazdă era apoi curățat de sarea mărunță rezultată la tăierea drobilor, care, în funcție de mărime, avea numiri consacrate: praful de sare era cunoscut ca „măruntă“; bucățile în mărime de 1—2 ocale constituiau „gagele“; cele mai mari, de pînă la 10—15 ocale, se numeau „găleți“, iar drobiu mici (pînă la 35—45 ocale) formau

¹¹ M. Stamatiu, *op. cit.*, p. 593.

¹² 1 palmă = 0,278 m (cf. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 66).

¹³ Al. Obreja, *op. cit.*, p. 167; C. Broșteanu, *op. cit.*, p. 251.

¹⁴ Floru Dianu, *Salinele române*, București, 1897, p. 42; M. Stamatiu, *op. cit.*, p. 593.

¹⁵ Theodor Burada, *Despre creștăturile șalgăilor pe droburile de sare*, în *RIAF*, an. III, vol. V, 1885, p. 174.

¹⁶ Idem, *Despre creștăturile plutașilor pe cherestele*, Iași, 1880, p. 21.

așa-ziși „coteți“¹⁷. Pentru toată această sare șavgăii nu primeau nici un fel de plată.

Pe măsură ce operația de tăiere a sării continua în adâncime, ocna se extindea și în lărgime, luînd forma unei mari escavații cu o secțiune circulară sau eliptică pe plan orizontal, și de con, butelie sau clopot pe plan vertical. Limita de adâncime maximă atinsă era de 40—45 stînjeni, iar lărgimea la bază nu depășea 18—20 stînjeni¹⁸. În majoritatea cazurilor, de la această adâncime nemaiputîndu-se continua tăierea sării din pricina infiltrațiilor tot mai mari de apă, cum și a greutăților legate de evacuarea acesteia și de trimiterea drobilor la suprafață, gropile erau părăsite definitiv. Multe dintre acestea erau abandonate chiar după săparea a 20—30 stînjeni de la gura lor, lăsîndu-se astfel neatînsă nu numai „pătura de sare cea mai curată“, aflată la o adâncime de peste 100 stînjeni, dar și straturile de la suprafață situate în spațiile dintre gropi¹⁹. Asemenea practică, generalizată în procesul exploatarei sării nu numai în Moldova, dar și în Țara Românească, ignorînd normele elementare ale științei „montanistice“ aplicate cu succes în țările vecine (ca, de pildă, în Polonia sau Austria), era apreciată chiar de contemporani ca „adevărată sistemă de pustiere vătămătoare și păgubitoare nu numai pentru vremea de acum, dar și pentru viitorime“²⁰. Într-adevăr, abandonarea pretimpurie a ocnelor, ca să nu mai vorbim de risipa incommensurabilă de sare ce însoțea întregul proces de exploatare, priva statul — în calitatea-i de beneficiar de drept — de posibilitatea unei valorificări superioare a acestei importante bogății naturale.

Oprindu-se asupra cauzelor care determinau abandonarea gropilor de sare după atingerea unei adîncimi de numai 40—45 stînjeni, Hodocin consemna într-unul din rapoartele destinate autorităților: „deși ocnele se află la poalele muntelui și, prin urmare, apele de ploaie și de omăt lesne s-ar putea abate din apropierea lor, nu s-a făcut nimic în acest sens pînă acum, iar infiltrațiile moaie pămîntul din jurul țămbrelor, după care apa se revarsă împreună cu pămîntul în groapă, determinînd părăsirea ei“²¹. Preocupări teoretice de ameliorare se vor manifesta, în epocă, dar transpunerea lor în faptă avea să întîrzie.

Extracția sării. Primitivismului săpării gropilor i se adăuga lipsa cunoștințelor mecanice, a necunoașterii „mijloacelor de ajutor a științei montanistice“ în scoaterea sării din ocne. Inițial, drobii erau adunați laolaltă în fundul gropii, cu ajutorul unor tărăboanțe sau roabe, de către lucrători anume, cunoscuți în Transilvania și Țara Românească sub denumirea de mîglași, iar în Moldova de tîrbunțași. De aici, sarea era încărcată în „tăști“ confecționate din piei de bivoli, încăpătoare fiecare de pînă la 4 drobi, care erau apoi ridicate la suprafață prin acele

¹⁷ Al. Obreja, *op. cit.*, p. 168 ; C. Broșteanu, *op. cit.*, p. 252.

¹⁸ Arh. St. București, Departamentul lucrărilor publice al Moldovei, dosar 410/1849, f. 6 ; C. Mihalic de Hodocin, *op. cit.*, p. 18.

¹⁹ Al. Obreja, indica cifra de 62 stînjeni pentru adîncime, dar exemplifică cu „ocna tilhărească“, unde cazul reprezenta, desigur, o excepție — *op. cit.*, p. 168. Vezi și Arh. St. București, Departamentul lucrărilor publice al Moldovei, dosar 410/1849, f. 5.

²⁰ *Ibidem*, f. 5—6.

²¹ *Ibidem*, f. 6.

dispozitive cunoscute sub numele de „crivac“ (în Țara Românească termenul mai des uzitat era cel de „manej“) acționate prin tracțiune animală.

Crivacul sau manejul²² era alcătuit dintr-un tambur cilindric confecționat în întregime din lemn, având un diametru de 4 m și înălțimea de 2—3 m, și care era fixat pe un ax vertical sau „fus“ de secțiune pătrată. Prin intermediul a două perechi de birne lungi de 12 m, așezate în cruce perpendicular una pe alta și care purtau denumirea de „tovele“, axul — și odată cu el tamburul — era pus în mișcare de rotație de către caii („ghepchi“) angajați la extremitățile tovelor. Peste tambur trecea un odgon (cablu) masiv în grosime de 9 cm, confecționat de către meșteri odgonari din sfori de cîneapă sau aloes îmbibate cu seț, care, cu un capăt se înfășura, iar cu celălalt se desfășura pe tambur. Lungimea acestor odgoane trebuia să depășească cu aproximativ 20 de stînjeni distanța între gura și fundul ocnei, surplus necesar pentru acoperirea distanței care separa crivacul de gura ocnei, încît de regulă atingeau între 60—80 stînjeni. Erau într-atît de grele încît, respectînd spusele unui contemporan, un singur odgon „de abie să suie cu patru boi în deal (la ocne — *n. n.*)“²³.

Funcționarea unui odgon era asigurată, după părerea autorizată a privighetorului de gropi, doar vreme de trei luni. Și cum anual se întrebuintau la ocne aproximativ 18 odgoane, costînd fiecare cîte 500—6000 sorcoveți, cheltuielile de producție se ridicau — numai pentru procurarea acestor accesorii — cu 22 500 lei²⁴.

De extremitățile odgonului erau legate cîte o „praștie“ sau „pîd“ care serveau fie la extracția sării, fie la coborîrea materialelor necesare procesului de exploatare, inclusiv la transportul lucrătorilor în sau din ocnă. Praștia era confecționată dintr-o rețea de funii sau dintr-un burduf de piele de bivol, iar podul nu era altceva decît o simplă platformă de lemn prinsă de cablul de extracție, dar avînd o capacitate de transport mai mare decît cea dintîi.

La gura ocnei stăteau „gurarii“, care deșertau drobii scoși la suprafață, avînd și misiunea de a asigura și supraveghea buna funcționare a dispozitivului de extracție. Sarea descărcată era apoi ridicată de către „glodași“, care o transportau cu spatele la „aruncătoare“, unde o depozitau în grămezi uriașe, pregătind-o astfel pentru desfacere.

Transportul lucrătorilor în ocne sau în afară se făcea nu numai prin mijlocirea praștiilor sau podurilor destinate extracției sării, dar în cele mai dese cazuri prin folosirea unor scări de frînghie prevăzute cu cuie de lemn și care scări erau suspendate pe unul din pereții puțurilor de extracție. Mai rar era utilizată și scara de lemn, îndeosebi în gropile cu adîncimi reduse. În totalitate, aceste mijloace de transport prezentau un grad de periclitare sporit, provocînd nenumărate accidente de muncă, soldate cu pierderi de vieți omenești.

²² Descrierea detaliată a acestui dispozitiv și principiile de funcționare, în Floru Dianu, *op. cit.*, p. 41—42; M. Stamatiu, *op. cit.*, p. 600—601.

²³ Cf. Al. Obreja, *op. cit.*, p. 168. Același preciza că o palmă de odgon cîntărea 1,5 ocale.

²⁴ Arh. St. București, Departamentul lucrărilor publice al Moldovei, dosar 410/1849, f. 8.

„Iluminarea ocnelor, apreciată de Mihalic de Hodocin ca fiind „mult costisitoare și nepotrivită, căci strică aerul“²⁵, era asigurată de tradiționalele feștile, „ce sînt numai de trei ori muiete în seu“ și care, din același spirit de economie ce călăuzea pe beneficiar în direcția dotării tehnice a exploatării, erau repartizate numai cîte șase de fiecare tăietor-șavgău în cursul unei zile de lucru. Înaintea acestora au fost utilizate în ocne: lămpi primitive făcute dintr-un vas de pămînt ars, prevăzută cu o feștilă în care se ardea uleiul vegetal²⁶. Lumina palidă și fumul înecăcios persistent în interiorul gropii influența, desigur, într-o măsură considerabilă randamentul lucrătorilor.

Încercînd să redea imaginea ce o înfățișa totalitatea lucrătorilor angrenați în procesul exploatării sării în interiorul ocnelor, la lumina emanată de feștile, fără a pierde din cadru mai ales mediul în care aceștia își desfășurau activitatea, Al. Obreja nota, de pe poziția martorului ocular: „nimic nu e mai curios la văzut decît privirea unei ocne din usnă sau din cerul ocnelor. A vedea acea mulțime reflectată de feștile aprinse, înșirate una mai sus de alta după rîndurile straturilor de sare, a privi acel cer întunecos și presărat de stele artificiale, a auzi zgomoțul acel din tartar ce-l face ciocănitura și care-ți amintește vuetul ce-l va fi făcut Scyla și Caribda, e o senzație și o uimire ce se poate numai vedea dar nu și descrie“²⁷. Dincolo însă de imaginea voit poetică sugerată de autorul rîndurilor de mai sus, reținem dificultatea unei îndelungate practică în condiții de tehnicitate și de securitate extrem de reduse.

Pentru întregirea acestui tablou, revelatoare sînt mărturiile unui alt contemporan cu privire la modalitatea cîntării sării în dealul ocnelor. „Pe fiecare an — spunea Mihalic de Hodocin — se scot și se vînd milioane oci de sare și totuși nu se află la ocnă măcar un cîntar bun. Pe spatele oamenilor se așează un fel de cîntar, precum și sarea legată cu frînghii se ține tot de lucrători pe acest cîntar; și așa se cîntărește, însă Dumnezeu știe în ce chip!“²⁸. Operația, foarte anevoioasă, presupune utilizarea zilnică a 40—50 lucrători și un consum anual de peste 3 000 ocale frînghii, „cînd la ocnile împărătești ale Austriei 2 lucrători, în ființa unui dregător, săvîrșesc acest lucru cu un cîntar potrivit, cu multă ușurință și cu cea mai mare acuratețe“²⁹.

Firește, în astfel de condiții productivitatea muncii era scăzută. Și această se datora nu atît mijloacelor de tăiere a sării la ocne — domeniu în care progresul tehnic nu se făcuse încă simțit pe plan european — cit celor de extracție, unde experiența acumulată la unele exploatare salină din statele vecine devenea pilduitoare pentru Moldova. Dispozitivele de extracție a sării din ocne erau astfel dimensionate încît, cu toate eforturile lucrătorilor și cu tot chinul animalelor aflate la gura ocnelor, randamentul lor era de 3—4 ori mai scăzut decît la „ocnele împărătești din Austria“, unde, folosindu-se în general aceleași procedee tehnice, dar mai evoluate se putea scoate sarea de la o adîncime de

²⁵ *Ibidem*, f. 7.

²⁶ M. Stănițiu, *op. cit.*, p. 602.

²⁷ Al. Obreja, *op. cit.*, p. 168.

²⁸ Arh. St. București, Departamentul lucrărilor publice al Moldovei, dosar 410/1849, f. 7—8.

²⁹ *Ibidem*.

150 stînjeni cu o apreciabilă economie a forței de muncă. Bunăoară, capacitatea de producție a unui crivac acționat de 3 cai la o ocnă de adîncime medie (aproximativ 32 stînjeni) nu depășea, la noi, potrivit unor competente aprecieri, cantitatea de 250 drobi adică aproximativ 11 000 ocale sare³⁰. Această capacitatea era socotită la o zi de lucru neîntrerupt (14—16 ore), ceea ce, în realitate, se întîmpla arareori. Cu mijloacele mecanizate folosite în ocnele austriece se extrăgeau, de la aceeași adîncime, într-o zi de lucru calculată la numai 8 ore, peste 45 000 ocale sare³¹, ceea ce se înțelege, constituia un serios decalaj sub raportul productivității muncii.

Proiecte de ameliorare tehnică. Starea de înapoiere tehnică în care se aflau exploatarea salinelor din Moldova, situație moștenită din secolele anterioare, a atras, în această epocă de profunde transformări structurale, luare aminte din partea factorilor responsabili. Diferențiate prin mobilul lor, preocupările de ameliorare tehnică au devenit tot mai frecvente și, ceea ce este deosebit de important, cîrmuirea a manifestat, în cazul celor mai multe dintre acestea, o oarecare receptivitate, atitudine explicabilă dacă se are în vedere rolul ce revenea exploatarea salinelor în propășirea economică a țării.

Astfel, încă de la 17 septembrie 1834 doctorul E. Saroș (în documente — Etyetes de Sárosy) se adresa domnitorului Mihail Sturdza cu un proiect privind „un deosebit metod înlesnitor pentru scoaterea și cărătura sării de la ocnă”, a cărui aplicare ar fi asigurat, după însăși aprecierea autorului, reducerea „cel puțin la giumătate a cheltuielilor ce se fac cu lucrarea ocnelor”³². Formulînd numai principiile pe care le-ar fi așezat la baza organizării procesului de exploatare a ocnelor, evitînd — probabil voit — detaliile tehnice, Saroș a reușit, se pare, să-l convingă pe domn asupra numeroaselor avantaje pe care le-ar fi oferit traducerea în fapt a proiectului său. Ideea centrală pe care o avansa în proiect era abandonarea metodei învechite de exploatare a sării prin mijlocirea gropilor și adoptarea unui nou sistem de extracție, bazat pe folosirea judicioasă a topografiei locului — procedeu numit mai tîrziu „metoda cu galerii de pătrundere pornite din flancul unei văi sau al unui deal”³³.

Această metodă consta în deschiderea galeriilor de pătrundere orizontale în panta dealului și, deci atacarea laterală a masivului de sare. Ea prezenta, teoretic, cîteva înlesniri evidente, pe care autorul proiectului a ținut să le reliefeze și anume: „1 — nu cere trebuință a se ține cai pentru scoaterea sării, nici odgoane, piei de bivoli ș.a., care pînă acum neapărat să întrebuiască; 2 — după planul meu sarea ce va fi scoasă să va putea încărcă înlăuntrul ocnei; 3 — în viitorime nici lucrătorii ocnelor nu vor fi supuși atîtor primejdii ca pînă acum la scoaterea sării; 4 — cu întrebuițarea metodei mele, nu numai că nu va cere trebuință a să ține cu leafă atîția oameni, fiindcă nu vor trebui privighetori asupra cailor și alți slujbași [...] (și) se vor cruța

³⁰ Arh. St. București, Departamentul lucrărilor publice al Moldovei, dosar 410/1849, f. 7; C. Mihalic de Hodocin, *op. cit.*, p. 20.

³¹ *Ibidem.*

³² Arh. St. Iași, Tr. 485, op. IV 528, dosar 88, f. 1.

³³ M. Stamatiu, *op. cit.*, p. 604.

giumătate din celuielile de acum, dar și luminarea gropilor să va pute face mai cu puțină cheltuială, cu ceară de pământ, care în părțile de la ocnă să găsească de prisos. Asemenea, nici sarea cea scoasă nu va scădea, fiindcă ea nu va fi supusă ca pînă acum ploilor”³⁴.

Așadar, soluțiile de ameliorare propuse păreau destul de îndrăznețe. Mai întîi pentru faptul că renunțîndu-se la vechiul procedeu de extracție a sării prin intermediul crivacului, devenea posibilă realizarea unor însemnate economii nu numai la capitolul materiale și oameni, dar și la cel de efort, tracțiunea pe orizontală preconizată fiind mult mai lesnicioasă decît cea pe verticală. Anticipînd economii în procesul de producție de aproximativ 150 000 lei pe an³⁵, proiectul doctorului Saroș asigura, în perspectivă, și o mai mare durabilitate a întreprinderii prin întărirea gropilor și prin evitarea deschiderii la intervale prea scurte a unor noi guri de ocnă. Chiar și lucrările pentru deschiderea „hrubii pe supt pământ” — cum era numit noul sistem de exploatare — n-ar fi prezentat, după părerea autorului proiectului, un grad de dificultate sporit față de cele reclamate de deschiderea unei ocne obișnuite.

Apreciîndu-i valoarea, prin raportarea la situația de atunci a ocnelor în exploatare, domnitorul a recomandat Sfatului Administrativ ca, prin Vistierie, să propună viitorului antreprenor al ocnelor „punerea în lucrare” a proiectului doctorului Saroș³⁶. Dar epilogul neașteptat al antreprizei Meitani și preluarea, pentru scurtă vreme, a exploatării ocnelor în regia statului n-au îngăduit atunci aplicarea lui. Readus în discuție la sfîrșitul lui aprilie 1835 — cînd Vistieria oferea noului antreprenor, căminarul Gheorghe Opreanu, traducerea în viață a principiilor formulate de Saroș, în spiritul rezoluției domnești³⁷ — proiectul a fost apoi uitat sau evitat de către antreprenorii care s-au succedat în exploatarea ocnelor. Abia peste cîteva decenii la salina de la Tg. Ocna avea să fie introdus procedeu preconizat de doctorul E. Saroș.

Neîndoielnic, proiectul doctorului Saroș, chiar dacă nu reprezenta o inovație în epocă³⁸, a avut meritul de a fi reținut atenția cîrmuirii într-o vreme cînd starea ocnelor Moldovei reclama, tot mai insistent necesitatea unor ameliorări deja efectuate în țările vecine, cu rezultate pilduitoare. Care vor fi fost cauzele reale ale abandonării sale nu cunoaștem cu exactitate. Poate neînțelegerea între părțile ofertantă și beneficiară sau poate neîncrederea acestuia din urmă în rentabilitatea procedurii propus și deci teama de a nu risca. Știm însă că ideea de modernizare a ocnelor noastre a prins rădăcină în concepția noului antreprenor întrucît, pe toată durata antreprizei (1835—1837), Gheorghe Opreanu a dovedit o constantă preocupare de „a face și la noi un lucru ivropinesc”³⁹ din exploatarea acestora. Atenția sa a fost îndreptată însă nu în direcția dotării sau ameliorării tehnice a întreprinderii, ci exclusiv în domeniul organizării producției și a asigurării căilor și mijloacelor de transport⁴⁰. Așadar, valorificării superioare a sării îi erau

³⁴ Arh. St. Iași, Tr. 485, op. IV 528, dosar 88, f. 1.

³⁵ *Ibidem*, f. 3.

³⁶ *Ibidem*, f. 11.

³⁷ *Ibidem*, f. 12.

³⁸ Procedeu preconizat de Dr. Saroș era de multă vreme utilizat la salina Wieliczka din Galiția — Polonia (cf. M. Stamatiu, *op. cit.*, p. 605).

³⁹ Arh. St. Iași, Tr. 766, op. 868, dosar 267, f. 3.

⁴⁰ Vezi D. Vitcu, *Proiecte de reorganizare a exploatării ocnelor...*, p. 185.

consecrate strădaniile lui Opreanu, strădanii care — spre deosebire de cele ale altor antreprenori — au avut o finalitate pozitivă și pentru stat: la expirarea valabilității contractului de arendare, căminarul Opreanu a fost și avea să rămână singurul antreprenor nedebitor, lăsând în 1838 nu una — cum era dator — ci trei guri de ocnă noi, lucrătoare și „în starea cea mai bună”⁴¹.

În anii următori cîrmuirea Moldovei a încercat să se apropie într-o măsură mai mare decît o făcuse pînă atunci de cunoașterea factorilor determinanți ai producției, pregătind astfel, terenul pentru o exploatare cit de cit rațională. Pe această linie s-a situat angajarea de către stat a inginerului francez Hommaire de Hell, care, încă din toamnă anului 1841, fusese chemat să supravegheze lucrările de navigabilizare a Siretului și Prutului⁴².

Din hotărîrea pe care Sfatul Administrativ a luat-o în ședința din 11 decembrie 1841, rezultă că Hommaire de Hell era solicitat spre a face o cercetare preliminară în teren, după care urma să decidă asupra posibilităților de punere în lucrare a unui procedeu tehnic de extracție a sării, cunoscut în principiu încă din 1834: „procedeul boltirii din gura văii pînă la depozitul sării”⁴³. El trebuia să se pronunțe asupra volumului de muncă și materialelor necesare transpunerii în viață a noului procedeu, cum și a valorii acestora.

Acceptînd oferta guvernului moldovean, Hell a început prospecțiunile în teren, după terminarea cărora a întocmit un amplu memoriu pe care l-a înaintat Vistieriei⁴⁴. Prima parte a memoriului era consacrată prezentării stadiului de atunci al exploatării ocnelor cu sublinierea necesității imperioase a lucrărilor de îmbunătățire, iar partea a doua cuprindea, pînă la detalii, transformările preconizate în cadrul sistemului de extracție, alăturînd un deviz al cheltuielilor aproximative necesare pentru deschiderea unei astfel de galerii.

Procedeul boltirii orizontale, susținut în cuprinsul memoriului și a cărui aplicare o favorizau condițiile naturale existente (topografia locului); era apreciat și de Hell ca fiind „mai simplu, mai rațional și mai economic”. În aprecierea perspectivelor, autorul memoriului folosea ca termen de comparație condițiile de exploatare de pînă atunci, care îngăduiseră, în cursul anului 1841, să se extragă o cantitate de aproximativ 20 000 000 ocale de sare.

Deși suma cheltuielilor necesare pentru deschiderea lucrării proiectate nu era exagerată (o investiție inițială de 61 329 lei), nici guvernul Moldovei, nici antreprenorul nu s-au grăbit s-o avanseze. Înfațișîndu-i-se lui Alecu Vilara acel proiect, antreprenorul ocnelor a răspuns cîrmuirii că „nu primește să ia asupra sa cheltuiala acestei lucrări; ci numai făgăduiește, că săvîrșindu-se lucrul cu cheltuiala Vistieriei, folosul ce se va ivi îl va împărți în două cu această”⁴⁵. Atitudinea lui Vilara, conjugată cu nehotărîrea guvernului și cu plecarea temporară

⁴¹ Arh. St. Iași, Tr. 766, op. 868, dosar 269, f. 121.

⁴² L. Boicu, *Încercări de navigabilitate a râurilor moldovenești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *AIPI*, II, 1965, p. 111—112.

⁴³ Arh. St. Iași, Tr. 1621, op. 1854, dosar 430, f. 1.

⁴⁴ *Ibidem*, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 870, f. 25—34.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 6.

din țară a lui Hommaire de Hell în toamna anului 1842⁴⁶, a determinat, mai întâi, amânarea lucrărilor pentru un an și apoi abandonarea lor definitivă.

În aceeași vreme (1842), „montanistul“ Mihalic de Hodocin — director al „școlii politehnice“ din Iași — a întreprins cercetări geologice (din însărcinarea Epitropiei învățăturilor publice) în munții Neamțului, descoperind însemnate zăcăminte de sare gemă și numeroase izvoare de slatină, a căror valorificare a propus-o cîrmuirii⁴⁷. El demonstrează că exploatarea rezervelor saline de lângă Neamț ar fi deschis largi posibilități de dezvoltare pentru economia Moldovei, enumerînd între avantajele: mai buna aprovizionare cu sare a ținuturilor din nord, înlăturarea greutăților de transport și diminuarea considerabilă a prețului acestuia prin folosirea cursului de apă al Bistriței. Prin aceasta, devenea posibilă utilizarea unui nou mijloc de transport al sării, pluta, care ar fi stimulat neînchipuit de mult exportul ei, mai ales în Turcia, și ar fi redat agriculturii apreciable forțe și mijloace de muncă, angajate pînă atunci în transporturile de sare de la Tg. Ocna spre Galați, Bacău și Neamț. Peste toate aceste incontestabile înlesniri, arăta el, poziția straturilor de sare descoperite ar fi îngăduit aplicarea noii metode de extracție a sării, prin galerii orizontale, procedeu dovedit deja mai puțin costisitor decît cel uzitat pînă atunci⁴⁸.

Dar și această strădanie s-a izbit de conservatorismul antreprenorului. Socotînd că deschiderea ocnei de lângă Neamț „ar smînti din lucrarea ocnelor vechi“ — necesitînd noi investiții pentru procurarea uneltelor și asigurarea forței de muncă trebuitoare — și invocînd că prin asemenea lucrare s-ar fi încălcat prevederile contractului în vigoare, Alecu Vilara recomandă Vistieriei Moldovei: „o asemenea punere la cale s-ar putea face numai atunci cînd ocnele s-ar căuta pe socoteala statului“⁴⁹. Mai mult decît atît, el cerea cîrmuirii să poruncească isprăvniceii de Neamț, ca nu numai „să puie locuitorii să astupe acele locuri unde s-ar găsi sare la suprafața pămîntului“, dar să ia și chezășii de la localnici că „se vor îngriji a nu se scoate sare, de către nimeni, spre a nu-mi pricinui pagube“⁵⁰. Evident, Vistieria s-a conformat cererii antreprenorului, în virtutea obligațiilor ce-i reveneau prin contract, dictînd „părăsirea“ lucrărilor proiectate de Hodocin și o severă supraveghere a acelor locuri.

O revenire asupra pomenitelor preocupări de ameliorare a exploatării sării în Moldova n-a mai fost posibilă în vremea antreprizei Vilara, datorită rezistenței îndîrjite a antreprenorului, atitudine fundamentată pe înseși prevederile contractuale. Este adevărat, Departamentul lucrărilor publice al Moldovei a încercat în 1849 să repună pe rol proiectele de îmbunătățiri întocmite de către inginerul francez, printre care și cel referitor la ocne, solocitînd în acest scop întreaga documentație ce se mai păstra în arhiva Secretariatului și a Vistieriei⁵¹. Dar în afara unor

⁴⁶ *Ibidem*, Tr. 1621, op. 1854, dosar 460, f. 23.

⁴⁷ *Ibidem*, Tr. 1316, op. 1488, dosar 377, f. 3, 6; *Uricariul*, VIII, 1886, p. 210—214.

⁴⁸ Arh. St. Iași, Tr. 1316, op. 1488, dosar 377, f. 6.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 9.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 13.

⁵¹ Arh. St. București, Departamentul lucrărilor publice al Moldovei, dosar 384/1849, f. 1.

rezoluții orientative, aparținând celor două instituții centrale, care invocau necesitatea unor ameliorări tehnice „prin fețe cunoscătoare de asemenea artă [...], după pilda din Galița”⁵², nici unul dintre actele căutate n-a mai putut fi găsit, încât stăruința Departamentului a fost zădarnică. Nici ideea utilizării forței hidraulice a râului Trotuș în procesul de extracție a sării de la Tg. Ocna, idee aparținând lui Mihalic de Hodocin⁵³, n-a avut vreo finalitate, cu toate că „mașina de scos cu putere de apă” preconizată (și întrebuințată deja în ocnele austriece) era cu mult superioară crivacului. Acceptarea acestei ultime soluții presupunea însă investiții inițiale sporite⁵⁴. Or, statul nu era dispus să facă asemenea investiții, cu atât mai puțin antreprenorul interesat doar în dobândirea câștigurilor.

Noile împrejurări politice survenite după încheierea antreprizei Vilara, în vremea arendării ocnelor Moldovei maiorului Mișa Anastasievici, au readus pe primul plan al vieții economice chestiunea salinelor. În condițiile prohibirii exportului moldovenesc de sare, ca urmare a izbucnirii războiului Crimeii, cîrmuirea a fost pusă în situația de a căuta noi soluții pentru redresarea venitului ocnelor.

În acest sens, spre sfîrșitul anului 1853 a fost elaborat — la cererea Departamentului lucrărilor publice — un interesant proiect de reorganizare a exploatarei sării, de către inginerul ceh S. Peytaven, venit în Moldova încă din anul 1843⁵⁵. Noutatea proiectului consta în ideea călăuzitoare a autorului său și anume că, în condițiile restrîngerii considerabile a exportului de sare, redresarea nu mai era posibilă prin mărirea producției ci doar printr-o reducere substanțială a cheltuielilor de producție⁵⁶.

Astfel, în lucrarea pe care a înaintat-o Departamentului amintit, Peytaven întreprindea o riguroasă evaluare a tuturor cheltuielilor necesare pentru realizarea unei producții — socotită atunci medie anuală — de 19 milioane ocale de sare⁵⁷. Potrivit calculelor, exploatarea sării prin puțuri, așa cum se făcea atunci la noi, necesita suma globală de 614 782 lei, iar prin procedeul galeriilor subterane și orizontale — recomandat cu ani în urmă, dar neaplicat — suma de 386 168 lei. Și mai puțin costisitoare — numai 295 307 lei — ar fi devenit aceeași exploatare dacă s-ar fi aplicat procedeul numit de el „exploatare prin gură de ocna deschisă”⁵⁸ („à ciel ouvert”).

În esență, Peytaven preconiza deschiderea unor noi ocne în acele locuri în care stratul de sare se afla la suprafață, respectiv în munții Vrancei și pe moșia Grozești (Bacău) a cneazului Dimitrie Cantacu-

⁵² *Ibidem*, f. 5, 12.

⁵³ *Ibidem*, dosar 410/1849, f. 8.

⁵⁴ C. Mihalic de Hodocin, *op. cit.*, p. 21.

⁵⁵ Arh. St. București, Departamentul lucrărilor publice al Moldovei, dosar 660/1855. De numele lui Peytaven sînt legate lucrările de înfrumusețare a unor orașe, construcții de poduri și șosele, introducerea telegrafiei în Moldova etc. (cf. L. Boicu, *Introducerea telegrafiei în Moldova. Contribuții la cunoașterea ocupației austriece a Principatelor Române. 1854–1857*, în SCȘI, istorie, fasc. 2, 1957).

⁵⁶ Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1347, f. 14–24.

⁵⁷ Într-un „Mémoire sur les salines d'Ocna” din aceeași vreme, întocmit, după toate probabilitățile, de către vornicul Vasile Alecsandri, producția medie anuală era apreciată la 20 milioane ocale (B.A.R., Documente, DCC/257, f. 2–8).

⁵⁸ Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1347, f. 19.

zino⁵⁹). Aplicarea planului său anticipa însemnate economii de materiale, timp, bani și forță de muncă, fără însă a asigura durabilitatea exploatării. Dar sporirea beneficiilor statului era condiționată de acceptarea și punerea în lucrare a proiectului de către antreprenor, care — la adăpostul prevederilor contractuale — avea latitudinea de a hotărî asupra cotelor de beneficii oferite fiecăreia dintre părți. Așa se explică de ce Vistieria, după ce Sfatul Administrativ aprobase proiectul, a cerut maiorului Mișa următoarele : „dacă [...] se va mulțumi cu aplicarea lui întocmai, apoi, în considerația enormei cheltuieli ce face astăzi cu scoaterea sării și întrebuințarea ei în proporție și cu însemnatul scăzământ ce ar ave în cheltueli pe așa mod, să *însămni anume ce folos dă fiscului pe lângă ceea ce răspunde astăzi* [subl. n.], mai ales că după așa înțeleaptă întocmire d-lui [antreprenorul — n.n.] se folosește de scăderea prețului muncii, de înlesnirea și nepierderea vremii cu ridicarea sării la înălțimi însemnate ; muncitorii, găsesc o mânăoasă și împăcătoare puțință a executării acestui ram de speculație ce ajunsese la extremități suferite [...] și guvernului — împotriva tuturor acestora — nemijlocit *i se cuvine un adaos convenabil la suma ce se răspunde astăzi* (subl. n.)“⁶⁰.

Fără a mai aștepta răspunsul antreprenorului, pe care-l presupunea acceptabil, Vistieria a cerut Departamentului lucrărilor publice „să rînduiască un delegat al său dintre inginerii cei mai experți, care [...] să meargă în munții Vrancei, unde s-ar putea afla sare la fața pămîntului, spre a aproba dacă acolo nu s-ar putea aplica exploatația acestor mine și spre a se vedea dacă nu or înfătoșa ocîrmuirii avantajuri în privirea transportului [la Galați — n.n.]“. În eventualitatea negăsirii condițiilor necesare pentru deschiderea acelor exploatări, Vistieria urma să intre în legătură cu cneazul Dimitrie Cantacuzino, pentru deschiderea unei asemenea „băi“ pe moșia sa Grozești. N-a mai fost însă nevoie de asemenea osteneți pentru că la 24 ianuarie 1854, Vistieria a primit răspunsul de la Mișa Anastasievici, care scotea din actualitate și acest proiect : „fiind că această este o lucrare ce nu privește pe suptînsemnatul, onor(atul) Departament va face aceea ca va socoti că este în folosul statului fără vătămarea intereselor antreprizei, căci [...] nu mă cunosc în drept a pretinde alta decît paza nestrămutată a așezămintelor întocmite odată cu dînsul, pe care îl rog a le avea în vedere...“⁶¹.

Această ultimă încercare, care a fost proiectul lui Peytăven, a avut darul de a evidenția cu pregnanță faptul că nici un fel de modificare, cît de mică, în sistemul de exploatare tradițional al salinelor nu era posibilă în condițiile menținerii practicii de pînă atunci a arendării lor. Important este că sfera celor ce împărtășeau convingerea s-a lărgit considerabil, după această nouă experiență, cuprinzînd chiar și pe membrii guvernului moldovean, care au înțeles necesitatea stringentă a abandonării sistemului de „căutare“ a ocnelor.

În acest context a fost elaborat și proiectul asupra căruia am stăruit, de exploatare și administrare a ocnelor în regia statului, întocmit de către

⁵⁹ *Ibidem*, f. 12—13. Pentru exploatarea sării de la Grozești, Vistieria urma să se înțeleagă nu numai cu antreprenorul ocnelor, dar și cu proprietarul moșiei, potrivit prevederilor art. 165 din Regulamentul Organic.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 12 v.

⁶¹ *Ibidem*, f. 32.

A. Gaildry (la expirarea antreprizei maiorului Mișa) în 1856. Relevăm doar că Gaildry întrevedea posibilitatea obținerii unei producții anuale de sare de aproximativ 29 milioane ocale, pornind de la premiza că în 290 de zile lucrătoare cei numai 100 de tăietori utilizați ar fi putut realiza norma zilnică de 100 000 ocale, revenind deci câte 1 000 ocale de fiecare om din galerie. Persoanul lucrător al ocnei — în concepția autorului proiectului — nu trebuia să depășească cifra de 209 oameni, din care 100 trebuiau să fie tăietori, iar restul folosiți în celelalte operații : scoaterea sării la suprafață, depozitare, cântărire etc. În sfârșit, pentru necesitățile procesului de producție era prevăzută în proiect întreținerea a 90 de cai ⁶².

Aplicarea lui n-a fost posibilă atunci din pricina crizei prin care treceau finanțele țării. Abia după scurgerea unei perioade de încă cinci ani, în care ocnele au fost concesionate lui Constantin Ciocan, statul a preluat asupra-i sarcina „căutării” lor nemijlocite, asigurând astfel una dintre premisele esențiale pentru raționalizarea și tehnicizarea procesului de producție în acest domeniu..

Nereușita proiectelor de ameliorare tehnică elaborate în epoca la care ne-am oprit s-a datorat, prin urmare, opoziției sistematice a antreprenorilor, care n-au urmărit altceva decât realizarea profiturilor în maniera tradițională, evitînd cu consecvență investițiile suplimentare. Nu trebuie însă uitat că această adversitate a antreprenorilor față de încercările înnoitoare era înlesnită de cadrul juridic impus prin Regulamentul organic și susținută de clauzele contractelor de arendare întocmite în spiritul prevederilor regulamentare. În afară de aceasta, proiectele amintite au avut de suportat un handicap comun în perioada respectivă tuturor încercărilor și tendințelor de prosperare a industriei românești în ansamblu, lipsa acumulărilor de capital. În sfârșit, pe plan social, menținerea unor relații învechite de tip feudal era incompatibilă cu noțiunea de progres în toate domeniile, implicit în cel economic, întregind astfel sfera elementelor care au concurat la nereușita aplicării în epocă a acelor proiecte.

Deși n-au fost traduse în fapt, proiectele de reorganizare și de ameliorare tehnică a exploataării ocnelor, întocmite în perioada regulamentară, prezintă totuși o mare însemnătate : ele au oferit un material gata pregătit — verificat practic în alte țări — pentru viitor. Mărturie în acest sens este faptul că nu peste multă vreme între anii 1868—1870 la salinile de la Tg. Ocna și Slănic a fost introdusă și generalizată apoi metoda de extragere a sării prin galerii orizontale și stâlpi de susținere ⁶³, preconizată — în principiu, dacă nu și în detalii — de majoritatea proiectelor tehnice elaborate în deceniile anterioare.

2. Forța de muncă la ocne

Totalitatea lucrărilor necesare pentru extracția sării și depozitarea ei în mîgtele situate în preajma gurilor de ocna erau efectuate, în baza unei mai vechi și riguroase diviziuni tehnice a muncii, de către un mare număr de lucrători, începînd cu tăietorul de sare specializat — șavgăul — și pînă la robul țigan, care alcătuiau laolaltă rufetul ocnei. Dar în afara

⁶² B.A.R., Documente, CMVI/23, p. 93—94.

⁶³ Floru Dianu, *op. cit.*, p. 12.

rufetașilor, o contribuție deloc neglijabilă în realizarea producției de sare au avut-o condamnații (osîndiții la ocnă), folosiți în exclusivitate acum la tăierea sării în interiorul gropilor. Asupra regimului de muncă, al numărului și al aportului acestei categorii la realizarea producției de sare, ne vom opri într-un paragraf următor.

a) *Rufetașii*. „Împărțirea de acum a rufetului — sublinia Alecu Obreja, referindu-se la perioada cît fusese slujbaş al ocnelor — nu este întru nimica vreo combinație sau modificare a antreprenorilor din timpurile de mai curînd, căci, pe lângă dovezile înscrise ce se văd prin hîrțile rufetului și în care cele mai adeseori dă cineva de împărțirile care sînt și acuma, dar apoi chiar denumirile lor se văd a fi vechi și poate chiar de la începutul lucrării minelor”⁶⁴. Mărturiile sale referitoare la mîna de lucru sînt confirmate de actele Cămării, cum și de alte documente oficiale ale vremii, completîndu-se reciproc nu în privința structurii — care a rămas în general, aceeași pe care am descris-o deja — ci a evoluției numerice, a provenienței, a regimului de muncă și a condițiilor de viață, aspecte care au înregistrat notabile modificări în epoca Regulamentului organic.

Rufetul era deci divizat, în funcție de natura lucrării prestate, în două mari categorii cuprinzînd 11 „clase principale”. În prima categorie — alcătuită îndeosebi din lucrători români și unguri — intrau „clasele” : șavgăilor, lăturașilor, curtenilor, gurarilor, tărăbuntașilor și herghelegiilor, iar cea de a doua, compusă în mare majoritate din țigani, o formau „clasele” : glodașilor, ferarilor, feștilarilor, meșterilor (lemnari și pietrari) și tocmiților⁶⁵. Nu înseamnă că, dacă am enumerat doar aceste „clase”, ar fi dispărut îndeletnicirile practice de : străjeri, burdujeri, trăistari, cîltari, curelari, găletari ș.a., de care am amintit în capitolul anterior. Fiind vorba însă de numărul mult mai restrîns al acestora din urmă, comparativ cu ceilalți și chiar de asimilarea unor îndeletniciri în cadrul diviziunilor menționate, aprecierea ni se pare firească.

Clasele din prima categorie erau subdivizate în cete lucrătoare cu rîndul, avînd fiecare în frunte cîte un vîtaf⁶⁶. Desigur, rolul precumpănitor în procesul de exploatare a sării în ocne revenea și acum „adevăraților mineri”, care erau *șavgăii*. Datoria lor nestrămutată era de a asigura tăierea sării „în toate zilele, bez duminicile și 12 praznice mari bisericești într-un an”, realizînd fiecare „cîte 78 drobi într-o căutare de 12 zile și fiecare drob să fie în greutate de 75—80 oca”⁶⁷. Pentru aceasta, în afara privilegiilor mai vechi ce le-au fost consfințite prin hrisovul domnitorului Mihail Sturdza, la 24 decembrie 1834, șavgăilor li s-a sporit și leafa de la 7 la 10 parale pentru fiecare drob tăiat⁶⁸. Lor nu le era permis transferul în altă „clasă”. Odată cu creșterea numerică a rufetului ocnei, în anii Regulamentului organic se constată — nu însă în aceeași proporție — și un spor în privința mîinii de lucru specializate. Astfel, dacă la 1 ianuarie 1832 lucrau în ocne 120 șavgăi⁶⁹, numărul lor a sporit în 1839 la

⁶⁴ Al. Obreja, *op. cit.*, p. 158.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 159.

⁶⁶ Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, dosar 208, f. 2.

⁶⁷ *Ibidem*, Tr. 875, op. 997, dosar 139, f. 173.

⁶⁸ Teodor Codrescu, *op. cit.*, vol. I₂, p. 184—185.

⁶⁹ Arh. St. Iași, Tr. 644, op. 708, dosar 99, f. 18.

183⁷⁰, coborînd în 1846 la 168⁷¹, pentru ca în 1856 să urce iarăși la 173 lucrători specializați⁷². Așadar, un spor mai simțitor al numărului tăietorilor de sare s-a înregistrat doar în cursul celor dintîi antreprize. Referindu-se la întreaga perioadă, și prin raportare la rufet, putem aprecia că șavgăii au reprezentat, cu aproximație, între 17 și 23% din totalul forței de muncă angajată la ocne, ceea ce este sugestiv pentru înțelegerea stadiului de evoluție a acestei ramuri economice.

Vestimentația șavgăilor, potrivit informațiilor de epocă, era distinctă : „portul acestora în zilele de lucru este sucmanu, o traistă cu ciocanile de-a umărul, un fes roșu — albit de saramură sau, mai obișnuit, fundul pălăriei în cap, iar în picioare opinci“⁷³.

Lăturașii. Pe lângă vechile obligații consemnate pentru anul 1828, această categorie de lucrători nespecializați a fost supusă în epoca regulamentară unor multiple îndatoriri. Ei trebuiau să facă, în fiecare lună, o săptămînă la lucrul ocnei, „atît cu căruțele cu boi cît și cu mîinile“ ; o mare parte dintre dînșii erau îndatorați „să facă treabă cite o săptămînă pe lună la cite vreun amplotat al Cămării, căruia, pe lângă căratul apei cu sacaua, apoi e îndatorat să-i aducă pe toată ziua cite un lemn cu cotiugă cu doi boi sau trei butuci mari pe săptămînă cu cotiuga cu patru boi. Ceilalți se orînduiesc să care lemne pentru deal, să aducă lemne de țambre, de crivac, de cară, să facă tîrbunțașii trebuincioși dintre ei, să dregă drumurile de oră de cite ori s-ar strica și să facă trei chirii cu plată la portul Galați“⁷⁴. Nici una dintre obligațiile suplimentare introduse asupra lăturașilor nu era recompensată bănește de Cămară, însă, spre deosebire de șavgăi, aceștia puteau să se transfere la altă „clasă“.

Ca urmare a necesităților de producție, și numărul acestora a crescut, prin atragerea unor oameni aparținînd diferitelor categorii fiscale, din „adunătură“, oameni fără sat, formîndu-se — pe lângă mai vechile cete ale ocnenilor, trotușenilor și vișorenilor — o nouă ceată, a „haimanalelor“. Aceștia erau caracterizați ca „o împrăștietură, ce dau mai mult de lucru Cămării în adunarea lor la servitîe decît în adivăr-o fac; ei sînt în cea mai rea stare și numărul lor abia să suie la 42. Haimanalele sînt strînsura cea mai de pe urmă din ruptași, bejenari și hrisovoliți, căci ei pînă acuma nu au nici satul lor de-o parte, fiind împărțiți printre ceilalți <cu locuința>, iar vatavu lor este vatăv și peste ocneni“⁷⁵.

Curtenii, numiți și „slujitorii“ sau „jandarmii“ ocnelor, după îndeletnicirile de curieri și de paznici practicate, aveau un regim de lucru apropiat celui al lăturașilor, fiind și ei folosiți adeseori în serviciul slujbașilor Cămării. În majoritate erau tineri, neînsurați, executîndu-și îndatoririle fie pedestri, fie călări. Cîndva, cele patru cete de curteni purtau pitorești uniforme cu „ceapcîne“ distincte : roșii, albastre, verzi și albe, vestimentație abandonată către jumătatea secolului trecut, cînd „numai după varga ce o purta în mînă fiștecare curtean îl mai poți recunoaște“⁷⁶. În caz de neputință de a se prezenta la datorie în sâp-

⁷⁰ *Ibidem*, Tr. 940, op. 1082, dosar 149, f. 22. Potrivit unei alte liste din același dosar, numărul lor ar fi fost de numai 177.

⁷¹ Al. Obreja, *op. cit.*, p. 160.

⁷² Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1073, f. 434—469.

⁷³ Al. Obreja, *op. cit.*, p. 162.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 160.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 161 ; Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 115.

⁷⁶ Al. Obreja, *op. cit.*, p. 161.

tămîia rinduită, curteanul trebuia să plătească unui semen al său sumă de 6 lei pentru a-l înlocui, altminteri risca a fi scos din rufet.

Gurarii sau lucrătorii, a căror prezență era în permanență indispensabilă procesului de extracție a sării pentru că ei așezau odgoanele, ungeau crivacul și „căuta dacă sînt în stare bună; apoi pe lîngă orele de zi, în care se vîră și ies șavgăii din ocnă, sînt datori a servi și noaptea pe cînd se scoate sare”⁷⁷. Restrînși numericeste, acești slujitori ai gurilor de ocnă erau urmăriți întotdeauna de primejdia alunecării în gropi și nu o dată s-a întîmplat ca neatenția să-i coste viața. Spre deosebire de șavgăi — care erau expuși unor primejdii la fel de mari — victimele dintre gurari aveau „privilegiul” de a lăsa numele lor gropii în care-și sacrificau viața. Gurarii făceau parte din categoria lucrătorilor remunerați (cite 25 lei pe lună), în afara privilegiilor cuvenite rufetașilor, de care și ei se bucurau.

Tărăbunțașii constituiau de fapt o subdiviziune a lăturașilor, lucrînd tot în cete, restrînse numeric, la curățatul gropilor de sare măruntă și de apa provenită prin infiltrații. Unii dintre ei dirijau de la usnă funcționarea internă a odgonului, iar alții încărcau drobiile de sare, potrivit mai vechiului obicei, în „tasce” sau poduri. Dacă în deceniile anterioare trăbunțașii dispuneau, pe lîngă privilegiile de rufet, și de o leafă lunară fixă, ca și șavgăii, acum ei sînt asimilați totalmente regimului de muncă și de plată al lăturașilor.

Herghelegii sau vizitii erau și acum, ca și odinioară, supuși vechilor îndatoriri. Unii îngrijeau ziua, alții noaptea, caii folosiți la crivacuri și tot dintre ei Cămara recruta surugii necesari trăsurilor amplotașilor. Pentru slujba lor primeau fiecare o leafă lunară de 20 lei.

Glodașii, fierarii și feștilarii proveneau în totalitate din rîndul țăganilor așezați pe moșia ocnei. Cei dintii, utilizați în căratul, depozitul sării în mîgle, cîntăritul și încărcatul acesteia în cară, erau foarte deprinși cu munca brută, fiecare dintre ei ridicînd anual, în medie, 1 311 476 ocale. Situația lor, ca dealtfel a tuturor țăganilor din rufet, s-a ameliorat întrucîtva începînd din 1844, cînd cele „99 sălașe cu 428 suflete dintre sloboziții robi ai cîrmuirii ce se găsesc în slujbă Cămării ocnelor” au beneficiat de actul parțial al emancipării dictate de domnie⁷⁸. Pe lîngă leafa lunară de 25 lei, ce le-a fost acum statornicită și pe lîngă un spor mai vechi de 11 parale, de fiecare car încărcat la ocne, cei mai mulți dintre glodași au primit și cite un mic lot de pămînt în „curături”. Mai mult decît atît, Cămara „le-au făcut cunoscut că sînt slobozi a se însoți și în căsnicii cu moldovenii”, considerîndu-i deopotrivă cu aceștia din urmă, „rufetași ai ocnei [...] fără de nici un fel de diosăbire”⁷⁹. Glodașii aveau o îmbrăcăminte „deșăntată” pe care o foloseau atît la muncă, precum și „pe uliți”, compusă dintr-un suman prevăzut în spate cu o bucată de cergă sau „ogheală”, pe care urma a se așeza drobul la cărături.

Fierarii și feștilarii aveau îndeletniciri specifice, tradiționale, din practicarea cărora trăgeau foloase suplimentare privilegiilor de rufet. Cei dintii primeau plată numai de la căraușii ce le solicitau serviciile,

⁷⁷ *Ibidem*, p. 162.

⁷⁸ Arh. St. Iași, Tr. 1621, op. 1854, dosar 570, f. 27.

⁷⁹ *Ibidem*, f. 50.

în timp ce feștilarii erau remunerați de Cămară. Aceștia din urmă primeau un ajutor substanțial în muncă din partea țigăncilor lor, care torceau cîlții necesari feștilor.

Din clasa *meșterilor* făceau parte, în primul rînd, lemnarii și pietrarii, utilizați la facerea țămbrelor, a crivacelor, a căruțelor și tărăboanțelor, repararea gurilor de ocnă, a „acareturilor“ necesare Cămarii etc. În aceeași clasă intrau și alți meșteșugari, ca, de exemplu, burdujerii, trăistarii, curelarii ș.a., al căror număr era însă restrîns. Cu toții intrau în regimul de plată al lăturașilor, adică nu primeau leafă, ci beneficiau numai de privilegiile hărăzite rufetașilor.

Tocmiții constituiau „clasa cea mai onorată și, cu toate acestea, cea mai nefolositoare“ dintre rufetași⁸⁰. În realitate, ei formau acea rezervă de brațe de muncă la care Cămară putea apela la nevoie. Incluși în rîndul rufetașilor, se înțelege că aceștia beneficiau și de privilegiile lor, chiar dacă slujeau mai puțin sau deloc interesele Cămarii. Și cum numărul lor nu era de neglijat — la jumătatea secolului trecut fiind 242 astfel de „tocmiți“⁸¹ — nici aprecierea de mai sus nu trebuie disconsiderată.

O privire de ansamblu asupra evoluției numerice a întregului rufet al ocnelor ne îngăduie cîteva observații nu lipsite de semnificație în legătură cu acest factor determinant al producției. Este însă necesar să subliniem din capul locului că informațiile statistice pe care le avem la îndemînă sînt, pe alocuri, discutabile în privința exactității lor, datorită tendințelor de evaziune fiscală manifestate cu regularitate de administrația ocnelor, ai cărei slujbași recurgeau adeseori la „mistuirea“ unor rufetași, transformîndu-i în slujitori particulari⁸².

La sfîrșitul anului 1831 fuseseră înscrîși în documentele Cămarii 717 rufetași, din care doar 617 erau lucrători activi la ocne, restul fiind „iertăți din slujbe pentru bătrînețe și nevolnici“ (27) sau ciocli (14)⁸³. Pentru 1 ianuarie 1832 cifra totală a rufetașilor era de 721, din care activau 655 lucrători⁸⁴. În aceeași lună însă, Vistieria primea la cerere, de la Cămară ocnelor, situația nominalizată a „rufetului neintrat în rînduiala patentarilor“, din care rezulta cifra globală de 627 rufetași activi, plus 74 de feciori ai acestora⁸⁵. În sfîrșit, catagrafia rufetașilor de la Tg. Ocna și împrejurimi, întocmită în vara aceluiași an de către isprăvnicia ținutului Bacău, și care ni se pare a fi cea mai apropiată de realitate, consemna totalul de 693 rufetași⁸⁶, locul așezării fiecăruia, clasa sau categoria din care făceau parte, precum și numărul vitelor de care dispuneau acești lucrători⁸⁷. Fiind mai cuprinzătoare, o vom utiliza pe aceasta ca punct de plecare în aprecierea evoluției numerice a rufetașilor în perioada regulamentară.

⁸⁰ Al. Obreja, *op. cit.*, p. 159.

⁸¹ *Ibidem*, p. 163.

⁸² *Ibidem*, p. 158.

⁸³ Arh. St. Iași, Tr. 644, op. 708, dosar 99, f. 37.

⁸⁴ *Ibidem*, f. 18.

⁸⁵ *Ibidem*, f. 50—58.

⁸⁶ În acest număr n-au fost incluși: 16 ciocli „făcuți din oamenii ocnei pentru trebuința rufetului“; 36 iertați din slujbă; văduvele și copii nevîrstnici (*Ibidem*, Tr. 162, op. 180, dosar 105, f. 69—78).

⁸⁷ *Ibidem*, f. 11—68.

O primă constatare ce se desprinde din prelucrarea datelor statistice este aceea că rufetașii constituiau populația majoritară a Țirgului Ocna cu satele și cătunele sale, care erau la acea dată : Țrotuș, Vișoara, Țisăști, Gioseni, Pîriul Boghii, Vilcelele, Văleni, Gura Slănicului, Poenile, Mosoare, Brătești și Caraculău⁸⁸. Față de un total de 2 183 indivizi cît cuprindeau celelalte categorii de locuitori (boieri cu familii și slugi, țirgoveți, armeni, evrei, birnici, țigani boierești, tagma bisericească și „supușii străini la boieri și la alții“), rufetașii numărau 2 780 de suflete (bărbați, femei, copii), din care doar 693 figurau în evidența Cămării ocnelor, astfel :

— șavgăi, tăietori de sare .	124
— lăturași, străjeri și lemnari .	309
— tărăbontăși și herghelegii . . .	31
— curteni, cîlțari, trăistari și curelari	218
— zapcii, solarii, tocmitorii de cară .	11
TOTAL : .	693

Cei mai mulți dintre aceștia își aveau locuința nu în Tg. Ocna (vatra țirgului), unde țirgoveții, armenii și evreii deja predominau la acea dată⁸⁹, ci în „cătune“, îndeosebi în Gioseni, Văleni, Gura Slănicului, Țisăști și Vișoara. Situația este explicabilă dacă se are în vedere faptul că întregul rufet beneficia de locuri de hrană și de pășunile necesare pentru creșterea vitelor — locuri de care familiile rufetașilor erau nemijlocit legate. Dealtfel, numărul mare de animale existente pe lîngă gospodăriile lor și care au fost înregistrate cu același prilej este o dovadă concludentă a practicării unei îndeletniciri — complementare pentru unii, de bază pentru alții — ce le asigură mijloacele necesare subzistenței.

O catagrafie a rufetului ocnelor, rubricată asemănător celei din 1832, nu mai avem pentru perioada ulterioară, deși lucrări statistice s-au mai efectuat. Firește, în intervalul de timp ce s-a scurs între două catagrafii consecutive, numărul rufetașilor a variat, atît ca cifră globală, cît și în cadrul diviziunilor. Sporirea sau diminuarea numărului de lucrători întrebuințați la ocne trebuie privită însă nu numai prin prisma necesităților de producție reclamate la un moment dat, dar și prin cea a condițiilor de muncă și viață, a căror ameliorare sau înăsprire era adeseori determinantă.

La 1834, bunăoară, cînd falimentul antreprizei Meitani era deja conturat, numărul lucrătorilor de la saline era în scădere față de anul 1832. A fost necesară atunci intervenția domnitorului Mihail Sturdza, care, în urma jalbei rufetașilor din noiembrie 1834⁹⁰, a recunoscut prin hrîsov vechile privilegii, întărind șavgăilor un spor de 3 bani/drob la vechea lor leafă.

Totodată, a fost consacrat în categoria rufetașilor numărul de 682 de „liudi“⁹¹, cu care avea să-și înceapă noua antrepriză căminarul Gheorghe Oporeanu.

⁸⁸ *Ibidem*, f. 77.

⁸⁹ *Ibidem*, f. 69—70.

⁹⁰ *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 208, f. 2.

⁹¹ *Uricariul*, vol. I₂, p. 184—185.

În cursul anilor următori, pînă la 1851, numărul lucrătorilor de la ocne a înregistrat o creștere continuă. Antreprenorii Gh. Opreanu și, mai ales, Al. Vilara, interesați să sporească producția de sare, au căutat să atragă, cu sprijinul cîrmuirii, noi brațe de muncă pe care le aflau în rîndul birnicilor existenți deja pe moșia ocnei. Noua catagrafie a rufetașilor, alcătuită în 1839, consemna un spor apreciabil nu numai la cifra totală, dar — ceea ce este mai important — la numărul tăietorilor specializați. Din cei 789 lucrători activi înscrși⁹², 177 erau șavgăi, 408 lăturași, 150 curteni, iar restul — repartizați celorlalte „clase”.

Peste alți șapte ani, în 1845, numărul rufetașilor crescuse la 997, cifră care, pe ansamblul populației (familii) Tîrgului Ocna, exprima încă majoritatea⁹³, dar sporul nu mai afectase și pe șavgăi, al căror număr era, în aceeași vreme, de numai 168⁹⁴. Se pare că evoluția numerică a mîinii de lucru utilizată la ocne a urmat o linie ascendentă doar pînă la 1851, cînd cei aproape 200 de șavgăi activi făceau parte dintr-o listă de 1 084 rufetași, aflată în evidența Cămării⁹⁵. Criteriile care au stat la baza întocmirii acestei liste au fost însă contestate de către comisia de catagrafie, care a constatat includerea în rîndul rufetașilor a unor „neguțitori cu dugheni, croitori, birnici, cafegii și alte bresle”, cerînd intervenția Vistieriei pentru a hotărî „adevăratul număr de rufet ce să i să lase <Cămării> pentru a ei trebuință”⁹⁶. Dar comisia a ignorat faptul că substituirea, ca în cazul reclamat, era posibilă dacă la data preluării antreprizei, respectiv dacă la 1 ianuarie 1847, cei contestați făceau parte din rufetașii activi, pentru că, chiar dacă ulterior aceștia ieșiseră din slujba ocnei, pînă la expirarea valabilității contractului Cămara putea să-i mențină în evidență în virtutea unei clauze contractuale (art. 7). Contestat putea fi deci numai numărul total al rufetașilor — dacă acesta nu corespundea celui existent la începutul antreprizei — nu și condiția reală a fiecărui individ în interiorul rufetului. Dealtfel, neînțelegeri pe aceeași temă, între comisiile de catagrafie și Cămara ocnelor, s-au manifestat și în cursul anilor următori, cu prilejul fixării sau perceperii birului de la categoriile supuse acestei dări.

Așadar, constatăm că în trei dintre anii de care dispunem de date statistice (1845, 1852 și 1856) numărul rufetașilor este identic, ceea ce poate conduce la concluzia că cifra indicată (997) reprezenta limita superioară admisă de către cîrmuire, limită impusă probabil din considerente de ordin fiscal. Supoziția este întărită și de faptul că pentru un

⁹² Tendința de evaziune fiscală la care recurgea, obișnuit, administrația ocnelor, este dovedită, pentru acel an, de existența a două catagrafii ale rufetașilor: una întocmită de către „comisia catagraficească” și alta, potrivit listei primite de la Cămară. Prima consemna un total de 858 rufetași din care: 183 șavgăi; 433 lăturași; 160 curteni; 24 meșteri lemnari; 15 zapcii; 23 herghelagii și 20 ciocli (Arh. St. Iași, Tr. 940, op. 1082, dosar 149, fila 2 și urm.). Am reținut-o însă pe cea de a doua, care a fost recunoscută apoi de către cîrmuire (Ibidem, Tr. 1316, op. 1488, dosar 540, f. 3 și urm.).

⁹³ Gh. Platon, *Populația orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Carpica”, III, Bacău, 1970, anexa II.

⁹⁴ Al. Obreja, op. cit., p. 160.

⁹⁵ Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, dosar 786, f. 97.

⁹⁶ Ibidem.

singur an verificat (1851) această cifră fusese depășită⁹⁷, dar și atunci autenticitatea listei, după cum am consemnat, provocase discuții. Pentru restul perioadei cercetate nu avem indicii referitoare la sporirea numerică a brațelor de muncă la ocne. Dimpotrivă unul dintre apreciații economiști ai secolului trecut, P. S. Aurelian, aprecia că la 1860 lucrau în toate salinele României 1 071 de oameni, din care 280 condamnați și 791 lucrători liberi⁹⁸. Probabil însă că P. S. Aurelian se referea doar la tăietorii de sare specializați, nicidecum la totalitatea lucrătorilor angajați în procesul de producție la ocne, al căror număr numai în Moldova se apropia de 1 000. Nici chiar în primii ani ce au urmat abandonării practicii antreprizelor și preluării în regie de către stat a întregului proces de exploatare a sării, numărul acestora n-a cunoscut variații prea mari, deși de acum acolo se prefigurau premisele aplicării treptate a noilor metode de extracție și a înlocuirii muncii manuale cu mașina cu vaporii⁹⁹. În 1863 salinele de la Tg. Ocna dispuneau încă de 961 lucrători, cifră ce avea să fie treptat redusă la 840, în 1873, și apoi la 709, în anul 1880¹⁰⁰. Firește, reducerea numerică a brațelor de muncă la ocne nu trebuie pusă în legătură cu diminuarea producției de sare, ci cu creșterea, în condițiile amintite, a productivității muncii.

Din datele prezentate de noi mai sus se desprind câteva concluzii. În primul rând, perioada regulamentară de exploatare a ocnelor se caracterizează prin sporirea numerică a brațelor de muncă utilizate în procesul de producție. Sporul a fost însă realizat doar în prima parte a intervalului, mai precis în vremea antreprizelor Gh. Opreanu și Al. Vilara, când într-un răstimp de numai 10 ani (între 1835 și 1845), numărul rufetașilor a crescut cu peste 300 de oameni. În perioada următoare numărul lor s-a menținut, în general, constant în preajma cifrei de 1 000.

În al doilea rând, și nu mai puțin important, este faptul că, odată cu înmulțirea globală a brațelor de muncă angajate în această ramură de producție, se constată și o evoluție ascendentă, sub raport numeric, a lucrătorilor specializați, chiar dacă nici ritmic și nici cantitativ n-a fost respectată o proporție în acest sens. Referitor la aceștia din urmă, am mai sublinia că, raportându-i la totalul lucrătorilor de la saline, numărul lor era încă destul de mic, reprezentând în medie un procent de numai 20% din total.

În sfârșit, merită relevat un aspect pe care toate catagrafiile la care ne-am referit nu-l explică. Este vorba de omisiunea unei categorii de lucrători activi din actele oficiale referitoare la mina de lucru întrebuințată în exploatarea sării, și anume cea a osîndiților sau condamnaților la ocna. Cum nici numărul acestora și nici contribuția lor în procesul de exploatare a sării n-au fost neglijabile, socotim că este absolut necesar ca, în aprecierea factorilor determinanți ai producției, să le fie acordată atenția cuvenită. Și aceasta cu atât mai mult, cu cât osîndiții

⁹⁷ Într-o „statistică știință” din 1849, se aprecia că la ocne lucrau 1 000 de oameni. Cum însă și celelalte date inserate erau aproximative, și această informație trebuie apreciată ca atare (*Ibidem*, Tr. 1772, op. 2020, dosar 16587, f. 164).

⁹⁸ P. S. Aurelian, *Tera nostra. Schițe economice asupra României*, București, 1875, p. 165; M. G. Obedenaru, *La Roumaine économique d'après les données les plus récentes*, Paris, p. 198.

⁹⁹ Floru Dianu, *op. cit.*, p. 12, 43.

¹⁰⁰ Gh. Ghibănescu, *Tr. Ocna. Studiu istoric*,..., p. 630.

desfășurau o muncă identică cu cea a lucrătorilor specializați : tăiau sarea în ocne, participând nemijlocit la realizarea producției. Avînd deci în vedere acest ultim aspect, conchidem că forța de muncă folosită la ocne nu poate fi substituită prin noțiunea de rufet, așa cum greșit s-a procedat pînă acum. Alături de rufetași s-au situat și condamnații — într-o proporție evident mai mică — ceea ce înseamnă, pe de o parte, că numărul real al brațelor de muncă de la expolatările saline era superior celui consemnat în statistici și, pe de alta, că producția de sare era rezultatul efortului colectiv al celor două categorii de lucrători : liberi și deținuți (osîndiți).

b) *Condamnații*. Cînd a început să fie folosită, în interesul producției, munca condamnaților la ocne este încă greu de stabilit. Cu certitudine însă putem afirma că pedeapsa cu închisoarea la „grosul ocnei“ nu era o invenție de dată recentă a legiuitorilor moldoveni, ci era cunoscută cu cîteva secole mai înainte. Nu este exclus ca inițial această pedeapsă să fi constat doar în ținerea sub obezi — în gropile de sare abandonate — a celor condamnați, fără ca aceștia să fi fost obligați să lucreze. Obligatorietatea muncii pentru vinovații aflați în ocne putea fi introdusă mai tîrziu și, în primul rînd, pentru cei condamnați la termene mai mici, ale căror interese în ispășirea pedepselor îi puteau face mai receptivi, mai ascultători față de poruncile cîrmuirii. Oricum, la începutul veacului al XIX-lea această obligativitate, extinsă asupra tuturor condamnaților valizi, exista deja, ceea ce constituie o dovadă că obiceiul era moștenit cel puțin din secolul anterior. Beneficiară a produsului muncii „tilharilor“ era Cămara ocnelor, care-i și zapciuia prin slujitorii ei, iar ordinea la gura ocnei unde aceștia sălășluiau era asigurată de prezența plăieșilor rînduiți special de către isprăvnicia ținutului Bacău¹⁰¹. Desființarea acestei categorii de slujitori (plăieșii) a impus, pentru scurtă vreme, ca paza ocnei condamnaților să intre tot în atribuția Cămarii, atribuție preluată apoi de către garnizoana înființată la Tg. Ocna și care era supusă, prin mijlocirea Hătmăniei, Departamentului de Interne¹⁰².

După intrarea în vigoare a Regulamentului organic a fost reglementată chestiunea folosirii și supravegherii muncii condamnaților în ocna. Neexistînd pînă atunci, după toate probabilitățile, dispoziții scrise referitoare la regimul muncii în detenție, autoritățile în drept au luat inițiativa elaborării unui regulament „pentru ținerea tilharilor în groapa ocnelor“.

Sarcina întocmirii proiectului de regulament a revenit căminarului Iacovache Veisa, care, la 1 aprilie 1834, prezenta Sfatului Administrativ, în cuprinsul a 24 de articole¹⁰³, măsurile ce le găsea de cuviință pentru asigurarea pazei condamnaților și pentru utilizarea lor în procesul de producție la ocne. Semnificativ este faptul că autorul proiectului — el însuși vechi cămăraș și bun cunoscător al realităților de la ocna — referindu-se la greutățile întîmpinate în elaborare, mărturisea autorităților : „nu am găsit nici o instrucție care să o am de povăț în ce chip

¹⁰¹ Arh. St. Iași, Tr. 162, op. 180, dosar 206, f. 1 și urm.

¹⁰² *Ibidem*, Tr. 255, op. 280, dosar 143, f. 1.

¹⁰³ Pentru textul integral al proiectului, vezi *Ibidem*, Tr. 485, op. IV, 528, dosar 62, f. 33—42 ; *APR*, tom. IV₂, p. 658—662.

să se urmeze cu paza arestaților“¹⁰¹, pentru a-și justifica, implicit, desele apeluri la *vechiul obicei* în materie.

Măsurile propuse — deși, în parte fuseseră contestate de Cămara ocnelor, care vedea în cuprinsul unor articole surse de păgubire pentru antreprenor¹⁰⁵ — au fost însușite și oficializate de către Adunarea Obștească¹⁰⁶ și, în consecință, respectarea lor a devenit obligatorie pentru toți cei afectați. În esență, se stabilea ca beneficiara muncii condamnăților, Cămara, să aibă în permanență „o ocnă sau două <lipsite de scări>” în care să șadă numai tilharii ca să taie sare, noaptea, iar ziua să o scoată la suprafață (sarea tăiată) sub o severă supraveghere. Tot ea trebuia să aibă o evidență strictă a ocnașilor, raportind-o periodic Tribunalului Criminal, evidență păstrată și de ofițerul comandant al garnizoanei, cu îndatorirea similară a acestuia față de Hătmănie. Cheltuielile necesare pentru procurarea hranei și îmbrăcăminteii condamnăților, trecute inițial pe seama exclusivă a Cămării, au făcut obiectul unei clauze nou introduse în contractele de arendare a ocnelor, potrivit căreia Vistieria contribuia cu suma de 100 lei pe an pentru întreținerea fiecărui condamnat. Datorită însă abuzurilor săvârșite de către Cămară cu prilejul aprovizionării osîndiților — prin reducerea sistematică, sub limita legiuită, a rațiilor de hrană și îmbrăcăminte ce li se cuveneau — această atribuție a fost exercitată din 1845 sub controlul și supravegherea garnizoanei ocnelor, nu fără să fi provocat protestele și reclamațiile administrației și însuși antreprenorului¹⁰⁷.

În schimbul acordării celor necesare traiului, în condițiile de detenție în ocne, vinovaților li s-a impus de către cîrmuire respectarea unor norme de lucru. Mai întîi însă au fost stabilite două „clase” în care trebuiau încadrați cei valizi, în funcție de constituția fizică a fiecăruia: clasa tăietorilor de sare și cea a „rănitorilor de ocnă și <a>” încărcătorilor de drobi¹⁰⁸. Norma de lucru privea numai pe tăietorii de sare, întrucît de aceștia depindeau și cei din a doua clasă. Inițial această normă a fost fixată la 5 drobi de sare pe noapte pentru fiecare osîndit¹⁰⁹; scoaterea acesteia la suprafață urma să fie făcută în cursul zilei spre a se evita astfel posibilitatea evadării vinovaților „precum s-a întîmplat și în anii trecuți că, în loc de drobi de sare, esă cîte doi și trei vinovați și, după ce ucide pe păzitori, scoate pe cialanți tovarăși ai lor“¹¹⁰. Ulterior, la cererea Cămării, norma de lucru a condamnăților din clasa tăietorilor a fost diferențiată și sporită la 6 drobi pe noapte, pentru cei „destoinici” și la 3—4 drobi, pentru „începători”, condiționîndu-li-se totodată la numărătoare ca drobi să fie în mărime de 80 ocale fiecare¹¹¹. Meșteșugul tăierii sării îl învățau unii de la alții acum, cînd grupile lor nu mai comunicau ca odinioară cu cele ale șavgăilor, de la care deprinseseră cunoștințele tehnice necesare.

¹⁰⁴ Arh. St. Iași, Tr. 485, op. IV 528, dosar 62, f. 2, 9.

¹⁰⁵ *Ibidem*, f. 44, 73; *APR*, tom. IV₂, p. 658.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 663—665.

¹⁰⁷ Arh. St. Iași, 1710, op. 1942, dosar 191, f. 25, 39.

¹⁰⁸ B.A.R., Documente, CMXLVIII/121.

¹⁰⁹ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 94, f. 40; vezi și Gr. I. Dianu, *Istoria închisorilor din România*, ed. III-a, București, 1901, p. 56—57.

¹¹⁰ Arh. St. Iași, 484, op. IV 528, dosar 62, f. 2, 9.

¹¹¹ B.A.R., Documente, CMXLVIII/61.

Pentru menținerea ordinii în lăuntru gropii și pentru respectarea dispozițiilor normative de lucru era numit un vâtaf chiar dintre condamnați, de regulă cel mai supus, a cărui atribuție consta în numărarea drobilor tăiați și în împărțirea hranei și îmbrăcăminteii când se impunea. Dovedind însă, cu timpul, „urmări contrare datoriei ce-l priveau“, acesta a fost înlocuit, începând din 1853, cu un vâtaf numit de către Cămară din rîndul slujbașilor ei, rămînînd doar ca ajutorul de vâtaf (subvâtaful) să fie desemnat dintre condamnați¹¹². Pe timpul zilei, cît lipsea vâtaful, supravegherea era lăsată în seama subvâtafului. Noul vâtaf păstra vechile atribuții, avînd obligația de a sta cu vinovații începînd de seara, după ce li se dădea hrana și pînă a doua zi dimineată cînd trebuia să se scoată sarea „măsură ce s-a socotit în lăturătoare de orice prilej de vreo ră cugetare“¹¹³. Totodată, vâtaful numit de Cămară trebuia să supravegheze ca „osîndiții să nu trîndăvească [...] și să nu meargă neregulat cu tăierea sării mai mult în gios decît în lături, <procedeu> cu care se pricinuieste o sminteală destul de mare, căci, ajungînd ocele la o adîncime peste măsură, este nevoie a se părăsi ocna și a se deschide altă gură“¹¹⁴.

Cînd se impunea necesitatea abandonării gropii în care trăiau și lucrau condamnații, uneori și cu prilejul curățirii acesteia de sarea măruntă ori apă, condamnații erau evacuați și transferați în altă groapă, dar pe rînd cîte doi și numai după verificarea în prealabil a trăinicieii obezilor¹¹⁵.

Încă, din anul 1851, domnitorul Grigore Ghica, animat de spiritul innoitor ce se făcea tot mai simțit în cadrul societății moldovenești, socotea necesară revizuirea condițiilor de detenție a ocnașilor. În acest sens, însărcina Departamentul Lucrărilor Publice să înființeze, din veniturile sale, „o închisoare solidă, cu zid prinpregiur în apropiere de groapa ocnei, care va sluji de adăpost vinovaților în vreme de noapte, iar ziua vor fi coboriți la groapa ocnei spre a lucra după obicei“¹¹⁶. Dar, cu toate că proiectul „castelului“ de la Tg. Ocna a fost elaborat în termenul inițial prevăzut iar lucrările de construcție au fost începute în cursul anului 1852¹¹⁷, evenimentele interne și externe legate de izbucnirea crizei orientale au împiedicat finalizarea acestui obiectiv, amînînd-o cu cîteva ani.

Între timp, regimul de lucru al condamnaților a fost menținut neschimbat, tăierea sării fiind executată numai noaptea. Abia după încetarea regimului de ocupație și după revenirea domnitorului în țară, lucrările de zidire a închisorii au fost reluate sub supravegherea vornicului Anastasie Panu, încheindu-se la sfîrșitul anului 1855¹¹⁸. În luna ianuarie a anului următor, condamnații la muncă silnică au fost scoși din groapa ocnei — unde viețuiseră pînă atunci — și instalați în noul

¹¹² *Ibidem*, doc. 121.

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ *Ibidem*, doc. 39.

¹¹⁵ Arh. St. Iași, Tr. 485, op. IV 528, dosar 62, f. 41; Gr. I. Dianu, *op. cit.*, p. 56—57.

¹¹⁶ *Uricariul*, vol. XVII, 1891, p. 410—411; „Buletin foae oficială...“, nr. 5, din 15 ianuarie 1856.

¹¹⁷ Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1699, f. 10.

¹¹⁸ „Buletin, foae oficială...“, nr. 5 din 15 ianuarie 1856.

„castel“¹¹⁹. De acum încolo ei aveau să fie întrebuințați în ocnă doar în cursul zilei și, în funcție de greutatea pedepselor și de starea lor fizică, repartizați la executarea unor lucrări diverse: tăierea sării, confecționarea odgoanelor, a rogojinilor etc.¹²⁰.

Netăgăduit, după zidirea închisorii, regimul de muncă și de viață al vinovaților s-a ameliorat comparativ cu situația trecută, dar această ameliorare a fost impusă, credem, nu atât de „simțirea filantropică“ invocată de Grigore Ghica în 1851, cât de rațiuni legate de sporirea eficienței muncii condamnaților. Și aceasta cu atât mai mult cu cât oficialitățile politice ale vremii mărturiseau convingerea că „lucrarea ocnelor este menită a se îndeplini în mare parte de către criminalii trimiși după hotărîrea legii la groapa ocnei“¹²¹. Din aceleași rațiuni a și fost diminuată, începînd din 1855, norma de lucru individuală a acestora, de la 6 drobi și jumătate pe zi, la 5 drobi acceptați în greutate de numai 40—50 ocale, plătindu-li-se pentru surplusul realizat cîte 10 parale de fiecare drob, în loc de 2 parale cît li se dăduse pînă atunci¹²². Se profila astfel posibilitatea înlocuirii treptate a mîinii de lucru libere, mult mai costisitoare, cu cea a deținuților, cel puțin în operațiile care nu necesitau cunoștințe tehnice deosebite. Pînă atunci, ponderea numerică a acestora din urmă în realizarea producției de sare a fost mai mică, dar nu și neînsemnată. Chiar dacă uneori Cămara ocnelor minimaliza rolul condamnaților în realizarea acestei producții, supraevaluînd cheltuielile legate de întreținerea lor¹²³, niciodată nu s-a arătat dispusă să renunțe la mîna de lucru de proveniența arătată. Dealtfel, întreținerea condamnaților era în mare parte subvenționată de stat, încît doar celelalte cheltuieli legate de procesul de producție (procurarea și întreținerea uneltelor de muncă, a articolelor de „chelărie“ etc.) afectau fondurile administrației ocnelor.

Parcursarea cîtorva date statistice referitoare la numărul condamnaților din ocnă îngăduie formarea unei imagini de ansamblu asupra participării acestora la procesul de producție, a contribuției lor la realizarea producției de sare și implicit la beneficiul întreprinderii. Am ales ca ani extremi anii 1835 și 1856, întrucît pentru întreaga perioadă cuprinsă între aceștia dispunem de informații documentare sigure. Pentru ceilalți ani — cu excepția anului 1832, cînd sînt menționați 85 de condamnați aflați la ocnă¹²⁴ — ne lipsesc datele necesare. Sîntem datori să precizăm că, întrucît numărul „osîndiților“ de la ocnă n-a avut nicicînd stabilitate, fiind într-o permanentă schimbare chiar de la zi la zi, prin aducerea, eliberarea sau moartea unor vinovați, am avut în vedere, la întocmirea tabloului statistic de mai jos¹²⁵ evidența condamnaților aflați

¹¹⁹ Gr. I. Dianu, *op. cit.*, p. 150.

¹²⁰ Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1699, f. 11—15.

¹²¹ „Buletin, foaie oficială...“, nr. 5 din 15 ianuarie 1856.

¹²² Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, dosar 891, f. 43, 46.

¹²³ *Ibidem*, Litere, V/369, f. 1—2, Tr. 1621, op. 1854, dosar 1, f. 4.

¹²⁴ *Ibidem*, Litere, V/369, f. 1—2.

¹²⁵ Informațiile le-am extras din dosare aparținînd fondurilor: Tribunalul Criminal al Moldovei, Miliția Pămîntească, Vistieria, Isprăvnicia ținutului Bacău, Secretariatul de Stat, Obștescul Control — existente la Arhivele Statului din Iași și București — cum și din Colecția de Documente a Bibliotecii Academiei. Cităm doar cîteva cote: Arh. St. Iași, Tr. 796, op. 906, dosar 3, 4, 19, 20, 27, 100, 149, 154, 155; Tr. 875, op. 997 dosar 252; Tr. 1316 op. 1488, dosar 20, 22, 27; Tr. 1710, op. 1942, dosar 191, 391; Tr. 1768, op. 2017, dosar 886. Arh. St. București, Obștescul Control — Moldova; dosar 161/1841; 41/1843; 35/1844; 117/186; 43/1847. B.A.R., Documente, CMXLVIII/24, 39, 53, 54, 230, 224.

în lucru doar la începutul fiecărui an. Firește, peste an cifrele se modificau, înregistrându-se uneori mari fluctuații, dar evidențele lunare răzlețite nu ne-au îngăduit să detaliem.

Anul	Numărul condamnaților (la 1 ianuarie)	Anul	Numărul condamnaților (la 1 ianuarie)
1835	77	1846	109
1836	77	1847	101
1837	67	1848	119
1838	71	1849	84
1839	46	1850	73
1840	74	1851	60
1841	74	1852	77
1842	100	1853	97
1843	112	1854	83
1844	122	1855	80
1845	188	1856	68

Din datele expuse se poate constata că numărul global al condamnaților la ocnă nu depășea decât rareori cifra de 100 de oameni. Nu lipsită de semnificație este, în acest sens, recomandarea pe care o făcea directorul Departamentului Dreptății, în 1851, omologului de la Lucrările Publice ca, „zidirea arestului de la groapa ocnelor să se facă încăpătoare de 70 pînă la 80 de vinovați”¹²⁶. Prin urmare, cam aceasta era cifra medie anuală a condamnaților la ocnă. Dar dintre aceștia nu toți puteau lucra la tăiatul și încărcatul sării, unii fiind incluși în categoria „bolnavilor și betegilor”. Admițînd că cifra medie anuală a condamnaților valizi întrebuințați la tăierea sării ar fi fost de numai 40—50 de oameni — ceea ce ni se pare foarte apropiat de limita minimă — și avînd în vedere că norma zilnică a acestora a fost menținută, în cea mai mare parte a perioadei, la circa 400 de ocale de fiecare, rezultă că zilnic în „ocna tilharilor” se putea realiza o producție de cel puțin 16 000—20 000 ocale sare. Asta înseamnă că anual, cu mîna de lucru furnizată de vinovații trecuți prin Tribunalul criminal al Moldovei, puteau fi extrase aproximativ 5 milioane de ocale de sare¹²⁷, ceea ce echivala, uneori, cu 1/4 din producția globală obținută la Tg. Ocna.

La o concluzie apropiată ajungea, în 1856, Diodon de Perier, numit inspector general al închisorilor din Principat, pornind de la premiza utilizării raționale a muncii condamnaților în ocnă și dezvoltîndu-și astfel raționamentele: într-un an, socotit la numai 260 zile lucrătoare, un număr mediu de ocnași — apreciat la cifra de 70 — putea efectua în total 18 200 zile de muncă. Presupunînd că fiecare dintre ocnași ar fi

¹²⁶ Arh. St. București, Departamentul lucrărilor publice al Moldovei, dosar 410/1849, f. 41.

¹²⁷ În aprecierea situației am ținut cont și de faptul că în anumite perioade ale anului, ca de pildă iarna sau în zilele ploioase ori de sărbători, procesul de producție era întrerupt.

produs zilnic în medie cite 4 drobi de sare, în mărime de numai 60 de ocale, rezulta o producție anuală de 4 368 000 ocale sare, care, valorificată la prețul oficial de la gura ocnei, ar fi procurat un venit brut de 873 600 lei. Lăsând la o parte cheltuielile de producție, evaluate la 5 lei pentru fiecare sută de ocale, Diodon de Perier întrevădea un venit net de 655 200 lei obținut în exclusivitate prin utilizarea condamnaților ¹²⁸

Așadar, nici numărul brațelor de muncă lucrătoare în condiții de detenție și nici contribuția acestora în desfășurarea procesului de producție la salarele țării nu reprezentau pentru întreprinzători valori insignifiante, ca atare nu trebuie desconsiderate atunci când sînt supuși discuției factorii producției. Efectuînd aceleași munci ca și rufetașii, dar în condiții și proporții deosebite, condamnații au constituit nu o povară pentru administrația ocnelor — cum uneori aceasta lăsa să se înțeleagă, în scopuri evident evazioniste ¹²⁹ — ci o sursă sigură de cîștig pentru întreprinzători, avînd valori variabile de la an la an. Profitul realizat din produsul muncii condamnaților a aparținut, atît de drept cît și de fapt, concesionarilor care, în dorința de a și-l majora, au apelat adeseori la mijloace nepermise: corupție, abuzuri, mistificări și „zapciuirea“ condamnaților peste limitele îngăduite de dispozițiile legale în vigoare.

3. Producția de sare și productivitatea muncii

Obținută în condițiile de tehnicitate menționate la nivelul secolelor precedente dar racordată noilor cerințe economice proprii deceniilor de mijloc ale veacului trecut, producția de sare a Moldovei a sporit după 1832, fără însă a înregistra salturi spectaculoase. Astfel de salturi nu erau posibile într-un domeniu economic în care maniera de exploatare, tradițională, își dovedea încă trăinicia și în care doar rutina lucrătorului epuiza înțelesul termenului de specializare a acestuia. Și totuși, după cum am mai afirmat, producția de sare n-a rămas la nivelul anilor precedenți, ci a sporit neîncetat pînă către mijlocul veacului. Acest spor era reclamat și condiționat cantitativ de lărgirea posibilităților de valorificare a sării pe piața internă și, îndeosebi, pe cea externă după intrarea în vigoare a Regulamentului organic. Într-adevăr, aplicarea noilor prețuri de vînzare a sării în țară, începînd de la 1 ianuarie 1832, ca și deplina libertate de export a acesteia nu putea să nu se repercuteze pe planul producției.

Antreprenorii, în seama cărora au fost lăsate responsabilitățile legate de procesele de producție și de desfacere a sării, erau cei dinții interesați în sporirea producției-marfă, nutrind — fiecare în parte — speranța creșterii proporționale a beneficiilor. Realizarea acestora din urmă era însă subsumată valorificării integrale a producției de sare, producție al cărei spor — în condițiile de tehnicitate arătate — putea fi obținut doar prin „zapciuirea“ lucrătorilor și prin înmulțirea brațelor de muncă în ocne, implicit prin creșterea cheltuielilor de producție. Or, pentru extinderea, pe această cale, a exploatării sării în Moldova trebuia să se țină cont de existența și capacitatea debușeelor, cu alte cuvinte de mijloacele și posibilitățile de valorificare a mărfii, spre a se evita crearea stocurilor nevandabile. Și aceasta cu atît mai mult cu cît sarea — spre deosebire de

¹²⁸ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 2180, f. 129—136.

¹²⁹ *Ibidem*, Litera, V/369, f. 1—2.

alte produse ale solului sau ale subsolului — era o marfă ieftină și voluminoasă, prezentind un grad de perisabilitate și dificultăți sporite în procesul de desfacere. Din punct de vedere cantitativ, producția de sare a evoluat treptat, în limitele impuse de posibilitățile mai mari ori mai mici ale antreprenorilor de a-și desface marfa pe piața internă sau externă. Numai așa se explică faptul că antreprenorii, fără excepție, s-au arătat preocupați într-o măsură mai mare de asigurarea condițiilor de desfacere a sării și mai puțin de procesul de producție, adică de tăierea și extragera sării din ocne, operațiuni lăsate, de regulă, în seama cămărașilor desemnați de ei la Tg. Ocna.

Totodată, aceiași întreprinzători, utilizând cele mai variate mijloace, au căutat să dirijeze cerințele de sare ale pieței interne numai spre unicul centru din Moldova de exploatare sistematică a acestei bogății, care era la acea epocă Tg. Ocna. Pentru că, deși aceștia dispuneau de dreptul de monopol al exploatării și vânzării sării în țară — drept consfințit prin Regulament statului, dar concesionat antreprenorilor — necesarul de sare destinat consumului intern și implicit cuantumul producției erau într-o măsură lezate de prezența pe piața internă a unor apreciable cantități de slatină și de sare provenită prin prelucrarea termică a acesteia („huscă“).

O evidență a fîntinilor producătoare de slatină, ca și a „malurilor de sare“ existente în Moldova a fost cerută cîrmuirii, în vederea supravegherii, încă din 1832 de baronul Ștefan Meitani, fiind și obținută prin mijlocirea isprăvniciilor ținutale. La acea dată, de pildă, moșiile mănăstirilor Slatina și Rîșca din ținutul Sucevei¹³⁰, Neamțului¹³¹, Cașinului (Bacău)¹³² — ca să nu mai amintim de localitățile vrîncene — utilizau pentru nevoile de consum și chiar comercializare slatina provenită din nescatele izvoare existente în acele locuri.

Cu toate că statul a interzis tuturor proprietarilor fîntinilor de slatine utilizarea produsului acestora în afara propriilor gospodării, dictînd o severă supraveghere, măsura n-a avut eficiența dorită. Spre dovadă, antreprenorii și administrația ocnelor vor înainta în anii următori dese plîngeri cîrmuirii, reclamînd „pagube în oțcup“ ceea ce semnifica în realitate diminuarea cotei de profit. Merită însă reținută strădania întreprinzătorilor după 1832 de a racorda posibilitățile de producție a salinelor în exploatare la necesitățile interne de consum (pe care le doreau extinse), nu numai la cerințele externe. Desigur, interesul pentru cunoașterea nevoilor pieței interne fusese mult stimulat de dublarea prețului de vânzare a sării la ocna, măsură prin care consumul intern de sare dobîndea pentru antreprenor un rol apropiat ca importanță exportului acestui mineral în privința realizării beneficiilor întreprinderii.

¹³⁰ Isprăvnicia ținutului Suceava comunica, la cerere, Sfatului Administrativ că fîntini de slatină se aflau pe moșiile : Slatina, Rîșca, Tîrzii, Moisa și Poiana lipovenilor (*Ibidem*, Tr. 301, op. 333, dosar 110, f. 1, 3, 4 ; F/280, f. 4).

¹³¹ La Neamț erau semnalate atunci doar cîteva locuri : pe moșia Tolici a mănăstirii Văratec (*Ibidem*, F/280, f. 2—3), pe moșiile Drăgănești (*Ibidem*, Isprăvnicia Neamț, dosar 494, nepaginat), Oglinzi, Slatior, Vinători și Poiana Prisăcii — aparținînd Mănăstirii Neamț (*Ibidem*, Tr. 485, op. IV 528, dosar 33, f. 1, 9, 33). Ulterior, au mai fost semnalate astfel de fîntini și chiar maluri de sare în apropiere de Piatra, la Tazlău, Băltătești, Gîrcina ș.a. (*Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 555, f. 6, 156).

Rezultă, aşadar, că antreprenorii, interesaţi în obţinerea unor profituri sporite, nu-şi puteau atinge ţelul doar prin extinderea sau intensificarea muncii în ocne şi deci prin creşterea producţiei.

Condiţia esenţială consta în valorificarea mărfii. Dar supraevaluînd problemele legate de procesul de desfacere, întreprinzătorii au trecut pe cele pendinte de producţie pe planul al doilea, convinşi fiind că sporurile necesare de producţie-marfă puteau fi oricînd obţinute nu prin creşterea productivităţii muncii, ci prin înmulţirea numărului de lucrători şi prin intensificarea exploataării lor. Numai astfel îşi găsesc explicaţia, pe de o parte, progresul relativ lent pe care îl înregistrează producţia de sare în epoca regulamentară şi, pe de alta, neaderenţa întreprinzătorilor la ideile novatoare exprimate în epocă cu privire la problemele producţiei.

Care erau posibilităţile de producţie existente la ocnele în exploatare şi cum au evoluat acestea?

La expirarea valabilităţii contractului de arendare acordat baronului Ştefan Meitani existau la Tg. Ocna, potrivit raportului întocmit de către serdarul Scarlat Plitos¹³³, trei ocne „lucrătoare“ şi anume: una, numită „ocna mare“ cu o capacitate interioară ce permitea lucrarea concomitentă a unui număr de 150 de şavgăi, avînd două crivacuri; o alta cu trei crivacuri, puţin mai redusă în privinţa spaţiului lucrător şi în sfîrşit ocna în care lucrau condamnaţii, care avea două crivacuri. Aceasta din urmă comunica într-o parte cu o ocna părăsită, iar în altă parte cu „ocna mare“ a şavgăilor. Pe lângă aceste ocne „lucrătoare“ mai exista „o ocniţă“ de curînd deschisă, cu un crivac, în care puteau lucra doar 3—4 şavgăi.

Se poate aprecia, fără teamă de a greşi, că numărul gropilor în exploatare a rămas în general acelaşi de-a lungul celor cîteva decenii. Chiar dacă unele ocne au fost cu timpul abandonate din pricina adîncimii prea mari şi a dificultăţilor legate de extracţia sării, locul lor a fost luat de altele, deschise în preajmă şi în timp util, astfel încît producţia să nu resimtă diminuarea în capacitate sau volum. În permanenţă însă se aflau în exploatare două gropi „şavgăieşti“ şi una „tîlhărească“, care, împreună, furnizau cea mai mare parte din producţia de sare a ţării.

La 1846 Mihalic de Hodocin găsea la Tg. Ocna acelaşi număr de gropi lucrătoare ca şi în 1834, din care doar „groapa aristanţilor“ îşi mai păstra vechea gură¹³⁴. Celelalte două ocne mari, numite „Oporeanului“ şi „Candida“, fuseseră deschise, între timp, de succesorul baronului Meitani în otcupul ocnelor şi anume de către căminarul Gheorghe Oporeanu, avînd la acea dată largi spaţii de exploatare. În afara acestora exista şi groapa numită tradiţional „Ocnita“ (cea mai nouă dintre gropi), ale cărei dimensiuni dovedesc că şi aceasta se afla deja în exploatare.

Pentru perioada ulterioară nu există indicii referitoare la înmulţirea numărului de ocne. Dealtfel, antreprenorii erau interesaţi în a asigura

¹³² Pe moşia mănăstirească a Caşinului, existau, potrivit informaţiilor isprăvniceiei, cinci fîntîni de slatină; pe moşia Grozeşti — alte şapte din care se extrăgeau „sare cu humă“, iar pe moşiile Buzuţii de Jos, Schitul Frumoasa, Solonţu, Muzăneşti, Prohozeşti şi Lucăceşti — cinci fîntîni şi un mal de sare (*Ibidem*, p. 87). În realitate însă, numărul acestor locuri era cu mult mai mare.

¹³³ *Ibidem*, Tr. 485, op. IV 528, dosar 91, f. 25.

¹³⁴ Arh. St. Bucureşti, Departamentul lucrărilor publice al Moldovei, dosar 410/1849, fila 7.

cît mai mare durabilitate ocnelor lucrătoare, evitînd pe cît posibil deschiderea altora noi — uneori chiar și atunci cînd aceasta se impunea — operație care presupunea un minimum de investiții bănești și materiale. Or, sporul de producție putea fi obținut și fără astfel de investiții prin concentrarea tuturor disponibilităților de brațe de muncă în numai două-trei ocne mari, unde bogăția nepuizabilă a masivului de sare și zapciuirea lucrătorilor constituiau coordonatele esențiale ale organizării procesului de producție de către antreprenori. „Lucrarea șavgăilor este anevoioasă, dar permisă de abundența mineralului — constata același Mihalic de Hodocin. Chipul săpării este greșit [...] într-un loc strîmt sînt grămădiți pre mulți lucrători, care fără rînduială științalnică și privighere lucrează fără plan și [...] se încurcă și împiedecă între dinșii. Toate lucrările se fac fără întrebuintarea mijloacelor tehnice și numai cu osteneala și opin-tirea puterilor omenești“¹³⁵.

O oarecare ordine în cadrul procesului de producție ar fi fost posibilă, după aprecierea „montanistului“, prin unificarea gropilor aflate atunci în lucrare. Înainte de toate erau însă imperios necesare lucrări de protecție la toate gropile, mai ales la acea a arestațiilor, „care este gata a se nărui“. Soluția recomandată de Hodocin viza de fapt sistematizarea lucrărilor de extracție prin extinderea spațiului lucrativ, ceea ce conducea implicit spre extinderea capacității de producție a salinelor noastre. Nici unul însă dintre antreprenorii ocnelor n-a reținut această idee, probabil de teama de a nu risca diminuarea cotei de profit, pe de o parte, și de a nu periclita ordinea între lucrători prin concentrarea tuturor acestora într-o singură ocna, pe de alta. Dealtfel, chiar și unele proiecte de reorganizare a exploatării ocnelor elaborate în această perioadă preconizau, nu extinderea capacităților de producție, ci numai reducerea cheltuielilor de producție la ocnele existente, măsură apreciată ca fiind mai avantajoasă pentru antrepriză¹³⁶. Se pare că acest din urmă element a reținut într-o mai mare măsură atenția întreprinzătorilor, întrucît, pe durata unei antreprize și în condiții de exploatare neschimbate, era mai lesne de a reduce cheltuielile de producție de la an la an, decît de a spori producția ; sporul presupunea aflarea unor noi posibilități de valorificare.

În funcție de considerentele mai sus amintite, volumul producției de sare a variat de la an la an și de la o antrepriză la alta. Este greu de stabilit cu precizie, pentru fiecare an în parte, cîtă sare s-a extras din salinele de la Tg. Ocna, întrucît multe dintre documentele Cămării ocnelor s-au pierdut. Dacă adăugăm și faptul că mari cantități de sare, în-deosebi cea măruntă sau sarea extrasă din ocna condamnaților nu erau înregistrate în actele administrației, fiind însușite și comercializate de către înșiși slujitorii Cămării, rezultă că și informațiile ce ni s-au păstrat îngăduie doar formulări aproximative.

Potrivit calculelor efectuate de împuternicitul Vistieriei Moldovei, Scarlat Plitos, la sfîrșitul antreprizei Mietani producția medie lunară, realizabilă în condițiile de exploatare din 1834, ar fi fost de 25 000 drobi de sare (aproximativ 1 650 000 ocale)¹³⁷. Asta înseamnă că în decursul unui an de exploatare neîntreruptă s-ar fi putut obține o producție de circa

¹³⁵ *Ibidem*, f. 7—8.

¹³⁶ Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1347, f. 14—24.

¹³⁷ *Ibidem*, Tr. 485, op. IV 528, dosar 91, f. 22 v.

300 000 drobi sau 19 000 000 ocale sare. Avînd în vedere că aceste calcule aparțin unei persoane competentă și oficială, înclinăm să le credem apropiate de realitate. Oricum, între 15 și 19 milioane ocale va fi trebuit să varieze producția de sare a Moldovei în cei dinții ani regulamentari. Că ar fi coborît sub această limită în perioada următoare este aproape exclus, cu tot avertismentul aceluiași Plitos, motivat de starea precară în care găsise atunci exploatarea salin de la Tg. Ocna¹³⁸. „Dacă nu se va face punere pe cale — sublinia el, referindu-se la necurățirea la timp a ocnelor — apoi nu se va putea scoate nici în giumătate suma sării ci au ieșit pără acum“. Rezerva formulată cu acel prilej de către Scarlat Plitos, conjugată cu falimentul casei Meitani, explică de altfel slaba participare a candidaților la licitarea venitului ocnelor Moldovei în 1834, neaflarea unui partener de contract convenabil pentru Vistierie și instituirea temporară a stării de regie.

Preluarea directă de către stat a administrării veniturilor provenite din exploatarea salin a evidențiat cu pregnanță câteva mari probleme de a căror rezolvare depindea însuși viitorul acestei însemnate ramuri economice.

Este vorba de primitivismul nivelului tehnic al exploatarea și de haosul existent în domeniul relațiilor de muncă de la ocnă. Amplele rapoarte avînd caracter oficial, întocmite cu acel prilej de către împuternicitul Vistieriei, sînt în acest sens, edificatoare¹³⁹. În poșida intenției de ameliorare tehnică manifestată atunci de E. Sárosy, nu s-a întreprins practic nimic pentru reorganizarea pe alte baze a procesului de producție. Cauza acestei stări de lucruri trebuie căutată în lipsa de credit, în nesiguranța amortizării eventualelor investiții ca și în goana după profituri imediate.

Cu toate că procesul de tăiere și extracție a sării din ocne era relativ simplu sub raportul tehnicității, practica gropilor în formă de con, butelie sau clopot neangajînd în aparență investiții prea mari, totuși cheltuielile de producție atingeau cote ridicate. Trimisul guvernului valah la ocnele Moldovei în 1833 aprecia că cheltuielile unui an de exploatare ar fi însumat la acea vreme 500 000 lei¹⁴⁰, ceea ce presupunea disponibilități financiare considerabile din partea întreprinzătorului, ale cărui obligații față de stat (arenda) se materializau atunci în alte 850 000 lei. Informatorul a inclus însă în categoria cheltuielilor de producție nu numai plata lucrătorilor, a lefilor funcționarilor Cămarii și a materialelor utilizate în ocne, dar și cheltuielile legate de transportul sării către punctele de desfacere din țară și de la granițe. Or, acestea din urmă le-am putea încadra procesului de valorificare a sării, fiind de regulă amortizate prin aplicarea diferențiată a prețului de vânzare.

Referindu-se numai la cheltuielile de producție necesare la ocne într-o lună de zile, Scarlat Plitos ajungea la cifre care — extinse asupra unui întreg an — reprezentau aproape jumătate din valoarea indicată la același capitol de vechilul guvernului muntean. Interesant este că în cifra cheltuielilor lunare, valori sporite aveau materialele întrebuințate în procesul de producție, lefile funcționarilor administrativi și, mai puțin,

¹³⁸ *Ibidem*, f. 25.

¹³⁹ *Ibidem*, f. 20, 25, 29, 48 și 102.

¹⁴⁰ Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 4933/1833, f. 266.

retribuția lucrătorilor pentru munca prestată în interiorul ocnelor¹⁴¹. Prin urmare, investițiile cele mai mici ale antreprenorului afectau tocmai elementul de bază al producției, forța de muncă. Este de altfel și explicabil interesul acestora de a atrage noi brațe de muncă la ocne atunci când împrejurările interne sau externe reclamau sporirea producției de sare.

În intenția de a lichida „neorînduiala” pe care o găsisese la ocnă în 1835 și, firește, animat de dorința de câștig realizabilă prin sporirea producției, noul antreprenor, Gheorghe Opreanu, recomanda Vistieriei spre acceptare, câteva soluții care, se pare, că n-au rămas fără ecou. Cererii sale de a se reglementa juridic drepturile și obligațiile rufetașilor în virtutea cărora aceștia să beneficieze sau nu de privilegiile de pînă atunci¹⁴², i-au urmat altele privind: lărgirea imasurilor (pentru vitele căraușilor) și a căilor de transport a sării, lichidarea abuzurilor proprietarilor, repararea tuturor drumurilor și podurilor pe care se transporta sarea de la ocnă la principalele puncte de desfacere; construirea magaziiilor necesare la ocnă pentru depozitarea sării extrase; sporirea numărului de lucrători la ocnă prin atragerea birnicilor din satele învecinate, cu condiția achitării de către antreprenor a datoriilor lor către stat și, în sfîrșit, reorganizarea poștelor de la Tg. Ocna spre Iași și Galați¹⁴³. Chiar dacă nu toate cererile antreprenorului au obținut adeziunea cîrmuirii, strădaniile sale n-au fost inutile: s-a intensificat și extins procesul de exploatare a sării la Tg. Ocna, a sporit numărul lucrătorilor și, odată cu acestea, producția.

Demn de relevat este faptul că în aceeași perioadă a fost vehiculată ideea anulării privilegiilor vrîncenilor — apreciat chiar în cadrul Obșteștii Adunări ca fiind pegubitor pentru stat — sugerîndu-se exploatarea și valorificarea rezervelor saline din Vrancea, fie de către localnici (în folosul Vistieriei), fie de către antreprenor, sporindu-i-se, în acest caz, prețul arenzii¹⁴⁴. Deși se argumenta că deschiderea unei ocne în Vrancea ar fi fost deosebit de folositoare țării și însuși cumpărătorului, domnitorul n-a întărit propunerea Adunării, rămînînd mai departe în vigoare vechiul privilegiu al vrîncenilor. Momentul merită însă a fi reținut ca fiind ilustrativ pentru tendința ce se profila în epocă de a se extinde volumul exploatareilor saline. Din motive asupra cărora am stăruit și pe temeiul contractelor de arendare, antreprenorii — fără excepție — n-au îngăduit deschiderea altor exploatări în afara celor de la Tg. Ocna.

Cererile de sare tot mai mari și mai numeroase pe piața internă, unde tot mai multe instalații industriale reclamau folosirea acestui mineral, ca și pe piața externă, unde antreprenorii întrețineau strînse legături cu negustorii străini, au stimulat goana după câștig a întreprinzătorilor și, odată cu ea, producția. Cum productivitatea muncii a rămas neschimbată în epocă, posibilitatea de sporire a producției de sare se rezema doar pe înmulțirea numărului de lucrători. Am văzut însă că și sporirea numerică a brațelor de muncă utilizate în ocne a cunoscut o limită, care a fost depășită doar în cursul antreprizelor Gh. Opreanu și Al. Vilara. Nu-i de mirare deci că și volumul producției de sare a urmat, în paralel, o evo-

¹⁴¹ Arh. St. Iași, Tr. 485, op. IV 528, dosar 91, f. 22.

¹⁴² *Ibidem*, Tr. 766, op. 868, dosar 267, f. 31; Tr. 373, op. 404, dosar 177, f. 1.

¹⁴³ *Ibidem*, Tr. 766, op. 868, dosar 267, f. 3, 24.

¹⁴⁴ APR, tom. VIII, p. 559—560.

luție ascendentă pînă către mijlocul secolului al XIX-lea cînd a atins, se pare, limita sa maximă.

Invocînd experiența anilor 1846—1847, cînd însuși a ținut evidența drobilor de sare în dealul ocnelor, Al. Obreja aprecia producția anuală realizată de cei 168 de șavgăi la aproximativ 20 039 040 ocale. Adăugînd producției șavgăiești, calculată în drobi, pe cea realizată de condamnații la „ocna tîlharilor“, cum și cantitățile de sare măruntă, rezulta o producție anuală de 27 533 040 ocale¹⁴⁵. Desigur, această limită este aproximativă, întrucît în calculele fostului slujitor al Cămării n-au intrat decît numai cantitățile de sare ce i se trimiteau „din dealul ocnelor“. Or, este știut că însemnate cantități neînregistrate erau luate zilnic de la ocne de către rufetași în virtutea drepturilor moștenite, iar altele se risipeau cu prilejul transportării, depozitării, cîntării sau încărcării pentru desfacere.

Pierderile anuale în sare suportate de Cămară datorită lipsei magaziiilor de depozitare erau estimate la aproximativ 16 000 galbeni¹⁴⁶, ceea ce, se înțelege, nu era puțin. De regulă însă, astfel de pierderi nu erau înregistrate în actele Cămării, care reținea — numai spre uzul întreprinzătorului, nu și al Vistieriei — doar cifrele de afaceri, adică acele cantități de sare care erau vîndute direct de la ocne sau ridicate în vederea aprovizionării magaziiilor din țară și de la granițe.

Avînd în vedere deci toate canalele prin care se scurgea anual, fără știința Vistieriei și chiar a antreprenorului, o parte însemnată din producția de sare realizată în ocne, se poate spune că cifrele înscrise în puținele rapoarte sau informări contemporane, cu caracter oficial, referitoare la cuantumul acestei producții, erau inferioare (uneori chiar cu mult) cotelor reale. Nici raportul întocmit, după toate probabilitățile, de vornicul Vasile Alecsandri la 1852, intitulat *Mémoire sur la salines, d'Ocna*¹⁴⁷, nu este edificator în privința volumului real al producției, cu toate că autorului nu-i erau străine problemele producției, fiind amestecat în aceeași vreme în exportul moldovenesc de sare în Rusia¹⁴⁸. Cifra aproximativă indicată în acel memoriu, de 20 milioane ocale, reprezenta după credința semnatarului media anuală a posibilităților de desfacere a sării pe piața internă și externă, nicidecum cuantumul producției. Apoi, nu trebuie pierdut din vedere faptul că memoriul era destinat a informa cercurile oficiale asupra stării în care se aflau exploatările saline și că informatorul — fiind în acest caz însuși beneficiarul dreptului ce-i fusese subconcesionat de a exporta sare în Rusia — avea tot interesul să prezinte cifrele de afaceri ale întregii întreprize la cote mult diminuate față de cele reale.

O semnificație aparte căpăta în acest context aprecierea inginerului francez A. Gaildry, care, în cuprinsul amintitului proiect de reorganizare a exploatărilor saline elaborat în anul 1856, indică drept limită inferioară pentru producția de sare într-un an de excepție, cum era cel imediat următor întreprizei Mișa Anastasievici, cifra de 20—25 milioane ocale¹⁴⁹. De vreme ce la astfel de cote, și în condițiile de regie preconizate, venitul

¹⁴⁵ Al. Obreja, *op. cit.*, p. 169.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 170.

¹⁴⁷ B.A.R., Documente, DCC/257, f. 2—8.

¹⁴⁸ Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, dosăr 1215, f. 2.

¹⁴⁹ Arh. M.A.E., pachet 123, dosar 1/1856, p. 89.

ocnelor era socotit ca „foarte mărginit“, se subînțelege că după ieșirea din impas procesul de producție putea fi reluat la parametrii normali, superiori celor de moment. Neînstituindu-se însă atunci regia ca modalitate de administrare a ocnelor de către adevăratul stăpîn și fiind menținut procedeul arendării lor, sarcina redresării producției a stat nemijlocit în centrul atenției antreprenorului care a succedat lui Mișa Anastasievici. Misunea n-a fost deloc ușoară pentru noul arendaș confruntat în anul său de debut cu multiple dificultăți generate, fie de neloialitatea antecesorului, fie de lipsa de solitudine imputată adeseori autorităților.

În februarie 1857, Constantin Ciocan a înaintat Sfatului Administrativ al Moldovei un amplu memoriu privind starea precară a exploatărilor saline de la Tg. Ocna, document însoțit de pretenții de despăgubire formulate la adresa lui Mișa Anastasievici. Acesta, potrivit actului de acuzare, ar fi lăsat la ieșirea din antrepriză, împotriva obiceiului, gropile de sare necurățate de apă și de „măruntă“, unele impracticabile chiar, diminuînd astfel posibilitățile de producție precum și productivitatea muncii lucrătorilor în dauna noii antreprize. În plus, cele două guri noi de ocna, pe care le lăsase la sfîrșitul anului precedent, erau considerate ca necorespunzătoare.

Pentru cercetarea acestor reclamații, ca și pentru altele de mai mică însemnătate, caimacamul N. Conachi-Vogoride a numit o comisie la fața locului, alcătuită din vornicul Iancu Cantacuzino, Alecu Rusu și spătarul Petrache Tinca¹⁵⁰. Pagubele în producție pricinuite lui Constantin Ciocan, prin necurățarea la vreme a ocnelor vechi și prin impracticabilitatea celor noi predate de maiorul Mișa, au fost evaluate de către membrii comisiei la un total de 5 484 900 ocale sare. Înaintate Sfatului, constatările și concluziile comisiei amintite au fost cuprinse în jurnalul acestuia din 15 noiembrie 1857, prin care Mișa Anastasievici a fost găsit vinovat și obligat a-l despăgubi pe noul arendaș cu suma — stabilită ulterior de o altă comisie — de 1 008 053 lei¹⁵¹. Parte din respectiva sumă a și fost reținută direct de către Vistierie în contul obligațiilor bănești pe care aceasta le avea față de Mișa, datorii amortizate și pînă atunci din ratele ce le încasa de la antreprenorii ocnelor și vămilor¹⁵². Dar la numai cîteva luni, în iunie 1858, Sfatul Administrativ, reluînd în dezbatere reclamațiile maiorului Mișa și sub impulsul atitudinii binevoitoare a printului caimacam față de acesta, a hotărît: anularea „nefondantelor pretenții întinse pînă astăzi de postelnicul Ciocan“, ridicarea sechestrului pus, în virtutea hotărîrii anterioare, pe sarea ce o avea înmagazinată și nevîndută în țară, restituirea integrală a împrumutului contractat de către stat și, în sfîrșit, eliberarea ipoteci cu care Mișa asigurase Vistieria în cursul anilor antreprizei sale¹⁵³.

Noua hotărîre a Sfatului a provocat, cum era și de așteptat, reacția deosebită a postelnicului Ciocan, care, cerîndu-i anularea avertiza cîrmuirea că în cazul aplicării ei, avea să pretindă „o despăgubire de 350 000 galbeni pentru reforme, îmbunătățiri, construcția caiacelor, șlepurilor și remorcherului, precum și paguba rezultată din desființarea contracturilor (de vînzare a sării — n.n.) Basarabiei, Turciei și Serbiei“. Totodată, Cio-

¹⁵⁰ *Ibidem*, f. 131 ; pachet 139, dosar 1/1857, f. 2.

¹⁵¹ *Ibidem*, f. 215, 334.

¹⁵² Arh. St. București, Vistieria Moldovei, dosar 267/1858, f. 2.

¹⁵³ Arh. M.A.E., pachet 123, dosar 1/856, f. 324 și 331.

cân anunțase sistarea plății datoriilor către Vistierie și retragerea împrumutului său de la Tg. Ocna¹⁵⁴. Deși tranșantă, decizia antreprenorului n-a fost respectată întocmai, ci dimpotrivă: în lunile imediat următoare Ciocan și-a onorat ca și pînă atunci obligațiile față de Vistieria Moldovei¹⁵⁵. Neîndoielnic, o atare schimbare de atitudine nu putea fi posibilă decît pe temeiul credinței — dacă nu certitudinii noului antreprenor — că handicapul inițial în domeniul producției de sare era recuperabil chiar și în împrejurările existente. Prin urmare, reducerea temporară a capacităților de producție, implicit a producției de sare, pare să fi afectat într-o mai mare măsură orgoliul întreprinzătorului decît însăși soarta întreprinderii, de vreme ce aceasta n-a mai fost abandonată în conformitate cu avertismentul dat cîrmuirii. Și cu siguranță, că în anii care au urmat pînă la abolirea practicii arendării, quantumul producției a înregistrat valori cu mult superioare căci, altminteri strădaniile postelnicului Ciocan de a asigura desfacerea mai lesnicioasă a sării pe piața internă și externă prin începerea altor lucrări de navigabilizare, nu și-ar fi aflat rostul.

Indiscutabil însă, recordul în materie a fost realizat în anul 1861 cînd Ciocan, imitînd pe înaintașii săi și conștient de ireversibilitatea situației create prin legea din 9 iulie 1860, ca și de limtele acesteia, și-a permis să extragă din ocne „o citime nepilduită de sare“¹⁵⁶, paralizînd întreaga producție a anului următor. Era și aceasta, după cum s-a putut vedea, o modalitate de rotunjire a beneficiilor, de la care nici ultimul concesionar nu se sustrăsese.

În privința exactității mărturiilor documentare la care ne-am referit mai sus în legătură cu producția de sare a Moldovei, credem că, cu excepția informațiilor furnizate de Al. Obreja și de proiectul francezului A. Gaildry, toate celelalte date cuprinse în actele oficiale sau particulare ale vremii necesită o doză sporită de circumspecție. Dealtfel este grăitor faptul că beneficiarul de drept al venitului ocnelor, Vistieria, nici n-a încercat să centralizeze operațiile Cămarii relative la producție, socotindu-le probabil discutabile. Doar cifrele de export — mai ușor de urmărit prin mijlocirea condicilor de vamă existente la Galați și la schelele Prutului — au reținut în permanentă atenția autorităților. Or, numai pe temeiul acestora, abstracție făcînd de datele referitoare la cota-parte din producția valorificată pe piața internă (rareori cunoscută cu exactitate), nu se pot efectua decît calcule aproximative, însoțite de concluzii corespunzătoare asupra evoluției în ansamblu a producției de sare a Moldovei.

Coroborarea tuturor informațiilor documentare de care dispunem ne îngăduie deci să conchidem că, dacă în cei dintîi ani de referință volumul producției de sare a oscilat între 15 și 19 milioane de ocale, în deceniile de mijloc ale secolului trecut limita superioară a aceleiași producții a urcat pînă la 30 milioane ocale de sare. Cit privește limita inferioară, cifrată în continuare la 15 milioane ocale, aceasta pare să fi avut o prezență tot mai sporadică în bilanțurile anuale reale ale antreprizelor și doar în anii de debut, cînd se făcea mai mult sau mai puțin simțită o anumită criză de acomodare pentru noul întreprinzător.

¹⁵⁴ *Ibidem*, f. 372.

¹⁵⁵ Arh. St. București, Vistieria Moldovei, dosar 267/1858, f. 3, 20 și 24.

¹⁵⁶ B.A.R., Mss. rom. 1033, p. 273.

Desigur, tendințele evazioniste au impus în actele oficiale ale Cărmării ocnelor cifrele de afaceri (inclusiv volumul producției) corespunzătoare anilor de excepție, generalizându-le, și creindu-se astfel falsa impresie că producția de sare a Moldovei ar fi „înghețată”, către jumătatea veacului trecut, la circa 20 milioane ocale. Or, importanța mereu crescândă a sării pentru economia țării, lărgirea considerabilă a posibilităților de valorificare a sării pe piața internă, ca și pe cea externă, înmulțirea treptată a numărului de brațe de muncă angajate în exploatarea ocnelor și, în sfârșit, sporirea vertiginoasă a prețurilor de arendare, sînt tot atitea indicii atestatoare că și volumul producției a cunoscut, de la o antrepriză la alta, cote superioare, în pofida nu puținelor piedici care continuă să bareze calea unei dezvoltări normale a forțelor de producție.

4. Condiții și relații de muncă la ocne

a) *Regimul de viață și de muncă al rufetașilor.* Mutațiile de ordin structural survenite în ansamblul vieții societății moldovenești în prima jumătate a secolului trecut au cunoscut o modalitate particulară de expresie pe planul restrîns al condițiilor de muncă și al raporturilor de producție existente la ocne. Această particularitate izvorăște din neconcordanța tot mai evidentă între regimul special de viață și de muncă recunoscut *de drept* rufetașilor ocnei, secole de-a rîndul și consfințit prin Regulamentul organic, și regimul *de fapt*, căruia îi era supusă în totalitate forța de muncă angajată în realizarea producției de sare, pe de alta.

În esență, am arătat deja în ce au constatat drepturile și obligațiile lucrătorilor de la ocne de-a lungul vremii, condiții a căror valabilitate a fost recunoscută în principiu prin art. 69 din Regulamentul organic al Moldovei. Înscrise în nu mai puțin de 43 de hrisoave domnești (inclusiv cel acordat de către Mihail Sturdza în decembrie 1834)¹⁵⁷, privilegiile hărăzite rufetașilor pentru munca lor deosebit de grea și-au diminuat considerabil substanța către jumătatea veacului trecut, în pofida recunoașterii lor de drept și a majorării sistematice a obligațiilor de muncă în noua etapă istorică. Demn de relevat ni se pare faptul că, în condițiile reorganizării și reducerii unor categorii fiscale (slujitorii sau breslele posturilor) începînd din anul 1832, cum și a desființării formale a „havalalelor”, unii rufetași și-au exprimat dorința de a fi asimilați patentarilor¹⁵⁸.

Prin urmare, noile dispozițiuni regulamentare în domeniul fiscal, aparent favorabile rufetașilor dacă se are în vedere recunoașterea vechilor lor drepturi, au fost întîmpinate cu nemulțumiri din partea acestora, care n-au întîrziat să vadă în conținutul lor, întii de toate, o lipsă de ocrotire așteptată de la noul stăpîn — statul. Și această ocrotire era reclamată cu atît mai mult cu cît breșele deschise în sistemul privilegiilor tradiționale încă din primii ani ai secolului trecut nu numai că se perpetuau, dar tîneau să se amplifice în noile împrejurări. Numeroasele plîngerii semnate de rufetași, rapoarte ale Cărmării ocnelor ori constatări ale unor comisii de anchetă înaintate cîrmuirii, începînd chiar din luna

¹⁵⁷ Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, dosar 263, f. 12.

¹⁵⁸ *Ibidem*, Litere, O/156, f. 64; vezi și Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 124.

și anul intrării în vigoare a Regulamentului organic și continuînd pe toată durata de aplicare a acestuia sint edificatoare în privința stării de fapt în care se aflau în general lucrătorii ocnelor.

Una dintre cauzele esențiale ale înrăutățirii regimului de viață a rufetașilor consta în insuficiența pămînturilor ce li se acordaseră de la început din trupul moșiei domnești a ocnelor (devenită a statului după 1828) pentru hrana lor și a vitelor lor¹⁵⁹. Cum se explică această insuficiență în prima jumătate a veacului trecut? Explicațiile — numeroase — le dau ei înșiși. Întii de toate, moșia, ale cărei hotare n-au fost extinse în cursul vremii, ci dimpotrivă, încetase de a mai constitui un fond destinaț în exclusivitate acoperirii necesităților de pămînt arabil, finat și pădure pentru Cămara ocnelor și rufetași, așa cum li se hărăzise, de pildă, prin hrisovul domnitorului Grigore al II-lea Ghica în prima jumătate a secolului al XVIII-lea și întărit în documentele similare ulterioare¹⁶⁰. Dealtfel, nici numărul rufetașilor nu mai era același.

Intensificarea procesului de urbanizare a Tîrgului Ocna, resimțit îndeosebi de la începutul secolului, a avut, prin urmare, consecințe negative asupra stării materiale a lucrătorilor de la saline. În „puțina moșie“ ce o stăpîneau aceștia, deși „loc de munte și învechit“, s-au adunat cu timpul „o sumă de oameni străini, care se numără scutelnici și slugi pe la unii din boiernașii de aici și alții, de la care ocnele n-au avut nici un ajutor și — potrivit spuselor lor — ne-au strîmtorit atît în tîrg și prin mahalale cu locuința, cît și afară, în cîmp, cu grădini și locuri apucate de hrană, încît pentru noi, rufeturile, acum n-a rămas nici cîte o falcie pămînt de hrană pentru un căsaș“¹⁶¹.

Nu este însă mai puțin adevărat faptul că la această „strîmtorire“ au conlucrat adeseori înșiși rufetașii: moștenirea din tată în fiu a dreptului de folosință asupra pămînturilor cuvenite în moșia ocnelor — odată cu moștenirea celorlalte privilegii recunoscute oficial rufetului — i-a îndemnat pe unii dintre aceștia să se socoată, după o vreme, deplini proprietari pe suprafețele repartizate lor¹⁶², operînd în consecință vânzări din trupul moșiei către „fețele particulare“ și transmițînd, odată cu acestea, și pretinsul lor drept de stăpînire absolută. În pofida numeroaselor interdicții¹⁶³, înstrăinările n-au încetat, iar noii beneficiari însușindu-și, fără avizul adevăratului stăpîn, dreptul de proprietate, și-au clădit diverse imobile (case, magazine, dugheni, ateliere) stabilîndu-se definitiv pe moșia Tîrgului Ocnei.

Spre a curma astfel de tranzacții, Vistieria avertiza pe Cămara ocnelor, în decembrie 1839, că „moșia este dată de către cîrmuire numai pentru hrana acelor care se găsesc în slujba ocnei“ și că „tot felul de înstrăinări ce se vor fi făcut din pămînturile haznelii, supt orice numire, și se vor fi găsind în stăpînire pe la fețe care nu se află în slujba

¹⁵⁹ Arh. St. Iași, Litere, O/156, f. 25; Tr. 1768, op. 2017, dosar 208, f. 6; dosar 250, f. 1 și dosar 263, f. 12; Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1257, f. 10, 13; Tr. 1772, op. 2020, dosar 35123, f. 1 și 3 și dosar 34645, f. 24; Arh. St. București, Ministerul de Interne — Moldova, dosar 298/1861, f. 2, 6.

¹⁶⁰ Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1517, f. 4.

¹⁶¹ *Ibidem*, Litere, O/156, f. 25; I. Cojocaru, op. cit., vol. II, p. 145—146.

¹⁶² Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1517, f. 50 v.; *Chestia domeniului Tg. Ocna*, p. 9—10.

¹⁶³ Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1517, f. 4, 4 v.

ocnei sint fără nici un temei“¹⁶⁴. Deși tranșantă, hotărîrea Vistieriei viza doar sistarea înstrăinărilor de către șavgăi a locurilor stăpînite în trupul moșiei ocnelor nu însă și depozedarea particularilor de pămînturile pînă atunci dobîndite prin danii ori prin acte de vînzare-cumpărare, de la rufetași.

Chiar în anul următor ministrul de finanțe al Moldovei, Iordache Ghica, venea cu un amendament în fața Sfatului Administrativ, în sensul ca, „spre a nu ajunge la împrăștierea tîrgoveților“ (care-și construiseră acolo diferite binale) să fie măsurată și marcată vatra tîrgului, în raza căreia aceștia puteau să se extindă, în condițiile de libertate declarată pentru orice fel de negoț, iar restul moșiei „să rămîie în deplină stăpînire a fîscului, din care se vor îndestula mai întîi pe lucrătorii ocnelor cu locurile trebuincioase pentru hrana lor și pentru pășunatul căraurilor și al cailor ocnei“. Pămîntul ce ar fi prisosit urma să se arendeze în folosul Vistieriei, iar pădurea — din care anual s-ar fi repartizat necesarul de consum pentru Cămară și rufet trebuia pusă sub o severă supraveghere¹⁶⁵.

Dar, cu toate că propunerile lui Iordache Ghica s-au bucurat de adeziunea celorlalți membri ai guvernului, chestiunea limitării dreptului de folosință asupra pămîntului din moșia ocnei, pentru rufetași ca și pentru tîrgoveți, a rămas încă multă vreme nesoluționată. La dănuirea acestei situații confuze a contribuit și faptul că moșia a fost „din zi în zi, cu neconținere, răsluită prinprejur cu feluri de răpiri și viclene chipuri“¹⁶⁶ de către boierii megieși, sau de către Epitropia generală a Casei Spitalelor Sf. Spiridon — cîndva beneficiară de drept a întregii moșii — care a reușit la mijlocul veacului trecut să redobîndească „peste 800 fâlcii de pămînt cu pădure și loc de hrană, precum finațe și arătură“¹⁶⁷.

Împresurată mereu de vecini, tot mai populată ca urmare a creșterii rolului ei economic, destinată într-o proporție sporită a asigura locurile necesare deschiderii gurilor de ocne, moșia satisfăcea din ce în ce mai puțin nevoile și pretențiile justificate ale rufetașilor în privința locurilor de hrană și pășuni cuvenite lor potrivit vechilor hrisoave. În speranța ameliorării situației, aceștia au cerut domnitorului Mihail Sturdza, în anul 1838, să dispună măsurarea domeniului Tg. Ocna printr-un „hotarnic și un inginer“ ai statului, asigurîndu-l că cheltuielile necesare aveau să le suporte înșiși¹⁶⁸. Cererea le-a fost luată în seamă și, în consecință, a fost numită de către Vistierie o comisie hotarnică¹⁶⁹. Lucrările acesteia au durat aproape 3 ani¹⁷⁰, declanșînd — prin cercetările întreprinse și constatările ce s-au desprins — o suită de șapte procese de împresurare

¹⁶⁴ *Ibidem*, dosar 1099, f. 6.

¹⁶⁵ *Ibidem*, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 175, f. 5.

¹⁶⁶ *Ibidem*, Litere, 0/156, f. 25.

¹⁶⁷ Prin hrisovul din 1 ianuarie 1757, Constantin Racoviță, dona spitalului Sf. Spiridon din Iași „toată moșia Tîrgului Ocnei cu dealul unde se scoate sare...“, imputernicind instituției deplină proprietate asupra acestei moșii, care drept — după cum am văzut deja — n-a fost recunoscut de succesorii la domnie ai donatorului (*Ibidem*, Epitropia Generală a Casei spitalelor Sf. Spiridon, dosar 640, f. 2; Tr. 1868, op. 2017, dosar 1517, f. 50).

¹⁶⁸ O încercare de măsurătoare a moșiei se făcuse și în vremea lui Scarlat Calimah (1815), dar n-a fost finalizată din motive rămase încă necunoscute (*Ibidem*, dosar 250, f. 13).

¹⁶⁹ *Ibidem*, f. 43, 145.

¹⁷⁰ *Ibidem*, dosar 282, f. 19.

care au durat pînă în 1849, cînd Înalțul Divan al Moldovei, manifestînd multă îngăduință, s-a pronunțat în favoarea înstrăinărilor făcute din trupul moșiei pînă la 1839¹⁷¹.

Pentru rufetași, lucrările săvîrșite de către comisia hotarnică au avut cu totul alte urmări decît cele scontate de ei în vara anului 1838. De unde aceștia speraseră la o redistribuire satisfăcătoare — calitativ și cantitativ — a loturilor cuvenite lor din moșia ocnelor, n-au obținut în practică decît intensificarea controlului statului, prin Vistierie, asupra întregului domeniu. Între altele, acest control s-a materializat și prin anularea dreptului Cămării ocnelor de a mai hotări singură locul și suprafața de pămînt (arabil și de pășune) cu prilejul împărțirii acestora la rufetași, instituindu-se pentru astfel de operațiuni o comisie specială formată dintr-un revizor al Vistieriei și doi boieri ținutași¹⁷². Demn de remarcat este faptul că în 1844 domnitorul recomandă comisiei însărcinată cu împărțirea locurilor de hrană și finaț lucrătorilor de la ocne să „mărginească, la un an sau cel mult trei dreptul rufetașilor de a impoesui pămînturile lor“ și să includă în socoteli chiar și suprafețele cu vii de pe lîngă locuințe, neintrate pînă atunci în măsurători¹⁷³.

Convinsă că punerea imediată în practică a acestor dispoziții ar fi provocat nemulțumiri și pagube, Vistieria a făcut demersul necesar pe lîngă domn, arătîndu-i că „întrucît otcupul este cumpărat de la cîrmuire, *întro toate, după vechile așezămînturi ale rufetașilor* [subl. n.], apoi să se lase orice noutate pînă la expirarea contractului“¹⁷⁴. Se pare că Mihai Sturdza și-a însușit punctul de vedere exprimat de ministrul său de finanțe, fiindcă abia noile condiții de vînzare a otcupului ocnelor (pentru anii 1847—1852) consacrau dispozițiile generale amintite, în cuprinsul unui articol special (art. 26): obligația antreprenorului de a se supune la lucrările „ce ocîrmuirea va socoti de trebuință a înainta, nu mai puțin și pentru împărțirea locurilor de hrană“¹⁷⁵.

După adoptarea noii modalități de distribuire a pămînturilor la rufetași, abuzurile n-au conținut, ci dimpotrivă: pe de o parte, administrația ocnelor dispunea încă de suficiente prerogative pentru a influența sau chiar decide asupra locului și întinderii suprafețelor destinate lucrătorilor, iar pe de alta, cîrmuirea n-a încetat să înstrăineze loturi considerabile de pămînt din moșia ocnelor¹⁷⁶, lipsindu-i prin urmare, pe rufetași de posibilitatea dobîndirii integrale a unor drepturi devenite istorice. „Acum — se tînguiau aceștia domnitorului, în decembrie 1854 — n-avem finate, locuri de hrană și pădure, nu numai pentru noi dar nici pentru lucrarea ocnelor“¹⁷⁷. Doi ani mai tîrziu, în iulie 1856, ei reclamau în același loc continuarea rășluirii moșiei „din toate părțile și anume: dinspre Comănești — de Nicu Ghica, dinspre Tisești — de răposatul vornic Crupenschi, dinspre Brătești — de serdarul Iordachi Lascăr și dinspre Transilvania pînă la feredeile Slănicului — de către gu-

¹⁷¹ *Ibidem*, dosar 273, f. 102.

¹⁷² *Ibidem*, dosar 1517, f. 7; Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1257, f. 10.

¹⁷³ *Ibidem*, f. 10—13.

¹⁷⁴ *Ibidem*, f. 12.

¹⁷⁵ *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1517, f. 7.

¹⁷⁶ Numai așa se explică faptul că în 1900 domeniul Tg. Ocna ajunsese să măsoare doar 16 446 ha (cf. *Chestia domeniului Tg. Ocna*, p. 46) față de cele aproximativ 62 000 ha cît fuseseră găsite prin măsurătorile efectuate în anii 1838—1841.

¹⁷⁷ Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1517, f. 50.

vernul cezaro-crăiesc". Iminente pentru ei erau și extinderea domeniilor Epitopiei Sf. Spiridon în moșia ocnei, ca și utilizarea de către Cămară a lemnului de construcție, neecesar pentru edificarea „castelului” din Tg. Ocna, provenind din pădurile folosite până atunci de ei în exclusivitate¹⁷⁸. Ciuntirea moșiei, persistența aceluiași pericol în perspectivă¹⁷⁹, aveau — după reclamanti — o singură cauză, constând în aceea că „s-au dat numele de pământ al fîscului și ne-au îmbrobodit cu acest fel de sprijin sub care am pierdut ceea ce am cîștigat mai înainte”¹⁸⁰.

Se poate deci lesne constata că, în ciuda numeroaselor acte oficiale care consfințeau dreptul de proprietate al cîrmuirii asupra moșiei ocnelor, rufetașii n-au încetat să se considere stăpîinii de drept și de fapt ai acelor locuri. Invocînd dreptul istoric asupra domeniului, ei subliniau că „moșia ocnelor este proprietatea lucrătorilor de ocnă, stăpînită de veacuri întregi după cum dovedesc vechile acte ce ne sprijinesc”¹⁸¹.

Veleitățile de proprietari absoluți asupra suprafețelor deja folosite, conjugate cu insuficiența mereu mai evidentă și îngrijorătoare a locurilor de hrană, a finațelor și pășunilor pentru rufetașii deveniți minoritari pe moșie, cu abuzurile săvîrșite împotriva-le, pe acest teren, de către autoritățile centrale (prin Vistierie) sau cele locale (inclusiv Cămiara ocnelor), toate laolaltă și fiecare în parte au contribuit, diferențiat, la ascuțirea contradicțiilor sociale la ocne, la creșterea nemulțumirilor în rîndul tuturor locuitorilor moșiei, fenomene care — între altele — aveau să conducă spre sfîrșitul veacului trecut la izbucnirea unui îndelungat proces între stat, pe de o parte și „ocneni”, pe de altă parte, încheiat după decenii cu victoria celor din urmă¹⁸².

O altă cauză, nu mai puțin însemnată, care a contribuit la înrăutățirea continuă a regimului de viață a rufetașilor și implicit la ascuțirea contradicțiilor sociale rezidă în deschiderea unei noi breșe în sistemul privilegiilor lor tradiționale, prilejuită de lucrările pregătitoare înființării Eforiei în Tg. Ocna.

Pe temeiul mai vechilor hrisoave domnești, numai rufetașii și cămărașii de ocnă aveau voie „a vinde vinul și carnea la cîșăpie și pîinea trebuincioasă a toată obștea din acest tirgușor [Tg. Ocna — *n.n.*] locuit pe această moșie”, altora fiindu-le cu desăvîrșire interzise astfel de vînzări „fără a nu se învoi cu dinșii”¹⁸³. Tot rufetașii beneficiau în exclusivitate de orînda vînzării păcurii și a funiilor de tei, percepînd pe deasupra, de la toți negustorii mărunți care intrau în Tg. Ocna spre a-și desface mărfurile o cotă-parte din produsele lor¹⁸⁴.

¹⁷⁸ *Ibidem*, Tr. 1772, op. 2020, dosar 35123, f. 1, 3; vezi și Al. Obreja, *op. cit.*, p. 154.

¹⁷⁹ În anul 1860, printr-o decizie a Ministerului Dreptății al Moldovei, se acorda judecătorilor înutale dreptul de a adevări acte de cumpărare în moșia ocnei, dar cu rezerva de a fi recunoscut prin ele „dreptul ce ar avea fîscul în acea moșie” — cf. Arh. St. București, Ministerul de Interne al Moldovei, dosar 398/1861, f. 2.

¹⁸⁰ Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, dosar 35123, f. 1, 3.

¹⁸¹ *Ibidem*, dosar 35124, f. 1.

¹⁸² Cf. *Chestia domeniului Tg. Ocna*, p. 60—61.

¹⁸³ Arh. St. Iași, Tr. 938, op. II 1080, dosar 88, f. 184.

¹⁸⁴ *Ibidem*, Litere, 0/156, f. 25.

Adunate laolaltă și convertite în bani, privilegiile hărăzite astfel rufetului ocnelor pentru munca grea la care era supus și ca adaos la leafă procurau un venit anual net de 1 500 lei, repartizat astfel : 500 lei — ploconul obișnuit boierului cămăraș ; 500 lei primeau șavgăii și, în sfârșit, 500 lei — celorlalte categorii de rufetași ¹⁸⁵.

În totalitate aceste privilegii au fost confirmate și prin Regulamentul organic, fiind apoi întărite și prin hrisovul lui Mihail Sturdza la 24 decembrie 1834. Dar, odată cu intrarea în vigoare a legiurii moldovene la 1832 a fost declanșată o aprigă dispută, pînă atunci consumată în stare latentă, între obștea țărgoveților pe de o parte, sprijinită de autoritățile ținutale, și rufetul ocnelor, pe de alta, înarmat cu drepturile și obligațiile tradiționale, recunoscute de autoritățile politice centrale. Înființarea Eforiei orășenești la Tg. Ocna — căci pe acest tărîm s-au desfășurat ostilitățile — devenise țelul legitimat de Regulament al țărgoveților, dar înfăptuirea nu era posibilă cîtă vreme lipsea suportul material necesar înființării noii instituții, adică tocmai „iraturile“ pitărilor, căsăpiilor, păcurei ș.a. cedate rufetașilor.

Cererile țărgoveților, ca și uncele încercări abuzive ale isprăvniciei ținutale de a-i dezmoșteni pe rufetași de privilegiile amintite ¹⁸⁶, s-au lovit de rezistența dirză și eficientă a acestora din urmă, sprijinită de atitudinea duplicitară a autorităților politice centrale numai pînă la începutul deceniului al V-lea al veacului trecut. Pentru că, necesități de ordin politico-administrativ și fiscal au determinat Vistieria, în august 1840, să se pronunțe în favoarea înființării Eforiei orășenești la Tg. Ocna, implicit în defavoarea menținerii vechilor privilegii de către rufetași. Este adevărat că, în concepția ministrului de finanțe, sacrificat ar fi fost doar dreptul exclusiv al lucrătorilor ocnei asupra vînzărilor de băuturi și păcură în perimetrul încă nemăsurat al țărgului, și nu fără oarecare despăgubiri ¹⁸⁷.

Alegerea nu era făcută la întîmplare : se aprecia că venitul rezultat din taxarea vînzărilor de băuturi și păcură la Tg. Ocna ar fi putut acoperi cheltuielile necesare extinderii și întreținerii pavelelor, a iluminării țărgului și procurării materialelor pentru prevenirea incendiilor, întreținerii unui comisar de poliție și — în perspectivă — a ridicării unor edificii publice, ca : școală, spital, temniță. În compensație, rufetașii ar fi primit „cu îndestulare“ pămînt de arătură și pășuni din moșia fîscului, a cărei măsurătoare era în curs de desfășurare, și ar fi profitat laolaltă cu țărgoveții de binefacerile întrevăzute prin crearea Eforiei.

Deși domnitorul și-a exprimat deîndată acordul pentru înființarea Eforiei în Tg. Ocna și cu toate că Vistieria a emis poruncă în acest sens autorităților locale ¹⁸⁸, lucrările n-au fost finalizate decît abia după un interval de timp de cinci ani. Tărăgănarea lor a avut ca principală cauză opoziția disperată a rufetașilor, întreținută și de nemulțumirile create în rîndul acestora prin măsurătorile (defavorizante lor) efectuate în acei ani pe moșia ocnei. Însărcinații speciali ai cîrmuirii la Tg. Ocna, cu mi-

¹⁸⁵ D.G.A.S., *Documente privitoare la istoria economică a României*, A, vol. II, p. 146.

¹⁸⁶ Arh. St. Iași, Litere, 0/150, f. 7.

¹⁸⁷ *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 263, f. 12.

¹⁸⁸ *Ibidem*, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 175, f. 6, 9.

siunea de a îndemna pe rufetași „a face jertfele cerute de la dinșii pentru înființarea Eforiei“, erau amenințați de către aceștia că, „de li se vor răpi din drepturile ce le au, se vor împrăști în lume“¹⁸⁹.

Informat asupra stării de spirit la ocne, Sfatul Administrativ al Moldovei n-a forțat nota, ci a hotărît, în septembrie 1844, ca „rufetașii să fie lăsați în pace pînă cînd singuri vor cunoaște folosurile și priințele ce decurg din așezămîntul eforicesc și se vor îndupleca la această jărtfire“¹⁹⁰.

Evenimentele s-au precipitat însă în cursul anului următor cînd, în urma vizitei pe care a întreprins-o în Tg. Ocna, domnitorul Mihail Sturdza a poruncit instituirea imediată a Eforiei orășenești, pe următoarele temeuri : a) să fie „mărginită“ vatra tirgului în conformitate cu concluziile comisiei desemnate anterior în acest scop¹⁹¹ ; b) președinte al Eforiei să fie numit cămărașul de atunci al ocnelor (Ion Lăceanu spătar), iar funcția de casier să fie îndeplinită de grămăticul ocnelor, ambele numiri fiind justificate de neputința Eforiei de a asigura lefuri speciale acestor funcționari ; c) în sfîrșit, din venitul bugetar al Eforiei trebuia să fie asigurat anual un fond special în valoare de 5 000 lei, destinat în exclusivitate ajutorării prin pensii a rufetașilor¹⁹².

Așadar, privilegiile lor pînă atunci periclitate au fost definitiv șterse de către autoritățile centrale începînd din anul 1846 — anul înființării Eforiei orășenești Tg. Ocna — în schimbul unei despăgubiri bănești repartizată selectiv lucrătorilor „neputincioși“ ai ocnei, în două rate : jumătate la sărbătorile Paștelui și jumătate la Crăciun¹⁹³. Din capul locului au fost excluși de la aceste despăgubiri majoritatea covîrșitoare a rufetașilor, cei care erau apti de muncă, încît pentru dinșii compensațiile acordate de autorități echivalau cu simple paliative menite doar să tempereze spiritele. Dacă adăugăm și abuzurile săvîrșite de cei în seama cărora era lăsată mînuirea fondului, respectiv birăul și cîțiva rufetași, înțelegem mai bine semnificația actului de la 1846 pentru rufetași și urmările pe care le-a avut asupra condițiilor lor de viață.

Cîtă vreme cămărașul ocnei a acumulat și funcția de prim efor, în bugetele anuale ale Eforiei Tg. Ocna a fost inclusă și acea despăgubire bănească repartizată rufetului. Cînd însă autoritatea acestuia a început să scadă, ca urmare a abuzurilor săvîrșite și pe planul administrării fondurilor Eforiei, obștea tirgoveților s-a ridicat cu tot mai multă hotărîre împotriva contribuțiilor bănești la care fusese impusă, (pentru asigurarea plății anuale a celor 5 000 lei către rufetași), cerînd sistarea lor.

La numai patru ani de la înființarea Eforiei, în 1850, cînd președinte al acesteia era tot cămărașul ocnelor, tirgoveții au cutezat să ceară Sfatului Administrativ egalizarea drepturilor lor cu ale rufetașilor și, pentru început, folosirea banilor cuveniți rufetului în scopul înfăptuirii

¹⁸⁹ *Ibidem*, f. 30.

¹⁹⁰ *Ibidem*, f. 37.

¹⁹¹ Vatră a Tirgului Ocna, la 1845, era considerat a fi perimetrul „începînd din Gura Gălimanului, împrejur pe la Tisăști, Gura Slănicului, Mosoarele și Vilcelele“ (*Ibidem*, f. 43).

¹⁹² *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 263, f. 76.

¹⁹³ *Ibidem*, dosar 1075, f. 7.

unor „îmbunătățiri în oraș, începînd cu aducerea unei cișmele“¹⁹⁴. Aceiași aveau să revină cu o nouă jalbă adresată, de astă-dată, domnitorului în toamna anului 1853. Reclamînd abuzurile săvîrșite împotriva-le de către cămărașii ocnelor, semnatarii își mărturiseau profunda dezamăgire în legătură cu faptul că, deși trecuseră mai bine de șapte ani de la înființarea Eforiei, „pînă la începutul anului curent (1853) orașul s-a cîrmuit tot de către acei cămărași“¹⁹⁵. Așadar, la data redactării plîngerii, președinte al Sfatului orășenesc nu mai era cămărașul. Se pare că nici răspunsul domnului n-a fost mai încurajator pentru țîrgoveți.

Disputa în jurul respectivei despăgubiri a continuat însă și în anii următori pentru că, pe de o parte, Eforia — lipsită de posibilitățile materiale — se vedea împovărată cu o dare destul de consistentă (raportată la suma totală a veniturilor)¹⁹⁶ și, pe de alta, rufetașii, ca beneficiari de drept, priveau acordarea despăgubirii mai mult ca un ascendent moral asupra țîrgoveților decît ca un avantaj material în sine. În cele din urmă, pretențiile țîrgoveților, exprimate și într-un raport al Eforiei către Departamentul de Interne, la 6 mai 1857, au fost respinse definitiv în vara aceluiași an prin hotărîrea Sfatului Administrativ¹⁹⁷.

Cu toate acestea, regimul privilegiat de care se bucuraseră vreme îndelungată lucrătorii ocnelor ajunsese, în cei din urmă ani ai perioadei regulamentare, să supraviețuiască doar ca o simplă noțiune de drept, lipsită de conținutul material corespunzător. De unde pînă atunci țîrgoveții erau cei care aspiraseră la înlăturarea discriminărilor (pe plan local) față de rufetași, la un tratament politic și fiscal asemănător, spre sfîrșitul deceniului VI rolurile s-au inversat; întîlnim, de pildă, în vara anului 1856, pe rufetași cerînd domnitorului să li se încuviințeze accesul la viața publică, respectiv la treburile Eforiei orășenești și — deși încă majoritari ca număr de suflete în Tg. Ocna — să fie tratată obștea lor deopotrivă cu cea a țîrgoveților în privința contribuțiilor bănești față de Eforie¹⁹⁸.

Sugestiv pentru înțelegerea situației în care aceștia fuseseră treptat aduși, este răspunsul formulat atunci pe cererea la care ne-am referit, de către ministrul de interne, Ștefan Catargi. Ignorînd parcă promisiunile făcute la 1840 rufetașilor de către fostul ministru de finanțe, Iordachi Ghica, actualul ministru parafa că, „după reglement, birnicii nu pot fi la alegerea de mădulări, nici la celelalte drituri ce au Eforiile“¹⁹⁹. Cu alte cuvinte, era exclusă de la exercitarea unui drept, recunoscut înainte, întreaga categorie a rufetului, asimilată în fapt birnicilor, și nu numai acei dintre rufetași „nevolnici“, care în mod abuziv, fuseseră incluși (în aceeași vreme) în categoria birnicilor²⁰⁰.

Abuzurilor săvîrșite împotriva lor și împotriva vechilor lor privilegii de către autoritățile politice, centrale sau locale, li s-au adăugat

¹⁹⁴ *Ibidem*, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 175, f. 70.

¹⁹⁵ *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1517, f. 11.

¹⁹⁶ Intr-unul din rapoartele Sfatului orășenesc Tg. Ocna către Departamentul de Interne se sublinia că, „din totalul venitului bugetar anual al Eforiei — apreciat la 30 000 lei — iese condeiu cel mai împovărat acesta al șavgăilor“, adică cei 5 000 lei (*Ibidem*, Tr. 1772, op. 2020, dosar 34645, f. 18).

¹⁹⁷ *Ibidem*, f. 16—21, 28, 30.

¹⁹⁸ *Ibidem*, dosar 35123, f. 1.

¹⁹⁹ *Ibidem*, f. 3.

²⁰⁰ *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1073, f. 185.

nedreptățile și asupra irilor datorate administrației ocnelor, respectiv antreprenorului și Cămării. Acestea își aveau sorgintea întâi de toate în regimul de provizorat menținut în domeniul relațiilor de muncă existente la ocne. Situația este numai aparent paradoxală. Pentru că, în ciuda numeroaselor hrisoave domnești și a reglementărilor de principiu consacrate prin Regulamentul organic, nici un alt act cu caracter legislativ n-a fost elaborat spre a servi înțelegerii pînă la detalii a drepturilor și obligațiilor rufetașilor, pe de o parte, Cămării și antreprenorului, pe de alta. Semnificativ, în acest sens, este apelul către Vistierie făcut în vara anului 1838 de Cămara ocnelor, îngrijorată de spiritul de frondă ce domnea între șavgăi, apel prin care se cereau deslușiri în legătură cu norma oficială de lucru a acestora²⁰¹. Confruntată cu inexistența unui astfel de act, Vistieria și-a formulat răspunsul doar pe baza „lămuririlor” ce i-au fost furnizate de un mai vechi cămăraș, spătarul Iacovache Veisa²⁰², conchizînd că pentru norma zilnică de lucru a unui șavgău, ca și pentru dimensiunea drobilor, sistemul de numărătoare a lor, volumul „milelor” de sare și alte detalii specifice exploatarei ocnelor, „nu este hotărît (subl. n.) decît, după obicei, șavgăul e dator a tăia pe zi 6½ drobi, iar într-o săptămînă 39 de drobi, iar mărimea drobului s-au urmat așa a se chibzui, adică *din privire* (subl. n.) să socotește a fi bun de un cîntar și jumătate, sau zicînd de 66 oca [...], iar cei mai mici de la 30 pînă la 40 oca se numără doi drept unul bun de plată ; iar de 50 oca, fiind de multă ori, după starea șavgăului ci l-au tăiet să numără drept bun, adică di este el novac sau bătrîn”²⁰³.

Sistemul tradițional de pontare a muncii lucrătorilor de la ocne, inclusiv arbitrariul menținut în privința măsurătorii drobilor, îngăduia Cămării să pretindă de la aceștia un volum de muncă sporit, concretizat fie prin numărul mai mare de drobi decît cel prevăzut în norma zilnică, fie prin dimensiunile superioare impuse drobului-etalon, respectiv 75—80 ocale²⁰⁴. Realizarea normelor pretinse de zapcii administrației se făcea, de cele mai multe ori, cu prețul sacrificării zilelor recunoscute ca „libere” prin hrisoave și Regulament, adică a „duminicilor și a sărbătorilor mari de care Cămara avea izvod”.

Curtenii și lăturașii, prin profilul muncii lor, erau și mai expuși abuzurilor administrației ocnelor. Potrivit constatărilor unui trimis domnesc²⁰⁵, numai într-un singur an au fost prestate nenumărate zile de clacă — împotriva obiceiului și a privilegiilor de care formal erau, apărați — la cosit, adunat și cărat, la destupatul unei ocne vechi, la procurarea și transportul țămbrelor, la căratul lemnelor, nuielilor, pietrei și varului necesare, fie pentru „casele cămărașilor”, fie pentru facerea „canțeleriei”. Adeseori Cămara dispunea completarea numărului de lucrători într-o ceată prin „împrumuturi” de pînă la 7—8 oameni de la altă ceată, fără a opera degrevările respective. „Acum — se tînguiau aceștia în 1834 — slujbele nu mai urmează după hrisoave ; ori în ce

²⁰¹ *Ibidem*, Tr. 875, op. 997, dosar 139, f. 278.

²⁰² *Ibidem*, Tr. 485, op. IV 528, dosar 91, f. 48, 62.

²⁰³ *Ibidem*, Tr. 875, op. 997, dosar 139, f. 291 ; Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 587, f. 71.

²⁰⁴ *Ibidem*, Tr. 875, op. 997, dosar 139, f. 173.

²⁰⁵ *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 208, f. 34, 36, 37, 83, 84.

breaslă a ocnelor ar fi lipsă în oameni, tot de la noi se împlinesc, lefile ni s-au tăiet”²⁰⁶.

Unui regim cu adevărat înrobitor de muncă au fost supuși țiganii rufetului, adică glodașii, găletarii, fierarii, feștilarii ș.a. Munca brută, istovitoare, pe care o desfășurau aceștia la ocne n-a făcut decât rareori, și în măsuri cu totul insuficiente, obiectul stimulărilor morale și materiale din partea Cămarii ocnelor sau a Vistieriei. Manevrarea drobilor devenise o operație mult mai anevoioasă odată cu sporirea producției de sare în ansamblu și a dimensiunilor fiecărui drob în speță, iar modalitățile de plată fuseseră revizuite în defavoarea glodașilor îndeosebi. „Milele” de sare ce li se acordaseră obișnuit mai înainte, drept supliment la leafa lunară, le-au fost cu timpul răsluite. Mai mult chiar, această categorie de lucrători a fost ținută pînă la 1844 într-o permanentă stare de inferioritate față de celelalte categorii ale rufetului, resimțind, într-o măsură incomparabilă, lipsa locurilor de hrană și pășuni. În astfel de condiții, devin explicabile diminuările numerice constatate periodic în rîndul țiganilor ocnei (mai cu seamă în cel al glodașilor), ca și semnificația trecerilor abuzive ale acestora de la o breaslă la alta și, mai ales, din categoriile găletarilor și fierarilor la cea a glodașilor²⁰⁷.

Înrăutățirea continuă a condițiilor de viață ale lucrătorilor de la ocne a constituit, așadar, reflexul firesc al înăsprii regimului lor de muncă. În timp ce obligațiile de muncă ale acestora au sporit de la an la an, drepturile, începînd cu cele bănești, le-au fost sistematic diminuate, fie de către cîrmuire, fie de către antreprenorul și Cămara ocnelor.

Interesantă ni se pare aprecierea comparativă făcută de către Alecu Obreja, la jumătatea veacului trecut, în privința posibilităților materiale ale rufetașilor-șavgăi, pe de o parte, și ale birnicilor, pe de alta. Întemeindu-se pe calculul aproximativ al tuturor surselor de venit anual pentru fiecare din cele două categorii, Obreja ajungea la concluzia că, în timp ce „cîștigul unui birnic într-un an” era în medie de 846 lei, și 10 parale, un șavgău cîștiga, în decursul aceleiași perioade, numai 554 lei și o para²⁰⁸, ceea ce semnifica o diminuare a remunerației celui din urmă cu aproape 34,5% față de cel din prima categorie. Deși prețurile în ansamblu (inclusiv prețul sării) au suportat dese majorări, evaluarea muncii rufetașilor a rămas decenii de-a rîndul „înghețată”. Pe bună dreptate se întrebau, în 1856, șavgăii ocnelor, într-o jalbă adresată domnitorului: „Este oare chip a vieții un individ cu foloșul a 65 parale pe zi-noaptime după scupetea tuturor lucrurilor? Clasa acestor băieși — conchideau jăluitorii — cu cît este mai muncită, cu atît este mai nevoiașă; șavgăul a ajuns în stare de jelit cu toate că prin munca lui se varsă în tot anul milioane de lei în lăzile haznelii”²⁰⁹.

Iată de ce una dintre revendicările urmărite stăruitor de lucrătorii ocnelor în tot cursul epocii moderne a fost reevaluarea muncii lor în

²⁰⁶ *Ibidem*, f. 2.

²⁰⁷ *Ibidem*, Litere, 0/156, f. 19.

²⁰⁸ Pentru amănunte, vezi Al. Obreja, *op. cit.*, p. 155—156.

²⁰⁹ Arh. M.A.E., pachet 123, dosar 1/1856, f. 108.

funcție de nivelul general al prețurilor aplicate, mai ales, asupra bunurilor de larg consum.

, Scutirea de dări și havalele a rufetașilor devenea o simplă ficțiune în vremurile tulburi din punct de vedere politic. La 1848, bunăoară, avizați asupra posibilității creării unui lagăr la Tg. Ocna necesar încartiruirii parțiale a trupelor de ocupație, ei au cerut de îndată sprijinul autorităților spre a fi scutiți de „postoiri“, invocând pe de o parte, sărăcia în care trăiau și, pe de alta, vechile privilegii asociate naturii muncii lor, care nu îngăduia nici un fel de găzduire²¹⁰. Dar cu toate că Vistieria Moldovei a comunicat Departamentului de Interne exceptarea rufetului de la obligația întreținerii trupelor de ocupație, nu mai puțin de 4 000 de soldați au fost încartiruiți pe moșia ocnei în condiții care, pentru rufetași, au fost rezumate de înșiși funcționarii administrației. „Sлужbă la ocnă au urmat, hrănind și soldați — preciza un raport al Cămării din 8 iunie 1849 —, bătuți au fost de soldați, boii de plug li s-au scos pentru beilic la facerea lagărului, fără arături au rămas și fără iarbă de pășunat, scoși din case cu neveste și copii pentru cvartiruire [...], carăle ce veneau să încarce sare se luau de beilic, unora din cărauși li se luau banii“²¹¹. În astfel de împrejurări, Cămara ocnelor și antreprenorul — vizînd despăgubiri de la stat, motivate de dereglarea procesului de producție — se erijau în apărători ai drepturilor și privilegiilor rufetașilor, la uzurparea cărora, de altminteri, contribuiseră și contribuiau deopotrivă.

La numai cîțiva ani după experiența tristă încercată la 1848—1849, prin „găzduirea“ trupelor de ocupație, pe moșia ocnei, un nou prilej de obijduiri asemănătoare s-a abătut asupra rufetașilor; de astă dată „postoirea“ trupelor țariste intrate în Tg. Ocna la 29 mai 1854, chiar dacă a fost de mai scurtă durată, a agravat la maximum starea de spirit în rîndul rufetașilor, datorită grelelor îndatoriri puse în seama lor. Fiecărui șavgău i-a fost repartizat un număr de 6—7 soldați spre întreținere; din case le-au fost scoase lucrurile pentru adăpostirea, în locul lor, a munițiilor; pășunile și chiar terenurile recoltate au fost puse la dispoziția comandamentului trupelor de ocupație²¹². Și dacă pe planul producției, implicit al beneficiilor întreprinzătorului, pagubele pricinuite de încartiruirea soldaților în Tg. Ocna au fost suportate cu ușurință de către stat și prea puțin de către antreprenor, condițiile de viață ale lucrătorilor au fost grav prejudiciate, fără ca aceștia să fi fost cumva despăgubiți.

O importanță deosebită prezintă faptul că rufetașii, confrunțați în permanență cu felurite abuzuri, ajunseseră la mijlocul veacului trecut să-și înțeleagă mai bine propria condiție, să surprindă cu exactitate unele cauze ale înrăutățirii condițiilor lor de muncă și de viață.

Între aceste cauze, la loc de frunte era pusă însăși modalitatea exploatării și administrării ocnelor consfințită prin Regulamentul organic, procedeu socotit izvor al tuturor împilărilor, abuzurilor sau asupririlor. „Odinioară — arătau ei într-un amplu memoriu înaintat domnitorului spre sfîrșitul anului 1854²¹³ — rufetașii erau cu osebite priviți, înlesniți și ajutați de cîrmuire; astăzi însă corpul nostru este venit la

²¹⁰ Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, dosar 14412, f. 2.

²¹¹ *Ibidem*, f. 67—68.

²¹² *Ibidem*, dosar 32432, f. 2.

cea mai proastă stare. Pentru că, cu cât munca noastră este mai primejdioasă decât toate întreprinderile din lume, cu atât tirania de vre-o 20 de ani predomină asupra-ne. Și aceasta, de provine în așa fel, nu-și are derivația decât de la nehibzuință [...], pentru că cîrmuirea, dîndu-ne sub dispoziția unui otcupcic sau cine ar fi antreprenorul ocnelor, nu-și mai aduce aminte de noi. Și acelaș, fără îndoială spre a-și înmulți averile, ne executează, ne bate, într-un cuvînt ne schingiește ca să muncim îndoit peste regulile păzite de veacuri trecute“.

Netăgăduit, munca în ocna fusese și înainte vreme la fel de primejdioasă ca și la jumătatea veacului, cunoscute fiind condițiile de tehnicitate neschimbate. Dar înăsprirea regimului de muncă și, odată cu aceasta, înrăutățirea condițiilor de trai ale lucrătorilor determinară ca durata maximă de activitate în această ramură de producție (raportată la posibilitățile unui individ) să scadă de la 40 de ani — cît putea un om „să prelungească în slujbă“ — pînă la numai 8—9 ani ²¹⁴.

Referindu-se la starea de provizorat, sub aspect juridic, în care fuseseră cu timpul aduși, semnatarii memoriului subliniau: „condiția nu ne este cunoscută și chiar de ar fi, oare după așa împrejurări am putea-o păzi în marginirea ei? Dacă odată sîntem supuși biciului celui antreprenor — cine ar fi — fără îndoială că nu. Dar pentru aceasta cui să ne tînguim?“ — se întrebau rufetașii. „Cămărașului? De la el n-am avea rezultatul decât tirania și amenințarea surghiunului. Isprăvniciei? Ea nu se amestecă. Vistieriei? Ea în toată vremea a dat dovezi de ruina noastră pentru că, după ce în privirea ei sau a revizorilor ei se îngăduie tirania precum se arată, apoi insovolnic au luat și o însușire de a dispoza de proprietatea noastră (asupra pămîntului — *n.n.*), dacă nu în alt fel, măcar cu poriclirea fondosului nostru că ar fi confiscat, ca și cînd noi am luat vre-o plată pentru moșia noastră și ca și cînd ne-am îndatorit vre-odată la dînsa cu vre-un soi de împrumut“.

Declinîndu-și orice obligație față de Vistierie, rufetașii reclamau domnitorului pe cămărașii ocnei, care le-au impus „poveri de muncă chiar și peste toată puțința de suferit [...] fără ca pînă acum să aibă vre-o stavilă“ ²¹⁵. În consecință, revendicau elaborarea unei „înadîinse legiuri“ privitoare la drepturile și obligațiile cămărașilor față de rufet și ale acestuia față de cămăraș, cum și numirea unui revizor al guvernului (ales însă de rufetași).

Firește, în împrejurările istorice date, rezultatul demersului întreprins atunci, ca și cu alte prilejuri, de rufetașii ocnelor n-a fost cel așteptat. Actul în sine are însă meritul de a fi evidențiat cu pregnanță condițiile înrobitoare de muncă și viață ale unei categorii sociale considerată — în pofida realităților factice — drept privilegiată, dar care se afla acum, mai mult ca oricînd, lipsită de elementara ocrotire a legilor.

Un aspect particular al condițiilor de viață merită însă relevat. Este vorba de chestiunea asistenței sanitare a rufetașilor, care a preocupat într-o mai mare măsură administrația ocnelor. Cunoscînd prea bine condițiile de muncă de la ocne, pericolul căruia i se expuneau zi de zi ru-

²¹³ *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1517, f. 49—50, 53.

²¹⁴ *Ibidem*, Tr. 875, op. 997, dosar 139, f. 354.

²¹⁵ *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1517, f. 53 v.

²¹⁶ *Ibidem*, Tr. 766, op. 868, dosar 188.

fătași, și avînd nevoie de lucrători ați pentru eforturile reclamate de exploatarea sării, Cămara angaja anual, prin contract, cite un medic, în sarcina căruia cădea „căutarea și îndreptarea bolnavilor șavgăi, tără-bonțași, glodași, curteni și lăturași și pentru tot rufetul ocnelor”²¹⁶. Ordinea enunțării acestora nu este întîmplătoare, ci reflectă tocmai ierarhia priorităților în tratament impusă de către Cămară. Dealtfel, printr-o clauză contractuală aceasta cerea doctorului angajat (dr. Saros) ca „să rînduiască doftoriile după boala și patima ce vor ave, *mai ales a șavgăilor* (subl. n.)”²¹⁷. Grija sporită față de șavgăi, a căror participare numerică, integrală sau parțială, se repercuta imediat pe planul producției, răzbate și din celelalte condiții înscrise în contractele încheiate între Cămară, pe de o parte și medicul angajat, pe de alta.

Creșterea numărului de rufetași, concomitent cu desfășurarea procesului de urbanizare a Țîrgului Ocna, abuzurile la care s-au dat persoanele angajate ca medici, dar mai ales înmulțirea accidentelor de muncă, au făcut necesară înființarea unui stabiliment special pentru îngrijirea sănătății lucrătorilor de la exploatarea saline. Astfel, în urma aceleiași vizite pe care Mihail Sturdza a făcut-o în 1845 la Tg. Ocna, domnitorul a poruncit înființarea unui spital cu o capacitate de 24 „crivaturi” pentru a cărui întreținere și funcționare Cămara ocnelor trebuia să plătească, anual Epitropiei casei Spitalelor Sf. Spiridon din Iași suma de 24 000 lei, începînd de la 1 ianuarie 1846²¹⁸. Socotind sacrificiul mult prea mare, Cămara a hotărît să supună la plata unei astfel de contribuții și pe înșiși rufetașii, creîndu-le, prin urmare, o nouă povară. Din întîmpinarea făcută de lucrătorii ocnelor, cu acel prilej, se degajă, pe lîngă o condiție materială precară, neîncrederea lor în eficiența investiției: „de este ca și noi să contribuim pentru ținerea spitalului, ar fi o nedreptate, pentru că noi n-avem nici un folos din acel spital; bolile noastre sînt: sfărîmarea de picioare, ruperea mîinilor, spargerea capetelor, boli la care — prin cercare — am dovedit că doctorii spitalului nu ne pot agiuta cu nimic. Ei știu a tăia mîini și picioare, iar leacurile noastre sînt legători în scorturi și altele, ce n-au nicum ființă în regulile medicinale”²¹⁹. Firește, aprecierea era de natură subiectivă, dictată fiind de considerente de ordin material. Impunerea la o nouă contribuție bănească, în condițiile unei evidente disproporții între prețul muncii și prețurile aplicate bunurilor de larg consum, semnifica pentru rufetași, nu atît grija față de sănătatea lor pururea periclitată, ci un nou prilej de abuzuri și asupriri, care, adăugat celorlalte, le-ar fi agravat și mai mult situația.

Privite în ansamblu și judecate prin prisma drepturilor, privilegiilor sau înlesnirilor înscrise în nenumăratele hrisoave domnești acordate de-a lungul timpului unei categorii sociale distincte, condițiile de muncă și de viață ale rufetașilor au cunoscut, în decursul perioadei regulamentare, o continuă înrăutățire. Compensațiile de ordin material sau moral acordate lor pînă în primele decenii ale veacului trecut, pentru munca istovitoare desfășurată la ocne, au fost treptat răsluite, diminuate sau în-sușite doar de un număr foarte restrîns de rufetași (adică de birău, vâ-

²¹⁷ *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1111, f. 4—5.

²¹⁸ *Ibidem*, dosar 338, f. 6.

²¹⁹ *Ibidem*, dosar 1517, f. 53.

tafii de lăturași, și de curteni ori de tărăbunțași, ca și de giudele de țigani), pe care administrația ocnelor a reușit, adeseori, să și-i apropie.

Goana după profituri sporite — în care era angajat mai puțin statul și mai mult categoria parazitară a întreprinzătorilor — coroborată cu condițiile de înapoiere tehnică existente și menținute la exploatarea salinelor, cu dezinteresul vădit manifestat de cîrmuire față de soarta lucrătorilor, cu corupția, evaziunea și abuzurile facilitate de regimul juridic instituit în acest domeniu prin Regulamentul organic, sînt tot atitea cauze ale înăsprii regimului de muncă la ocne și, implicit ale înăsprii la maximum a condițiilor de viață ale rufetașilor. Ca reflex firesc al acestei situații a sporit numărul nemulțumirilor și al nemulțumirilor, acestea din urmă îmbrăcînd diverse forme, de la părăsirea rufetului sau nesupunere la lucru pînă la răscoale.

b) *Regimul de detenție a condamnaților la ocna.* „În timpul cît mă aflam în Tîrgul Ocnilor — consemna la 1847, într-un raport destinat Comitetului Sănătății al Principatului Moldovei, protomedicul Gheorghe Cuciureanu, postelnic“²²⁰ m-am dus și pînă la groapa osîndiților spre a cerceta starea în care se află acei nenorociți; însă rezultatul acelei cercetări înfiorează suvenirul fiecăruia, căci sărmanii sînt cu totul lepădați de societate. Nu-i destul că n-au lumină, că muncesc în întineric, în umezeală și în putoare, dar pe lîngă aceste apoi și mîncarea lor este foarte ră, făină necernută, carnea cea mai proastă, schimbarea de cămașă la giumătate de an odată, după ce se rupe de mîrșăvie și de insecturi; la boale îi scot numai ca să primească un leac de la chirurg și să se întoarcă iarăși la întineric și miazmă; niciodată nu au mîngîiere duhovnicească și, prin urmare, rămîn lepădați acolo, nu în scopul îndreptării, care este unicul adevărat țel al pedepsei, ci spre a se face fiare sălbatice, care cînd ies, să fie firește și mai vătămători societății“. Constatările de mai sus, generate nu de compasiunea raportorului față de ocnași, ci de realități evidente pentru oricare dintre revizorii cîrmuirii ce au avut curajul să coboare în „groapa aristanților“, nu sînt cîtuși de puțin exagerate.

Am arătat deja că regimul de detenție la ocne fusese stabilit, după intrarea în vigoare a Regulamentului organic, pe baza proiectului de regulament „pentru ținerea tilharilor în groapa ocnei“ elaborat în 1834, de către Iacovache Veisa. Principiile enunțate atunci de căminarul Veisa, principii însușite și oficializate de către cîrmuire²²¹, schițau doar cadrul legitim în limitele căruia Cămăria ocnelor îi reveneau însemnate atribuții. Între acestea, se detașează, pentru aspectul ce ne preocupă, responsabilitatea administrației ocnelor față de întreținerea cu hrană și îmbrăcăminte a fiecărui condamnat, pe întreaga durată a detenției.

Avînd în vedere faptul că nu toți „osîndiții“ acopereau, prin munca prestată în ocne, cheltuielile legate de întreținerea lor²²², cîrmuirea Moldovei a hotărît — cîțiva ani mai tîrziu — ca și Vistieria să contribuie anual cu suma de 100 lei pentru fiecare condamnat, ușurînd astfel considerabil misiunea Cămăriei. Numai că aceasta din urmă avea să facă din contribuția amintită încă o sursă de cîștig pentru sine, reducînd la minimum sumele bănești necesare procurării hranei și îmbrăcăminte oc-

²²⁰ *Ibidem*, Tr. 1772, op. 2020, dosar 14621, f. 2.

²²¹ APR, IV₂, p. 663—665.

²²² Arh. St. Iași, Litere, V/369, f. 1—2.

nașilor. În acest sens, a profitat și de faptul că, pînă în anul 1844, nici obligațiile contractuale și nici o altă dispoziție venită din partea cîrmuirii nu precizau anume cîtă hrană și ce îmbrăcăminte trebuiau date vinovaților din ocne, lăsîndu-se totul la libera apreciere a administrației. Or, Cămara se arătase pînă atunci preocupată nu de asigurarea celui minim de condiții de viață pentru osîndiți, ci de introducerea obligativității normei de muncă căreia trebuiau să i se supună²²³.

Poate că situația ar fi dăinuit încă multă vreme aidoma dacă nemulțumirile ocnașilor n-ar fi atras atunci atenția și îngrijorarea Hătmăniei (însărcinată cu asigurarea pazei lor) și n-ar fi provocat o primă anchetă dictată de aceasta. Informat asupra regimului de detenție la ocne și socotindu-l prea aspru, marele hatman al Moldovei, N. Mavrocordat, a cerut Cămării să amelioreze calitativ și cantitativ hrana zilnică a condamnaților, dar răspunsul primit a fost potrivit: „Cămara nu numai că nu va îmbunătăți hrana, dar încă va tăia și porția ce o au, dîndu-le pe atîta numai cît să nu moară îndată“²²⁴.

Confruntat cu o astfel de hotărîre, hatmanul a cerut Sfatului Administrativ, în toamna anului 1844, să oficializeze „cît să cuprindă porția unui arestat pe zi, în ce feliuri de producturi, cum și pentru îmbrăcăminte cîtă să se dea fiecăruia“. Consultînd Departamentul de Interne asupra normelor de „îndestulare a arestaților de la criminal“. Sfatul le-a apreciat aplicabile și la ocna și, în consecință, le-a comunicat — prin Hătmănie — Cămării. Astfel, cămărașul era obligat să dea fiecărui condamnat, în zilele de fruct : cîte o ocă făină, 100 dramuri (1/4 ocă) carne gătită cu ceapă și zarzavaturi și 25 dramuri rachiu, iar în zilele de post : o ocă piine, 1/2 ocă mămăligă, 50 dramuri pește sărat (sau 25 dramuri fasole cu legume) și 25 dramuri rachiu. În privința îmbrăcăminte, condamnații aveau dreptul la cîte „două cămăși, două perechi de izmene, opinci cîte vor putea rupe și cîte un sucman pe fiecare an“ ; celor lipsiți de suman trebuia să li se schimbe lunar așternutul de paie. Peste aceste drepturi ei urmau să primească, tot de la Cămară, cîte 2 parale pentru fiecare drob tăiat, „căutîndu-se la boale cu doftori și doftoriile trebuincioase“²²⁵.

Dar, cu toate că, începînd din anul următor, aprovizionarea cu hrană și îmbrăcăminte a condamnaților avea să se facă sub supravegherea și controlul comandantului de garnizoană de la ocne²²⁶, Cămara n-a încetat să reducă, calitativ și cantitativ, cele cuvenite osîndiților, urmărind stăruitor ridicarea cotei de profit a întreprinderii prin mijlocirea muncii chinuitoare desfășurată de aceștia. Și cu toate că și cîrmuirea a fost, în repetate rînduri, înștiințată asupra abuzurilor săvîrșite de administrația ocnelor, în privința regimului de viață aplicat vinovaților, ca și asu-

²²³ *Ibidem*, Tr. 1710, op. 1942, dosar 93, f. 99 ; Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 924, f. 40, 90.

²²⁴ *Ibidem*, dosar 1191, f. 1.

²²⁵ *Ibidem*, f. 5.

²²⁶ *Ibidem*, f. 9.

pra unor necesități stringente legate de reconsiderarea caracterului instructiv-educativ al pedepsei²²⁷, situația s-a menținut multă vreme încă neschimbată.

Astfel, bunăoară, la 1848 unul dintre trimișii speciali ai Vistieriei la ocna tilharilor, însărcinat cu cercetarea condițiilor de viață și de lucru în interior, găsea aici „o foarte tristă și de jale poziție“ a condamnaților. Cămășile lor — relata cu acel prilej serdarul Vasile Niculescu — „sînt toate rupte și legate noduri-noduri, putrezind și rupîndu-se în pripă; opincile li se dă foarte rele, cite o pereche la două luni și purtîndu-le prin saramură peste puțină vreme se rup, încît mulți lucrează desculți. Un suman se dă o dată pînă se rupe de tot, slujindu-se cu el 4—5 ani. Înăuntru este frig și umezeală. Mulți mor cu zile, pentru că tot leacul lor este numai un alifiu ce se dă la cei răniți și aceasta cu indestulă greutate [...]. Afară din groapă nu se scot decît o dată pe an, într-o zi de vară, și atunci numai 15—25 de inși, iar preotul merge la ei o dată pe an. Oamenii Cămarii le rășluiesc drobii de sare tăieți, nedîndu-le cele două parale de drob, ci le dă ca pentru unul în măsură de 75 ocă“²²⁸.

Potrivit relatărilor de mai tîrziu (1852) ale comandantului garnizoanei ocnelor, adevărate de o altă comisie de revizie²²⁹, hrana osîndiților a continuat să se dea cu mult sub nivelul necesităților minime oficial recunoscute, căciuli nu primiseră vreodată, sumane li se dăduseră prea puține, iar așternuturile din paie nu le erau schimbate lunar, ci anual și într-o măsură insuficientă. În plus, Cămara îi obliga ca să-și cumpere, cu banii agonisiți din tăierea drobilor de sare, oțelul necesar pentru ascuțirea ciocanelor, deși „dregerea“ acestora intra în atribuțiile ei.

Perpetuarea abuzurilor provocînd reacția colectivă a osîndiților — care hotărîseră „a nu se mai supune la lucrarea exploatației sării precum sînt datori“²³⁰ — a determinat cîrmuirea să încerce o nouă soluție pentru reglementarea situației și anume să îndatoreze în exclusivitate pe comandantul garnizoanei a administra hrana ocnașilor. Cămara, în ale. cărei îndatoriri rămăsese furnizarea îmbrăcămintei acestora, trebuia să achite șefului de garnizoană contravaloarea hranei zilnice evaluată în medie la 30 parale pentru fiecare ocnaș²³¹.

Dar nici această măsură n-a avut darul de a liniști spiritele, ci dimpotrivă. Abuzurilor săvîrșite pînă atunci numai de Cămară li s-au adăugat cele înfăptuite la concurență de către soldați, avînd ca rezultat, pe lîngă agravarea situației în interiorul ocnelor, și o evidentă înrăutățire

²²⁷ Ideea înființării unei temniți la ocne în care să fi stat doar acei dintre condamnați care se îmbolnăveau, reținuse atenția cîrmuirii încă din anul 1838, fără să fi fost însă transpusă în viață (*Ibidem*, dosar 501, f. 4). Reluînd-o, la 1847, protomedicul Gh. Cuciureanu a dezvoltat-o, găsind de cuviință că, pentru atingerea adevăratului țel al pedepsei, cel educativ, trebuiau construite la ocna „o casă solidă“, în care vinovații să stea ziua și, în afara acesteia, „un mic spital“; apoi îmbrăcămintea să li se schimbe mai des, hrana să li se îmbunătățească, să li se economisească banii cîștigați prin muncă, astfel ca, la izbăvirea pedepsei, să dispună fiecare de „un mic capital“ și, în sfîrșit, să li se facă, săptămînal (duminica) educația „duhovnicească“ printr-un preot chemat special la ocne pentru această slujbă (*Ibidem*, Tr. 1772, op. 2020, dosar 14621, f. 2).

²²⁸ *Ibidem*, Tr. 1621, op. 1854, dosar 2, f. 113, 118.

²²⁹ *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 891, f. 3.

²³⁰ *Ibidem*, dosar 995, f. 1.

²³¹ *Ibidem*, dosar 891, f. 7.

a raporturilor dintre garnizoană și administrație, care se suspectau reciproc în însușirea unor bunuri aparținând de drept vinovaților și de „uneltiri” în rîndul acestora, în scopul știrbirii autorității părții adverse²³². Neînțelegerile s-au accentuat și mai mult după ce cîrmuirea, sesizată de unul dintre revizorii ei, a dispus revenirea la situația anterioară (Cămara să se îngrijească și de hrana condamnaților), limitînd doar la paza ocnelor atribuțiile garnizoanei. De acum încolo numeroase reclamații împotriva Cămării vor fi înaintate de garnizoană guvernului moldovean, în numele unor bune intenții și a dorinței de menținere a ordinii, de respectare a dispozițiilor primite de la centru²³³.

În primăvara anului 1853, administrația ocnelor, animată de dorința sporirii cu orice preț a producției, a cerut să fie întărită paza la „groapa tilharilor”, intenționînd să dispună intensificarea lucrului și, îndeosebi, scoaterea sării din interior în cursul nopții²³⁴, contrar deci practicilor de pînă atunci. Or, Departamentul Ostășesc, înștiințat de garnizoana ocnelor, n-a îngăduit așa ceva. Insistențele Cămării, pe de o parte, refuzurile repetate și categorice ale garnizoanei însoțite de acuzațiile aduse celei dinții privitoare la tulburarea ordinii între osîndiți și dificultățile ce izvorau din aceasta pentru autoritățile de pază, pe de altă parte, au constituit tot atîtea motive ale anchetei dictată la ocne de Sfatul Administrativ Extraordinar al Moldovei sub președinția generalului-maior Urusov, în toamna aceluiași an²³⁵.

Anchetatorul, numit atunci în persoana cneazului Dimitrie Cantacuzino²³⁶, a întreprins o minuțioasă cercetare a regimului de detenție la care fuseseră supuși vinovații de la ocna, însoțit fiind pe durată anchetei de doctorul Bauman din Tg. Ocna, de un revizor al Departamentului Lucrărilor Publice (Emanoil Reno), de comandantul garnizoanei, de cămăraș și de vâtaful osîndiților. Fiind pentru prima oară — potrivit mărturisirii osîndiților — cînd „un boier însărcinat cu revizia coboară în ocna”²³⁷, constatările cuprinse în raportul final purtau marca depinei veridicități. Astfel, împuternicitul Departamentului Lucrărilor Publice declara, de pildă, că osîndiții „semănau mai mult cu niște sălbăticiuni decît cu ființe omenești, nu numai în privința înfățișării lor, dar și ca viețuire, mai ales cei bolnavi, care, neputînd umbla în picioare din pricina reumatismului ce au căpătat de umezeală, răceală și vîntul ce trage neconținut (pentru că ocna aceasta corespundează cu alte trei părăsite), sufăr cea mai grozavă tortură, șezînd la întuneric ziua și noaptea. Pentru mîncare, cît și pentru apă, cei bolnavi trebuie să se roage de ceilalți. Șezînd în umezeală, cad bucăți de pe trup (referință la cămăși — *n.n.*) și rămîn numai cu sucmane rupte pe pielea goală și fără căciuli într-un loc unde temperatura am găsit-o 3 grade peste zero”²³⁸. Din această pricină, din cei 54 de osîndiți aflați atunci în ocna, doar 18 au fost găsiți sănătoși, ceilalți 36 fiind bolnavi. Apoi, banii cuveniți pentru cei 31 150 de drobi (aproximativ 2,5 milioane ocale) tăiați de ei în răstimpul 1 ianuarie — 30 noiembrie 1853 au fost reținuți, în cea mai

²³² *Ibidem*, f. 13.

²³³ B.A.R., Documente, CMXLVIII/39, 60, 61, 80, 212.

²³⁴ *Ibidem*, doc. 39, 58.

²³⁵ Arh. St. Iași, dosar 1325, f. 3.

²³⁶ *Ibidem*, Tr. 1788, op. 2017, dosar 1323, f. 10.

²³⁷ *Ibidem*, f. 30.

²³⁸ *Ibidem*, f. 28.

mare parte, de către vâtaful lor sub pretextul „oțelirii“ ciocanelor. De altfel, nu numai vâtaful numit de Cămară, ci și subvâtaful recrutat dintre condamnați, săvârșeau numeroase abuzuri, îndeosebi în dauna „novacilor“ (a noilor veniți).

În privința hranei osîndiților, anchetatorii au constatat insuficienta și proasta ei calitate, adevăruri dezvăluite de altfel, și de reviziile precedente. Același aprecieri au fost făcute și în legătură cu îmbrăcămintea și cu inventarul strict necesar al ocnașilor. Avînd depline împuterniciri, cneazul Dimitrie Cantacuzino a îndatorat Cămara să respecte măsurile legiuite cu privire la regimul de viață și de lucru al condamnaților și, în termen de 3 zile de la data încheierii jurnalului, să procure toate articolele indispensabile viețuirii în acea ocna, costul eventualelor suplimentări urmînd să-l suporte Vistieria²³⁹.

Demn de relevat este faptul că D. Cantacuzino, cercetînd „ticăloasa stare fizică și morală“ în care se aflau condamnații, a sesizat rădăcinile răului în dezinteresul cîrmuirii față de aspectele sociale implicate în procesul exploatării sării, dovedit și prin clauzele contractuale, care „nu sînt îndestul lămuritoare spre a lipsi tot felul de abuzuri în căutarea osîndiților“²⁴⁰ și slaba preocupare pentru întărirea caracterului educativ al pedepsei. Legat de acest din urmă aspect, anchetatorul conchidea în jurnalul său : „gîos iscălitul găsește toată sistemă pedepsei în groapa ocnilor, precum s-au urmat pîră acum, greșită, pentru că fără osebite se pedepsesc la un loc oamenii pentru vinovății mai mici și pentru crimele cele mai mari, ieșind mulți mai demoralizați decît au intrat în groapă, prin urmare mai primejdioși pentru soțietate“²⁴¹. Pentru îndreptarea situației, el n-a întîrziat să formuleze un ansamblu de măsuri, în parte preconizate de dr. Gh. Cuciureanu, menite să pună pe alte baze regimul de detenție la ocne și să reconsidere adevăratul scop al pedepselor aplicate²⁴². Dar, transpunerea lor în practică a fost întîrziată de împrejurările politice de atunci (ocupația străină a Principatelor), revenind în actualitate abia spre sfîrșitul anului 1855, cînd „reaua îngrijire a antreprenorului față de osîndiții din groapele ocnelor“ a determinat autoritățile centrale să poruncească : renunțarea definitivă la una dintre gropile în care erau ținuți ocnașii și mutarea acestora în „castelul“ din Tg. Ocna, special construit în acest scop ; constrîngerea Cămarii — prin Hătmănie — de a îndeplini întocmai măsurile preconizate de către cneazul Dimitrie Cantacuzino în 1853 și, în sfîrșit, destituirea din funcție a cămărașului de pînă atunci, I. Scurti²⁴³.

Este în afară de orice îndoială faptul că transpunerea în viață a acestor dispozițiuni a ameliorat, într-o măsură, condițiile de viață ale osîndiților la ocna, creînd totodată posibilitatea valorificării superioare a muncii lor. Reevaluarea rolului pe care putea să-l joace această categorie de lucrători în procesul de exploatare a sării s-a impus, în ultimii ani ai regimului regulamentar, cu atît mai mult cu cît cealaltă categorie, rufetul, încetase în fapt de a mai fi ca odinioară — privilegiată — și, în consecință, asigurarea brațelor de lucru necesare cerințelor

²³⁹ B.A.R., Documente, CMXLVIII/224.

²⁴⁰ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1777, f. 43.

²⁴¹ *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1323, f. 33—35.

²⁴² *Ibidem*, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1777, f. 1.

²⁴³ *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1323, f. 58.

sporite ale producției era periclitată. Munca istovitoare desfășurată în ocne, altădată ispititoare prin avantajele materiale create rufetașilor, devenise treptat, ca urmare a goanei nemăsurate după ciștig, a abuzurilor și corupției celor în seama cărora a fost lăsată exploatarea ocnelor și a veniturilor lor în deceniile IV—VII ale secolului trecut, o grea povară, de care, nu o dată, mulți au încercat să se debaraseze. Frământările cu caracter social ce au avut loc în rîndul lucrătorilor de la ocne dovedesc cu prisosință acest lucru.

c) *Tulburări sociale.* Înăsprirea continuă a condițiilor de muncă și de viață ale lucrătorilor de la saline — prin rășluirea vechilor privilegii ale rufetașilor, prin sporirea pretențiilor în muncă ale Cămării, prin abuzurile și corupția aparatului administrativ, prin scumpetea excesivă și, în sfîrșit, prin regimul cumplitei detenții aplicat vinovaților aduși la ocnă — a generat o permanentă stare de nemulțumire în rîndul acestora, manifestată în variate forme. De la plîngerile individuale sau colective ale diverselor categorii de rufetași, adresate Cămării ocnelor, Vistieriei, Sfatului Administrativ sau domnitorului, nemulțumirile au îmbrăcat forma părăsirii temporare sau definitive a rufetului, a nesupunerii la lucru, a actelor de violență spontane, a evadărilor (condamnaților) și a ridicării organizate la luptă — răscoala. Majoritatea covârșitoare a acestor acțiuni a fost îndreptată împotriva ingerințelor Cămării, a antreprenorului și angajaților săi, dar și împotriva unora dintre căpeteniile desemnate de înșiși lucrătorii (corupte însă de către administrație prin acordarea unor minime avantaje), a proprietarilor moșiilor învecinate și chiar împotriva administrației ținutale.

Nu trebuie să surprindă faptul că, în unele dintre acțiunile întreprinse, lucrătorii ocnelor au beneficiat de sprijinul Cămării; „ajutorul” acordat nu era dezinteresat, ci viza dobîndirea, de la autoritățile centrale, de unor înlesniri sau atribuții interesînd mai cu seamă administrația ocnelor și care, sub masca revendicărilor colective, puteau fi mai ușor smulse. Dealtminteri, acest gen de conlucrare îl întîlnim doar în cei dintîi ani ai perioadei Regulamentului organic, cînd impreciziunile sau insuficiențele regimului instituit asupra exploatării ocnelor au fost mai evidente pe planul raporturilor dintre stat și antreprenor și apoi în împrejurările deja descrise ale înființării Eforiei în Tg. Ocna.

De asemenea, nu trebuie să se înțeleagă că starea de nemulțumire a lucrătorilor din saline a avut ca punct de plecare anul 1832 și ca punct terminus anul preluării ocnelor și exploatării lor în regie de către stat; nemulțumiri au existat și în afara limitelor în timp amintite, dar formelor sub care s-au manifestat, frecvența și intensitatea lor au fost deosebite în cursul celor trei decenii.

Lăsînd la o parte plîngerile (jalbele), cererile și memoriile — ca forme primare de exprimare a nemulțumirilor și nemulțumiților — asupra cărora am stăruit în cuprinsul paragrafelor anterioare, vom aminti doar că fuga rufetașilor de la ocne este un fenomen cunoscut și în secolul al XVIII-lea. Astfel, bunăoară, prin hrisovul din 1787, Alexandru Ipsilanti, recunoscînd „driturile șavgăilor”, le cerea acestora „să nu să mai strămute de la ocnă aducînd prin aceasta zăticnire lucrului și pa-

gubă Cămării²⁴⁴. În eventualitatea părăsirii voluntare a lucrului în ocnă și, în general a rufetului, fugarii trebuiau aduși îndărăt, prin zapcii cîrmuirii și pedepsiți — hotăra la 1796, domnitorul Alexandru Calimah²⁴⁵. În spiritul unor astfel de dispoziții, administrația ocnelor aplica fugarilor „feluri de mijlociri și cruzimi, pe unii bătîndu-i, pe alții închizîndu-i și de la alții despăgubindu-se din avutul lor²⁴⁶”. Asprimea pedepselor n-a împiedicat însă pe unii dintre rufetași ca, în cursul deceniilor ulterioare, să părăsească lucrul și moșia ocnelor, statornicindu-se pe alte moșii și îmbrățișînd alte îndeletniciri.

După intrarea în vigoare a Regulamentului organic, asemenea cazuri sînt tot mai frecvente. Însăși tentativa eșuată în 1832 a unor mai vechi rufetași de a dobîndi consimțămîntul stăpînirii pentru scutirea de „îndatorirea slujbelor către ocnă” și asimilarea lor cu categoria birnicilor²⁴⁷ constituie un avertisment în acest sens. În anii următori, Cămara ocnelor a reclamat adesea Vistieriei pe mulți dintre rufetași și mai ales șavgăi, care, „după ră deprindere ce au ca să scape din slujba ocnei”, au fugit de pe moșie, lăsîndu-și familiile „prin casele lor și s-au alăturat vremelnicește pe lingă posesorii de moșii, vornicii și paznicii satelor²⁴⁸” din cuprinsul ținuturilor: Putna, Bacău, Piatra, Tecuci și Covurului²⁴⁹. Fugarii păgubeau atît Cămara, cît și Vistieria, întrucît calitatea de rufetași, pe care și-o menționau acolo unde se opoșeau, îi ferea de impuneri la dări. În plus, în majoritatea cazurilor, familiile lor beneficiau în continuare de locurile de hrană și pășuni în moșia ocnelor, în virtutea drepturilor acordate rufetașilor.

Printre fugari se întîlesc adeseori și țiganii ocnelor, îndeosebi glo-dașii și fierarii, ale căror grele obligații față de Cămară îi făceau să-și caute loc de refugiu în alte ținuturi, trecînd uneori hotarul Moldovei, spre a li se pierde definitiv urma²⁴⁹.

Pentru stăvilirea unor asemenea acte, Cămara ocnelor a făcut apel, în repetate rînduri, la autoritățile administrative și polițienesci centrale și locale, cerîndu-le concursul pentru readucerea pribegilor²⁵⁰. Totodată, a încercat și reușit să obțină de la cîrmuire hotărîrea expresă ca „un rufetaș al ocnei numai cît se află în slujbă are drept a stăpîni și a să hrăni pe moșia ocnei, pentru slujba sa; iar după ce moare sau fuge de pe moșia ocnei, aceea ce au stăpînit să ia și să dă la alt rufetaș²⁵¹”.

Dînd curs favorabil cererilor îndreptățite ale administrației ocnelor, Vistieria a poruncit prin circulare isprăvniciilor ținuturilor vizate, de a însărcina, la rîndu-le, pe privighetorii de ocoale și pe oamenii din subordine (vornicii și paznicii satelor) cu misiunea ca „oriunde se vor arăta rufetași ai ocnei, prin sate ori pe la posesori de moșii, pe la orîndași și pe la velnițe, pe la odăi de vii sau prin tîrguri, să-i ridice și să-i aducă la Cămară spre a-și urma datoria slujbei lor ce au la ocnă după legiuirea

²⁴⁴ Gh. Ghibănescu, *Tg. Ocna. Studiu istoric*, p. 626.

²⁴⁵ *Ibidem*; vezi și Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 130.

²⁴⁶ Arh. St. Iași, Tr. 875, op. 997, dosar 139, f. 173.

²⁴⁷ *Ibidem*, Litere, 0/156, f. 64.

²⁴⁸ *Ibidem*, Tr. 1621, op. 1834, dosar 539, f. 1; Tr. 938, op. 1080, dosar 227,

f. 25
²⁴⁹ *Ibidem*, f. 108; Tr. 1621, op. 1834, dosar 543, f. 19.

²⁵⁰ *Ibidem*, Tr. 938, op. II 1080, dosar 227, f. 23, 25; Tr. 1621, op. 1834, dosar 539, f. 1, 326, 401.

²⁵¹ *Ibidem*, f. 326.

întocmită de înalta stăpînire“. Cîtă atenție era acordată readucerti fugărilor la ocna rezultă din hotărîrea Cămării de a despăgubi bănește, pe vre-un rufetaș²⁵².

Firește, utilizarea tuturor acestor mijloace și-a dovedit eficiența, de vreme ce în a doua parte a perioadei de timp cercetate, cazurile de fugă a rufetașilor de la ocne devin tot mai sporadice. Aceasta nu înseamnă însă că s-a redus concomitent și numărul nemulțumirilor sau că au fost temperate spiritele pînă atunci incitate. Dimpotrivă, agitațiile la ocne și nemulțumirile lucrătorilor au continuat să se manifeste ca și pînă atunci, dar sub alte forme și în alte maniere, cu implicații mai largi.

O formă frecventă de exprimare a nemulțumirilor a constituit-o nesupunerea rufetașilor la lucru, nerespectarea dispozițiilor Cămării ocnelor, ca și nesocotirea unora dintre poruncile administrației locale sau centrale. În legătură cu acest din urmă aspect, merită să fie relevat faptul că una dintre cauzele care au generat incidente la ocne a constat și în încercările de imixtiune ale autorităților ținutale în reglementarea raporturilor de producție, fenomen mai rar întîlnit, dealtminteri, dar nu lipsit de semnificație.

Astfel, în anul răzvrătirii ciocănașilor de la Telega (1832)²⁵³, Vistieria Moldovei era înștiințată că și la Tg. Ocna, s-ar fi iscat tulburări în rîndul rufetașilor²⁵⁴, determinate de amestecul isprăvniceiei ținutului Bacău în treburile polițienești și judecătorești ale rufetului²⁵⁴. Cum nu trecuseră decît doar cîteva luni de la intrarea în vigoare a Regulamentului organic și cum în materie de legislație erau evidente încă multe neajunsuri, Vistieria a dictat neamestecul autorităților ținutale și a recunoscut exclusivitatea Cămării în exercitarea respectivelor atribuții. Măsura adoptată n-a fost însă de natură să ușureze situația rufetașilor. Drept dovadă, în anul următor, cămărașul nou numit la Tg. Ocna de baronul Meitani, serdarul Grigore Algiu, găsea „pe toți șavgăii tulburați și gătiți cei mai mulți ca să vie la Eși și să deie jalbă pentru proasta lor stare“²⁵⁵. Recunoscînd neputința acestora de a-și asigura hrana zilnică cu leafa ce o primeau pentru tăiatul sării, numitul cămăraș își permitea să recomande Vistieriei soluția adoptată, în situația similară cu puțin timp mai înainte, de către cirmuirea Țării Românești, și anume acordarea unui simulacru de ajutor — în realitate un avans bănesc rambursabil în muncă — în sumă totală de 50 000 lei.

Neajunsurile materiale sau abuzurile administrației au cauzat și alte incidente. De pildă, în vara anului 1833 țîrgoveții din Tg. Ocna protestau la Departamentul Dreptății împotriva șavgăilor conduși de birăul lor, care, „unindu-se cu toți, în tărie și cu de la sine putere“, le luaseră terenurile dobîndite anterior prin acte de vînzare-cumpărare de la mai vechii rufetași, însușindu-și-le²⁵⁶. Cu toată intervenția cămărașului în favoarea reclamanților, șavgăii au rămas neclintii în hotărîre.

Începutul antreprizei Gh. Opreanu s-a desfășurat de asemenea pe fondul unor frămîntări și profunde nemulțumiri între rufetași, ale căror cauze trebuie puse în legătură cu falimentul precedentului arendaș, res-

²⁵² *Ibidem*, f. 1.

²⁵³ Vezi I. Cojocaru, *op. cit.*, vol. II, p. 517.

²⁵⁴ Arh. St. Iași, Tr. 162, op. 180, dosar 98, f. 1.

²⁵⁵ *Ibidem*, Litere, 0/159, f. 47.

²⁵⁶ *Documente privitoare la istoria economică a României*, II, p. 105.

pectiv cu casa baronului Meitani, și consecințele aceluia faliment pe planul raporturilor sociale de la ocne. În cele câteva luni de exploatare a salinelor în regie de către stat, autoritățile au fost preocupate doar de redresarea venitului ocnelor, nu și de ameliorarea condițiilor de muncă și de viață ale lucrătorilor, componentă inseparabilă și garanție a reușitei depline. Astfel se explică „marea neorînduială” pe care căminarul Opreanu a găsit-o la ocne în vara anului 1835 și „nesupunerea lucrătorilor la îndatoririle lor”, fapte reclamate deîndată cîrmuirii²⁵⁷. În scopul reglementării situației și pentru liniștirea rufetașilor, întreprinzătorul a cerut și obținut ca autoritățile să avertizeze în primul rînd pe șavgăi că „moșia pe care se hrănesc ei, ca o proprietate a gurii ocniei, nu s-a poate stăpîni decît numai de acei ce ar lucra în ocna și că pe acel ce s-ar arăta cu nesupunere la poruncile cămărașului, sau s-ar găsi cu sare de furat, are a se depărta, a să pune la bir și pămîntul lui a să da aceluia ce ar împlini slujba în locul său”²⁵⁸.

Se pare că amenințarea cu confiscarea terenurilor date în folosință individuală îi readucea mai lesne la ascultare pe lucrătorii nesupuși, de vreme ce nu odată administrația a recurs la această armă. Nu este însă mai puțin adevărat și faptul că Gheorghe Opreanu a fost singurul dintre antreprenori care, utilizînd-o inițial, a întrebuințat și alte modalități de reglementare a raporturilor de producție la ocne, cu consecințe uneori pozitive asupra situației rufetașilor. Am amintit, de exemplu, că sporirea producției de sare a fost realizată de acest întreprinzător nu prin intensificarea exploatării brațelor de muncă existente deja la debutul antreprizei, ci prin atragerea birnicilor din satele învecinate la această slujbă, achitîndu-le însuși datoriile față de stat. În plus, a vegheat la respectarea deopotrivă a drepturilor și obligațiilor rufetașilor față de Cămara ocnelor și invers, reușind odată cu creșterea rentabilității întreprinderii, pacificarea vremelnică a lucrătorilor.

Dar, după perioada de acalmie proprie doar antreprizei Opreanu, nemulțumirile, tulburările, nesupunerea și actele de violență au re izbucnit la ocne. Ele au fost provocate de pretențiile sporite pe care noul antreprenor, Alecu Vilara, și administrația instituită de el la ocne le-au afișat după preluarea otcupului, lezînd evident regimul de muncă și de viață al rufetașilor.

Cele dintîi neînțelegeri au avut ca obiect mărirea și numărătoarea droburilor și apoi programul de lucru al șavgăilor: în timp ce Cămara pretindea ca aceștia să meargă „nelipsit în tăietul sării”, ei urmau lucrul după vechiul obicei, adică „cu săptămînile”, alternativ²⁵⁹.

În martie 1838, postelnicul Teodorache Ghica, în calitate-i de împuternicit al antreprenorului la Tg. Ocna, înștiința Visteria că „oamenii ocniei sînt foarte nesupuși la împlinirea datoriei slujbei lor”, rugînd-o să dicteze măsurile necesare pentru readucerea lor la ascultare, ceea ce aceasta a și făcut: a poruncit isprăvniceii ținutului Bacău ca, nu numai atunci, dar în orice situație similară cînd Cămara ar fi avut nevoie de ajutor, „să-i deie fără nici o împotrivire”²⁶⁰. Cu prilejul cercetărilor întreprinse de autoritățile ținutale, a fost evidențiat faptul că „dintre toți

²⁵⁷ Arh. St. Iași, Tr. 373, op. 404, dosar 177, f. 1.

²⁵⁸ *Ibidem*; vezi și Tr. 766, op. 868, dosar 267, f. 31.

²⁵⁹ *Ibidem*, Tr. 938, op. 1080, dosar 227, f. 2.

²⁶⁰ *Ibidem*, f. 10

slujbașii ocnei, numai șavgăii sînt foarte îndărătnici [...], fiindcă aceștia au fost rău năvăliți ca numai prin sdruncinături și bătăi de la foștii cămărași să-și îndeplinească slujba lor“. Procedeele barbare folosite de administrație pentru „liniștirea“ lucrătorilor²⁶¹ n-au diminuat spiritul de luptă al acestora.

La numai două luni după reclamația lui Teodorache Ghica, Cămara revenea cu o știre alarmantă la Vistierie, arătînd că „rufetașii ocnei [...] s-au dezvoltat în fapte netrebnici cu osăbire, încît nu mai sînt de suferit ale lor purtări“. Îngrijorarea era cu atît mai mare cu cît atitudinea lor putea servi drept pildă locuitorilor satelor învecinate, ca și tuturor celor ce veneau „cu trebuinți“ la ocnă. „Nu este zi — se tînguia cămărașul la 26 mai 1838 — în care să nu aibă Cămara bătăi de cap, cercetîndu-se gîlcevirile și rezlicurile ce fac cu feliurimi de închipuiri și tilhăriile ce săvîrșesc, încît nu să poate îndeletnici Cămara la lucrările sale“. Nominalizîndu-i pe „cei mai răi“ dintr-o listă cuprinzînd 16 persoane, cămărașul se oprea asupra a patru rufetași (Ion Onofrei, Stan Doboș, Vasile Tudor și Toader Buzinchi) pe care-i socotea „căpitani de intriganți și zurbagii între rufet, născocitori a feliuri de răli pricini“ și care „ridicaseră semnul nesupunerii și împotriva mai vechilor otcupcici și a oamenilor lor [...], cugetînd a face omor“²⁶².

Pentru faptele lor trecute și prezente, pentru înlăturarea pericolului ce-l reprezenta prezența acelor nesupuși la ocnă și a pagubelor rezultate din nelucrarea lor, Cămara cerea Vistieriei să poruncească comisiei catagraficești de la ținutul Bacău, ca pe cei însemnați să-i scoată dintre slujbașii rufetului și, „potrivit art. 126 din Regulament, să-i ridice cu toate ale lor din tîrg și de pe moșia ocnelor și să-i mute la un loc mai depărtat“. Firește, cererii i s-a dat curs și, prin isprăvnicia ținutală, cei vizați au fost incluși în categoria birnicilor și împrăstiați cite unul prin sate „cu depărtare de Tg. Ocna“²⁶³. Situația era cu adevărat îngrijorătoare pentru administrația ocnelor de vreme ce aceasta se dispensa de un număr însemnat de brațe de muncă tocmai cînd acestea erau mai căutate.

La scurt timp după dictarea măsurii amintită, în iulie 1838, Cămara reclama iarăși „nesupunerea lucrătorilor, îndeosebi a șavgăilor, la datoriile slujbei“ — ceea ce dovedește hotărîrea acestora de a nu ceda în fața constringerilor și ale pretențiilor sporite ale administrației²⁶⁴.

În primăvara anului următor, conflictele obișnuite între Cămară și rufetași au fost umbrite de incidentele care au avut loc între aceștia din urmă și proprietarii moșiei învecinate, Tisăști, vornicul Iancu Crupenschi. Nedreptățiți prin hotărîrea comisiei hotarnice, care a oferit te-mei legal rășluirilor ce li se făcuseră în locurile lor de hrană și incitaiți de atitudinea adoptată atunci de autorități, vreo 40 de rufetași „revultanți“, avînd în frunte pe birăul Ilie Negru, au încercat să-și facă singuri dreptate. Între altele, „au luat în tărie“ nuielele pe care boierul

²⁶¹ Cămărașul Ion Lăceanu, recunoștea, la 26 mai 1838, că „pe unii dintrînșii [lucrători nesupuși = n.n.] stăpînirea după vremi i-au bătut prin tîrguri, pe alții i-au surghiunit peste graniță, pe alții i-au închis prin gropile ocnilor pe vreme îndelungată, iar pe alții i-au înhierat cu fieră arsă ca să fie cunoscuți în toată vremea ca niște tilhari...“ (*Ibidem*, Tr. 875, op. 997, dosar 139, f. 176).

²⁶² *Ibidem*, f. 181.

²⁶³ *Ibidem*, Tr. 938, op. 1080, dosar 227, f. 14.

²⁶⁴ *Ibidem*, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 587, f. 71

vecin le pregătise pentru vile sale în chiar locurile disputate. Reclamînd acest act, proprietarul Tisăștilor sublinia că „nimeni nu le-a putut sta împotriva, pentru că știut este că ei sînt zurbagii și războinici, bătînd în multe rînduri oamenii mei și pe vîtaf cînd l-au tras în Tg. Ocna, făcîndu-l de multă batjocură”²⁶⁵. Dar, cu toată opoziția, exprimată uneori violent, rufetașii au pierdut îndelungatul proces avut cu boierii Crupenschii fiind constrînși, între altele, să plătească și cheltuielile de judecată în sumă de 2 400 lei²⁶⁶. Această nouă povară, adăugată nenumăratelor obișnuiri și feluritelor abuzuri săvîrșite asupra lor de către autoritățile administrative, avea să încerce și mai mult starea de spirit la ocne în anii ce au urmat, conducînd la declanșarea celei mai puternice mișcări cu caracter social a rufetașilor, *revolta șavgăilor* din anul 1843²⁶⁷.

Rezultat firesc al ascuțirii contradicțiilor sociale dintre lucrătorii ocnelor, pe de o parte, și administrația sprijinită de autoritățile ținutale și centrale, pe de alta, al creșterii conștiinței de clasă a rufetașilor și al unei pătrunderi mai realiste a rolului și locului pe care-l dețineau în ansamblul vieții economico-sociale a Moldovei către mijlocul veacului trecut, *revolta șavgăilor* din vara anului 1843 a depășit net, prin amploare și consecințe, toate celelalte frămîntări anterioare înregistrate, în general, în domeniul exploatarei subsolului.

Părăsind cu toții lucrul și ieșind din ocnă în dimineata zilei de 24 iunie, după ce îi obligaseră și pe țiganii folosiți în scoaterea sării să nu mai lucreze, șavgăii s-au îndreptat spre birău, acuzîndu-l că „le-a stricat obiceiurile și că le-a mîncat drepturile”, după care vreo 70—80 dintre ei l-au maltratat, l-au dat jos din dealul ocnii și constrînș să ie dea 1 700 lei spre a avea de cheltuială pentru drumul pe care urmau să-l facă la Iași²⁶⁸. Faptul se consuma — nu întîmplător, poate — chiar în ziua sosirii ministrului Dreptății logofătul Ștefan Catargi, în vizită la Tg. Ocna.

În fața unei atare situații, administrația ocnelor a încercat, printr-un trimis al ei, să-i liniștească, chemîndu-i la Cămara pentru a vedea care le sînt revendicările. Tentativa a eșuat însă, slujbașul Cămării fiind bătut, iar cei aproximativ 120 de șavgăi adunați laolaltă, hotărîți să plece deîndată la Iași pentru a-și afla dreptatea la domnitor. Nici o a doua încercare de temperare a spiritelor n-a fost mai fructuoasă. Mai mult chiar, parte dintre trimișii Cămării au fost prinși, legați cu ștreangurile de gît și luați, împreună cu revoltații, la Iași. Astfel, cu toate „jertfele” la care administrația se referea, în plîngerea către Vistierie²⁶⁹, că ar fi făcut în cei 5 ani și jumătate de la instituire²⁷⁰, ocnele rămîneau, la 24 iunie 1843, în nelucrare.

Cert este că plîngerile Cămării, ca și informările trimise de ispravnicia ținutului Bacău către cîrmuire au determinat-o pe aceasta să rînduiască o comisie de cercetare la Tg. Ocna, formată dintr-un revizor al

²⁶⁵ *Ibidem*, Tr. 1621, op. 1834, dosar 539, f. 79 ; Litere, K/371, f. 52.

²⁶⁶ *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 300, f. 2—3.

²⁶⁷ *Revolta șavgăilor din 1843 a făcut deja obiectul unei competente cercetări (vezi Gh. Ungureanu, op. cit., p. 132—136).*

²⁶⁸ Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, dosar 301, f. 3 și urm.

²⁶⁹ *Ibidem*, f. 7.

²⁷⁰ Este vorba de administrația instituită odată cu preluarea otcupului ocnelor de către Al. Vilara, la începutul anului 1838.

Departamentului de Interne, unul din partea Vistieriei, un reprezentant al isprăvniciei ținutului (vornicul Costachi Sturdza), postelnicul Iacovache Veisa și aga Grigore Roset.

Totodată, ținând seama de gravitatea situației, Sfatul Domnesc, întrunit în ședință extraordinară la începutul lunii iulie, a elaborat instrucțiunile²⁷¹ care trebuiau să stea la baza lucrărilor amintitei comisii de cercetare și anume: 1) locurile de hrană și de finate să se împartă prin chibzuința rufetașilor, asigurându-se fiecăruia partea cuvenită potrivit în-deletnicirii și în conformitate cu vechiul obicei, neîngăduindu-se Cămă-rii a răslui din acestea; 2) Cămara ocnelor să fie mărginită doar la locul de finat, numit din vechime domnesc, în suprafață de 141 fâlcii și numai din acesta rufetașii (afară de șavgăi, curteni și țigani) să fie îndatorați a cosi câte o falcie de cap, restul cosindu-se prin bună învoială cu ei; 3) interdicția pentru cămăraș de a pretinde rufetașilor să suporte sarci-nile celor scutiți de slujbă și tocmiți în bani, rămânând slobodă pentru oricine voia angajarea cu bani pentru treburile Cămării; 4) să fie uni-formizate prețurile pe vin la crîșmele Cămării, ca și la celelalte și să nu fie îngăduit rufetașilor a cumpăra mai mult de o ocă băutură pe zi, de fiecare om; rufetașii să nu mai fie obligați a face salahorie pentru construirea diverselor binale ale Cămării, acestea fiind deja plătite de către cîrmuire; 6) interdicția pentru Cămară de a mai uzita de „bă-taia la falangă”, îngăduindu-i-se să pedepsească „vinovățiile mai ușoare” cu 5 pină la 15 vergi la spinare; pentru celelalte vinovății, ca și pentru faptele criminale, trebuia să apeleze la cercetarea ispravnicului și la pu-terea legii; 7) șavgăii să nu fie obligați a lucra mai mult decît prevedea așezămîntul statornicit încă din vreme lui Scarlat Calimah, respectîndu-se condițiile de normare și de plată încetățenite; 8) Cămara și, la nevoie, isprăvnicia ținutului să asigure aprovizionarea rufetului cu pîinea și car-neea necesare, la prețuri identice cu cele din Bacău; 9) să li se dea rufetașilor darurile tradiționale, însumînd 14 000 ocale sare pe an; 10) să interzică cu desăvîrșire întrebuițarea forței omenеști în transportul sării de la gurile ocnelor pînă la băătură („aruncătoare”), Cămara să utili-zeze în acest scop tracțiunea animală; 11) în seama rufetului rămînea și obligația îngrădirii ogrăzii ocnelor (exceptîndu-i de la lucrare pe șav-găi și țigani); 12) Cămara să nu se amestece în veniturile pe care le-ar fi realizat rufetașii din pitării, cîșăpii, orinzi și altele; 13) șavgăilor să li se asigure anual un număr de 15 zile lucrătoare în folosul lor, afară de zilele de sărbători, repartizate conform cerințelor lor, adică 8 zile la vremea coasei. În sfîrșit, comisia trebuia să cerceteze purtările birăului de atunci al rufetului și, găsindu-l vinovat, să-l înlocuiască.

Rezultatele cercetărilor întreprinse de comisia de anchetă au fost comunicate, în cursul lunii august 1843, cîrmuirii, care, pe temeiul lor, a dispus pedepsirea vinovaților²⁷². În categoria acestora intrau însă numai rufetașii și nici un slujbaş al Cămării. Pentru opt dintre căpeteniile răz-vrătiților, Vistieria a poruncit izgonirea de pe moșia ocnei și așezarea lor vremelnică sau definitivă²⁷³ în alte sate, cu depărtare de cel puțin 12 ceasuri de Tg. Ocna, unde să fie lăsați în seama privighetorilor de ocoale și a vorniceilor satești. Era îndeplinită astfel dorința exprimată

²⁷¹ *Ibidem*, f. 14—15; Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 639, f. 25—26.

²⁷² *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 301, f. 37—38.

²⁷³ *Ibidem*, f. 50.

anterior de către cămăraș, care, invocînd art. 126 din Regulamentul organic, subliniașe că în prezența pomenitelor căpetenii „liniște nu va fi niciodată între rufetași”²⁷⁴.

Frignonirea capilor revoltei din 1843 n-a risipit definitiv îngrijorarea administrației. Pentru că, în februarie 1844, cei surghiuniți au cerut și obținut de la Vistierie ca să fie strămutați într-unul din satele megieșite cu Tg. Ocna — Filipești, Bogdănești sau Onești — spre a fi mai aproape de familiile și bunurile rămase în tîrg²⁷⁵. Se pare însă că foștii „revoltanți” au folosit prilejul strămutării pentru a reactiviza pe rufetași, intrucît la 9 și 10 martie același an, două rapoarte succesive ale cămărașului și apoi un demers personal al arendașului către Vistierie aveau ca obiectiv comun anularea hotărîrii conciliantei adoptată de aceasta. Printre argumente se invoca, îndeosebi, faptul că cei surghiuniți deveniseră propăvăduitori în obștea rufetașilor, afirmînd că, „mergînd la Eși, au mijlocit printr-un obraz mare (pe care l-au și făcut cunoscut, dar Cămara nu voiește a-i pomeni persoana) ca să vie de iznoavă comisie aice la fața locului și, pe lîngă cercetări ce are să facă, are să dizrobească și tot rufetul din slujba ocnei, atît pe moldoveni cît și pe țiganii de obște ai statului și că rufetașii nu mai sînt robi la ocna, precum pînă acum au fost și alte birfeli, multe din parte-le după care prostimea îndată să alunece”²⁷⁶. În consecință, Cămara ocnelor și antreprenorul cereau respectarea întocmai a celei dintîi hotărîri a cîrmuirii în privința revoltaților-șavgăi, cel puțin pînă la expirarea contractului de arendare în vigoare, avertizînd că altminteri, „nu se mai amestecă întru nimic în lucrarea ocnei”. Desigur, și în această situație atitudinea cîrmuirii a fost binevoitoare față de Cămară, poruncînd isprăvniceii ținutale să mențină pe rufetașii izgoniți la locurile unde au fost așezați inițial.

Se încheia astfel unul dintre cele mai însemnate momente din lupta lucrătorilor de la ocne împotriva asupririlor de tot felul, pentru îmbunătățirea condițiilor lor de muncă și de viață. În pofida pedepselor aplicate inițiatorilor mișcării și cu toate măsurile de precauție adoptate de autorități în vederea prevenirii altor asemenea acțiuni, revolta șavgăilor din anul 1843 n-a rămas fără urmări. Deosebit de importante au fost, desigur, revizuirea raporturilor între rufet — Cămară — Vistierie și renunțarea vremelnică de către autorități la practica desconsiderării totale a intereselor rufetașilor. Dar, mai presus de acestea, revolta — prefigurînd mișcările greviste de mai tîrziu — a întărit credința în capacitatea de solidarizare și de luptă a acestei categorii de lucrători și a constituit un exemplu cu largi rezonanțe în timp.

În perioada care s-a scurs de la revolta șavgăilor și pînă în anii Unirii politico-administrative a Principatelor, frămîntări de asemenea amploare n-au mai avut loc. Ar fi însă greșit să se creadă că această stare de lucruri ar reprezenta reflexul firesc al condițiilor de muncă și de trai ale lucrătorilor de la ocne. Nemulțumiri au continuat să se manifeste în rîndul acestora, dar sub forme mai puțin violente și cu arii de desfășurare mai restrînse.

²⁷⁴ *Ibidem*, f. 8.

²⁷⁵ *Ibidem*, f. 63.

²⁷⁶ *Ibidem*, f. 77—78.

Astfel, în afara tulburărilor iscate între rufetași cu prilejul înființării Eforiei în Tg. Ocna (1846) sau în vremea ocupațiilor străine²⁷⁷, atenuate de către autoritățile competente în maniere asupra cărora am stăruit, se cuvin menționate, pentru perioada ulterioară, cazurile de îndepărtări silite ale unor „răzvrățitori“ sau cele de pribegiri ale unor rufetași de pe moșia ocnei. De pildă, la 16 februarie 1853, unul dintre revizorii Vistieriei trimis la Tg. Ocna raporta despre „purtarea scandaloașă“ a unui rufetaș, care, „în mijlocul atitor slujbași ce-i are guvernul în trebuința acestui otcupcic, dă un îndemn celorlalți rufetași a se îngreui și a murmura“²⁷⁸. Pentru înlăturarea pericolului întreținut de prezența acestui nesupus și instigator în mijlocul rufetului, semnatarul raportului cerea îndepărtarea lui de pe moșia ocnei.

În anul următor, Cămara se plîngea cîrmuirii că mulți dintre rufetași, mai cu seamă șavgăi, luau aconturi pentru tăierea sării, după care pribegeau pe la locuri îndepărtate de Tg. Ocna spre a nu li se da de urmă. Se pare că numărul acestora era destul de mare, de vreme ce Cămara solicita mijlocirea autorităților pentru a-i retrimite pe fugari „în convoi la ocne, așa precum se trimet militarii dezertați“²⁷⁹. Cazurile semnalate, precum și jalbele sau memoriile înaintate în aceeași vreme de lucrătorii ocnelor către autoritățile politice și administrative centrale sau locale, sînt dovezi elocvente ale condițiilor de viață precare și ale condițiilor de muncă înrobitoare la care au fost supuși în continuare rufetașii și care au generat starea de spirit veșnic agitată în rîndul acestora. Și dacă agitațiile și nemulțumirile rufetașilor n-au mai cunoscut forma violentă de exprimare ca la 1843, motivația trebuie căutată nu în îmbunătățirea situației lor, ci în întărirea aparatului represiv și în politica de diversiune între categoriile de lucrători și atragere de partea administrației a căpeteniilor rufetașilor, promovată cu consecvență de autorități.

Un aspect particular al chestiunii în discuție și care nu trebuie desconsiderat, îl constituie tulburările ce au avut loc în rîndul condamnaților în ocne, izbucnite ca urmare a condițiilor inumane de detenție.

Regimul istovitor de muncă, pe de o parte, lipsa strictului necesar de hrană și îmbrăcăminte și ținerea lor îndelungată în mediul întunecos și umed al ocnelor, pe de altă parte, au fost cauzele firești ale evadărilor și încercărilor de evadare, ale „buntuluiirilor“ și în general ale tuturor tulburărilor petrecute în ocnele vinovaților.

Primele incidente sînt semnalate în vara anului 1834 de către însuși ispravnicul ținutului Bacău, Vasile Sturdza. Acesta relatează Departamentului de Interne că, cu prilejul transferării dintr-o groapă în alta, „arestanții au provocat tulburări“ și că pentru liniștirea lor se apelase la șavgăii și glodașii Cămarii²⁸⁰. Acele tulburări au premers însă operațiunii de evadare organizată la 6 octombrie același an de un număr de

²⁷⁷ În anul 1848 este semnalată documentar prezența în Tg. Ocna a unei „comisii orînduită spre descoperirea complotului de revoltă ce ar fi urmat“, care interoga „cu silnicii“ pe supusul austriac Șulim Vaisman, acuzat de a fi adus de la Galați, în satul Onești, „o cîțime praf și plumb“ (*Ibidem*, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1652, f. 21). Dacă pregătirea complotului a fost reală sau o simplă presupunere, nu cunoaștem încă.

²⁷⁸ *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1514, f. 2.

²⁷⁹ *Ibidem*, dosar 1784, f. 75.

²⁸⁰ *Ibidem*, Tr. 485, op. IV 528, dosar 26, f. 16—17.

nouă condamnați, care, folosind procedeul obișnuit (ridicarea pe odgon în cursul nopții) și profitând de momentul schimbării pazei („caraulei“), au reușit să scape și să se refugieze în codru²⁸¹. Pentru prinderea acestora, între care figura și numele „vestitului și crudului hoț Costea Zaharia“, au fost alertate toate isprăvnicile ținutale, dar fără folos. Abia la începutul lui februarie 1835, opt evadați erau depistați — nu însă și prinși — în satul Tudora de la ținutul Sucevei. Ca măsură de precauție pentru viitor, autoritățile de pază au propus Cămarii ca „pe toți arestanții să să pui în obezi²⁸², idee ce n-a fost însă împărtășită de administrație, din motive de rentabilitate a muncii. Curînd, temerile încercate de către autorități în legătură cu pericolul ce-l reprezentau cei nouă evadați, pentru liniștea administrației ocnelor, s-au dovedit pe deplin justificate.

La 25 februarie, ceata lui Costea Zaharia, „avînd pe lîngă sine multe focuri, puști, pistoale, săbii și iatagane, a revenit la ocne și, în puterea armelor“, a încercat să-i elibereze pe toți condamnații. N-au apucat să scoată decît pe 16 „tilhari“ pentru că, avertizate, forțele polițienești sprijinite de tirgoveți și de slujbașii Cămarii au angajat „o cruntă bătălie“ desfășurată vreme de „un ceas și jumătate neconținut“, în urma căreia căpetenia evadaților, dimpreună cu alți șase vinovați, și-au pierdut viața nu fără să fi provocat pierderi însemnate și în tabăra adversă. Doar cinci dintre osîndiți au reușit să scape cu fuga, restul supraviețuitorilor fiind prinși și reîntemnițați²⁸³.

Obiectivul urmărit de făptuitori — după mărturisirea unuia dintre participanți — era de a elibera pe toți condamnații și de a-i lăsa „să se împrăștie care unde vor vroi, inițiatorii urmînd apoi să treacă peste hotar și să se lase de tilhărie“²⁸⁴. Îștiințat asupra celor petrecute atunci la ocne, Mihail Sturdza a poruncit, între altele, dezrobirea unor țigani (cu familiile lor) care participaseră la luptă alături de soldați și recompensarea lor cu suma de 250 lei din Vistierie²⁸⁵.

Un alt plan de evadare a fost întocmit de către cîțiva condamnați în frunte cu Toader Lățescu, în februarie 1836. Potrivit conceptului²⁸⁶, condamnații trebuiau să taie peretele de sare ce despărțea groapa lor de a șavgailor și, prin mijlocirea unei scări confecționată din lemnele ce li s-au dat pentru foc, să iasă apoi afară. Împotrivindu-se ideii, vîtafui lor a fost ucis. Dar intenția și fapta le-au fost descoperite la timp și „înfrîinate“, datorită trădării a doi dintre ocnași, care, pentru mărturisirea făcută autorităților, au fost iertați de pedeapsă.

La 20 noiembrie 1851, patru dintre condamnați, sfătuiți — pare-se — de „un voiajor ce vizitase mai înainte ocnele“, au instigat pe toți ceilalți să se „buntuluiască“ și să nu se mai supună la lucru precum erau datori²⁸⁷. Ei au pretins autorităților administrative să trimită în interiorul gropilor pe ofițerul însărcinat cu organizarea serviciului de pază și pe unul dintre slujbașii Cămarii, spre a se convinge de necesitatea

²⁸¹ *Ibidem*, dosar 73, f. 130.

²⁸² *Ibidem*, Tr. 485, op. IV 528, dosar 91, f. 19.

²⁸³ *Ibidem*, f. 102, 109.

²⁸⁴ *Ibidem*, f. 103.

²⁸⁵ *Ibidem*, Tr. 766, op. 868, dosar 267, f. 105—107.

²⁸⁶ *Ibidem*, dosar 268, f. 22.

²⁸⁷ *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 995, f. 1.

unor ameliorări a regimului de detenție. Însă, abia coboriți în mijlocul „aristanților”; cei doi au fost izolați într-o încăpere subterană și reținuți vreme de 11 zile, ca ostateci, cu scopul deliberat de a obține de la autorități, satisfacerea cererilor lor (hrană mai bună, îmbrăcăminte ș.a.). Nici această acțiune n-a reușit, pentru că administrația a găsit un alt chip de rezolvare a situației, prin înfometarea tuturor vinovaților, ceea ce i-a determinat pe cei mai mulți să se desolidarizeze de inițiativă și să elibereze pe prizonieri. Instigatorii au fost mutați apoi într-una din gropile șavgăilor și puși în obezi ²⁸⁸.

În sfârșit, menționăm și încercarea de a revolta pe osîndiți în vara anului 1853 întreprinsă de către unul dintre ei, cunoscut ca nesupus la poruncile vătafului, pe nume Radu sîn Toader Olaru ²⁸⁹. Prevenită și de astă dată, Cămara a pus în vedere garnizoanei ocnelor să fie „cu băgare de seamă” și să izoleze pe instigator de restul vinovaților, încît și această tentativă a eșuat.

Desigur, judecîndu-le în ansamblu și ținînd cont de condițiile specifice în care s-au manifestat, nu putem asimila întru totul frămîntările care au avut loc în rîndul condamnaților din ocne celor ale rufetașilor. Fiind greu să distingem aspectul pur social al celor dintii, apropierea cu cele de pe urmă se poate face, credem, numai dintr-un singur unghi de vedere: este vorba de influența pe care și unele și altele au exercitat-o — diferențiat firește — asupra producției în general și asupra raporturilor de producție, în speță. Numai astfel trebuie privită și înțeleasă prezentarea, sumară dealtfel, a celor cîtorva acțiuni organizate în gropile „aristanților”, prezentare pe care tabloul complex al raporturilor de producție de la ocne o justifică totuși.

Definitorii pentru aspectul social al problemei în discuție rămîn însă frămîntările rufetașilor, manifestate sub forme și intensități variate în funcție de împrejurări și care oferă posibilitatea întregirii imaginii vieții noastre sociale, în ansamblu, în deceniile de început și de mijloc ale veacului al XIX-lea.

²⁸⁸ *Ibidem*, f. 25—26.

²⁸⁹ B.A.R., Documente, CMXLVIII/126.

CAPITOLUL IV

VALORIFICAREA PRODUCȚIEI DE SARE

1. Desfacerea sării pe piața internă

Procesul de exploatare a sării este nemijlocit legat de cel al valorificării acestei însemnate bogății minerale, respectiv de desfacerea ei atât pe piața internă cât și pe cea externă. Considerată multă vreme ca fiind subsidiară pentru viața economică a Moldovei în secolele trecute, problema desfacerii sării pe piața internă — diferențiată intrucîtva că tratament de chestiunea exportului de sare — n-a făcut obiectul vreunei cercetări, fiind rareori și doar aluziv menționată în unele lucrări referitoare la istoria comerțului moldovenesc¹. O atare stare de lucruri își găsește, parțial, explicația în faptul că sarea, făcînd parte din categoria mărfurilor mărunte, de larg consum, indispensabilă oricărei gospodării, a existat dintotdeauna pe piață în cantități îndestulătoare, la prețuri tuturor accesibile, indiferent de împrejurările provocatoare de fluctuații sau de întreruperi, menținîndu-se în cursul vremii — aparent fără dificultăți prea mari — echilibrul necesar în raportul dintre cerere și ofertă.

Privită doar la suprafață, investigarea în acest domeniu, n-ar avea alt rezultat decît cîteva concluzii prea puțin însemnate pentru ansamblul fenomenelor economice petrecute în Moldova într-o perioadă istorică dată. O astfel de prejudecată poate fi infirmată însă de cercetarea atentă, în contextul social-economic și politic dat, a tuturor factorilor care concură la finalizarea procesului de desfacere a sării pe piața internă și externă și din care derivă multiple aspecte demne de a fi aprofundate.

Ca urmare a adîncirii diviziunii sociale a muncii, a creșterii producției meșteșugărești, a atelierelor de cooperatie capitaliștă simplă și a manufacturilor, cum și a producției agricole destinată schimbului, a dezvoltării căilor de comunicație și a desființării vămilor interne, s-a intensificat procesul de lărgire a pieții interne², fenomen manifestat de-

¹ Vezi N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, vol. I—II, București, 1925; C. Broșteanu, *Salinele României*, București, 1901; N. Corivan și C. Turcu, *Comerțul Moldovei între anii 1848—1864*, în *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848—1864*, București, 1963; D. Z. Furnică, *Documente privitoare la comerțul românesc. 1473—1868*, București, 1931; *Istoria României*, vol. III, București, 1964; Constantin C. Giurescu, *Tîrguri și orașe sau cetăți moldovene*, București, 1969, p. 76—77.

² Vezi Gh. Platon, *Cu privire la dezvoltarea pieței interne în Moldova în preajma Regulamentului organic*, în *AȘUI*, istorie, V, 1959, p. 19—47.

opotrivă în Moldova și Țara Românească. Principatele însă n-au putut beneficia imediat și din plin de avantajele libertății comerțului și a deschiderii porturilor de la Dunăre, datorită consecințelor războiului ruso-turc, a ocupației străine, a epidemiilor de ciumă și holeră, a epizotilor, cum și a secetei ce s-a abătut asupra multora dintre ținuturile Moldovei în cei dinți ani regulamentari. Abia după trecerea acestora se poate constata o învioreare economică tinzând să cuprindă majoritatea ramurilor producătoare de venit și, îndeosebi, agricultura a cărei producție a fost mult stimulată de prețurile avantajoase ale pieței mondiale.

În privința circulației mărfurilor, comerțul de tip vechi, feudal, practicat la orașe, târguri și sate în cadrul iarmaroacelor sau a zilelor de târg — caracterizat prin instabilitate, periodicitate și restricții impuse de monopol — a continuat să fie forma curentă a tranzacțiilor comerciale³. Alături și în contrast cu acest comerț, a început să se dezvolte, la orașe, comerțul de tip nou, stabil, practicat de către negustorii de profesie organizați în corporații.

Procesul de formare a pieței naționale unice, deși urma o linie ascendentă, era totuși serios afectat de persistența relațiilor de producție feudale în unele sectoare de bază ale vieții economice și social-politice. În plus, deși Regulamentul organic desființase majoritatea taxelor interne, de esență feudală, unele s-au mai păstrat încă, cum a fost brudina și accizele pe băuturi la orașe. Procesul de largire a pieței interne a mai fost stinjenit și de insuficiența mijloacelor de transport, de starea rudimentară a căilor și mijloacelor de comunicație⁴, de capacitatea redusă de cumpărare a maselor țărănești ca și de haosul monetar pricinuit de prezența pe piață a numeroaselor monede străine și de instabilitatea monetară, care împietau asupra schimburilor comerciale, înlesnind înflorirea cămătăriei și zaraflicului. Așadar, piața noastră internă prezenta, în deceniile care au urmat intrării în vigoare a Regulamentului organic, imaginea complexă a interferenței elementelor de natură feudală cu cele tipic capitaliste — primele încă puternice, celelalte în plină evoluție cantitativă și calitativă.

Cîtă vreme ocnele au constituit monopol domnesc, întreaga răspundere pentru desfacerea internă a sării revenea — după cum am văzut — fie cămărașului numit de domn, cînd acestea erau exploatare în regie, fie arendașului, cînd era preferată soluția arendării. Și într-un caz și în celălalt, cămărașul ori arendașul hotăra cuantumul producției de sare în funcție de necesitățile interne de consum, pe de o parte, și de posibilitățile de comercializare a mărfii pe piața externă, pe de alta. Privit în ansamblu, raportul dintre consumul intern de sare și exportul acesteia s-a menținut, secole de-a rîndul, favorabil celui de pe urmă, cu excepția vremurilor tulburi din punct de vedere politic, cînd granițele erau parțial sau total închise și cînd beneficiul exploatarei, redus uneori la mai puțin de jumătate, era dobîndit doar din acel consum.

³ N. Corivan și C. Turcu, *op. cit.*, p. 279; *Istoria României*, vol. III, p. 696.

⁴ L. Boicu, *Mijloacele, viteza și prețul de cost al transporturilor în Moldova la începutul secolului al XIX-lea*, în *SCȘI, istorie*, 1963, fasc. 2, p. 249—257.

Pentru desfacerea sării în țară, principala modalitate uzitată de către administrația ocnelor, în decursul timpului, a constat în vânzările pe credit la țărani, cunoscute fiind sub numele de *veresii*; în limbaj popular, sarea astfel luată purta denumirea de „sare pe cîrteală”⁵. Vânzările în *naht*, adică cu bani în numerar la ridicarea sării de la ocnă sau prin contract pentru cantități mai însemnate, au jucat un rol secundar în procesul desfacerii sării pe piața internă pînă către mijlocul veacului trecut. Situația își găsește explicația în faptul că sarea, fiind o marfă ieftină și mai ales voluminoasă, implica mari greutăți legate de transportul ei de la ocnă pînă în cele mai îndepărtate puncte de desfacere din țară. Or, în condițiile de dificultate a transporturilor, comercializarea unei astfel de mărfi constituia, pentru negustorii de profesie, o în-deletnicire mai puțin ispititoare. Prin urmare, se impunea un stimul din partea furnizorului — și acesta a fost găsit în procedeul vânzărilor pe credit — menit să atragă interesul cumpărătorului în general și al consumatorului îndeosebi. Această modalitate de desfacere prezenta, pentru principalul beneficiar, avantajul de a fi în permanență asigurat cu un de-bușeu, dar și dezavantajul de a fi fost urmărit aproape neconținut de incertitudinea dobîndirii banilor de la locuitori.

Astfel condiționat, consumul intern de sare a variat de la an la an și de la ținut la ținut. Din punct de vedere cantitativ, pentru începutul secolului al XIX-lea, s-a apreciat că acest consum n-ar fi depășit suma de 6—7 milioane ocale de sare din totalul celor 17—18 milioane anual extrase⁶. Aprecierea ni se pare însă discutabilă, întrucît consumul intern de sare nu poate fi limitat doar la cantitățile provenind numai din ocnele aflate în exploatare și care cantități, în genere controlate de be-neficiari, au fost distribuite, direct ori indirect, locuitorilor țării.

Se știe că mare parte dintre locuitorii ținutului Putna își avea asi-gurată sarea necesară propriei lor gospodării în bogatele rezerve salini-fere — neexploatate însă sistematic — existente la suprafața solului vîrincean. În plus, locuitorii ținuturilor de munte, Suceava și Neamț, sau ai județelor din sudul Basarabiei, foloseau pe scară largă sarea rezultată din prelucrarea așa-numitelor „sărături” din fîntînile deschise pe diverse moșii boierești, răzeșești ori mănăstirești. Cu toate restricțiile impuse de-a lungul timpului de către cîrmuire, prin dregătorii locali, proprie-tărilor pe ale căror moșii se găseau fîntîni de slatină ori rezerve de sare la suprafața solului, utilizarea acestora pentru satisfacerea necesităților locale de consum și, adeseori, chiar comercializarea produsului au avut o pondere deloc neglijabilă în ansamblul consumului intern de sare. Așa se și explică dealtfel frecvența mai redusă a tranzacțiilor pe care Cămara ocnelor le-a încheiat, în timp, cu locuitorii respectivelor ținuturi.

Avînd în vedere deci existența incontestabilă a exploatărilor nesis-tematice și, prin urmare, neintensive dar continue ale unor terenuri salifere în afara celor de la Tg. Ocna, credem că întotdeauna cotele va-lorice reale ale consumului intern de sare au fost superioare celor rezul-tate doar din cercetarea documentelor Cămării.

Puținele știri din epocă referitoare la acest aspect sînt contradic-torii. N. Suțu, de pildă, aprecia la mijlocul secolului trecut că, din cele

⁵ Al. Obreja, *op. cit.*, p. 172; C. Broșteanu, *op. cit.*, p. 254.

⁶ T. C. Bulat, *Ocnele de sare din Moldova. Organizația și producția lor în 1810*, „Arhivele Basarabiei”, X, nr. 1—4/1938, p. 122.

15—18 milioane ocale de sare, cită s-ar fi extras anual de la Tg. Ocna, doar 1/3 era consumată în interior, restul fiind exportată⁷.

Alecu Obreja afirma în aceeași vreme că media anuală a consumului intern de sare pentru ultimii 13 ani era de 7 milioane ocale. Este adevărat că tot el constatase, ceva mai înainte, că „pe timpurile vereselor (înainte de 1843 — *n.n.*) consumația în țară adesea trecea și peste 9 500 000 ocă“, precizînd chiar unul dintre anii de excepție și anume 1846, cînd „consumația internă făcută de contractieri s-a suit la 16 865 000 ocale“⁸.

Intr-un memoriu privind situația salinelor de la Tg. Ocna, întocmit după toate probabilitățile de către vornicul Vasile Alecsandri, în 1852, se sublinia că, din producția anuală de sare estimată în medie la 20 milioane ocale, jumătate era destinată exportului iar cealaltă jumătate, acoperirii necesităților interne de consum⁹.

Prin urmare, întemeiate pe surse desprinse, aproximativ în aceeași vreme, dintr-un izvor comun (actele oficiale ale Cămarii), aprecierile relative la valoarea consumului intern de sare sînt diferite. Neavînd posibilitatea unei centralizări a tuturor informațiilor, oficiale sau neoficiale, ne îngăduim totuși să observăm că, dacă într-un singur ținut (Bacău), cu o populație totală de 28 090 familii, s-a consumat într-un an de mijloc (1844) cantitatea de 1 138 600 ocale sare¹⁰, sau dacă pentru orașul Galați, cu o populație de 4 527 familii¹¹, erau suficiente 50 000 ocale sare anual¹², respectînd proporțiile, la o populație totală de 292 421 familii, cît număra Moldova în anul 1845, erau necesare peste 11 milioane ocale de sare anual. Firește, calculele noastre sînt aproximative și se referă doar la necesitățile obișnuite de consum ale omului, abstracție făcînd deci, de necesitățile reclamate în unele instalații industriale (cășăpii, pitării, tăbăcării ș.a.), care, netăgăduit, ridicau cota valorică a consumului intern de sare.

În condițiile dublării prețului de vînzare a sării la gura ocnei și ale ridicării acestuia pînă la 25 lei/100 ocale pentru ținuturile mai îndepărtate, ale reglementării — cel puțin formale — a chestiunii transporturilor de sare de la ocna la punctele de desfacere, ale întăririi dreptului de monopol al statului (transmis antreprenorilor) asupra exploatării sării și, în sfîrșit, ale desființării obligativității „milelor“ acordate prin hrisoave domnești¹³ și a unor havaieturi de esență feudală, pe care Cămara ocnelor le asigura anual unor dregători sau instituții — condiții înscrise în Regulamentul organic și dezvoltate în contractele de arendare — interesul antreprenorilor pentru valorificarea sării pe piața internă a crescut considerabil după 1832.

⁷ N. Șuțu, *Notițe statistice asupra Moldovei*, p. 95.

⁸ Al. Obreja, *op. cit.*, p. 173.

⁹ B.A.R., *Documente*, DCC/257, f. 2—8.

¹⁰ Arh. St. Iași, Tr. 1 318, op. XII, 1991, dosar 94, nepaginat.

¹¹ Gh. Platon, *Populația orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Carpica“, III, Bacău, 1970, p. 30.

¹² Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 924, f. 7.

¹³ La 1830, de pildă, „milele“ însumau 394 000 ocale, acordate: mitropolitului Veniamin (132 000 ocale), domnițelor Ralu Calimah (150 000 ocale) și Soltana Mavrogheni (100 000 ocale), mănăstirii Răducanu din Tg. Ocna (12 000 ocale) (*Ibidem*, Tr. 766, op. 868, dosar 266, f. 27).

Principala modalitate de desfacere rămânea însă vânzarea ei pe credit către locuitorii țării, la prețul legiuit de 10 lei/100 ocale perceput la „gura ochei”. Ridicarea sării de la ocnă, în cantități nelimitate, era condiționată doar de prezentarea „cărții de chezăsie” din partea isprăvniceii ținutului sau a proprietarului și posesorului moșiei unde locuia solicitantul¹⁴. Pentru recuperarea banilor de la cumpărătorii de sare, după expirarea termenelor de creditare, antreprenorul dispunea de concursul cirmuirii, care, prin mijlocirea sămeșiilor ținutale, executa pe datornici, adunînd sumele în Vistierie, de unde erau apoi preluate de către vechiul Cămării ocnelor¹⁵. Împlinirea acestor datorii n-a fost însă o operație prea simplă. Lipsa de bani a locuitorilor, resimțită acut în condițiile crizei financiare ce se manifestase mai cu seamă în vremea ocupației rusești, varietatea monetară, ilustrată de prezența pe piața unui singur ținut a carboavelor, galbenilor, irmilicilor, rublelor și sorocoveților¹⁶, ca și corupția unora dintre slujitorii desemnați cu împlinirea banilor¹⁷, au constituit tot atâtea motive pentru care Cămara ocnelor a fost constrinsă an de an să raporteze obligațiile bănești ale datornicilor și să se mulțumească uneori cu recuperarea lor parțială. Alteori, așa cum s-a întîmplat în vremea antreprizelor Meitani sau Vilara, spre a evita aceste neajunsuri, antreprenorul a încercat să transfere obligațiile bănești ale locuitorilor față de Cămara ocnelor, către stat, în contul propriilor obligații potrivit contractului. Firește, asemenea cerere, echivalînd cu încălcarea uneia dintre clauzele esențiale ale contractului, contravenea intereselor statului și, în consecință, n-a fost primită decît cu o singură excepție¹⁸.

Faptul că ridicarea sării de la ocnă, pe credit, era îngăduită oricui, i-a determinat pe mulți dintre locuitorii satelor care dispuneau de mijloace de transport să se îndeletnicească — o bună parte a anului, în perioada de după terminarea arăturilor de primăvară și pînă la recoltare — cu negoțul sării. De această practică era legată, într-o măsură, și aprovizionarea țărgurilor și orașelor cu sarea necesară consumului populației. Numai că drepturile consfințite prin Regulament breslelor orășenești au prilejuit numeroase reclamații din partea locuitorilor satelor „ce fac alișveris cu sare” împotriva negustorilor de profesie, care, invocînd plata patentei, nu îngăduiau celor dinții a-și vinde marfa prin țărguri și orașe¹⁹. În acele țărguri care constituiau proprietăți boierești, comercializarea sării era condiționată de achitarea, de către vînzător, a unei taxe proprietarului moșiei țărgului. Valoarea acestei taxe, fixată de proprietar, varia de la un țărg la altul²⁰. Deosebit de această taxă, locuitorii cărauși ce aduceau sarea la orașe sau țărguri erau supuși unei alteia, deloc neglijabilă, *cantaragitul* sau *cantariatica*, constînd în achita-

¹⁴ *Ibidem*, Tr. 1333, op. 1513, dosar 31, f. 3.

¹⁵ În anii antreprizei Meitani, vechil al Cămării a fost aga Ilie Kogălniceanu, tatăl lui M. Kogălniceanu (*Ibidem*, Tr. 766, op. 868, dosar 314).

¹⁶ *Ibidem*, Tr. 485, op. IV 528, dosar 41, f. 153.

¹⁷ Într-un singur an, 1839, unul dintre slujitorii sămeșiei ținutului Botoșani a sustras din banii „veresărilor sării” suma de 22 974 lei, cu care și-a cumpărat moșia Leverda (*Ibidem*, Secretariatul de Stat, dosar 855, f. 1).

¹⁸ *Ibidem*, Tr. 766, op. 868, dosar 266, f. 120.

¹⁹ *Ibidem*, Litere, O/147, f. 176.

²⁰ Arh. St. București, Ministerul de Interne Moldova, dosar 229/1859, f. 24 ; Arh. St. Iași, Tr. 1615, op. 1848, dosar 532, f. 18.

²¹ *Ibidem*, Tr. 1772, op. 2020, dosar 1477, f. 1.

reă unei sume de bani pentru cîntărirea sării. Taxa, cu valori variabile de la ținut la ținut, a înregistrat o permanentă creștere, sporind de la 2 parale 100 ocale cît se percepea în primii ani, la 20 și chiar 30 parale 100 ocale, în anul 1848²¹.

Spre a compensa cheltuielile suplimentare ale căraușilor și spre a-și avea asigurat în permanență fluxul acestora la ocnă, Cămara acorda tuturor țăranilor ce luau sarea pe credit un plus de 5 ocale la 2 drobi, înțilnit în documente sub numele de *topaltă*²² și deosebit de acesta, un altul, mai consistent, de 10% reprezentînd risipa posibilă la încărcatul și descărcatul sării. Potrivit aprecierii unuia din cămărașii ocnelor, I. Lăceanu, în 1839, aceste sporuri de cîntar făceau ca prețul real al sării la ocnă să scadă sub limita oficial impusă de 10 lei/100 ocale. În aceeași vreme, sarea era comercializată în țară cu întreit folos, la prețuri ce urcau în localitățile mai îndepărtate (Dorohoi, Botoșani, Fălțiceni) pînă la 50 lei/100 ocale²³. Această stare de lucruri își găsește explicația în puținătatea mijloacelor de transport și în dificultățile pe care le întîmpinau căraușii sării. „Neîndemînarea“ locuitorilor săteni la căraușiile de sare decurgea, întîi de toate, din „greutatea formalităților legiuite“ pentru ei, anume, obligativitatea de a prezenta chezășii, constînd în „înscri-suri“ de pe la sate și adeverințe încredințate fie prin aplicarea pecetilor sătești, fie prin semnătura privighetorului de ocol sau a ispravnicului ținutului. Or, dobîndirea unor asemenea chezășii devenise între timp o operație foarte anevoioasă. În al doilea rînd, desfacerea internă a sării prin credite ca, dealtfel, și aprovizionarea punctelor de desfacere de la granițe în vederea exportului era grav afectată de faptul că locuitorii ce dispuneau de mijloace de transport erau siliți, prin măsuri executive, să presteze diferite transporturi de mărfuri (agricole, îndeosebi) pe la schele, în folosul proprietarilor de moșii sau al stăpînirii. Dacă adăugăm la acestea faptul că cealaltă posibilitate de distribuție a sării pe piața internă, anume vînzarea ei la ocnă categoriilor de negustori, era practic anulată de greutatea de transport ce derivau din „plata apăsătoarelor chirii și cheltuielile cele mari ce au pe la trecătoarele de peste ape (brudină) și pe la imășuri pentru pășunatul trăgătorilor“²⁴, înțelegem îngrijorarea Cămării, mărturisită în repetate rînduri Vistieriei cu scopul dobîndirii de la aceasta din urmă a unor degrevări de sarcini pentru acei locuitori ai satelor ce se îndeletniceau cu căraușiile de sare.

*

Paralel cu publicitatea asigurată de către Vistierie în lumea satelor — prin dregătorii locali, sau prin foile sătești — privind ocrotirile acordate căraușilor atît la ocnă cît și pe drum și pe la trecători, Cămara, spre a stimula vînzările pe credit, a hotărît în primăvara anului 1841 acordarea unui spor de 15% la încărcatul sării de la ocnă, în condițiile

²² *Ibidem*; vezi și Tr. 1316, op. 1488, dosar 140, f. 753.

²³ *Ibidem*, f. 873.

²⁴ *Ibidem*. Adeseori stăpînii de moșii percepeau pentru imășuri nu cîte două parale de fiecare jug, cum fusese stabilit, ci cîte 10—30 parale la un popas, iar brudina atîngea valori de pînă la doi sorocoveți (= 5 lei) pentru fiecare car la o trecătoare (*Ibidem*, Tr. 1621, op. 1854, dosar 529, f. 197).

respectării prețului legiuit pentru suta de ocale²⁵. Mai mult decît atît, în mod deliberat, antreprenorul a sporit prețul cărăușilor de la 5 la 6 lei pentru fiecare sută de ocale transportată la schele acordînd și un adaos de 1 sorocovăț (2 lei 20 parale — *n.n.*) la 1 000 ocale pentru brudină²⁶. Consecințele acestor măsuri n-au întîrziat să apară. În cursul aceluiași an, foarte mulți țărani din cele mai îndepărtate ținuturi, avînd nevoie de bani pentru plata datoriilor către stat, s-au deplasat la Tg. Ocna, de unde au ridicat însemnate cantități de sare pe credit (la prețul de 10 lei/100 de ocale), altele în contul chiriilor primite cu anticipație și care cantități, la ieșirea din ocolul ocnei, le-au vîndut cu subpreț „ca să poată apuca banii”²⁷. Neîndoielnic, această practică s-a repercutat în mod negativ asupra vînzării sării la groapa ocnei prin concurența păgubitoare pe care o făceau în vînzare acei locuitori, Cămării. Se înțelege că procedînd astfel, în condițiile creditării, locuitorii cărăuși se lipseau conștient de posibilitatea recuperării imediate a contravalorii reale a sării, implicit a achitării în termen a datoriilor către Cămară ocnelor.

Față de situația nou creată, Sfatul Administrativ al Moldovei a cerut îngăduința domnitorului de a îndatora Cămară ca, începînd din anul 1842, să nu mai dea locuitorilor țării sare pe veresie, ci numai cu bani în numerar — chiar dacă aceasta leza interesele antreprizei, prin reducerea considerabilă a vînzărilor pe piața internă — sau să impună acestora obligația de a avea asupra-le încuviințarea satelor respective cu pecetea sîtească și totodată cu interdicția de a fixa termene de creditare mai mari de 6 luni²⁸. Soluția din urmă viza instituirea răspunderii colective a satelor pentru datoriile bănești față de Cămară ale locuitorilor ce se îndeletniceau cu transportul și comercializarea sării. Propunerea Sfatului n-a căpătat însă și aprobarea domnitorului de vreme ce în cursul anului 1842 vînzările de sare pe credit au continuat într-un ritm și mai intens. Numai că sporirea „veresiilor” a atras după sine creșterea îngrijorătoare a datoriilor locuitorilor față de Cămară²⁹.

În aceste condiții, antreprenorul de atunci, Al. Vilara, a cerut Vistieriei Moldovei ca, odată cu sistarea vînzărilor de sare pe credit la țărani, începînd din anul 1843, să urgenteze recuperarea datoriilor bănești ale acestora față de Cămară. Necesitățile interne de consum urmau să fie acoperite „prin vînzarea de sare către contractieri (negustori angroșiști), prin tocmală de soroace la care să aducă banii la Cămară”³⁰. Așadar, prin această măsură n-a fost abandonat sistemul creditării, ci numai o categorie de debitori. Procedul s-a dovedit a fi însă păgubitor atît pentru locuitori, cît și pentru Cămară; pentru cei dinții, paguba consta în prețurile foarte ridicate cu care luau sarea de la negustori, pentru cea de a doua, în diminuarea prețului de vînzare la ocnă a sării de către negustorii angroșiști³¹.

După experiența deloc încurajatoare a celui dinții an al interdicției veresiilor (1843), același antreprenor a revenit cu o altă cerere la Vis-

²⁵ *Ibidem*, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 924, f. 8.

²⁶ *Ibidem*, Tr. 1316, op. 1488, dosar 662, f. 542, 545.

²⁷ *Ibidem*, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 924, f. 18.

²⁸ *Ibidem*, f. 19.

²⁹ *Ibidem*, Tr. 1316, op. 1488, dosar 795, f. 40, 41.

³⁰ *Ibidem*, dosar 143, f. 659

³¹ *Ibidem*, Tr. 1621, op. 1854, dosar 76, f. 26.

tieria Moldovei, în sensul anulării dispozițiilor anterioare și restatornicirii vânzărilor pe credit la țărani, „însă numai acelorora ce ar aduce la Cămară adevărul cu pecetea satelor lor“, cu limitarea cantitativă a vânzărilor la 150—200 ocale de fiecare nume și cu condiția achitării banilor în termen de șase luni³². Supusă dezbaterei Sfatului Administrativ al Moldovei, cererea antreprenorului n-a mai găsit de astădată ecou favorabil, ci dimpotrivă. Sfatul a hotărât ca interdicția vânzării de sare pe credit la sate să facă obiectul unei clauze speciale în cuprinsul contractelor de arendare a ocnelor, pe care Vistieria avea să le încheie în anii următori. Potrivit clauzei nou înscrise în contractele ulterioare, antreprenorul era oprit a da sare pe datorie locuitorilor țării, asumându-și — în caz de nerespectare — întreaga responsabilitate pentru pagubele ce ar fi decurs din aceasta³³. Astfel, era abandonată modalitatea cea mai larg răspândită pînă atunci de desfacere a sării pe piața internă — veresiile — care, vreme de secole, făcuseră obiectul urmăririlor fiscale ale locuitorilor satelor din partea împuterniciților Cămarii domnești (pînă la 1828) sau ai Vistieriei statului. Sistarea veresiilor, măsură menită să înlăture abuzurile posibile în comerțul intern cu sare, a avut ca efect degrevarea Vistieriei de una dintre obligațiile ce și le asumase prin contract față de Cămară ocnelor. Cît privește „liniștirea“ scontată a satelor, aceasta a fost doar aparentă, întrucît diferențe între locuitori și Cămară au continuat să se manifeste și în anii următori, izvorînd, după cum vom vedea, din modalitatea angajării căraușilor pentru transportul sării de la ocnă la schelele Prutului sau ale Dunării.

Concomitent cu practica vânzărilor pe credit a sării către locuitorii satelor, necesitățile interne de consum au fost acoperite și prin alte mijloace, care, chiar dacă nu erau întotdeauna la fel de avantajoase pentru Cămară, se impuneau ca soluții de circumstanță, în vederea evitării stocurilor la gura ocnei și, prin urmare, a asigurării continuității procesului de producție. Între acestea, mai răspândite erau tranzacțiile comerciale pe care Cămară le încheia cu diferiți negustori angroșiști.

Spre a le stimula interesul pentru o marfă a cărei desfacere implica riscuri mai mari decît în cazul altor mărfuri, Cămară recurgea adeseori la vânzările sub prețul oficial statornicit. Era suficient ca un negustor să fi prezentat la ocnă cheazășia altuia, din aceeași localitate cu solicitantul, pentru ca să fi putut ridica însemnate cantități de sare cu prețul de numai 8 lei sau chiar 7 lei/100 ocale și cu termen de creditare de pînă la un an³⁴. Singura restricție impusă prin contract unor astfel de negustori se referea la posibilitatea angajării căraușilor pentru transportul sării din oricare altă parte a țării, cu excepția ținutului Bacău³⁵.

Îngăduința Cămarii ocnelor manifestată față de negustorii angroșiști creștea în funcție de cantitatea de sare contractată și de restricțiile pe care aceștia din urmă le acceptau. De pildă, negustorilor Nuța Herșcu și Ioil sin Ițic Bere din Piatra, care contractaseră în anul 1845 cantitatea de 1 milion ocale de sare, spre a o revinde numai în ținutul

³² *Ibidem*, Tr. 1316, op. 1488, dosar 143, f. 659.

³³ Vezi APR, tom. XIV₂, p. 162; Arh. M.A.E., pachet 123, dosar 1/2956, f. 13—14 „Buletin, foaia publicațiilor oficiale“, nr. 68 din 23 august 1856.

³⁴ Arh. St. Iași, Tr. 1621, op. 1854, dosar 76, f. 26.

³⁵ *Ibidem*, Tr. 1316, op. 1588, dosar 142, f. 304.

Neamțului și care se angajaseră față de Cămară să ridice întreaga cantitate în termen de un an și cu mijloace de transport provenind din același ținut, li se încuviința: prețul de cumpărare a sării la ocnă de numai 7 lei/100 ocale; plata treptată a banilor în cursul unui an și jumătate; un spor de 20% peste cantitatea de sare prevăzută în contract pentru „risipă“, în total deci 1 200 000 ocale³⁶. Raportînd întreaga cantitate de sare furnizată de Cămară respectivilor negustori la suma banilor ce trebuia să o primească de la cumpărători (70 000 lei), se poate lesne constata că prețul real de vânzare admis în acest caz era chiar mai mic de 6 lei/100 ocale. S-ar părea, din acest punct de vedere, că afacerea favoriza numai pe cumpărător. Dar nu trebuie omis faptul că întreaga cantitate de sare contractată urma să fie desfăcută într-o zonă geografică în care necesitățile de consum ale populației erau parțial acoperite de numeroasele fîntîni de slatină existente pe diverse moșii (Drăgănești, Oglinzii, Poenii Prisăcii, Valea Seacă ș.a.)³⁷ și chiar de sarea provenind din rezervele saline descoperite în munții Neamțului³⁸. Așadar, posibilitățile de desfacere a sării la acel ținut, erau relativ restrînse comparativ cu situația din alte ținuturi, după cum reduse erau și mijloacele de transport pe care le puteau închiria oamenii Cămarii în satele nemțene. Riscul unei desfaceri anevoioase era transferat astfel asupra negustorilor de profesie, cu prețul renunțării conștiinței la o cotă parte din profit, dar cu certitudinea înlăturării stocurilor și a încasării integrale a contravalorii mărfii. Dobîndirea profitului mai mare ori mai mic, era o certitudine și în astfel de situații, atît pentru o parte, cît și pentru alta, păgubit fiind doar statul ale cărui venituri provenind din exploatarea nerațională a subsolului erau în vădită disproporție cu bogățiile minerale pe care acesta le conținea.

Pentru cantitățile mai mici de sare contractate de către negustorii din ținuturile mai îndepărtate de ocnă, Cămara asigura — la cererea acestora și în limita disponibilităților de moment — transportul mărfii, prin mijlocirea căraușilor angajați de către oamenii ei, plata chiriei suportînd-o, în asemenea cazuri, destinatarii³⁹.

În condițiile impuse, pe de o parte, de sistarea vânzărilor pe veresie a sării către locuitorii satelor și, pe de alta, de afluența relativ restrînsă a negustorilor la ocnă, în procesul desfacerii sării pe piața internă se remarcă un element a cărui pondere tinde să devină dominantă. Este vorba de apropierea tot mai pronunțată a unor categorii de proprietari, ori cămătari, față de o îndeletnicire pur negustorească, care era vânzarea sării în țară. Stimulați atît de posibilitatea preluării pe credit de la Cămară a unor cantități nelimitate de sare, ca și de perspectiva unor profituri consistente fără investiții prealabile, aceștia s-au lansat în adevărate „afaceri ale sării“. Și dacă unii dintre ei (Alec Cușenschi, Anastasie Bașotă ș.a.) au uzat de o asemenea posibilitate pentru a asigura necesarul de consum pentru locuitorii, vitele ori instalațiile industriale ce reclamau utilizarea sării, din cuprinsul proprietăților ce le aveau, cei mai mulți realizau profituri sporite prin comercializarea sării și în alte locuri. Reprezentativi, în acest sens, au fost aga Nicu Ghica, cămănarul

³⁶ *Ibidem*, Tr. 1621, op. 1854, dosar 76, f. 26.

³⁷ *Ibidem*, Tr. 485, op. IV, 528, dosar 33, f. 1, 9).

³⁸ *Ibidem*, Tr. 1316, op. 1488, dosar 377, f. 36.

³⁹ *Ibidem*, Tr. 1615, op. 1848, dosar 345, f. 153, 155, 178.

(mai apoi paharnicul) Costache Pandele, hatmanul Alecu Aslan, zaraful Leiba Meir Hofer din Iași ș.a. Primul dintre aceștia contractase numai în toamna anului 1847 cantitatea de 3 450 000 ocale sare⁴⁰, când necesarul de consum pentru un întreg ținut nu depășea la acea dată cifra de 1,5 milioane ocale⁴¹. Nicu Ghica n-avea să se oprească însă aici; la începutul anului 1850 el încheia un nou contract cu Cămara ocnelor pentru alte 5 750 000 ocale sare⁴², cantitate ce reprezenta cu aproximație jumătate din necesarul de consum anual pentru întreaga țară.

Cu mai vechi preocupări în același domeniu, dar și cu mai dese diferențe cu Cămara ocnelor și implicit cu Vistieria, pentru neplata în termen a banilor datorati pentru sarea primită, a fost hatmanul Alecu Aslan. La 1838 acesta era admonestat și somat de către Vistieria Moldovei să depună la sămeșia ținutului Bacău suma de 16 801 lei, din care 11 896 lei pentru sarea primită de la ocnă⁴³. Se pare însă că Al. Aslan era obișnuit cu astfel de „dojeni” pentru că în anul 1840 ridica de la ocnă cantitatea de 3 642 000 ocale sare⁴⁴, iar peste alți doi ani era amenințat cu o nouă măsură executivă, dictată de Secretariatul de Stat, pentru o altă datorie de 50 000 lei față de Cămara ocnelor⁴⁵. Desigur, asemenea cazuri n-au fost singulare. Am putea adăuga acestora numele serdarului Vasile Popovici, proprietarul moșiei Brăești (Dorohoi), care în 1846 datora Cămarii ocnelor suma de 80 000 lei pentru cele 1 000 000 ocale de sare ridicate în anul anterior⁴⁶, sau al spătarului Scarlat Tisoi, debitor la aceeași dată cu nu mai puțin de 100 000 lei⁴⁷. De altfel, o statistică încheiată de administrația ocnelor în 1846, privind rămășițele de plată din anii 1838—1846 datorate Cămarii de către boieri și negustori sau alți particulari, consemna apreciablea sumă de 383 065 lei⁴⁸. Dacă avem în vedere faptul că în 1843 un alt bilanț al Cămarii indica la totalul datoriilor țărănești către aceasta — provenite din veresii — suma de numai 60 038 lei⁴⁹, se poate lesne deduce că în practica desfacerii sării pe piața internă, după sistarea veresiilor, abuzurile n-au dispărut, ci dimpotrivă, fiind săvârșite însă de alte categorii de debitori. Mai mult decât atât, asupra acestora din urmă — așa după cum realitățile au dovedit în repetate rânduri — când se impuneau măsuri de executare silită, înfăptuirea lor era o operație cu mult mai anevoioasă, și se înțelege de ce.

⁴⁰ *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 632, f. 20.

⁴¹ Cifra este aproximativă — cert este că în 1844, deci cu trei ani mai înainte, consumul de sare în ținutul Bacău era apreciat la 1 138 600 ocale sare (*Ibidem*, Tr. 1318, op. XII 1991, dosar 94, nepaginat).

⁴² *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 632, f. 20—21.

⁴³ *Ibidem*, Tr. 1316, op. 1488, dosar 64, f. 383.

⁴⁴ *Ibidem*, dosar 795, f. 716—717.

⁴⁵ *Ibidem*, Tr. 1772, op. 2020, dosar 2006, f. 142.

⁴⁶ *Ibidem*, dosar 311, f. 1; dosar 325, f. 117.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 143.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 118—119, 134.

⁴⁹ *Ibidem*, Tr. 1621, op. 1845, dosar 431, f. 852.

⁵⁰ În învoiala încheiată între logofătul Alecu Mavrocordat și negustorii ce se așezau în târgul Frumușica de pe moșia sa Stroești (Botoșani) una dintre clauze interzicea practica negotului cu sare pe uliți pentru negustorii străini, în vreme ce acelor care se așezau în târg li se asigura dreptul de a vinde sare „și în dugheni și în piață și în orice alt loc” (*Ibidem*, Tr. 1316, op. 1488, dosar 1132, f. 125).

Urmărind procesul valorificării imediate a sării ridicată de la ocină, constatăm că proprietarii cu asemenea îndeletniciri erau avantajați față de negustorii de profesie în privința posibilităților de desfacere. Constrinși uneori să vîndă sarea numai prin dugheni⁵⁰, negustorii își realizau profitul din aplicarea cu consecvență a prețurilor de speculă⁵¹ sau, la nevoie, numai din diferența dintre prețul de cumpărare a sării la ocină și cel de vînzare legiuit în ținuturi. Proprietarii, în schimb, pe lângă asigurarea necesarului de sare pentru propriile gospodării, implicit pentru diversele instalații de prelucrare sau conservare a produselor agro-alimentare de pe moșii⁵², dobîndeau însemnate profituri din vînzarea prisosului de sare în satele de pe cuprinsul proprietăților, sau prin plata — convertită în sare — a unor lucrări efectuate de către locuitori. Se întîlnesc și cazuri cînd unii proprietari (Alecui Aslan) joacă rolul de intermediari între furnizor (Cămară) și negustori, firește cu reținerea cotei de profit⁵³.

De remarcat că pentru proprietarii cu îndeletniciri negustorești piedicile legate de desfacerea, în general, a produselor pe piață erau mai puțin numeroase decît pentru negustorii tîrgurilor. Primii, dispunînd cu mai multă ușurință de mijloace de transport, erau și beneficiarii acelor taxe de esență feudală persistente încă la noi în cadrul raporturilor comerciale din vremea regulamentară. Dar atît unii cît și ceilalți erau puși uneori în situația de a suporta concurența ce le-o făcea în comercializarea sării însăși Cămară. Situația se întîlnia îndeosebi în cel de pe urmă an al fiecărei antreprize, cînd arendașul utiliza toate mijloacele ce-i stăteau în putință, inclusiv vînzările sub preț, pentru lichidarea stocurilor de sare existente atît la ocină, cît și în magazinele Cămarii din țară⁵⁴. În astfel de împrejurări, singurul beneficiu pentru întreprinzători consta în șansa procurării imediate a unor fonduri bănești — rareori investite în scopuri productive⁵⁵ — posibilitate care, în condițiile unei slabe dezvoltări a sistemului de credit, nu era lipsită de importanță.

În procesul desfacerii sării pe piața internă, mai semnalăm încă prezența, cu frecvență tot mai redusă însă a obiceiului Cămarii de a acorda, sub formă de „mile” sau „daruri”, diferite cantități de sare, fie unor persoane (boieri sau slujbași ai Cămarii), fie unor instituții. Apreciată prin Regulamentul organic că fiind păgubitoare veniturilor statului, acestei practici i s-a interzis doar obligativitatea, prin anularea tuturor hrisoavelor anterioare ce o statornicise. Dacă în deceniile următoare întîlnim totuși asemenea gesturi, săvîrșite benevol de către antreprenori, motivul trebuie căutat tot în dorința acestora de a asigura desfacerea integrală pe piață a sării extrase, fără a diminua capacitatea de producție la ocne. Alegerea beneficiarilor nu era făcută la întîmplare, ci se oprea îndeosebi asupra acelor persoane sau instituții de la care arendașul spera în anumite compensații morale sau materiale. De obicei erau „miluiți” slujbașii ocnelor cu prilejul anului nou, cînd se făcea

⁵¹ *Ibidem*, dosar 140, f. 873).

⁵² B.A.R., Documente, CCCL1/36.

⁵³ *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 325, f. 116.

⁵⁴ *Ibidem*, Secretariatul de stat al Moldovei, dosar 1443, f. 3.

⁵⁵ Serdarul Vasile Popovici declară că banii dobîndiți din vînzarea sării îi investise în „spiculația velniții” de pe moșia Brăiești (*Ibidem*, f. 73), în timp ce spătarul Scarlat Tisoî își construise, cu fonduri de aceeași proveniență, cîteva imobile în orașul Iași (*Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 325, f. 143).

bilanțul periodic al antreprizei, iar cantitățile dăruite variau în funcție de disponibilități⁵⁶. Asemenea practică avea însă să fie complet abandonată după 1850, când pe piața internă a sării intervine un element nou. Este vorba de măsura dictată de Poartă de a se dubla prețul sării moldovenesti destinată consumului intern și de a fi egalizat astfel cu cel din Țara Românească (20 lei/100 ocale), începînd de la 15 septembrie 1850⁵⁷.

Pentru început, scumpirea sării pe piața internă a prilejuit o dispută acerbă între stat și concesionarul ocnelor din acea vreme, Alecu Vilara, fiecare dintre părți revendicîndu-și sporul de venit realizat prin majorarea prețului sării la ocnă. Lăsînd la o parte pagubele înregistrate de către finanțele statului, prin acceptarea unei compensații derizorii de la Vilara, în schimbul acordării dreptului de a percepe în contu-i sporul de preț, subliniem doar că pe planul comercializării sării în țară, interesul întreprinzătorilor, după această dată, a atins cote maxime. Pentru antreprenor, care în cei dintîi ani ai antreprizei declara că consumul intern de sare îi procură „un venit neînsemnător”⁵⁸, scumpirea acestui produs a determinat o schimbare de atitudine. Sugestivă este, în acest sens grija deosebită manifestată de Vilara în direcția întăririi dreptului de monopol al exploatării sării, ce-i era concesionat de către stat. Numeroasele sale reclamații adresate Vistieriei vizau supravegherea cu strictețe a rezervelor de sare și slatină existente în cuprinsul țării, îndeosebi în Vrancea și în împrejurimile Tazlăului și Neamțului, de către autorități, după exemplul urmat în Țara Românească ori în Galitiia⁵⁹. Spre a avea deplină siguranță că, sub pretextul întrebuintării slatinei la feredeile din țară, nu se comercializa acel produs, Vilara a hotărît să ofere gratuit doritorilor posibilitatea de a întrebuinta izvoarele cu apă sărată de la Tg. Ocna, aflate sub controlul direct al Cărmării⁶⁰. În afară de aceasta a încuviințat în continuare vînzările sub preț oficializat la ocnă prin contracte cu negustorii angroșiști, instituînd oficial și comisioane bănești pentru mijlocitorii unor astfel de afaceri⁶¹.

Concomitent cu modificarea prețului sării la ocnă a sporit prețul produsului și în țară, variînd între 28 și 50 lei/100 ocale⁶². Noile prețuri au reactivat, cum era și firesc, interesul unor categorii mai largi de negustori. Demn de subliniat ni se pare faptul că în anii care au urmat a sporit numărul titularilor contractelor de vînzare a sării la ocnă și în consecință s-au redus substanțial cantitățile contractate. Se realiza deci, pe alte coordonate însă, dorința exprimată de antreprenor în 1843, de a asigura, cu o clientelă mai numeroasă și mai punctuală, amortizarea datoriilor față de Cămară.

Pentru că posibilitățile de valorificare a sării în țară rămîneau totuși limitate — consumul intern nedepășind, după unele aprecieri, cifra de 10 milioane ocale anual — antreprenorii au încercat să deschidă granițele (îndeosebi spre Rusia) pentru exportul pînă atunci îngrădit

⁵⁶ *Ibidem*, dosar 632, f. 20.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 6.

⁵⁸ *Ibidem*, Tr. 1316, op. 1488, dosar 140, f. 502.

⁵⁹ *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 555, f. 6, 98, 99, 123

⁶⁰ *Ibidem*, f. 99.

⁶¹ *Ibidem*, f. 21.

⁶² *Ibidem*, dosar 1906, f. 3—43.

de clauzele unor contracte de subconcesionare a acestei surse de venit⁶³. Astfel, în mai 1852, Al. Vilara comunica Vistieriei Moldovei hotărîrea sa de „a desființa cu totul, începînd de la 1 ianuarie 1853, monopolul sării ce se vinde peste Prut“ și unindu-se cu vînzarea sării pentru consum, de a lăsa libertatea pentru fiecare cumpărător de sare din dealul ocnei „să o transporteze pe uscat și să o vînză ori în țară, ori peste Prut, pe la orice loc va fi îngăduit de către stăpînirea rosieniască, afară numai de Galați“⁶⁴. Pe lîngă avantajul de a fi sporit considerabil, în noile condiții, numărul cumpărătorilor de sare de la ocna, implicit beneficiile imediate, măsura dictată de Vilara viza și anihilarea comerțului clandestin cu sare (contrabanda) practicat cu regularitate de către negustorii evrei din zonele limitrofe. Măsura preconizată a fost pusă în aplicare de succesorul în otcup, maiorul sîrb Mișa Anastasievici.

Izbucnirea războiului Crimeii și ocupația succesivă a Principatelor de către trupele rusești și apoi austriece, urmată concomitent de prohibirea exportului moldovenesc de sare în sudul Dunării și apoi în Rusia a avut, între alte consecințe, scăderea prețului sării și supraîncărcarea pieței interne cu acest produs. Situația s-a menținut neschimbată și în cursul următorilor ani (în vremea antreprizei lui Constantin Ciocan), deoarece cîrmuirea Moldovei îngăduise compensativ lui Mișa Anastasievici să depoziteze și să vîndă în țară, după expirarea contractului său (ianuarie 1857), cantitatea de 10 milioane ocale sare, plus alte trei milioane pentru export⁶⁵. Cu toate că noul antreprenor — care avea să fie și ultimul — a încercat, cu reușite parțiale⁶⁶, să soluționeze problema transporturilor interne de sare, prin folosirea cursului Siretului în acest scop, revirimentul așteptat pe planul comercializării interne a acestui mineral n-avea să se producă în condițiile economice și juridice existente. Abia după înfăptuirea Unirii, guvernele Principatelor Unite, pătrunse de necesitatea abandonării sistemului păgubitor al concesionării veniturilor ocnelor și a adoptării unui „mod de exploatație mai rațională“, menit să asigure „conservarea unor așa bogate izvoare“⁶⁷, au hotărît să pună noi baze dezvoltării acestei însemnate ramuri economice.

2. Exportul „aurului alb“

Dacă desfacerea internă a sării a fost privită, cu foarte rare excepții, ca o cale secundară de valorificare a acestei bogății minerale, exportul ei a constituit — potrivit credinței unanim împărtășite pînă la jumătatea veacului trecut — reazimul de bază al venitului ocnelor, șansa propășirii sale, factorul hotărîtor al bilanțului fiecărei antreprize. „Fo-

⁶³ Pentru anii 1847—1852, dreptul de export al sării în Rusia, care, alături de exportul în sudul Dunării, constituia monopol al antreprenorului ocnelor, fusese subconcesionat vornicului Vasile Alecsandri (*Ibidem*, dosar 1215, f. 2).

⁶⁴ „Buletin, foaia publicațiilor oficiale a Prințatului Moldovei“, nr. 38, din 15 mai 1852. În privința exportului de sare prin Galați, în sudul Dunării, acesta era limitat cantitativ și urma să fie subconcesionat potrivit practicilor de pînă atunci.

⁶⁵ Arh. St. Iași, Documente, pachet 810/144.

0A c2issecio e:ci. uta n V

⁶⁶ *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 2434, f. 162.

⁶⁷ Arh. M.A.E., pachet 123, dosar 1/1856, f. 397.

losul consumației dinlăuntrul — afirma, în 1851, N. Șuțu — în toată vremea abia a fost de ajuns „a acoperi cheltuielile curente ale antreprizei”⁶⁸. Pentru beneficiarul de durată al exploatărilor saline din Moldova, care a fost Alecu Vilara, consumul intern de sare îi procura „un venit neînsemnător împotriva banilor cumpărăturii și a cheltuielilor ocniei”. Tot avantajul ocupului ocnelor, mărturisea împuternicitul acestui întreprinzător, este „de a putea transportul sare pe la scheli ca să se exporteze peste graniță și să se aducă bani străini în Principat”⁶⁹.

Și pentru unul și pentru celălalt întregul profit al întreprinderii atirna de posibilitățile de export, mai precis de exportul sării moldovenești prin Galați în sudul Dunării. Fără a tăgădui decât parțial adevărul cuprins în afirmațiile economistului sau antreprenorului citați, trebuie să subliniem din capul locului că această concepție s-a încetățenit la noi după 1829, în condițiile limitării direcțiilor de export ale sării (spre Rusia și Imperiul Otoman), a incapacității pieței interne de a absorbi într-o măsură proporțională cota-parte ce-i revenea din producția în continuă creștere și, în sfârșit, a insuficienței mijloacelor de transport conjugată cu starea proastă a căilor de comunicație de la ocnă la Galați și la schelele Prutului, de care exportul, în general, cel de sare în special, era nemijlocit legat.

Minimalizarea rolului pe care l-au jucat consumul intern, pe de o parte, vânzările de la schelele Prutului, pe de alta, în procesul general de valorificare a sării nu-și găsesc însă justificare decât doar pentru antreprenori și numai dintr-un anumit unghi de vedere anume sub raportul modalității de procurare și a destinației profitului. Pentru că, se știe, în condițiile deplinei libertăți a comerțului intern de sare, a vânzărilor pe credit (practicate pe scară largă pînă la 1843) și a ridicării prețurilor de vânzare în anii 1832 și 1850, distribuția sării pe piața internă a fost stimulată și, odată cu aceasta, au sporit — cel puțin teoretic — și posibilitățile de câștig ale întreprinzătorilor. Numai că însușirea profitului din acest canal era o operație mult mai anevoioasă pentru Cămară, cunoscute fiind greutățile întâmpinate în recuperarea banilor „veresiilor” de la datornici și nu întîmplător beneficiile rezultate din aceste vânzări, asociate uneori cu cele obținute din exportul sării în Rusia, erau orientate în direcția amortizării cheltuielilor de producție și a datoriilor către stat.

Cît privește vânzarea sării pe la schelele Prutului, subconcesionată în cea mai mare parte a perioadei în discuție, a fost întotdeauna limitată cantitativ, prin urmare și cota de profit a principalului întreprinzător, restrînsă. În funcție de împrejurări, această cotă participa fie la amortizarea cheltuielilor globale, fie la întregirea profitului net al întreprinderii.

Revenea, așadar, exportului în Imperiul Otoman, prin portul Galați, rolul de principal susținător al beneficiilor antreprizei, beneficii mult mai lesne de procurat pe temeiul unor comenzi ferme ori a înțelegerilor cu negustorii sud-dunăreni, decât prin modalitățile uzitate și în condițiile de desfacere a sării în țară. Aceasta este rațiunea pentru care exportului de sare, în general și celui prin Galați, în speță, le-a fost atribuit calificativul de „suflet al antreprizei”.

⁶⁸ B.A.R., Mss. rom. 1031, f. 89.

⁶⁹ Arh. St. Iași, Tr. 1316, op. 1488, dosar 140, f. 502 ; dosar 662, f. 542.

Disponind în exclusivitate de dreptul de a trece sare peste hotar „cu orice prețuri va putea“, de a o transporta pe Dunăre „în sus și în jos fără vre-o oprire sau plată și a o vinde pe la toate schelele și limanurile unde va fi primită a se descărca“ — drepturi întemeiate pe art. V al tratatului de la Adrianopol și înscrise la loc de frunte în textul fiecărui contract de arendare — antreprenorii sau împuterniciții acestora au fost confrunțați cu câteva mari neajunsuri izvorite din însăși starea de lucruri existentă, de care au depins, în ultimă instanță, volumul și valoarea exportului moldovenesc de sare.

Este vorba, întâi de toate, de limitarea la numai două a direcțiilor de export al sării, respectiv spre Rusia și spre Turcia, celelalte granițe fiind închise pentru acest produs. Doar baronului Ștefan Meitani, supus austriac, i s-a îngăduit — după câte știm și numai pînă în anul 1832 inclusiv — să vîndă sare transilvănenilor care treceau hotarul Moldovei în acest scop⁷⁰, din cele 8 magazine existente de-a lungul graniței, pe moșiile: Comănești (4), Dofteana (2), Dărmănești (1) și Slănic (1). Din anul 1833, cu toate că ocele au fost arendate pentru început aceluiași Meitani, trecerea sării moldovenești în Transilvania a fost interzisă cu desăvîrșire, nu însă de către autoritățile moldovene, ci „de către însăși ocîrmuirea Austriei“⁷¹. În consecință, în ianuarie 1833, locuitorii satelor de la hotarul dinspre Transilvania erau îndatorați de autoritățile locale să supravegheze și „să astupe toate potecile cu păduri ca să nu poată trece nimene“, promițîndu-li-se a treia parte din folosul ce ar fi rezultat din prinderea făptașilor și din confiscarea oricărei marfă găsită asupra-le⁷².

În Țara Românească sarea de proveniență moldovenească era prohibită și înainte de 1832, însă tranzitul acesteia spre Serbia era liber. Or, după acest an, pe baza hotărîrilor adoptate în decembrie 1832 de către comisia mixtă de la Focșani⁷³ și înscrise ulterior în convenția vamală dintre Principate, la 1835, nici tranzitul acestui produs (ca și al zaharelor, vitelor, seului și băuturilor spirtoase) n-a mai fost îngăduit, desigur spre a se evita concurența⁷⁴. Din aceleași rațiuni și libertatea transportului și a vînzării sării pe Dunăre — consfințită deopotrivă Moldovei și Țării Românești prin Regulamentele organice — avea să fie supusă unor repetate cereri de restrîngere, mai întîi zonală, apoi și cantitativă, încît practic exportul moldovenesc de sare prin Galați avea să fie subordonat, în cea mai mare parte a perioadei, intereselor comerciale muntenesti în Balcani. Rămîneau deci deschise exportului — în condițiile prohibirii absolute a importului de sare — granițele dinspre Rusia, cu punctele vamale Leova, Sculeni și Lipcani (Rădăuți), cum și hotarul Dunării cu portul Galați.

⁷⁰ *Ibidem*, Litere, S/744, f. 11.

⁷¹ *Ibidem*, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 587, f. 63, 65.

⁷² *Ibidem*, Litere, S/744, f. 19.

⁷³ Vezi Adrian Macovei, *Unificarea vamală între Moldova și Țara Românească* (I), în *AIIAI*, VIII, 1971, p. 212, 218.

⁷⁴ Legăturile comerciale dintre Moldova și Serbia n-au fost însă întrerupte, ci acestea aveau să se intensifice, mai ales, în anii antreprizei lui Gheorghe Oprescu, dar sarea trebuia să fie transportată numai pe Dunăre (Arh. St. Iași, Tr. 766, op. 868, dosar 267, f. 123).

Dar cele mai numeroase și mai mari impedimente în desfășurarea procesului de desfacere a sării din Moldova pe piața externă au fost generate de starea precară a transporturilor interne, de soarta cărora exportul în general era nemijlocit legat. Netăgăduit, transporturile constituiau și pe planul desfacerii interne a sării o problemă deosebit de dificilă; dar dacă în primul caz sarea destinată consumului era ridicată, în mare parte, chiar de către cumpărători direct de la ocnă, cu mijloacele lor de transport, în cazul exportului, între furnizori și cumpărători erau în mod obligatoriu interpuși căraușii, știut fiind faptul că vânzările pentru piața externă se făceau nu la ocnă, ci numai la punctele de desfacere amintite. Firește, organizarea și supravegherea efectuării acestor transporturi cădea în sarcina exclusivă a furnizorului.

Conștientă de marile dificultăți pe care le creau transporturile în procesul general al valorificării sării și interesată în sporirea neconținută a venitului ocnelor, cîrmuirea s-a angajat — prin contractele încheiate cu antreprenorii — să înlesnească acestora desfacerea sării în țară și mai ales în afara ei, acceptînd să repare la nevoie principalele căi de legătură între Tg. Ocna, schelele Prutului și Galați; să stimuleze căraușiile de sare prin acordarea imasurilor și crearea locurilor de popas necesare pentru vitele angrenate în aceste transporturi; să supravegheze respectarea în timp a angajamentelor căraușilor și să execute pe datornici; în sfîrșit, să îngăduie antreprenorului posibilitatea de a angaja cărauși străini pentru transportul sării de la ocnă „la locurile ce va avea trebuință”. Toate aceste înlesniri, dezvoltate în cuprinsul clauzelor contractuale, erau menite să stimuleze cantitativ volumul transporturilor de sare, implicînd procesul valorificării ei, îndeosebi pe piața externă.

Dar cu toată sollicitudinea exprimată în scris de către cîrmuire, înlesnirile făgăduite antreprenorilor n-au depășit și nu puteau să depășească posibilitățile de transport existente în epocă. Nu stă în intenția noastră dezvoltarea acestei din urmă chestiuni, care este binecunoscută, dealtfel⁷⁵. Ne vom referi, în continuare, doar la aspectele particulare pe care le-a îmbrăcat problema transporturilor în cadrul procesului de desfacere a sării pe piața externă.

a) „*Drumurile sării*”. Principalele căi de comunicație care legau Tg. Ocna de centrele de export a sării au fost, în ordinea importanței:

1. *Drumul Ocnei*, care străbătea transversal sudul Moldovei, prin ținuturile Bacău, Putna, Tecuci și Covurlui⁷⁶. Acest drum pornea din Tg. Ocna trecînd apoi prin Tg. Trotuș, Onești — de unde se desprindeau două drumuri laterale, unul pe valea Oituzului și celălalt pe valea Cașinului (importante doar pentru desfacerea internă a sării) — Căiuți, Urechești și Adjud. De aici, calea spre Galați trecea prin Mărășești, Tecuci, Drăgănești, Umbrărești și Puțul lui Mihalce. O variantă des folosită de către cărauși nu cuprindea din traseul amintit localitățile Urechești

⁷⁵ Vezi, în acest sens, L. Boicu, *op. cit.*, p. 249—257; idem, *Cîteva observații asupra datelor existente referitoare la construcția de șosele și poduri în Moldova între anii 1834—1844*, în *SCSI*, istorie, fasc. 1—2, 1958, p. 249—257; idem, *Căile de comunicație terestre în Moldova între anii 1834—1848*, în *AIIAI*, IV, 1966, p. 81—116; idem, *Transporturile în Moldova între 1848 și 1864*, în *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848 și 1864*, București, 1963, p. 429—477.

⁷⁶ Arh. St. Iași, Tr. 1316, op. 1488, dosar 272, f. 1.

și Adjud, ci o alta, Copăcești. După aprecierea Cămarii ocnelor, drumul prin Copăcești era mai scurt cu 2 ceasuri decât varianta primă și „mai îndeminatic“ pentru cărauși, întrucît se evita trecerea Siretului de două ori printr-un loc mlăștinos, cum se întîmpla la Urechești și Adjud, afectînd și plata jugăritului⁷⁷.

2. *Drumul sării* sau „drumul cel mare al Sculenilor“⁷⁸, străbătea ținuturile Bacău, Roman și Iași. Pînă la Bacău, unde acest drum se împreuna cu una dintre principalele căi de comunicație ale Moldovei care era drumul Siretului, existau — la jumătatea veacului trecut — patru variante de legătură : cea mai veche, dar și cea mai lungă, se suprapunea drumului spre Galați pînă la Adjud, de unde se îndrepta spre nord, înscriindu-se în drumul Siretului ; o a doua variantă, urmată pînă atunci de cărauși, se desprindea de la Onești, trecînd prin Balince, Orășa Mare și peste dealul Pietricica, de unde cobora spre Bacău ; a treia cale trecea tot prin Onești și Orășa Mare dar evita dealul Pietricica, îndreptîndu-se pe la Garagea spre Bacău ; în sfîrșit, ultima variantă, apreciată de către un specialist în materie de drumuri, inginerul Friedrich Vésely, ca fiind „cel mai drept și cel mai nimerit drum de legătură între Tg. Ocna și Bacău“, urma valea podului Viișoarei, Rediul Vechi, Gura Văii, Orășa Mare, Garagea, Călugăra Mare și „coasta de sus a Pietricicăi“⁷⁹.

De la Bacău, „drumul sării“ se confunda cu cel al Siretului pînă la Roman „și mai înainte pînă la pod la Siret“⁸⁰, abătîndu-se apoi prin Șcheia, Tg. Frumos și Podul Iloaiei. De aici (sau poate din Lețcani), se desprindeau două variante înspre Sculeni, una principală trecea prin Iași, iar cealaltă prin Epureni.

3. *Drumul de la Tg. Ocna spre Leova* trecea prin ținuturile Bacău, Putnă, Tecuci, Tutova și Fălciu⁸¹. Pînă la Tecuci se confunda cu „drumul ocnei“ — nu știm să fi existat pînă la mijlocul secolului trecut vre-o cale mai scurtă de legătură între Adjud și Birlad — de unde se îndrepta pe valea Birladului, pînă la Zorleni și de acolo părăsind principala cale de comunicație a Moldovei (Mihăileni—Iași—Tecuci—Galați) urma direcția Fălciu—Leova.

4. În sfîrșit, *drumul Lipcanilor* se suprapunea celui al Sculenilor pînă la podul Siretului după ieșirea din Roman. Aici drumul se bifurca, potrivit mărturiilor contemporane : o ramură mergea „pe Siret în sus, pe un deal ce duce la Botoșani și de acolo se îndreptează drept la Lipcani“, iar cealaltă urma calea principală către Sculeni, pînă la Tg. Frumos ; de aici o părăsea definitiv trecînd „pe lîngă tîrgul Hirău, ajungînd la tîrgușorul Sulița și iarăși în drumul Botoșanilor, de unde se îndreptează către Lipcani“⁸².

Întrucît drumurile sării la care ne-am referit se identificau în mare parte din lungimea lor cu înseși principalele căi comerciale ale țării, se înțelege că au împărtășit aceeași soartă cu acestea din urmă. Șoselate

⁷⁷ *Ibidem*, Tr. 1772, op. 2020, dosar 2006, f. 135.

⁷⁸ *Ibidem*, Tr. 1621, op. 1854, dosar 542, f. 69.

⁷⁹ Arh. St. București, Departamentul lucrărilor publice al Moldovei, dosar 378/1849, f. 6—7 ; Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, dosar 629, f. 62.

⁸⁰ *Ibidem*, Litere, 0/160, f. 21.

⁸¹ *Ibidem*, Tr. 1316, op. 1488, dosar 272, f. 1.

⁸² *Ibidem*, Litere, 0/160, f. 21.

parțial, pe o lungime totală care în 1849 nu depășea 180 000 stinjeni (aproximativ 400 km)⁸³, ajungând în ajunul Unirii la circa 600 km⁸⁴, nivelate și drenate cu deosebire pe porțiunile comune arterelor principale de transport a mărfurilor spre granițe, drumurile sării erau foarte anevoioase. Pe anumite porțiuni, în vremurile ploioase ele deveneau chiar impracticabile. Gravitatea situației decurgea din faptul că tocmai căile de legătură între Tg. Ocna și Bacău, Tg. Ocna și Adjud, care racordau centrul de producție a sării cu centrele de desfacere a ei (inclusiv pe piața internă) rămăseseră în afara preocupărilor oficiale de ameliorare manifestate în epocă. „Ocna se află astăzi ca într-un ostrov — se tirguia în 1837 antreprenorul Gheorghe Opreanu ; toate podurile de peste ape și piraie sint stricate și dărimate. Din această pricină cărăușii nu-și fac apariția la ocna pentru a încărcă sare”⁸⁵.

Dregerea drumurilor și podurilor, efectuată pe aceste porțiuni numai cu mîna de lucru necalificată — birnicii satelor din preajmă sau chiar rufetașii ocnei — era lipsită de durabilitate⁸⁶. Cămara se plîngea an de an că podețele din dealul și din valea ocnelor erau veșnic stricate, „încît cu mare greutate se pot sui la ocna și carele deșerte”⁸⁷.

În unanimitate, cărăușii și cămărașii apreciau că „cel mai greu drum și cu greutate de transport în tot cuprinsul Principatului sint drumurile care vin la ocna și mai cu osebite din cele ce vin din cea mai mare parte a țării de sus, căci urmează să vie pe la Bacău și să treacă dealul Pietricăi, fiind alt drum ; în acel loc, uneori, la o trăsură încărcată cu 500—1 000 ocale sare sint necesare 12—24 trăgători pentru a urca dealul, iar zilnic nu pot trece mai mult de 10 trăsuri”⁸⁸. În pofida unor eforturi de ameliorare depuse la stăruința Cămării și prin mijlocirea Vistieriei⁸⁹, de către secția a II-a a Departamentului de Interne (pînă la 1849) și apoi de către Departamentul Lucrărilor Publice (înfiiințat în septembrie 1849), n-au fost găsite decît soluții de circumstanță. Pentru că, de pildă, drumul dintre Tg. Ocna și Bacău avea să fie șoselat după 1862, terminarea lucrărilor fiind proiectată abia pentru anul 1864⁹⁰.

Dar nu numai drumurile care plecau din Tg. Ocna creau dificultăți pentru transporturile de sare. Chiar și cele pietruite, datorită fluxului mare de cărăuși angajați în transportul mărfurilor, deveneau cu timpul, pe anumite porțiuni, sau în unele perioade ale anului, impracticabile.

Încercînd să protejeze drumurile șoselate, să le asigure o mai mare durată de funcționabilitate, domnitorul Mihail Sturdza a hotărît, la sfîrșitul anului 1842, să introducă obligația cărăușilor de „a preface roțile carelor, încălțîndu-le cu obezi late de cite o palmă proastă (0,20—0,25 m — *n.n.*)”⁹¹. Domnitorului îi scăpa însă din vedere faptul că mijloacele

⁸³ N. Suțu, *op. cit.*, p. 120 ; L. Boicu, *op. cit.*, p. 432.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 441.

⁸⁵ Arh. St. Iași, Tr. 766, op. 868, dosar 269, f. 41.

⁸⁶ *Ibidem*, dosar 267, f. 65 ; Tr. 1621, op. 1854, dosar 542, f. 69 ; dosar 548, f. 43, 48.

⁸⁷ *Ibidem*, Tr. 938, op. II 1080, dosar 61, f. 1.

⁸⁸ *Ibidem*, Tr. 1621, op. 1854, dosar 570, f. 1, 5.

⁸⁹ *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1412, f. 6, 18 ; Tr. 1772, op. 2020, dosar 2006, f. 8 ; dosar 3487, f. 18.

⁹⁰ „Foaia de publicații oficiale”, nr. 118, din 1 iunie 1862, p. 469.

⁹¹ Arh. St. Iași, Tr. 1621, op. 1854, dosar 542, f. 101.

de transport folosite erau și așa prea greoaie iar capacitatea lor de încărcare redusă și că adaosul preconizat echivala cu diminuarea încărcăturii și, implicit, cu îndepărtarea cărauşilor de la o atare îndeletnicire. Spre „a nu pătimi negoţul sării“, Vistieria a cerut Sfatului domnesc să obțină de la Sturdza anularea acelei hotărîri, cerere la care s-a răspuns favorabil în primăvara anului următor⁹².

Necesitățile de ordin economic ale țării, care au ieșit cu pregnanță în relief odată cu creșterea producției agricole și de sare destinate exportului au determinat ca, pe lângă preocupările de ameliorare a căilor de comunicație deja existente, să se manifeste în epocă curajoase încercări de revoluționare a transporturilor, cu consecințe ușor de presupus în cazul reușitelor. Trebuie precizat că aceste preocupări vizau, în totalitate, transportul mărfurilor înspre și dinspre Galați, rolul portului dunărean în cadrul comerțului exterior al Moldovei fiind acum covârșitor. Cît privește schelele Prutului, acestea, cu excepția Sculenilor, și-au diminuat considerabil importanța, cel puțin ca puncte de desfacere a sării pentru Rusia.

După proiectele succesive din anii 1841, 1845 și 1846 de introducere pe teritoriul Moldovei a unei căi ferate⁹³, proiecte datorate unor întreprinzători străini sau autohtoni dornici de a înlesni circulația mărfurilor de-a lungul țării pînă la Galați, pentru prima oară la noi a fost preconizată, în anul 1851, ideea înființării liniei ferate Tg. Ocna—Galați⁹⁴. Întemeindu-și proiectul pe convingerea că „toată întrebuințarea antreprizei ocnelor și baza propășirii sale nu stă decît în exactețea transportului sării la schela Galaților“ și evidențiind „greutățile cărauşiei ce s-au înmulțit din an în an“, autorul acestuia, N. Șutu, demonstra utilitatea și posibilitățile întemeierii „unei căi de comunicație lesnicioasă și repede pusă în lucrare cu cheltuiala cîrmuirii“. În privința posibilităților, erau reconsiderate concluziile exprimate cu cîțiva ani mai înainte de către inginerul francez Hommaire de Hell, potrivit căroră în Moldova „unde industria n-au căpătat încă nici o dezvoltare, unde mai nu se găsesc lucrători pămînteni, unde mijloacele bănești sînt prea mici și unde duhul de asociație încă nu s-a format, drumuri de fier nu se pot face“, dar că se puteau adopta, în locul acestora, linii din tălpi de lemn macadamizate⁹⁵.

O astfel de linie, ușor de durat și de reparat de către „orice țăran cu securea sa“, presupunea, pentru traseul Tg. Ocna—Galați, în lungime de 80 000 stînjeni (aproximativ 178 km), un volum de investiții suportabil, de numai 630 000 lei⁹⁶. Se avea însă în vedere faptul că materialul lemnos necesar putea fi procurat gratuit din pădurile statului și chiar ale unor proprietari, iar brațele de muncă (cu excepția meșterilor), de asemenea angajate fără bani, în contul celor trei zile de muncă pe an, obligatorii pentru fiecare birnic a le presta la lucrarea drumurilor. Cum numai valoarea chirilor anual plătite de către Cămară pentru transportul a 8 milioane de ocale sare la Galați era estimată de autorul proiectului la 450 000 lei, se înțelege că investițiile proiectate puteau fi amortizate în chiar primul an de exploatare a liniei.

⁹² *Ibidem*, f. 145.

⁹³ L. Boicu, *op. cit.*, p. 467.

⁹⁴ B.A.R., Mss. rom. 1031, f. 89—95.

⁹⁵ Pentru amănunte, vezi L. Boicu, *op. cit.*, p. 468—469.

⁹⁶ B.A.R., Mss. rom. 1031, p. 94.

Calea ferată proiectată putea deservi nu numai transportul sării de la ocnă la Galați, ci și pe cel al mărfurilor de import, de la Galați spre interiorul țării; mai mult decât atât, linia putea fi ulterior prelungită până la Roman, deschizându-se astfel calea valorificării prin export a cerealelor din zona nordică a țării.

Aceste considerente au stat, de altminteri, la baza expunerii de motive prezentată de I. Cantacuzino asupra „legiurii pentru înființarea unei căi de comunicație de la Ocnă la Galați, alcătuită de railuri și slujită cu vagonuri trase de cai“, legiuire votată de Divanul Obștesc la 15 martie 1852 și sancționată de domn la 26 martie același an⁹⁷. Prin lege, cîrmuirea era împuțernicită a înființa acea cale atunci cînd posibilitățile financiare aveau să-i îngăduie. Or, aceste posibilități n-aveau să apară curînd. Amînarea fără termen a lucrării credem că poate fi pusă în legătură cu neputința firească de a fi transpus în fapt un proiect evident fantezist, dar și cu contraproiectul întocmit, la 1 mai 1853, de către Mihalic de Hodocin, asupra „drumului de fier de la Tg. Ocna pînă la Galați“⁹⁸.

Prezentînd — comparativ cu precedentele înfăptuiri în materie, din alte țări ale Europei — posibilitățile de realizare a unei căi ferate între Tg. Ocna și Galați, Mihalic de Hodocin își exprima, față de domnitor, credința că traducerea în viață a proiectului despre care am amintit „ar trece peste mijloacele Moldovei“, că „ar fi de prisos“ și în fine, că „n-ar aduce nici pe gîmătate de proțente legale țării“. După părerea sa, un drum de fier între cele două localități cu rol determinant în economia țării ar fi costat, atunci, cel puțin 22 500 000 lei, mai ales că acesta implica „facerea unui pod costisitor peste Siret, cum și ezături și viaducte mult mai costisitoare în apropierea Galațului“. Socotința sa ni se pare însă exagerată dacă ținem seama că în aceeași vreme, N. Șuțu — întemeindu-se pe studiile inginerului francez aflat în serviciul Moldovei, Béguin — aprecia că instalarea liniei ferate Tg. Ocna—Galați nu putea să coste mai multe de 6 milioane lei⁹⁹. Firește, și într-un caz și în celălalt era vorba de utilizarea, în exclusivitate, a șinelor de fier, care ar fi ridicat pînă într-atît costul construcției.

Demonstrarea inutilității și inoportunității unei astfel de căi de legătură între Tg. Ocna și Galați i-a servit lui Mihalic de Hodocin drept suport pentru a lansa un nou proiect vizînd punerea în valoare a cursului apei Siretului pentru efectuarea transporturilor de sare către portul dunărean. Inspirat, probabil, de încercările anterioare de navigabilizare a Siretului (rămase în stadiu de proiect) datorate lui L. Castaing-Père și N. Șuțu¹⁰⁰, sau poate de tentativa lui Nicolae Roșca Codreanu de a practica navigația cu motor pe același rîu¹⁰¹, Mihalic de Hodocin preconiza utilizarea — după model transilvănean — a dubaselor de sare trase de remorhere, pe ruta Adjud—Galați. Pe o astfel de dubasă, cu

⁹⁷ Arh. St. București, Departamentul lucrărilor publice al Moldovei, dosar 379/1852; *Manualul Administrativ al Principatului Moldovei*, tom. II, Iași, 1856, p. 94.

⁹⁸ Arh. St. Iași, Documente, pachet 539/117; vezi și L. Boicu, *op. cit.*, p. 469.

⁹⁹ N. Șuțu, *Despre utilitatea unei căi ferate*, în *Opere economice*, București, 1967, p. 335.

¹⁰⁰ L. Boicu, *op. cit.*, p. 458—459

¹⁰¹ Arh. M.A.E., pachet 120, dosar 48/1856, f. 1.

numai 3 oameni se putea transporta 30—44 mii ocale sare, iar un remorcher — ușor de procurat din străinătate (24 mii lei) și avînd o putere de 18 cai — „putea duce în gios la Galați și iarăși înapoi la Agiud 5 pînă la 8 dubase de sare“. Coroborînd necesitățile cu posibilitățile, Hodocin conchidea că, „prin mijlocirea a două asemenea remorchere și 10 pînă la 15 dubase de sare, s-ar putea transporta la Galați mult mai ieftin decît în prezent 10 milioane ocă în 20 transporturi, prin care mijloc miile de cărauși, care acuma numai cu paguba lor transportează sarea, s-ar putea economisi cu folos însemnător pentru agricultura sau economia patriei“.

Indemnului lui Mihalic de Hodocin n-a rămas fără ecou în epocă. După ce, în primăvara anului 1835, navigarea pe Siret a fost inaugurată de plutele cu sare aparținînd unui Costache Vivante, cu destinația Tulcea și Isaccea¹⁰², sau de ambarcațiunile plate impermeabile (destinate transportului de grîne) ale supusului prusian Paul Iacovenco, care obținuse de la guvernul Moldovei privilegiu în acest sens¹⁰³, cîțiva ani mai tîrziu, în 1858, postelnicul Constantin Ciocan, antreprenor al ocnelor, avea să înfăptuiască ideile exprimate și susținute prin exemplificările convingătoare de către specialistul în „montanistică“ al Moldovei care era Hodocin. Confruntat cu greutățile deosebite pe care i le crea, în acei ani, transportul sării la Galați în vederea exportului și receptiv la ideile novatoare, Ciocan — după ce a cerut și obținut privilegiul necesar de la guvernul moldovean¹⁰⁴ — și-a cumpărat din străinătate un vas (vaporaș de 35/6 m) și opt șleपुरi, cu care a deschis, în primăvara anului 1858, seria curselor de transport al sării de la Călieni și Vadul Roșca pînă la Galați¹⁰⁵.

Fără îndoială, transportul sării pe apă era mult mai avantajos decît cel pe uscat : greutatea unei încărcături era incomparabil sporită, pe un șlep putîndu-se încărcă 100—150 mii ocale ; viteza de deplasare — mult mai mare, iar cheltuielile de întreținere și administrare a navigației — mult mai mici ; în plus, transporturile pe apă erau sustrate caracterului nesigur și periodic al căraușiei dependente de proprietarul de moșie, de starea timpului, a drumurilor ș.a.¹⁰⁶. În pofida acestor avantaje, transportul organizat al sării pe apă, inaugurat în Moldova de postelnicul Constantin Ciocan, n-a luat amploarea așteptată, menținîndu-se și în cursul următorilor ani la limitele inițiale. Pentru ambarcațiunile utilizate în astfel de transporturi, Siretul era navigabil de la vărsare doar pînă la Călieni și Vadul Roșca, unde antreprenorul își avea magazine pentru sare, făcute din gard de nuiete acoperite cu stuf și paie¹⁰⁷.

Cu toate că intenția întreprinzătorului, exprimată în cererea pentru dobîndirea privilegiului, era de a urca cu vasele sale pe Siret pînă la Adjud, practica n-avea să-i îngăduie acest lucru. Probabil neînvoirile cu proprietarii moșiilor, ai podurilor, iezăturilor și morilor din zonele afectate — față de care cîrmuirea n-a acționat cu hotărîre — sau poate

¹⁰² Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, dosar 34168, f. 7 ; L. Boicu, *op. cit.*, p. 457.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 460—461.

¹⁰⁴ Arh. M.A.E., pachet 123, dosar 1/1856, f. 157, 159 ; Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, dosar 2434, f. 154, 157.

¹⁰⁵ I. Ionescu, *Navigabilitatea Siretului*, în „Natura“, VIII, oct. 1912 — iulie 1913, p. 6—8.

¹⁰⁶ L. Boicu, *op. cit.*, p. 457.

¹⁰⁷ I. Ionescu, *op. cit.*, p. 7.

condițiile impropriei navigației mai sus de Călienii au decis limita amintită. În felul acesta, cea mai mare parte a drumului pe care sarea moldovenească, destinată exportului, trebuia să-l străbată până la Galați, respectiv distanța între Tg. Ocna și Călienii, rămânea tot în seama cărăușiei.

Așadar, se poate afirma că, pe planul valorificării sării, transporturile pe uscat — limitate doar la cărăușii — au constituit principala — dacă nu unica — pirghie de legătură între centrul de producție a sării și centrele de desfacere a ei pentru piața externă. Cărăușia, practică în exclusivitate de către locuitorii birnici ai satelor ca o îndelnetnicie complementară pentru cei mai mulți, menită să le procure banii necesari pentru plata datoriilor către stat, a rămas însă aceeași formă de transport de tip medieval, care cu anevoie mai putea face față, în noile condiții, imperativelor economice ale țării. Insuficiența mijloacelor de transport, starea proastă a căilor de comunicație, dependența cărăușilor de boierii proprietari și orientarea unei producții mereu sporite de cereale-marfă către export au generat o luptă îndârjită, în toată această perioadă, între Cămara ocnelor, negustori și proprietari având ca obiect de dispută angajarea cărăușilor. Care au fost, în acest context, posibilitățile și modalitățile utilizate de către Cămară în vederea asigurării mijloacelor de transport necesare pentru aprovizionarea cu sare a schelelor Prutului și Dunării ?

Asigurată de concursul cîrmuirii, care era îndatorată a face cunoscute în rîndul locuitorilor țării condițiile oferite de antreprenorul ocnelor pentru cărăușii de sare, Cămara ocnelor își numea din vreme „cinovnicii“ (solarii) prin ținuturi, spre a împărți doritorilor, pe baza prețurilor dinainte stabilite și în schimbul zapiselor de învoială, avansurile bănești cuvenite sau chiar costul integral pentru cantitățile de sare angajate a fi transportate la schele. Prețurile de închiriere a carelor au variat în funcție de distanța de la ocnă la schele, înregistrînd o curbă mereu ascendentă. Pentru Galați, de exemplu, acest preț a urcat de la 4 lei/100 ocale, cît se acorda în 1833¹⁰⁸, la 8 lei/ocale în anul 1853¹⁰⁹; pentru Sculeni prețul închirierilor a crescut în aceeași vreme, de la 4 lei 20 parale la 10 lei/100 ocale¹¹⁰, iar pentru Lipcani limita superioară a acestui preț a atins 12 lei/100 ocale¹¹¹. Deosebit de prețurile inițial fixate, Cămara acorda cărăușilor un spor, a cărui valoare era mai mult simbolică¹¹², în vederea achitării de către aceștia a taxelor de trecere a podurilor (brudina).

Toate închirierile de cară, efectuate pe temeiul prețurilor prestabilite, în vederea aprovizionării cu sare a punctelor de desfacere de la granițe, erau cunoscute sub numele de „chirii împărătești“¹¹³. Ele se deosebeau de așa-zisele „chirii private“, angajate în același scop de către „tocmitorii de cară“ ai Cămarii, care acționau fără amestecul autorităților, numai pe baza înțelegerii cu cărăușii, fixînd prețurile la învoială.

¹⁰⁸ Arh. St. Iași, Litere 0/159, f. 109

¹⁰⁹ *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1543, f. 121.

¹¹⁰ *Ibidem*, Litere, 3/159, f. 109; B.A.R., Documente, CMLXII/155.

¹¹¹ *Ibidem*, doc. 107 și 108.

¹¹² Arh. St. Iași, Documente, pachet 315/8, f. 67; *Ibidem*, Litere, 0/156, f. 109. Tr. 1316, op. 1488, dosar 662, f. 542, 545.

¹¹³ Al. Obreja, *op. cit.*, p. 174.

De regulă se apela la serviciile acestora atunci când locuitorii țării răspundeau într-un număr prea mic față de necesități la solicitările pentru „chirii împărătești” și mai ales în anii de scadență ai antreprizelor, când stocurile de sare destinate exportului erau sensibil sporite.

La angajarea căraușilor Cămară nu făcea abstracție de poziția geografică a ținuturilor, de disponibilitățile acestora în mijloacele de transport și de cerințele fiecărei schele. Ținuturile din sudul țării (Bacău, Putna, Covurlui, Tecuci și Tutova) trebuiau să asigure mijloacele de transport pentru sarea destinată a fi exportată prin Galați, ținuturile centrale (Vaslui, Roman, Iași) — pentru Sculeni și Leova, iar cele din nord (Boțoșani, Dorohoi) — pentru Lipcani¹¹⁴. Celelalte ținuturi (Suceava, Neamț și Fălciu) ofereau — se pare — șanse reduse slujitorilor Cămării de a găsi cărauși pentru sare, locuitorii fiind angajați de proprietari ori negustori pentru transportul altor categorii de mărfuri.

Sezonul căraușilor de sare începea de obicei îndată după încheierea arăturilor de primăvară, atingea cotele maxime în lunile iunie și iulie, terminându-se toamna târziu „când înceta și plutăria pe Dunăre”¹¹⁵. În acel răstimp, solarii, însoțiți de curteni ai Cămării și sprijiniți de privilegiatorii de ocoale, umblau prin satele în care lăsaseră banii chirilor, spre a îndemna pe locuitorii cu zapise să-și îndeplinească angajamentele. Uneori se făcea necesară și prezența unui revizor al Vistieriei la astfel de lucrări, întrucât „unii din locuitorii cu obligații față de Cămară năvăleau la alte chirii”¹¹⁶, iar alții erau opriți de vechilii și posesorii moșilor spre a-i întrebuința la munca proprietăților.

Legat de acest ultim aspect trebuie să subliniem faptul că nu odată antreprenorii și administrația ocnelor s-au plins cîrmuirii, prin Vistierie, împotriva proprietarilor de moșii sau a posesorilor și vechililor acestora, pentru prejudiciile cauzate exportului de sare, fie prin neasigurarea imășurilor legiuite și neîngăduirea pășunării vitelor căraușilor pe moșiile din preajma drumurilor sării¹¹⁷, fie prin descărcarea samavolnică a carelor cu sare și „împilarea locuitorilor de a le transporta produse la granițele țării”¹¹⁸, ori prin neacordarea pecetilor sătești necesare la întărirea zapiselor de învoială cu căraușii¹¹⁹ și prin interdicția pătrunderii solarilor în unele sate în scopul angajării locuitorilor la transporturile de sare¹²⁰. La acestea se adăuga arbitrariul ce dănuia în modalitatea perceperii de către proprietari a taxelor pentru pășunat, cum și a brudinei¹²¹, elemente care concureau deopotrivă la îngreuierea recrutării căraușilor necesari pentru transportul sării la schele.

¹¹⁴ Arh. St. Iași, Tr. 1621, op. 1834, dosar 437, f. 1 ; Tr. 1318, op. II, 1491, dosar 5, f. 4.

¹¹⁵ *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1219, f. 137 ; Tr. 938, op. 1079, dosar 159, f. 30.

¹¹⁶ B.A.R., Documente, DCCCLXII/103.

¹¹⁷ *Ibidem*, DCCCLII/8 ; Arh. St. Iași, Tr. 766, op. 868, dosar 267, f. 28 ; Tr. 1316, op. 1488, dosar 272, f. 1 ; Tr. 1768, op. 2017, dosar 278, f. 71 și dosar 2364, f. 201.

¹¹⁸ *Ibidem*, Tr. 1772, op. 2020, dosar 35997, f. 35, 45.

¹¹⁹ *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 657, f. 7.

¹²⁰ *Ibidem*, dosar 907, f. 1—2, Tr. 1772, op. 2020, dosar 35997, f. 31.

¹²¹ *Ibidem*, Tr. 1621, op. 1834, dosar 539, f. 197.

Și tabloul impedimentelor poate fi întregit cu obligația suplimentară pentru toți cărăușii ce transportau mărfuri la Galați (inclusiv sare) de a presta podvezi în folosul târgului, respectiv de a aduce „moloz“ (pământ, piatră, nisip) pentru ulițele din oraș¹²². Este adevărat că, la cererile insistente ale antreprenorului, dublate de intervenția Vistieriei și a Departamentului de Interne, domnul Moldovei a încuviințat, în decembrie 1838, scutirea de la această îndatorire a locuitorilor ce efectuau transporturi de sare¹²³. Dar această scutire n-a fost totală, pentru că în primăvara anului următor cărăușilor sării li se porunceă, chiar de către Vistierie, să aducă fiecare la Galați odată cu sarea, și cite 4 pietre de pe apa Trotușului, necesare la pavarea orașului.

Nu trebuie să se piardă din vedere nici abuzurile săvârșite de către slujbașii Cămării, uneori cu complicitatea autorităților administrative locale, în detrimentul satelor, în primul rând, și al stăpînilor acestora, în al doilea rând. Este cazul să amintim aici protestul vehement formulat de către Mihail Kogălniceanu în primăvara anului 1850, în calitatea sa de vechil al mănăstirii Neamțului, împotriva rînduiților Cămării la satele Piscu și Panciu (Covurlui), unde „cu de-a sila au aruncat banii“, angajîndu-i pe locuitori în transporturile de sare. „În anul trecut — arăta el — mănăstirea Neamțului a cheltuit mii de galbeni spre a cumpăra boi locuitorilor din satele sale; negreșit că aceasta n-au făcut-o spre a merge la căratul sării [...] și să servească spre îmbogățirea dumi-lorsale boierilor ocnași“¹²⁴. Kogălniceanu avea să revină asupra aceluiași chestiuni, reclamîndu-l pe pîrcălabul de Galați pentru complicitate la abuz și cerînd numirea unui revizor al Vistieriei în scopul recuperării banilor avansați fără voia locuitorilor, pentru cărăușii, în satele mănăstirii Neamțului¹²⁵. Plîngerii asemănătoare au fost primite la Vistierie și din partea altor proprietari sau posesori de la alte ținuturi.

Corupția unora dintre slujitorii Cămării sau ai administrației locale era exprimată alteori și prin încărcarea fictivă a satelor cu datorii ireale.

Încercînd să stăvilească abuzurile, manifestate sub diverse forme în domeniul transporturilor de sare de la ocna la schele și în dorința de a exercita un riguros control asupra acestor transporturi, guvernul Moldovei a hotărît, la sfîrșitul anului 1851, să suprimе dreptul Cămării de a efectua, prin oamenii ei, închirierile de care prin ținuturi, preluînd asupra-și această sarcină. În acest scop au fost înființate comisii speciale „la ținuturile unde s-au găsit cu cale a se face închirieri“, formate dintr-un împuternicit al Departamentului de Interne și un altul din partea Vistieriei¹²⁶. Înmarmați cu „lămurite instrucții“, aceștia aveau datoria de a colinda satele și a recruta cărăuși pentru Cămară însă „prin lăsarea locuitorilor la sloboda lor voință“. După o activitate de numai patru luni, „dovedindu-se că nu răspund la dorința stăpînirii“, comisiile amintite au fost desființate prin ofisul domnesc din 17 martie 1852¹²⁷. Sar-

¹²² *Ibidem*, Tr. 875, op. 997, dosar 139, f. 193, 196, 399; Tr. 1316, op. 1488, dosar 140, f. 502.

¹²³ *Ibidem*, Tr. 1615, op. 1848, dosar 227, f. 179.

¹²⁴ *Ibidem*, Tr. 1772, op. 2020, dosar 1639, f. 7.

¹²⁵ *Ibidem*, dosar 32432, f. 30.

¹²⁶ *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1219, f. 137.

¹²⁷ *Ibidem*, f. 2, 11; vezi și Tr. 1621, op. 1834, dosar 431, f. 852.

cina lor a fost pusă în seama ispravnicilor de ținuturi, cărora li s-au trimis și instrucțiunile de urmat. Se pare că aceste instrucțiuni n-au fost mai aspre pentru locuitori decât cele anterioare, întrucât în vara aceluiași an Cămara ocnelor reclama „nemișcarea transportului sării“, motivată de „lipsa zapciuirii prin sate“¹²⁸.

Unul dintre revizorii Vistieriei trimis să cerceteze cauzele împotririi locuitorilor de a transporta sare la Galați și Sculeni, consemna în raportul său că „isprăvniciile, încredințându-se în privighetori, au dat toată dispoziția lor ; iar aceștia, ca să economisască satele cele mai puternice, au izbit în acele mai mizere care nu sînt în stare a răspunde la îndatorire“. În plus, arăta același revizor, „interesele private ale negustorilor jidovi îndeosebi, care cu forța execută pe cărăuși, stînjenesc întereșele Cămarii“¹²⁹. Din aceste cauze, casa întreprinzătorului Vilara comunica Vistieriei, în septembrie 1852, că „de la schela Galați s-au întors caiacele negustorilor sud-dunăreni cu deșertu înapoi“, fapt ce atrăgea după sine pretenții de despăgubire din partea „contractierilor exportului de sare“¹³⁰. Trebuia, așadar, găsită o soluție grabnică și eficace pentru asigurarea aprovizionării continue cu sare a portului Galați, cu atît mai mult cu cît exista încă din noiembrie 1851 un contract a cărui valabilitate se întindea pînă în anul 1855 (inclusiv) între antreprenorul ocnelor Moldovei, Al. Vilara, și exportatorul sării din Țara Românească, maiorul Mișa Anastasievici, prin care primul se obliga să furnizeze anual celui de al doilea, cantitatea de 8 milioane ocale de sare la Galați¹³¹. Eventualele pagube ce ar fi izvorît din nerespectarea condițiilor urmau a fi suportate de vinovat, în acest caz ele fiind transmise statului care își asumase obligația asigurării transporturilor de sare la schele. Și soluția a fost dată chiar de către Divanul Obștesc al Moldovei în primele zile ale anului 1853, prin proiectul de lege privind „chipul regularisit pentru transportarea sării de la ocnă la Galați în curgere de trei ani, începînd de la 1 ianuarie 1853“¹³².

Votată de către Divan și întărită de domnitor la 14 ianuarie 1853¹³³, „legea pentru transportarea sării de la Cămară la diferite scheli“ — aplicată în fapt numai pentru schela Galați — prevedea în esență îndatorirea pentru a treia parte din locuitorii birnici ai satelor din ținuturile de jos și de mijloc ale Moldovei : Putna, Galați, Tecuci, Bacău, Neamț, Roman, Tutova și Vaslui, de a transporta fiecare anual cîte 400 ocale de sare de la Tg. Ocna la Galați pînă la împlinirea sumei de 8 milioane de ocale. Costul transportului, sporit atunci cu 1 leu la suta de ocale, era fixat la opt lei de fiecare sută, urmînd a fi suportat de către Cămară prin mijlocirea sămeșiilor ținutale. Dregătorii ținuturilor se făceau răspunzători de împărțirea banilor din vreme pe la sate, în conformitate cu listele ce li se trimeteau de la Vistierie, trebuind să ia de la fiecare sat „adeverință formală cu pecetea satului și iscăliturile vornicului și ale paznicilor“ — ceea ce echivala cu instituirea răspunderii

¹²⁸ *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1219, f. 195.

¹²⁹ *Ibidem*, dosar 1217, f. 2—3.

¹³⁰ *Ibidem*, dosar 1216, f. 11.

¹³¹ *Ibidem*, dosar 1219, f. 137.

¹³² Vezi „Buletin, foaia publicațiilor oficiale...“, nr. 10, 11, 12, 13, din februarie 1853 ; Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, dosar 29067, f. 16.

¹³³ *Ibidem*, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1626, f. 320, 323.

colective. Cite un revizor al Vistieriei urma să supravegheze operațiile de încărcare a sării la Tg. Ocna și respectiv descărcarea acesteia la Galați, operații care nu trebuiau să rețină pe cărauși vreme de peste 24 de ore într-un loc. Transporturile urmau a fi efectuate imediat după încetarea plugăriei și pînă în lunile septembrie-octombrie.

Condițiile, cum și listele cuprinzînd sarcinile de transport ale fiecărui sat în parte au fost făcute publice în ținuturile afectate, prin intermediul isprăvnicilor ¹³⁴.

Aplicarea acestei legiuri, imediat după adoptarea ei, asociată cu obligațiile suplimentare create satelor odată cu izbucnirea crizei orientale și în vremea ocupației armate străine în Principate, a prejudiciat grav situația locuitorilor. Neputînd efectua transporturile în care erau fără voie angajați, căraușii trebuiau să despăgubească pe antreprenor, nu prin restituirea doar a banilor primiți de la sămeșia ținutului, ci prin achitarea contravalorii sării pe care trebuiau să o transporte, apreciată de regulă între 20 și 40 lei/100 ocale.

Procedul, caracterizat în cel de pe urmă an de aplicare a legii (1855), de către însuși ministrul de finanțe al Moldovei drept, „o operație de bancă cu dărimătoare și nelegiuită cămătărie” ¹³⁵, a provocat locuitorilor țării o pagubă anuală de aproximativ 1 280 000 lei ¹³⁶, pagube care, pentru antreprenor, însemnau un profit suplimentar echivalent.

Este adevărat că unii dintre membrii guvernului Moldovei, încă din februarie 1854 au încercat să intervină în direcția ameliorării situației deosebit de critice în care se aflau îndeosebi locuitorii ținuturilor din sudul țării întrebuițați în „feluri de transporturi oștinești”, propunînd Sfatului Administrativ scutirea acestora de obligația de a transporta sare la Galați ¹³⁷. Măsura preconizată, deși justificată de „neputința de a se îndeplini acele transporturi datorită greutateilor războiului și ale infurietei epizootii, care au sărăcit de vite sate întregi” ¹³⁸, constituia însă pentru antreprenor, o încălcare a drepturilor și înlesnirilor ulterioare ce-i fuseseră recunoscute prin contract. Dealtfel, acesta a și apreciat-o drept „o adevărată manifestație de prigonire a intereselor mele”, acuzînd guvernul de neacordarea „protecției loiale ce este dator a da oricărui comersant din țară” ¹³⁹. Acuzația era gravă, iar guvernul n-a desconsiderat-o. După eșuarea unei noi încercări, întreprinsă în primăvara anului 1855, de a scoate, cel puțin pentru moment, pe locuitorii țării de jos de sub efectele legiurii din 14 ianuarie 1853, devenise imperios necesară modificarea unora dintre dispozițiile contractului în vigoare și, îndeosebi, cea relativă la transporturi. O asemenea modificare nu era posibilă însă decît cu consimțămîntul ambelor părți; iar acordul lui Mișa Anastasievici, de a renunța la un drept ce devenise esențial pentru soarta antreprizei, nu putea fi obținut decît prin acordarea în compensație a unei despăgubiri sau înlesniri cel puțin echivalente.

¹³⁴ *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1872, f. 2, 4, 33—41, 77, 163; vezi și dosarele 1879, 1905 și 2127.

¹³⁵ *Ibidem*, dosar 1626, f. 482.

¹³⁶ „Monitorul Oficial al Moldovei”, nr. 202 din 14 iunie 1860.

¹³⁷ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1626, f. 405.

¹³⁸ *Ibidem*, dosar 2052, f. 1—8.

¹³⁹ *Ibidem*, dosar 2014, f. 5.

La 28 iunie 1855, Sfatul Administrativ al Moldovei a hotărât ca, „spre a scăpa și pe fisc de colosalele pretenții de despăgubire ce pomenita legiuire, nepuindu-se în aplicație, da dreptul antreprenorului de a face, și pe locuitorii săteni de o sarcină pe care ei nu mai erau în stare de a o îndeplini“, să înfățișeze lui Mișa Anastasievici câteva „articuli de împăcăluire“¹⁴⁰. În esență, era vorba de prelungirea duratei antreprizei cu un an, la un preț derizoriu (300 000 lei) și suplimentarea dreptului de a exporta sare peste Prut după expirarea contractului, în schimbul abolirii transportului obligatoriu „pentru trecut, prezent și viitor“ (instituit prin amintita lege) și a anulării tuturor pretențiilor de pînă atunci emise de antreprenor¹⁴¹.

Acceptată de către acesta din urmă și întărită de domn la 30 iunie, învoiala semnifica — abstracție făcînd de imensele pagube pentru stat — abandonarea practicii cărăușiilor obligatorii de sare la schele și revenirea la procedeul învoielilor cu locuitorii. Anularea obligativității transporturilor de sare de la ocnă la schele la care fuseseră supuși locuitorii țării de jos avea să fie înscrisă apoi și în textul legiurii din 9 iulie 1860, referitoare la „adunarea de către guvern a veniturilor indirecte din vămi, saline, exportatie și importatie“¹⁴², lege intrată în vigoare la 1 ianuarie 1862.

Măsura adoptată de guvernul Moldovei în vara anului 1855, cu prețul sacrificării venitului ocnelor pe timp de un an, n-a prejudiciat pe antreprenorul de atunci (maiorul Mișa), ba dimpotrivă, dar avea să se răsfrîngă într-un chip nedorit asupra succesorului în oțcup, postelnicul Constantin Ciocan.

Constrîns, prin forța împrejurărilor, în cel dintîi an al antreprizei (1857) să facă abstracție de cerințele de sare ale pieții interne — necesarul de consum fiind asigurat cu 10 din cele 13 milioane ocale de sare depozitate de maiorul Mișa în magaziiile sale din Bacău, Borzești, Tg. Ocna și Galați¹⁴³ — postelnicul Ciocan, prin tot ce a întreprins în domeniul transporturilor, a urmărit să asigure desfacerea producției de sare cu precădere pe piața externă. Manifestînd o justificată grijă pentru soarta disponibilităților de sare, el și-a trimis din vreme însărcinați prin ținuturile Moldovei, spre „a arvuni cărăuși trebuincioși“ pentru transportul sării la Galați. Avînd inițial caracter de sondaj, misiunea acestora s-a încheiat cu un eșec total; fostul antreprenor, devansîndu-l pe Constantin Ciocan, ridicase într-atît prețul transportului pentru cele 13 milioane ocale păstrate prin magaziiile din țară, încît oamenii aceștia din urmă „n-au putut cu nici un chip să se lipească de cărăuși“¹⁴⁴. Cîteva luni mai tîrziu, împuternicitul noului arendaș, aga Temistocle Bastachi — copărtaș la antrepriza vămilor unite pînă la 1 ianuarie 1860 — reclama cu insistență imposibilitatea de a putea angaja necesarul de cărăuși pentru transportul sării din depozitele de la Adjud pînă la Călieni (de unde urma a se încărca pe șlepuri) „din pricina concurenței neioale a oamenilor maiorului Mișa“¹⁴⁵.

¹⁴⁰ *Ibidem*, f. 1, 4.

¹⁴¹ *Ibidem*, dosar 1626, f. 487, 500.

¹⁴² „Monitorul Oficial al Moldovei“, nr. 219 din 6 iulie 1860, f. 767.

¹⁴³ Arh. St. Iași, Documente, pachet 813/144.

¹⁴⁴ *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1784, f. 357.

¹⁴⁵ *Ibidem*, Tr. 1772, op. 2020, dosar 35907, f. 21—22; Tr. 1768, op. 2017, dosar 2434, f. 11.

Sesizate asupra faptului, autoritățile centrale — deși îndatorate prin împrumutul de 2,5 milioane lei contractat în octombrie 1855 de la maiorul Mișa¹⁴⁶ — au poruncit isprăvnicilor ținutale să acorde „tot felul de înlesniri d. antreprenorului actual, oprind pe emisarii antreprenorului vechi de la orice adimeniri și intrigi ce ar jigni interesul noii antreprize“¹⁴⁷. Concomitent însă au interzis „curtenilor informați“ ai Cămării ocnelor de a mai „executa“ pe locuitorii îndatorați să transporte sare la schele, lăsând atribuția urmăririi acestora în seama exclusivă a autorităților locale. Din pricină că acestea nu-și făceau datoria, „astăzi — informa Cămara pe antreprenor la 4 iunie 1858 — în ograda ocnei nu sînt mai mult de 40 cară, cînd trebuințele cer peste 450 cară“¹⁴⁸.

Reducerea sensibilă a numărului de cărăuși folosiți în transporturile de sare, în anii din urmă ai antreprizei Ciocan, nu poate fi atribuită numai utilizării altor căi și mijloace de transport de către întreprinzători ci mai ales împotrivirii generalizate a proprietarilor de moșii de a mai pune la dispoziție, în condițiile de pînă atunci, imasurile necesare pășunării vitelor de tracțiune. Din 1858 aceștia au pretins, și în parte au obținut, despăgubiri de la cîrmuire pentru suprafețele de pămînt „sacrificate“¹⁴⁹, contribuind în felul acesta, la diminuarea beneficiilor statului rezultate din exploatarea ocnelor.

b) *Spre Balcani*. Portul Galați a servit în permanență ca punct de desfacere a sării moldovenești spre țările din Peninsula balcanică, cuprinse în documentele epocii sub termenul generic de Turcia, sau Imperiul otoman. Rareori, și numai în împrejurări speciale, sarea din Galați a fost încărcată pe vase avînd ca destinație Chilia sau Ismail, pentru că în general Rusia importa sarea de la Tg. Ocna direct prin schelele Prutului. Iar despre aprovizionarea ritmică a localităților din sudul Basarabiei cu sare ridicată din Galați iarăși nu poate fi vorba, cunoscut fiind faptul că acea zonă geografică dispunea de rezerve salinifere de suprafață, asigurînd necesarul de consum pentru locuitori cu slatințele sau sarea marină existentă din abundență în împrejurimile Ackermanului (Cetatea Albă).

Exportul moldovenesc de sare în Balcani — în pofida libertății aparente, derivînd din „sloboda plutire a Dunării“ pentru Principate, clauză înscrisă în tratatul de la Adrianopol — a fost condiționat de doi factori: unul, comun comerțului de export în general, constînd în cererea și totodată în capacitatea de absorbție a pieței căreia îi era destinată marfa și celălalt, particular, izvorînd din necesitatea (stringentă mai ales pentru Țara Românească) corelării disponibilităților de sare pentru piața balcanică în vederea evitării concurenței cu acest articol între cele două țări surori. Paradoxal, dar nu primul, ci al doilea factor a fost definitoriu pentru evoluția exportului moldovenesc de sare după anul 1829, fenomen explicabil dacă se are în vedere faptul că exportul de sare al Țării Românești a fost și a rămas orientat în întregime spre

¹⁴⁶ Arh. St. București, Vistieria Moldovei, dosar 399/1858, f. 1, 5.

¹⁴⁷ Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, dosar 35907, f. 21.

¹⁴⁸ *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 2434, f. 138.

¹⁴⁹ *Ibidem*, dosar 2788, f. 71—74, dosar 2363, f. 201.

sudul Dunării¹⁵⁰. Din acest punct de vedere, Moldova, cu un singur centru de exploatare sistematică a sării, a fost avantajată, avînd — pînă spre sfîrșitul veacului al XVIII-lea — trei debușee pentru sarea de la Tg. Ocna, iar în secolul al XIX-lea, două: Rusia și Turcia.

Pînă în anul 1832 (inclusiv), concurența pe care sarea moldovenească, mai ieftină, ar fi putut-o face celei muntene a fost evitată prin prohibirea comercializării produsului dintr-un Principat în celălalt și mai ales prin punerea în acord a dispozițiunilor normative adoptate, atît într-o parte, cît și în alta, privitoare la desfacerea sării pe piața externă. „Pare că legiuitorii ambelor țări — afirma un jurist, referindu-se la perioadă¹⁵¹ — ori de cîte ori se ocupau de mijloacele de a spori venitul ocnelor, aruncau ochii spre țara vecină [...] luau mai în tîi măsuri ce credeau că ar fi de natură a împiedica eventuala concurență din acea parte și numai în urmă se ocupau de alcătuirea dispozițiunilor care puteau în mod normal să ajute la dezvoltarea acestui însemnat izvor de bogăție“. Mai mult decît atît, în anii elaborării și intrării în vigoare a Regulamentelor organice evitarea concurenței pe piața balcanică fusese asigurată de existența unui singur diriguitor pentru exportul românesc de sare în acea direcție, antreprenorul comun al ocnelor din Moldova și Valahia — baronul Ștefan Meitani. Era și firesc deci ca, la expirarea contractului său, chestiunea înlăturării elementelor de concurență între Principate să revină la ordinea zilei.

În luna iunie 1832, Vistieria Țării Românești, vădit îngrijorată de soarta veniturilor ocnelor, în general, și a exportului de sare în special, după încheierea întreprizei comune, a propus cîrmuirii Moldovei alcătuirea unei convenții bilaterale în scopul reglementării exportului de sare din Principate. Propunerea viza nu atît limitarea cotelor de export în sudul Dunării pentru fiecare Principat în parte — așa cum se va încerca mai tîrziu — ci a zonelor de export, respectiv limitarea reciprocă a dreptului de transportare a sării pe Dunăre, „adică fieștecăre Principat să-și exportuiască sarea minelor sale numai către părțile din protiva hotarelor ce au, fără de a coborî Valahia sare pe Dunăre de la Brăila în gios, precum nici Moldavia de a sui iarăși pe Dunăre de la șchela Brăilei în sus“¹⁵².

Eră evident că soluția preconizată de autoritățile muntenești friza nu numai interesele economice ale Moldovei, dar și normele de drept comercial consfințite prin tratatul de la Adrianopol. Dealtfel, Sfatul Administrativ al Moldovei, în răspunsul formulat la 26 iulie același an, arăta că o astfel de convenție — n-ar fi putut avea viabilitate, întrucît negustorii străini, angajați în comerțul cu sare oricînd puteau reclama pe temeiul tratatului amintit desființarea ei și „slobozirea negoțului“. Manifestînd totuși înțelegere, în limitele în care propriile interese comerciale îi permiteau, și avînd „osebită plecare către buna armonie ce s-au păzit totdeauna între aceste Principaturi“¹⁵³, cîrmuirea Moldovei și-a exprimat adeviziunea pentru aflarea unui antreprenor comun la ve-

¹⁵⁰ Dinu Giurescu, *Ob exporte soli iz Rumînskîh Gosudarstv na Balcanskîi poluostrrov pri feodalîzme*, în op. cit., p. 421—462.

¹⁵¹ C. Broșteanu, *Salinele noastre*, p. 529.

¹⁵² APR, tom. III, p. 255 și urm. vezi și I. C. Filitti, *Principatele Române de la 1828 la 1834*, p. 323—324.

¹⁵³ APR, tom. III, p. 256—257.

nitul ocnelor din amindouă țările, înainte de expirarea contractelor baronului Meitani. Contrapropunerea a fost reținută, iar soluția adoptată se cunoaște: în lipsa altor amatori, cele două „otcupuri“ au fost acordate pe încă doi ani, pe bază de contracte separate, vechiului antreprenor, la prețurile de mai înainte. Așadar, concurența la exportul de sare în Balcani era, pentru durata înscrisă în contract, exclusă.

În cei dintii ani regulamentari, volumul exportului moldovenesc de sare prin Galați a înregistrat un salt spectaculos: de la numai 300 000 ocale — consemnate în „izvoadele“ vameșilor la 1831¹⁵⁴ — acesta a crescut la 1 018 000 ocale în 1832 și 3 971 100 ocale în anul 1833¹⁵⁵, ajungând pînă la 9 011 923 ocale în 1834¹⁵⁶.

Firește, nu se poate spune că cifrele indicate au corespuns într-un totuș posibilităților reale de export ale Moldovei, prin Galați, în anii respectivi, ci trebuiesc privite prin prisma intereselor locale și de moment ale antreprizei. Altminteri ar fi greu de explicat saltul cantitativ înregistrat în exportul sării, prin această schelă, de la anul 1833 la 1834.

Epilogul neașteptat al antreprizei Meitani și maniera proprie fiecărui Principat în care a fost soluționată exploatarea veniturilor ocnelor a redeschis chestiunea posibilei concurențe între Principate la exportul de sare în Balcani. În vreme ce pentru venitul ocnelor Moldovei fusese găsit totuși un „ahotnic“ în persoana căminarului Gheorghe Opreanu, ocnele din Țara Românească au rămas a se exploata în regie de către stat, căderea prețului acestora nemaiispitind pe vre-un întreprinzător¹⁵⁷. Domnitorul Alexandru Ghica a încercat să folosească prilejul pentru a introduce restricții la exportul românesc de sare în sudul Dunării, în scopul menținerii prețului de vânzare și al contracarării efectelor păgubitoare pe care supraîncărcarea pieței balcanice cu acest articol, de către administrația nechibzuită a baronului Meitani, le provocaseră¹⁵⁸. Dar intenția sa era stînjinită de faptul că sarea moldovenească era desfăcută cu regularitate de către noul antreprenor al ocnelor Moldovei în Serbia, în virtutea prevederilor unei recente convenții de export a sării, survenită între Mihail Sturdza și principele Miloș Obrenovici¹⁵⁹. Pentru a-i diminua efectele, Alexandru Ghica nu s-a mulțumit doar cu înscrisura în textul convenției vamale, încheiate cu Moldova în vara anului 1835, a unui articol (11) consacrat prohibirii

¹⁵⁴ Arh. St. Iași, Litere, S/746, f. 14.

¹⁵⁵ *Ibidem*, Tr. 485, op. IV, 528, dosar 57, f. 5.

¹⁵⁶ Arh. St. București, Vistleria Țării Românești, dosar 4723/1834, f. 25, 38; Dinu Giurescu, *op. cit.*, p. 448.

¹⁵⁷ *APR.*, VII, p. 248.

¹⁵⁸ Potrivit unei aprecieri de mai tîrziu a Sfatului Administrativ Extraordinar al Țării Românești, numai înor-un singur an — probabil anul 1834 — baronul Meitani exportase în sudul Dunării aproape 60 milioane ocale de sare din Țara Românească și Moldova, cantitate care, raportată la cerințele de atunci ale pieței balcanice, era suficientă pentru acoperirea necesarului de consum pe încă doi ani după expirarea valabilității contractului său (B.A.R., Documente, DCCCLXXXI/41).

¹⁵⁹ Cf. I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic, 1834—1848*, p. 204.

tranzitului de mărfuri (între care și sare), pe uscat, spre Serbia¹⁶⁰; dînd o interpretare personală instrucțiunilor sultanului adresate pașalelor din Vidin și Silistra ca și tuturor cadiilor de la Dunăre prin care se menținea obiceiul aprovizionării localităților situate pe malul dunărean, între Silistra și Cladova, cu sare provenind numai din Valahia¹⁶¹ — Ghica a dictat oprirea vaselor ce transportau sarea moldovenească pe Dunăre spre Serbia¹⁶². A fost necesară intervenția ambasadurului rus ca și a altor agenți străini la Constantinopol în favoarea libertății de navigație pe Dunăre și o întrevvedere între trimisul Serbiei (Ghermani) și al Țării Românești (A. Arsachi) la Poartă¹⁶³ pentru ca domnul muntean să revoce, abia în septembrie 1835¹⁶⁴, ordinul dat împotriva vaselor ce transportau sarea moldovenească spre Serbia.

Neputința instituirii embargoului asupra sării o fi determinat probabil cîrmuirea Țării Românești să concedeze negustorilor sîrbi — prin contractul încheiat în urma înțelegerii dintre cei doi principii, în satul Poiana, la 14 ianuarie 1836 — monopolul exportării sării în sudul Dunării pe vreme de doi ani: 1836 și 1837¹⁶⁵. Din rațiunile amintite, volumul total al exportului muntenesc era limitat inițial la 30 milioane ocale, dar ulterior această sumă a fost suplimentată cu încă 10 milioane ocale¹⁶⁶. La numai un an, între părți avea să intervină o nouă înțelegere, asupra căreia ne-am referit deja, privitoare la preluarea de către Miloș Obrenovici, în condiții extrem de avantajoase, a obligațiilor ce reveneau episcopiei casei Meitani față de Vistierii Țării Românești și a Moldovei.

Eliberată temporar de grija concurenței moldovenești la exportul de sare în Balcani, cîrmuirea Țării Românești, preocupată de perspective, n-a conținut de fapt să privegheze și să suspecteze posibilitățile de valorificare a sării de la Tg. Ocna pe piața sud-dunăreană. Temerile acesteia, mărturisite ulterior, se întemeiau, în primul rînd, pe sporirea producției de sare a Moldovei destinată cu precădere exportului, în anii antreprizei Gh. Opreanu; în al doilea rînd, erau generate de prețurile de vînzare a sării mai convenabile pentru negustorii sîrbi decît cele impuse de Țara Românească și, în al treilea rînd, de calitatea superioară a sării de la Tg. Ocna față de cea muntenească, care era uneori refuzată la export. Astfel poate fi mai lesne înțeles mobilul poruncii pe care Vistieria Țării Românești a dat-o, în august 1837 „secretarului” județului Brăila de a afla „în taină” și a raporta amănunțit „cite vase au intrat în portul Galați în tot cursul anului pentru a încărca sare cu destinația Turcia sau Serbia”¹⁶⁸. Nu știm în ce măsură răspunsul formulat pe baza datelor înscrise în condica carantinei și ale celor furnizate de căpitania portului Galați, va fi satisfăcut pe solicitant. Pentru noi însă

¹⁶⁰ *Ibidem*, vezi și D. A. Sturdza, C. Colescu-Vartic, *Acte și documente relative la Istoria Renasterii României*, vol. VI₂, p. 310, 318.

¹⁶¹ Dinu Giurescu, *op. cit.*, p. 456; I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 294.

¹⁶² Arh. St. Iași, Tr. 1316, op. 1488, dosar 64, f. 2.

¹⁶³ N. Iorga, *Studii și documente*, XI, p. 34—35.

¹⁶⁴ Arh. St. Iași, Tr. 766, op. 868, dosar 267, f. 123.

¹⁶⁵ Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 6385/1837, f. 1; APR, VI₁, p. 334; Dinu Giurescu, p. 456—457.

¹⁶⁶ I. Cojocaru, *op. cit.*, II, p. 617—620.

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 630.

¹⁶⁸ *Ibidem*, p. 682.

cifrele raportate de informator — în lipsa altor mărturii documentare — dobîndesc o semnificație aparte, îngăduind conturarea unei imagini aproximative asupra posibilităților de export a sării de care dispunea atunci Moldova.

De la 1 martie (data deschiderii navigației pe Dunăre) și pînă la 26 august 1837 (data întocmirii raportului) au fost încărcate la Galați 4101398 ocale sare în 99 caiace, din care cantitate doar 500000 ocale au fost destinate Turciei, restul luînd drumul Serbiei. Pînă la căderea înghețului și închiderea navigației se nădăjduia a se mai exporta încă 7 milioane ocale, totalizîndu-se deci în contul anului 1837 peste 11 milioane ocale de sare. Raportul menționa că în anul precedent se exportaseră numai 1800000 ocale, cifră neconfirmată însă de starea înfloritoare (comparativ cu alți ani) în care se afla atunci antrepriza și de legăturile permanente întreținute de Gh. Opreanu cu oficialitățile și cu negustorii din Serbia. Cu siguranță că și în anii anteriori vor fi fost trimise spre Serbia însemnate cantități de sare, mai ales că și pentru durata întreruperii abuzive a navigației pe Dunăre, la 1835, antreprenorului i s-a acordat, printr-o hotărîre a Sfatului Administrativ, un răgaz apreciabil peste limita de timp stabilită inițial, spre a-și exporta toată sarea ridicată pînă atunci de la ocnă și transportată sau nu la Galați¹⁷¹.

Abundența de sare-marfă în Balcani, realizată fie de către întreprinzătorii sîrbi ai exportului muntenesc de sare, fie de către antreprenorul ocnelor Moldovei, a avut ca principală consecință — întrevăzută de altfel — diminuarea substanțială la licitație a prețurilor arendării ocnelor din Țara Românească. Și dacă în privința stocurilor de sare aparținînd celor dintii exista speranța lichidării lor într-un timp relativ scurt, sarea exportată de Moldova (în ritmul de pînă atunci) prevestea autorităților muntenesti „primejdii de o simțitoare dărăpănare în ramura cea mai de nădejde a veniturilor Vistieriei (ocnele — *n.n.*)”¹⁷³. Previziunea se întemeia pe prețul mai scăzut și deci mai convenabil pentru cumpărători al sării moldovenești și pe posibilitatea creării, în cursul următorilor ani, a unor noi stocuri de sare în partea dreaptă a Dunării, „îmbelșugînd și locurile Turciei”, ceea ce ar fi compromis, potrivit aprecierilor oficiale, venitul ocnelor Țării Românești pe 3—4 ani. Redresarea nu era posibilă fără slăbirea concurenței din partea Moldovei la exportul de sare, iar soluția preconizată pentru atîngerea țelului consta în preluarea venitului ocnelor din Moldova de către Vistieria Țării Românești pe vreme de 3 sau chiar 5 ani¹⁷⁴. Aceasta este și explicația ofertelor ispititoare făcute, la vremea licitării, de către împuterniciți speciali ai guvernului muntean, cheia înțelegerii depline a semnificației antreprizelor succesive și de durată dobîndite de către Alexandru Vilara în Moldova, între anii 1838 și 1852.

¹⁶⁹ *Ibidem*, p. 683—684.

¹⁷⁰ Arh. St. Iași, Tr. 766, op. 868, dosar 269, f. 1 și urm.

¹⁷¹ *Ibidem*, Tr. 1316, op. 1488, dosar 64, f. 2.

¹⁷² APR, VI, p. 351; *Ibidem*, VIII, p. 126; I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 206—207.

¹⁷³ Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 6385/1837, f. 1.

¹⁷⁴ *Ibidem*, f. 1, 2.

Trebuie subliniat că și în cursul acelor ani, mai precis în preajma expirării valabilității contractelor de arendare încheiate de Vilara cu Vistieria Moldovei, guvernul Țării Românești a încercat să impună un antreprenor comun pentru ocele din Principate, evident în scopul coordonării disponibilităților de sare la export. Revelatoare, în acest sens, este îngrijorarea mărturisită într-un astfel de prilej de Sfatul Administrativ Extraordinar al Țării Românești către domn, cu privire la intenția lui Mihail Sturdza de a lăsa exportul sării moldovenești „slobod și mărginit în folosul cumpărătorului ocnelor“. Înălții demnitari apreciau atunci că libertatea deplină a exportului de sare din cele două Principate ar fi determinat cu siguranță „desprețuirea mărții, scăderea prețului sării peste graniță și întoarcerea, la cea de mai înainte tristă stare a vânzărilor pe veresie în folosul străinilor“, ceea ce ar fi condus implicit la „scăderea prețului ocnelor atât în Moldova cât și în Țara Românească“¹⁷⁵.

Deși concesionarea venitului ocnelor ambelor Principate unui singur întreprinzător n-a fost posibilă nici la 1840 și nici în 1846 din pricina unor pretenții considerate exagerate de către autoritățile moldovene¹⁷⁶, totuși condițiile de vânzare a acestor venituri n-au ignorat interesele comerciale ale fiecărui Principat. Astfel, pornindu-se de la premiza că piața balcanică nu putea „înghiți“ anual, în condiții avantajoase pentru furnizorii români, mai mult de 23 milioane ocale de sare, s-a ajuns în 1840 la o înțelegere între cele două cirmuiri, potrivit căreia din Moldova urmau a se exporta, în medie, câte 7 milioane de ocale pe an, iar din Țara Românească, restul de 16 milioane. Pentru câtă sare s-ar fi exportat din Moldova peste limita îngăduită în sudul Dunării, antreprenorul ar fi plătit despăgubiri (50 lei/100 ocale) Vistieriei¹⁷⁷. Aceasta își numise dealtfel un împuternicit la Galați pentru a supraveghea respectarea de către întreprinzător a „hotărârii generalnicei Obștești Adunări“ cu privire la exportul sării¹⁷⁸.

Se pare că limita impusă în 1840 de 7 milioane ocale exportabile anual prin Galați, în sudul Dunării, era corespunzătoare posibilităților de producție și celor de transport ale țării și identică cu media anuală a exportului de sare de pînă atunci prin aceeași schelă.

Este însă îndeajuns de greu a stabili cu precizie, pentru fiecare an în parte, cotele valorice sau cantitative ale exportului moldovenesc de sare în Balcani. Spunem acest lucru întrucît, din punct de vedere cantitativ, cu toate că era subordonat limitelor impuse, exportul de sare varia de la an la an în cadrul aceleiași antreprize. Antreprenorul — ne referim nu numai la Al. Vilara — avea dreptul de a-și reporta, de la un an la altul, disponibilitățile de export, după cum putea sau nu să-și transporte integral marfa de la ocnă la schele și după cum reușea sau nu să-și găsească cumpărători. Numai astfel se pot explica fluctuațiile, uneori foarte mari, la cantitățile de sare exportate în intervale apropiate de timp și mai ales volumul mare al exportului, cu mult peste media anuală obișnuită, în anii de scadență ai antreprizelor.

¹⁷⁵ B.A.R., Documente, DCCCLXXXI/41.

¹⁷⁶ *Ibidem*, Documente, DCCCLXXXIV/17.

¹⁷⁷ *APR*, IX₂, p. 662.

¹⁷⁸ *Arh. St. Iași*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 2126, f. 4; Tr. 1621, op. 1854, dosar 541, f. 8.

Din punct de vedere valoric este și mai greu de emis judecăți sigure asupra aceluiași export pentru o perioadă mai mare. Prețurile de vânzare a sării pe piața externă, în general, erau stabilite de către antreprenor în funcție de starea pieții și de proporția existentă în raportul dintre cerere și ofertă.

Și pentru un aspect și pentru celălalt, informațiile documentare ce ni s-au păstrat nu sînt întotdeauna edificatoare, ba uneori, chiar îndoielnice. Un exemplu sugestiv în acest sens ni-l oferă „situația exportului de sare pe timp de 15 ani (1840—1854)” întocmită de către pîrcălabia Galați în iulie 1855, pe baza informațiilor furnizate de Direcția carantinei, spre uzul Vistieriei Moldovei, situație „pe care însă onoratul Departament nu se asigură a pune tot temeiul”¹⁷⁹. De vreme ce chiar autoritățile timpului se îndoiu de veridicitatea cifrelor înscrise în acel act și cunoscînd practica evaziunilor, la modă în epocă, nu ne rămîne decît să le reproducem cu aceleași rezerve :

Ocă sare	Anul în care s-a exportat	
14 559 985	exportată în	1840
6 824 687	" "	1841
10 193 815	" "	1842
7 031 585	" "	1843
8 743 055	" "	1844
6 834 780	" "	1845
6 575 390	" "	1846
—	nu s-a exportat în	1847
—	asemenea în	1848
3 461 915	exportată în	1849
4 733 025	" "	1850
6 853 610	" "	1851
7 463 495	" "	1852
2 687 835	" "	1853
25 000	" "	1854

Pentru mulți dintre anii înscrși în acest tablou informațiile documentare provenind din alte surse aduc corecții cifrelor globale¹⁸⁰. Mai apropiate de realitate le socotim însă pe cele furnizate nu de către Cămară ocnelor, ci de Direcția carantinei portului Galați, care avea totuși mai puține motive să dezinformeze Vistieria.

Nici registrele de vamă nu s-au mai păstrat decît într-o infimă măsură. Documentele centralizate ale carvasaralei Galați au fost luate sau distruse de către antreprenorii vămilor la expirarea termenelor de arendare¹⁸¹. Și chiar de s-ar fi păstrat nu ne-ar fi slujit decît pentru aflarea cifrelor de export a sării prin Galați pînă la 1848. Se știe că înainte de această dată sarea a fost supusă unei taxe vamale la export

¹⁷⁹ Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, dosar 2126, f. 4—5.

¹⁸⁰ *Ibidem*, Tr. 1316, op. 1488, dosar 306, 235, 318, 848, 882, 891 ; Tr. 1768, op. 2017, dosar 1561, f. 3—15.

¹⁸¹ *Ibidem*, dosar 2126, f. 21.

de 30% (ad-valorem), taxă ce s-a menținut neschimbată — în pofida unor încercări ale „căutătorilor vămii“ de a-i modifica cursul¹⁸² — pînă la realizarea uniunii vamale între Moldova și Țara Românească. Odată cu intrarea în vigoare a noului tarif vamal și cu preluarea contractului vămilor de către Constantin Ciocan, „s-au ridicat dreptul de a lua vamă pe sarea ce iese din Principat“, restricție înscrisă în art. 4 al contractului amintit¹⁸³. Prin urmare, de la 1 ianuarie 1848 vameșii și-au declinat răspunderea pentru sarea exportată, evidența acestora fiind păstrată doar de părțile contractante sub formula supraveghere a unui trimis special din partea Vistieriei Moldovei.

Care au fost modalitățile uzitate de antreprenorii ocnelor Moldovei în vederea valorificării cu maximum de profit a disponibilităților de sare în sudul Dunării?

În formularea răspunsului trebuie avut în vedere faptul că, aproape fără excepție, antreprenorii proveneau din rîndul marilor afaceriști ai epocii și că fuseseră, erau sau aveau să fie implicați și în alte întreprinderi, fie în Moldova, fie în Țara Românească. În același timp, nu trebuie făcut abstracție de chipul valorificării sării din principatul vecin în Balcani, ca și de raporturile statornicite între cercurile de afaceri din dreapta și din stînga Dunării, ai căror exponenți de frunte au fost înșiși antreprenorii ocnelor Moldovei.

Forma curentă de distribuire a sării la export a constat în vînzările directe, la preț de învoială, operate de „Cămărășia sării portului Galați“, în numele antreprenorului, tuturor negustorilor (turci și sîrbi, mai ales), ce se prezentau aici în acest scop, cu propriile mijloace de transport. Asemenea vînzări se efectuau de obicei în tot cursul anului, cu excepția sezonului rece cînd navigația pe Dunăre era întreruptă din pricina înghețului. Prețul de vînzare a sării, impus de antreprenori și statornicit cu timpul în Galați, a fost de un galben/100 ocale¹⁸⁴.

Uneori furnizorii se obligau față de cumpărători să asigure mijloacele necesare transportului de la Galați la punctele de desfacere a sării situate pe malul drept al Dunării, apelînd pentru aceasta la serviciile „reizilor“ otomani¹⁸⁵. Angajarea acestora din urmă s-a dovedit însă nu o dată riscantă pentru antrepriză, căci negăsind sare în port, ca urmare a neefectuării sau întîrzierii transporturilor de la Tg. Ocna la Galați, „reizii“ au făcut cale întoarsă fără încărcătură sau au pretins „preț de staționare“ (variabil, în funcție de capacitatea vasului, între 50 și 70 lei/mia de ocale). Se pare că obligația transportului la destinație și-o asuma Cămărășia numai în cazul unor „tocmeli“ mai consistente cu negustorii sud-dunăreni și care acte nu presupuneau achitarea anticipată a contravalorii mărfii ca în cazul vînzărilor directe efectuate la schelă.

¹⁸² *Ibidem*, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 746, f. 20, 34; Tr. 1316, op. 1488, dosar 378, f. 26—46.

¹⁸³ *Ibidem*, Tr. 1768, ap. 2017, dosar 1979, f. 3, 38—40; Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1626, f. 464, 475.

¹⁸⁴ Al. Obreja, *op. cit.*, p. 171.

¹⁸⁵ Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, dosar 647, f. 189.

Spre deosebire de ceilalți antreprenori care au uzat direct de dreptul de monopol al exportului sării, prin vânzările efectuate la schelă de către slujbași ai Cămarii sau prin tocmești cu diferiți negustori, Alecu Vilara a folosit din plin procedeele subconcesionării acestei surse de venit. Inspirat, probabil, de practica concesionării ocnelor în Țara Românească, unde venitul exportului de sare era arendat separat de cel al consumului intern, și întemeiat pe drepturile ce-i acordau contractul semnat cu Vistieria Moldovei, ca și pe necesitățile legate de evitarea concurenței la export, Vilara a ales soluția dovedită a fi mai comodă pentru antrepriză. Ori de câte ori a avut prilejul, a subarendat — prin contracte separate pentru schelele Prutului și Galați — exportul de sare în Rusia și respectiv în sudul Dunării. Dar dacă pentru cea dintâi direcție practica este curentă pe de-a-întregul perioadei antreprizelor sale, pentru exportul în Balcani ea prezintă intermitente impuse, probabil, de negăsirea întreprinzătorilor în condiții suficient de avantajoase pentru primul concesionar.

După ce, în cursul celui dintâi contract încheiat de Vilara cu Vistieria Moldovei (1838—1840), întreprinzătorul a vândut „toată exportăția schelei Galaților către contraccii Serbiei”¹⁸⁶, în condiții rămase necunoscute pînă acum, la 31 decembrie 1846 același împreună cu maiorul sîrb Mișa Anastasievici s-au constituit în „tovărășia exportăției sării din Valahia și Moldova”¹⁸⁷. Tovărășia, ale cărei condiții au fost revizuite prin contractul din 30 aprilie 1851, era expresia griiei comune de a se evita concurența între parteneri pe baza respectării limitelor prestabilite la preț și zone de desfacere, nu și la cantitatea de sare trimisă peste Dunăre.

Acest act avea să deschidă calea multor neînțelegeri între antreprenor și guvernul Moldovei, avînd la bază chestiunea transporturilor. Pentru că, dacă în condițiile anterioare rămășițele de sare netransportate la Galați în contul celor 7 milioane ocale stabilite pentru un an puteau fi aduse la schelă și exportate în cursul anului următor, fără a ocaziona pretenții de despăgubire antreprenorului, în noile condiții de libertate absolută a exportului, orice cantitate de sare netransportată de la ocnă la Galați putea fi și era socotită de către acesta ca un prejudiciu irecuperabil¹⁸⁸. Dar, în pofida pretinzelor piedici, Vilara a reușit în anul 1850 să vîndă în Serbia peste 8 milioane ocale de sare la prețul de 45 lei/100 oca¹⁸⁹.

La 23 noiembrie 1851, după ce fuseseră exportate în Turcia alte 8 353 610 ocale sare moldovenească în valoare totală de 2 200 902 lei, între cei doi afaceriști a intervenit o nouă înțelegere, prin care antreprenorul ocnelor Moldovei ceda, în favoarea maiorului sîrb, dreptul de export al sării prin Galați, cu aplicare retroactivă începînd de la 1 ianuarie 1849 și pînă la 31 decembrie 1855, cînd expira și valabilitatea contractului de arendare a ocnelor deținut de Al. Vilara.

¹⁸⁶ *Ibidem*, Documente, pachet 315/8; Tr. 1621, op. 1834, dosar 539, f. 251.

¹⁸⁷ *Ibidem*, Tr. 1778, op. 2020, dosar 26128, f. 1 și urm.

¹⁸⁸ *Ibidem*, Secreteriatul de Stat al Moldovei, dosar 1626, f. 108.

¹⁸⁹ Gr. G. Tocilescu, *Industria sării în România. Schiță economico-statistică*, în „Columna lui Traian”, V, nr. 7 (1874), p. 185—188.

În esență, contractul prevedea obligația antreprenorului ocnelor de a preda maiorului Mișa Anastasievici, la schela Galați, în contul anilor 1849—1855, cantitatea de 56 milioane ocale de sare, plus zeciuiala cuvenită pentru risipă¹⁹⁰, revenind deci pentru fiecare an câte 8 milioane ocale. Prin urmare, cota-parte ce revenea Moldovei la exportul de sare în sudul Dunării era oficial sporită cu 1 milion de ocale față de situația consacrată anterior. Cum însă și mai înainte maiorul Mișa primise sare moldovenească, pentru export prin Galați, în virtutea prevederilor celorlalte contracte, cantitățile respective urmau a fi scăzute la 31 decembrie 1851 din totalul celor 56 milioane de ocale, iar restul să fie repartizat în mod egal pe cei patru ani care rămâneau în fața subconcesionarului.

Primitorul se îndatora „a da vornicului (Al. Vilara — *n.n.*) arenda exportăției pentru 3 ani trecuți, adică de la 1 ianuarie 1849 pînă la 31 decembrie 1851, 4 050 000 lei și, pe lîngă aceștia, îi mai dă un câștig pentru toți acești 7 ani, adică pentru cei 3 ani trecuți cît și pentru 4 viitori, alți 1 575 000 lei pînă la 1 ianuarie 1852, peste tot fiind 5 625 000 lei”. Din această sumă trebuia să se scadă banii deja primiți de vornic, ca și împrumuturile contractate anterior de la Mișa, iar rămășița, cu o dobîndă de 12%, trebuia achitată de datornic la 1 ianuarie 1852. Pentru anii 1852—1855 arenda urma a fi achitată eşalonat pe trimestre, cîte 360 000 lei pe fiecare.

În schimbul acestor obligații, Mișa Anastasievici prelua de la Alecu Vilara monopolul exportului de sare prin Galați cu toate drepturile și restricțiile implicate, după formalități stabilite de comun acord. Formalitățile priveau: numirea împuterniciților speciali ai fiecăreia dintre părți, ținerea evidențelor, condițiile de predare și primire a sării, modalități de rezolvare a unor cazuri excepționale etc. Contractul mai prevedea acordarea unui împrumut vornicului, de 1 575 000 lei, cu dobînda de 12% prin poliță, pe termen de un an (1852), iar clauza finală angaja responsabilitățile moștenitorilor direcți ai semnatarilor — în cazul decesului uneia dintre părți — la respectarea întocmai a acestui act, care anula, de drept și de fapt, valabilitatea celorlalte două, precedente. Trebuie precizat că acest contract nu modifica cu nimic raporturile statonice între antreprenorul ocnelor și cîrmuire și nu crea vre-o punte de legătură directă între aceasta din urmă și subconcesionarul exportului de sare, alcătuirea fiind socotită „particulară și străină de a sa (a guvernului — *n.n.*) competență”¹⁹¹.

Actul încheiat în toamna anului 1851 între cei doi afaceriști, avînd ca obiect exportul sării moldovenești în sudul Dunării, a avut practic o scurtă existență. Căuza a constat în decesul neașteptat al lui Vilara și în refuzul moștenitorilor de a i se substitui în toate convențiile încheiate de acesta în anii din urmă¹⁹². Dar condiția de bază înscrisă atunci în contract, sporirea exportului anual de sare la media de 8 milioane ocale, avea să rămînă în vigoare, mai ales că fostul subconcesionar a preluat însuși antrepriza ocnelor Moldovei pentru anii care mai rămâneau pînă la scadența contractului lui Vilara. Că sporul amintit la export era

¹⁹⁰ Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1056, f. 21.

¹⁹¹ *Ibidem*, Tr. 1772, op. 2020, dosar 26168, f. 1 și urm.

¹⁹² *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 920, f. 5.

pe deplin realizabil în acei ani, atât din punct de vedere al posibilităților de producție, cât și al celor de desfacere (asigurarea debușeelor), este dovedit de existența unei „alte anume tocmele” pentru schela Galați, pe lângă actul din noiembrie 1851, pe care fostul antreprenor o avea cu „exportatorii sării Valahiei” și care era în vigoare la 1852¹⁹³. O astfel de tocmeală — secretă după toate probabilitățile — nu și-ar fi avut rostul dacă Vilara, cu îndelungata-i experiență, n-ar fi crezut în posibilitatea înfăptuirii ei.

Nivelul exportului moldovenesc de sare prin Galați pare să se fi menținut în jurul limitei de 8 milioane de ocale și în cursul perioadei ulterioare, cu excepția anilor 1854—1855, când împrejurările politice internaționale, cu consecințele cunoscute pe plan intern, au împiedicat pe antreprenor să-și valorifice, în aceeași proporție, marfa pe piața externă. Prohibirea exportului de sare în Turcia, din porunca Rusiei, în toamna anului 1853 n-a afectat și anul declanșării ostilităților întrucât, pînă la dictarea măsurii, antreprenorul reușise, grație aplicării legii transporturilor obligatorii adoptată la începutul aceluiași an, să transporte și să vîndă prin Galați aproape 9 milioane ocale de sare¹⁹⁴. Abia în următorii doi ani nivelul exportului de sare a scăzut brusc, ca urmare a neputinței locuitorilor țării de a-și îndeplini, în condițiile de ocupație străină, obligațiile de transport față de Cămara ocnelor¹⁹⁵.

Normalizarea, pe alte baze decît cele stabilite în 1853, a transporturilor de sare la Galați și deschiderea granițelor Moldovei a făcut posibil ca din 1856 exportul sării să fie reluat la limitele anterioare măsurilor prohibitive. Spre această concluzie ne conduc nu datele statistice — foarte puține și ne semnificative — ci faptul că noul ofertant la antrepriza ocnelor pentru anii 1857—1861 a urcat la licitație prețul arenzii la o cotă nemaiîntîlnită pînă atunci : de la 1 515 000 lei (prețul plătit de Mișa Anastasievici) la 2 634 100 lei. Or, sporirea cu peste un milion de lei a prețului de arendare tocmai atunci cînd exista certitudinea împărtășită de mulți că, în cel dintîi an al contractului, venitul realizat din consumul intern de sare ar fi rămas integral la dispoziția vechiului antreprenor¹⁹⁶, dovedește că versatul afacerist, Constantin Ciocan, deținea suficiente garanții privind posibilitatea amortizării investițiilor și a dobîndirii profitului din valorificarea superioară a sării pe piața externă. Insuși faptul că, pe parcursul celor cinci ani, eforturile sale au fost orientate cu precădere în direcția asigurării și înlesnirii transporturilor de la ocnă la Galați și că stăruințele sale s-au soldat cu pași înainte pe acest tărîm constituie încă o dovadă elocventă că exportul sării în sudul Dunării a continuat să rămînă, pentru antreprenor, ceea ce Vilara numise „sufletul antreprizei”.

Pornind de la aceste considerente, socotim că cifra valorică a exportului moldovenesc de sare pentru anul 1857 a fost superioară celei oficial cunoscută de către Vistierie, 1 944 254 lei¹⁹⁷.

¹⁹³ *Ibidem*, dosar 1219, f. 137.

¹⁹⁴ *Ibidem*, dosar 1872, f. 144.

¹⁹⁵ *Ibidem*, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1626, f. 487, 500.

¹⁹⁶ Arh. M.A.E., pachet 123, dosar 1/1856, f. 51—52.

¹⁹⁷ Arh. St. București, Vistieria Moldovei, dosar 341/1857, f. 211—212.

În anii Unirii, atunci cînd postelnicul Constantin Ciocan dobîndise prin contract separat și dreptul de export al sării din Țara Românească, întreprinderea sa a fost cuprinsă de o puternică criză manifestată de altfel, la scara întregii economii. Neputința sa de a-și achita în termen obligațiile față de stat a condus mai întîi la execuția-i judiciară prin vînzarea amanetului depus inițial și apoi, în noiembrie 1860, la „oprirea cu totul a exportăției sării peste hotar”¹⁹⁸. Dispoziția din urma n-a fost însă respectată pentru că, la cererea lui Temistocle Bastachi (împuternicitul antreprenorului), guvernul moldovean a îngăduit, numai acestuia, să exporte sare peste Dunăre. Neîndoielnic, cererea trebuia să fi fost însoțită de suficiente garanții depuse de semnatul ei la Ministerul de Finanțe.

Este foarte posibil ca, în cel de pe urmă an al antreprizei, cînd lui Ciocan i s-a reziliat contractul încheiat cu guvernul Țării Românești, contract preluat pînă la 1 ianuarie 1862 de către maiorul Mișa Anastavieci¹⁹⁹ — nivelul exportului moldovenesc de sare să fi revenit la limitele înregistrate anterior, cunoscută fiind maniera de valorificare a sării (prin supraîncărcarea pieței) la care recurgeau de regulă întreprinzătorii în anii de scadență ai contractelor. Prezența unei cantități nemaiîntîlnite de sare pe piața internă în acest ultim an și vînzarea ei la prețuri foarte coborîte²⁰⁰, poate fi considerată — prin analogie — un indiciu și pentru export. Supoziția ne este întărită și de o informație documentară, preluată indirect, potrivit căreia în 1861 Moldova ar fi exportat 10 milioane ocale de sare în valoare de 3 150 000 lei²⁰¹.

Judecate prin prisma posibilităților de producție ale salinelor și a condițiilor de moment create procesului de valorificare — prin rivalitatea reactivizată între întreprinzătorii exportului românesc de sare în Balcani: Constantin Ciocan pentru Moldova și Mișa Anastasievici pentru Țara Românească — cifrele de mai sus par a corespunde realității. Totodată aceste informații, asociate tuturor celor la care ne-am referit în paginile anterioare, confirmă un adevăr indubitabil, anume că piața sud-dunăreană a constituit, decenii de-a rîndul, principalul debuseu (extern) al sării moldovenești, izvorul de profit al fiecărei antreprize în parte.

În funcție de condițiile generale ale procesului de producție și în raport cu împrejurările speciale semnalate în cadrul procesului de desfacere, volumul exportului moldovenesc de sare în Balcani a variat în timp în jurul cifrelor de 7—8 milioane ocale pe an, netăgăduit, cu unii ani de excepție. Pe lîngă aceste cantități anual trecute prin Galați, altele — mai mici, dar nu și neînsemnate — au fost valorificate, în aceeași vreme de către antreprenor, în condiții deosebite însă, pe piața rusească.

c) *Spre Rusia*. Spre deosebire de exportul pe piața sud-dunăreană, comercializarea sării în stînga Prutului a fost privită, de către majoritatea antreprenorilor ca o sursă secundară de cîștig, o posibilitate

¹⁹⁸ *Ibidem*, Ministerul de Interne — Moldova, dosar 839, 1860.

¹⁹⁹ Arh. M.A.E., pachet 211, dosar 23/1861, f. 1 și urm.

²⁰⁰ B.A.R., Mss. rom. 1033, p. 273.

²⁰¹ Gr. G. Tocilescu, *op. cit.*, p. 187.

complementară — alăturată celei procurate de consumul intern — de acoperire a tuturor cheltuielilor reclamate de întreprindere²⁰². Pe ce se întemeia această concepție? Pe dificultățile, cu mult mai mari și mai numeroase decât pentru Galați, legate de efectuarea transporturilor de sare de la Tg. Ocna la schelele Prutului, care făceau ca prețurile de vânzare a mărfii peste acest hotar să atingă limite înzecite față de valoarea reală a mărfii; pe concurența, devenită posibilă la astfel de prețuri, pe care sarea marină sau de altă proveniență intrată îndeosebi prin Ismail, putea să o facă celei de la Tg. Ocna; în sfârșit, pe nepuțința — verificată în repetate rânduri — a stîrpirii definitive a comerțului de contrabandă practicat pe scară largă de către negustorii evrei din regiunile limitrofe și care la rîndu-i influența negativ atît volumul tranzacțiilor, cit și prețurile de vânzare impuse de întreprinzători pentru piața respectivă.

Din aceste considerente, întărite de experiența acumulată și transmisă de către fiecare antrepriză, volumul exportului de sare în Rusia, în condiții care să asigure pe lîngă recuperarea investițiilor și un minimum de profit furnizorilor, a fost fixat și s-a menținut vreme îndelungată la limita medie de numai 2 000 000 de ocale pe an. Și tot din aceleași considerente, antreprenorii au căutat și au izbutit să-și transfere grijile și obligațiile legate de aprovizionarea cu sare, în mod ritmic, a schelelor Prutului asupra unor subconcesionari, cu prețul renunțării conștiente la o cotă-parte din profit în favoarea acestora din urmă.

Procedul subconcesionării exportului de sare în Rusia a fost la modă pînă în cel de pe urmă an al antreprizei Vilara cînd, din motive asupra cărora vom reveni, întreprinzătorul a renunțat voit la dreptul de monopol al vînzărilor peste Prut, implicit la concursul mijlocitorilor. Pînă atunci însă, calea urmată a fost socotită avantajoasă și de către antreprenori, care-și aveau astfel asigurat în permanență un deuseu pentru minimum 2 milioane ocale de sare pe an, la preț convenabil, cum și de către mijlocitorii pămînteni, care, prin procedee relativ simple, au făcut din comerțul cu sare peste Prut, o sursă invidiată de cîștig. Practica subarendării, privită din acest unghi, apare ca rod al interferenței celor două categorii de interese.

De la intrarea în vigoare a Regulamentului organic și pînă la 1 ianuarie 1853, soarta acestei surse de venit a fost decisă, succesiv, de doi binecunoscuți oameni de afaceri pe care i-a avut Moldova către jumătatea veacului trecut: aga (mai apoi postelnicul) Teodorache Ghica și postelnicul (apoi vornicul) Vasile Alecsandri — tatăl poetului. Primul, amestecat în aceeași vreme în „otcupul poșlinei seului de exportarisire“²⁰³ și în lucrările de paveluire a orașului Iași²⁰⁴, bucurîndu-se de gratitudinea lui Mihail Sturdza, a controlat exportul moldovenesc de sare în Rusia între anii 1833 și 1841; cel de al doilea, implicat la rîndu-i în „otcupul“ vămilor Moldovei²⁰⁵, a fost subconcesionar al aceluiaș export între anii 1841—1852.

²⁰² Arh. St. Iași, Documente, pachet 117/72; 237/77.

²⁰³ *Ibidem*, Tr. 1615. op. 1848, dosar 28, f. 16.

²⁰⁴ *Ibidem*, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 338, f. 1.

²⁰⁵ *Ibidem*, dosar 907, f. 1—112.

După ce, în anii 1831 și 1832, baronul Meitani exportase prin schelele Prutului cantitățile de 1 838 000 ocale și respectiv 1 077 547 ocale de sare²⁰⁶, în anul următor împuternicitul acestuia de la Tg. Ocna a încheiat cu Teodorache Ghica un contract de vânzare pentru cantitatea de 2 milioane ocale de sare, în vederea valorificării acesteia de către cumpărător pe piața rusească.

Procedul nu era nou pentru administrația ocnelor și faptul că învoiala între părți survenise doar la câteva zile după ce aceasta reclama Vistieriei Moldovei greutățile întâmpinate la exportul sării prin schelele Prutului²⁰⁷, este grăitor în privința rațiunilor care au impus încheierea actului. Clauzele contractuale prevedeau ca întreaga cantitate angajată, plus sporul de 50% convenit pentru pierderi, să-i fie predată lui Ghica pînă la sfîrșitul aceluia an la magazinele de la Sculeni. Cheltuielile legate de transportul la schele și pentru trecerea Prutului erau suportate de Eforia ocnelor, rămînînd în seama cumpărătorului numai plata tamojnei (vama rusească) și a angajaților săi. Prețul hotărît prin contract era de un galben împărțesc pentru fiecare 200 de ocale²⁰⁸, revenind la întreaga cantitate suma de 10 000 galbeni plătibili pînă la sfîrșitul anului 1833. Eforia se angaja să nu îngăduie nici să vîndă la schelele Prutului „nimărui un dram de sare măcar“, pînă la 1 martie 1834 cînd expira valabilitatea contractului.

În scurtul răstimp avut la dispoziție, T. Ghica a fost preocupat deopotrivă cu asigurarea condițiilor favorabile pentru desfacerea sării peste Prut, ca și cu plata unor datorii ale baronului Meitani față de Vistierie, transferate prin contract în seama subconcesionarului. Sarea ce-i rămînea înmagazinată la Sculeni, la finele lui ianuarie 1834, a vîndut-o în aceleași condiții în care a cumpărat-o negustorilor Avram Hic Kaufman și Fișel Brondes din Iași²⁰⁹.

Privit izolat, gestul agăi Ghica ar părea de neînțeles; în realitate însă tranzacția încheiată cu amintii negustori n-a constituit decît preambulul tovărășiei care s-a încheiat pentru exportul de sare în Rusia, între subarendașul de drept al acestui export și casa Kaufman. La 23 martie 1834 a fost consfințită, prin contract, tovărășia vînzării — limitată inițial pînă la sfîrșitul aceluiași an — a unei cantități de 2,9 milioane ocale, cantitate ce a fost suplimentată ulterior cu încă 21 000 ocale de sare²¹⁰. Contractul prevedea obligația lui T. Ghica de a preda asociaților întreaga cantitate de sare la schelele Sculeni și Lipcani, la prețul general de 18 lei/100 ocale (în care intrau și cheltuielile transportului, ale cîntăritului și ale vămii moldovenești și rusești). Orice prisos pe care l-ar fi avut în țară nu putea să și-l valorifice peste Prut decît după vînzarea întregii cantități de sare a tovărășiei.

Casa Kaufman asigura fondul de rulment al tovărășiei, în valoare de 3 000 galbeni, obligîndu-se ca, din primele vînzări efectuate, să achite neîntîrziat costul întregii cantități de sare preluată, iar după desfacerea integrală a mărfii să împartă profitul sau paguba pe din două cu aga Teodorache Ghica.

²⁰⁶ *Ibidem*, Litere, S/746, f. 14.

²⁰⁷ *Ibidem*, Tr. 485, op. IV 528, dosar 25, f. 6, 13.

²⁰⁸ 1 galben împărțesc = 31 1/2 lei (cf. Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 6398/1837, f. 2—3).

²⁰⁹ Arh. St. Iași, Tr. 485, op. IV 528, dosar 40, f. 16.

²¹⁰ B.A.R., Documente, pachet DCCCLXXXI/96.

Care a fost situația la scadență, nu cunoaștem. Bănuim numai că tovărășia a sfârșit prin a fi fost rentabilă și pentru o parte și pentru alta. Prezența foștilor asociați în procesul desfacerii sării pe piața rusească în perioada ulterioară poate constitui un argument în acest sens. Urmărind activitatea lui T. Ghica, ni se pare interesantă și nu lipsită de semnificații exigența-i sporită de la an la an față de negustorii de sare, ca și organizarea unui întreg aparat administrativ menit să dirijeze și să controleze treburile operative ale „casei exportăției sării“ din Iași — instituția fiind deja la 1838²¹¹. Cu un Iordache Nicolaidis în fruntea „casei“ și cu doi cămărași ai acestuia deosebit de activi peste Prut — Vasile Bonciul și I. B. Nathanson²¹² — Teodorache Ghica a urmărit de la distanță cursul afacerilor pe piața rusească a sării, afaceri de care n-a fost străin nici marele bancher ieșean Mihel Daniel²¹³.

Din numeroasele rapoarte și scrisori cu caracter oficial sau confidențial, trimise la „casa exportăției“ de către împuterniciții lui Teodorache Ghica, aflați în Basarabia, se desprind câteva fapte demne de consemnat. Aflăm, de pildă, că cei doi cămărași prospectau în permanență piața, informând periodic „casa“ asupra cerințelor acesteia²¹⁴. Sarea primită spre desfacere o vindeau, fie în cantități mari negustorilor de peste Prut, fie „cu mărunta“, direct consumatorilor, la prețuri diferențiate. Prețurile de vânzare nu erau fixe, ci erau stabilite, la sugestia acelor cămărași, de către însuși Teodorache Ghica, în funcție de împrejurări. Variațiile de preț erau uneori foarte mari între 3 carboave (= 36 lei)/100 ocale când pe piață se făcea simțită concurența sării de Tuzla²¹⁵ și 8 carboave/100 ocale când necesitățile de consum ale populației din stînga Prutului erau acoperite numai de sarea de la Tg. Ocna. Avînd în vedere faptul că însemnate cantități erau vîndute la acest din urmă preț unor negustori sărari angroșiști se înțelege că sarea ajungea la consumator la prețuri și mai ridicate.

Pentru prevenirea efectelor păgubitoare pe care trecerea clandestină a sării peste Prut, îndeosebi pe la punctele de frontieră Leova și Lipcani, le-ar fi provocat în procesul desfacerii acestui articol pe piața externă, postelnicul Teodorache Ghica a acordat înlesniri negustorilor care se ofereau ca, suportînd toate cheltuielile de transport, să ridice de la ocnă și să-și valorifice marfa prin cele două schele. Astfel de învoieli au încheiat în 1839 cu Solomon Freidis (250 000 ocale) pentru Leova²¹⁶ și cu Mendel Beer Soium (300 000 ocale) pentru Lipcani²¹⁷, în condiții care consacrau pe durata unui întreg an: dreptul exclusiv al cumpărătorilor asupra exportului — limitat cantitativ — prin acele schele; posibilitatea suplimentării cantităților inițial contractate; prețul de 2 carboave/100 ocale. Firește, condițiile erau deopotrivă avantajoase și pentru furnizor, care dobîndea un profit consistent din diferența dintre prețul plătit Cămării ocnelor (cel mult 10 lei/100 ocale).

²¹¹ *Ibidem*, Documente, pachet DCCCLXX/83.

²¹² *Ibidem*, doc. 92, 108; pachet 872/148.

²¹³ *Ibidem*, f. 115.

²¹⁴ *Ibidem*, doc. 148.

²¹⁵ *Ibidem*, doc. 83.

²¹⁶ *Ibidem*, DCCCLXIV/110.

²¹⁷ *Ibidem*, DCCCLXXII/186. Pentru aceasta, chezaș la îndeplinirea obligațiilor contractuale era bancherul Leiba Cahane.

și cel încasat de la negustori (2 carboave = 24 lei) și pentru cumpărători, care revindeau apoi sarea la prețuri ce depășeau 8 carboave/100 ocale. Au fost chiar și cazuri de excepție când un negustor a oferit lui Ghica, la ocnă, pentru cantitatea de 250 000 ocale, prețul de 7½ carboave (87 lei/100 ocale ceea ce însemna chiar în condițiile suportării cheltuielilor de transport de către furnizor, un beneficiu imens²¹⁸.

Cu toate măsurile de precauție adoptate²¹⁹, comerțul de contrabandă cu sare n-a putut fi stăvilit nici de antreprenor și nici de subconcesionarii exportului în Rusia. Pentru că, uzând de dreptul de tranzit al mărfurilor pe teritoriul de atunci al Imperiului habsburgic, mulți negustori evrei strecurau anual prin Bucovina — pe la Noua Suliță — în Basarabia însemnate cantități de sare cumpărată direct de la ocnă, pe care o vindeau apoi peste hotar la prețuri de speculă²²⁰. Mai grav era faptul că unele treceri frauduloase fuseseră înlesnite sau se făceau cu știrea autorităților de pază a granițelor, față de care autoritățile politice centrale manifestau o îngăduință nepermisă²²¹.

Prețurile foarte mari impuse de către furnizorii sării, cumpărătorilor de peste Prut, au provocat reacția administrațiilor locale, care au cerut la 1840 intervenția consulatului rusesc de la Iași pe lângă guvernul Moldovei în vederea diminuării tarifelor, cu atât mai mult cu cât „nevoia de sare fiind mare în Basarabia și spre încurajarea importului ei din Moldova, vama de la granița Moldovei și de la porturile dunărene s-a micșorat pînă la 23 copeici argint (2 lei 30 parale) pe un pud (un pud = 12 și ¾ ocale)“²²². Respectînd proporțiile, rezultă că în acel moment vama rusească — spre deosebire de cea moldovenească, fixată la 5% — ajunsese la aproximativ 21 lei pentru fiecare sută de ocale (vîndută cu 6 ruble de argint). Firește, guvernul moldovean n-a putut satisface cererea ce i-a fost transmisă prin consulatul rus, invocînd dreptul de monopol al exportului de sare, concedat oficial antreprenorului. Potrivit aprecierilor lui N. Șutu, în acel an Moldova ar fi exportat în Rusia, în condițiile arătate, aproximativ 2,5 milioane ocale de sare, în valoare totală de 900 000 lei. Desigur, cifra valorică indicată era corespunzătoare beneficiului realizat, prin acest canal, de către antreprenorul ocnelor, nu și de subconcesionarul exportului ori de ceilalți mijlocitori. Prin urmare, beneficiile reale procurate de comercializarea sării moldovenești pe piața rusească au fost cu mult mai mari decît cele oficial cunoscute. Profiturile considerabile obținute de către postelnicul Teodorache Ghica de pe urma exportului de sare în Rusia, în anii primei antreprize Vilara, au atras luare aminte din partea principalului întreprinzător, care, la expirarea valabilității contractului încheiat în 1838, și-a numit, pentru următorii ani, un deplin „împuțernicit” cu conducerea operațiilor sării ce se va vinde peste Prut“, în persoana postelnicului Vasile Alecsandri²²³. Așadar, cel puțin pentru moment, Vilara renunțase la procedeul subarendării.

²¹⁸ *Ibidem*, DCCCLXIV/107.

²¹⁹ *Ibidem*, DCCCLXX/79; Arh. St. Iași, Documente, pachet 315/8, f. 120; Tr. 1621, op. 1834, dosar 539, f. 431; Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 672, f. 1—3, 11—12.

²²⁰ *Ibidem*, Documente, pachet 315/8, f. 93, 120.

²²¹ *Ibidem*, f. 121, 168; Tr. 1316, op. 1488, dosar 774, f. 12.

²²² *Ibidem*, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 924, f. 34.

²²³ *Ibidem*, dosar 1628, f. 2; Tr. 1316, op. 1488, dosar 774, f. 12.

Cum fostul subconcesionar dispunea încă de însemnate cantități de sare depozitate fie la Sculeni, fie în unele localități de peste Prut, a cărei valorificare leza interesele noii administrații a ocnelor, și cum concurența în desfacerea externă era nedorită de ambele părți, între Teodorache Ghica și Alecu Vilara s-a încheiat, la 20 aprilie 1841, un „contract de tovărășie în vânzare” pentru sarea ce o aveau la schelele Basarabiei²²⁴. Tovărășia se limita numai la durata necesară desfacerii integrale a rezervelor de sare ale fostului subconcesionar și a unei cantități echivalente aparținând antreprenorului, după care acesta din urmă rămânea „a vinde sare peste Prut numai după contractul încheiat cu ocîrmuirea locală”.

Din vânzările comune efectuate sub controlul și supravegherea împuterniciților trimiși de fiecare parte, urmau a fi retrase mai întâi cheltuielile stabilite după criterii precise, iar profitul rezultat urma a fi împărțit în cinci, din care două părți reveneau lui Teodorache Ghica și trei părți lui V. Alecsandri în calitatea-i de deplin împuternicit al antreprenorului²²⁵.

Pentru anii celei de a doua antrepriza Vilara, informațiile documentare asupra cifrelor de export în Rusia sînt inconsistente²²⁶. Se pare însă că volumul exportului de sare s-a menținut la media anuală precedentă. Demn de consemnat ni se pare faptul că în decembrie 1844 Cămara ocnelor se îndatora prin contract să funizeze în timp de doi ani bancherului Leiba Cahane cantitatea de 3 milioane ocale de sare, transportată la magazinele Sculeni și Lipcani²²⁷, în condiții necunoscute nouă încă. Concomitent, Cămara n-a încetat să trimită sare la schelele Prutului pentru a fi preluată și valorificată de către deplinel împuternicit, V. Alecsandri. La 27 octombrie 1845, Cahane (supus austriac) reclama însă Agenției consulare austriece din Moldova nerespectarea contractului de către Cămară, fapt ce-l împiedica să-și onoreze obligațiile față de „alți neguțători din Basarabia”²²⁸. Plîngerea sa a avut efectul scontat, pentru că la intervenția Agenției autoritățile moldovene au cerut Cămarii să-și achite datoriile contractuale față de bancher.

Experiența acumulată în procesul desfacerii sării peste Prut, între anii 1841—1846, în calitatea-i de vechil al antreprenorului, i-a îngăduit sau l-a ispitit pe vornicul Alecsandri să subconcesioneze de la Al. Vilara întregul export de sare în Rusia pentru anii 1847—1852²²⁹. Probabil însă că lipsa de capital sau poate teama de a nu risca l-au determinat pe vornic să-și ia de la început ca asociat la întreprindere pe spătarul Ion Lăceanu și apoi, din aceleași rațiuni, să lărgască tovarășia cedînd 50% din „partea” sa în favoarea vîsternicului Alexandru Sturdza și a poștelnicului Vasile Pogor²³⁰.

Pe durata celor șase ani, antreprenorul se îndatora să-i asigure subconcesionarului cantitatea de 8 milioane de ocale sare la magazinele din stînga Prutului, din care 5 milioane destinate pentru Sculeni, iar

²²⁴ *Ibidem*, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1628, f. 2, 7.

²²⁵ *Ibidem*, f. 3.

²²⁶ *Ibidem*, Tr. 1316, op. 1488, dosar 306, 318, 324.

²²⁷ *Ibidem*, Tr. 1621, op. 1854, dosar 546, f. 46.

²²⁸ *Ibidem*.

²²⁹ Vezi copia contractului la B.A.R., Documente, DCC/247.

²³⁰ *Ibidem*, doc. 248.

restul de 3 milioane, pentru Rădăuți (Lipcani). Sporul acordat pentru risipa posibilă era de 15%, ceea ce echivala cu nu mai puțin de 1,2 milioane ocale. Prețul, perceput în „monedă evropienească” pentru întreaga cantitate de sare contractată, fusese stabilit la 2 600 000 lei, revenind cîte 32 lei 20 parale/100 ocale. Contractul mai înscrisa și : posibilitatea suplimentării cantității prevăzută inițial, în aceleași condiții ; dreptul antreprenorului de a-și depozita (fără a vinde) sarea ce va voi în stînga Prutului ; condițiile de plată și, în sfîrșit, posibilitatea anulării actului în cazul că ar fi intervenit „vre-o modificare pentru vînzarea sării peste Prut”. În eventualitatea ultimă, despăgubirea părților s-ar fi făcut prin aducerea operațiilor „la zi” în spiritul prevederilor contractuale.

De la început însă, asociații s-au arătat mai puțin preocupați de procesul efectiv al desfacerii sării pe piața rusească și mai mult de aflarea unor modalități cît mai lesnicioase, mai simple și mai sigure de dobîndire a profitului. Numai astfel se explică faptul că trecuse aproape un an de la intrarea în vigoare a contractului, fără ca din magazinele Prutului să se fi distribuit cantitatea de sare planificată. Între timp, Al. Sturdza și V. Alecsandri (trimis peste Prut) se informau reciproc asupra posibilităților de plasare a mărfii prin mijlocirea unor negustori de profesie, încercînd să rețină pentru triere cele mai avantajoase oferte ²³¹.

Dar cu toate că pretențiile afișate inițial de asociați fuseseră considerabil diminuate, pînă către sfîrșitul anului 1847 o singură ofertă le-a reținut atenția, și aceea venea nu din partea vreunui negustor, ci — fapt semnificativ — din partea a doi cunoscuți bancheri : Leiba Cahane și Moise Idel Vexler. Astfel s-a ajuns la consacrarea unei forme specifice, parazitară pentru economia Moldovei la jumătatea veacului trecut, de exploatare a unei surse de venit prin transmiterea succesivă — de la antreprenor la subconcesionar și apoi la mijlocitor — a responsabilităților legate direct de latura ei practică și prin singularea preocupare a fiecărui așa-zis întreprinzător de aflare a profitului fără expunere la risc.

La 1 decembrie 1847, între numiții bancheri și vornicul Alecsandri a fost încheiat actul de vînzare a celor 8 milioane ocale de sare contractate de către ultimul de la Cămăra cu un an mai înainte, în condiții care vorbesc de la sine asupra țelului urmărit de partea furnizoare ²³². Astfel, durata valabilității noului contract reducîndu-se la 5 ani și o lună (pînă la sfîrșitul antreprizei Vilara), cota anuală de sare ce trebuia asigurată primitorilor în stînga Prutului sporea corespunzător la 1,6 milioane ocale. Din întreaga cantitate, numai 500 000 ocale trebuiau livrate la Lipcani (deși obligațiile Cămării față de subconcesionari, la această schelă, erau cu mult mai mari), restul la Sculeni. Prețul de vînzare fixat prin acest act era absolut identic cu cel consfințit și în contractul precedent, adică 32 lei 20 parale/100 ocale, în care intrau și cheltuielile de transport pînă la magazinele de pe mîlul stîng al Prutului, vama moldovenească și „banii podului”.

²³¹ *Ibidem*, doc. 256.

²³² *Ibidem*, doc. 251.

Față de asemănarea izbitoare a clauzelor esențiale ale celor două acte, s-ar putea naște în mod firesc întrebarea : în ce a constatat partea de câștig a subconcesionarilor de drept reprezentați prin Alecsandri ? Răspunsul nu este greu de găsit, cu atât mai mult cu cât a și fost mărturisit de însuși vornicul cu puțin timp înaintea încheierii tranzacției cu bancherii ieșeni : „nouă ne dă mîna și cu preț de 32 lei 20 parale, preț ce dăm și noi ; cît ne rămîne ? *sporiu ce avem și altele* (sub. n.)²³³. Într-adevăr, dacă prin contractul încheiat cu antreprenorul li se asigura subconcesionarilor, pentru cele 8 milioane ocale, un spor gratuit de 15% pentru risipa posibilă (deci un plus de 1 200 000 ocale), în schimb ei nu acordau prin noul act decît un adaos de 3% (deci 240 000 ocale) însușindu-și, prin urmare, diferența de 960 000 ocale de sare. În plus, avînd în vedere faptul că transporturile de la ocnă la Lipcani erau mai costisitoare decît toate celelalte, și că obligațiile Cămării față de întîiul subconcesionar fuseseră mai mari decît cele asumate de acesta față de noii cumpărători, diferența — materializată în banii rezultați din anularea unui însemnat număr de transporturi spre Lipcani — intra și aceasta în buzunarele tovărășiei. Se pare că nici modalitățile de achitare a dobînzilor nu fuseseră desconsiderate de către subconcesionari la încheierea noului contract.

Așadar, preluînd de la antreprenor dreptul de monopol al exportului de sare în Rusia, Alecsandri și compania l-au transmis mai departe, în condiții mai avantajoase, altor intermediari, realizînd — fără eforturi și fără investiții — câștiguri însemnate. Cum și noii mijlocitori (îndatorați prin contract a se supune legilor țării în pricinile de judecată ce s-ar fi ivit) aveau certitudinea dobîndirii unor profituri, evident majorate din desfacerea sării peste Prut, se înțelege că procesul de valorificare a sării pe piața externă procura în astfel de cazuri câștiguri progresive pentru : antreprenor, subconcesionari, cămătari, negustori.

Din 1849 pe vistiernicul Alexandru Sturdza nu-l mai aflăm amestecat în tovărășia exportăției sării, în schimb apar implicate numele altor afaceriști : Mendel Carniol, Zisu Herman și Ițic (Isă) Kaufman²³⁴. Cît privește îndeplinirea obligațiilor fiecăreia dintre părți, se pare că lucrurile au decurs normal pînă în anul 1850 cînd, pretextînd treceri clandestine de sare pe la punctul vamal Leova de către mulți negustori, cu complicitatea autorităților locale, Leiba Cahane i-a pretins și oprit lui V. Alecsandri suma de 1 000 carboave drept despăgubiri²³⁵. La protestele primite succesiv de la vornicul Alecsandri și apoi din partea antreprenorului, Vistieria a răspuns că, potrivit contractului de arendare, nici o clauză nu obligă autoritățile „a păzi granițele de contrabanda sării, care este singura îndatorire a interesatului“²³⁶. Și totuși, în anul următor, Mihail Kogălniceanu, în calitatea-i de director al Departamentului de Interne, a dispus despăgubirea vornicului cu suma respectivă de către fostul vameș împreună cu fostul comandant al grăniței²³⁷.

²³³ *Ibidem*, doc. 256.

²³⁴ *Ibidem*, doc. 252.

²³⁵ Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, dosar 572, f. 21, 38.

²³⁶ *Ibidem*, f. 51.

²³⁷ *Ibidem*, f. 72.

În anul 1852 expirase valabilitatea tuturor contractelor încheiate între numeroșii întreprinzători ai exportului de sare în Rusia, fără ca vre-una dintre părți să fi avut de reproșat ceva alteia. Peste Prut fuseseră trecute cu știința autorităților, în acest ultim an, peste 2 milioane de ocale sare; conturile cu bancherul Leiba Cahane fuseseră definitiv lichidate²³⁸, iar partenerii acestuia mai dispuneau încă de rezerve de sare nevalorificată ce-și așteptau — cu șanse certe de câștig — clienții. Doar antreprenorul ocnelor își manifesta deschis nemulțumirea pentru câștigul ultimilor ani, exprimându-și hotărîrea ca, în noile împrejurări și pe durata cît i se mai prelungea antrepriza, să pună pe alt temei procesul desfacerii sării peste Prut. Arătînd Vistieriei că profitul său din acest export devenise neînsemnat în raport cu noul preț al sării la ocnă (fixat, începînd de la 15 septembrie 1850 la 20 lei/100 ocale) și cu cheltuielile de transport, vamă și înmagazinare, Al. Vilara motiva necesitatea imperioasă pentru antrepriză de a desființa dreptul de monopol asupra exportului în Rusia cu începe de la 1 ianuarie 1853²³⁹.

Efectele unei astfel de măsuri le găsea favorabile în primul rînd pentru antrepriză „căci orice marfă <care> se vinde cu concurență se trece mai multă și, totodată, imputîinează vinzările prin contrabandă“. În al doilea rînd, pentru stat, „căci exportîndu-se mai multă sare decît pînă acum, firește intră în țară și mai mulți bani din locurile învecinate“. În sfîrșit, măsura o socotea înlesnitoare și pentru cumpărătorii și consumatorii de peste Prut, implicit pentru autoritățile vamale care, în noile condiții, și-ar fi ridicat cota încasărilor.

Măsura a fost avizată favorabil de către Vistierie, care a și făcut-o cunoscută în țară²⁴⁰, fiind salutată neîntîrziat și de către consulatul rus din Iași, care cerea doar cîrmuirii „să păstreze pe vremea viitoare o așa dreptate pentru sloboda transportare a sării în Rusia“²⁴¹. Se știe însă că Vilara n-a mai apucat să-și vadă îndeplinit planul, dar că măsura preconizată a fost transpusă în viață de către succesorul său în otcup, maiorul Mișa Anastasievici.

După 1 ianuarie 1853, sfera intereselor implicate în exportul de sare spre Rusia a fost considerabil lărgită. Un număr sporit de negustori evrei din regiunile limitrofe ale Moldovei, profilați pînă atunci pe comercializarea internă a unor mărfuri, cer autorităților „dezlegări“ pentru a duce sare în Basarabia²⁴². Cum în același an exportul sării în sudul Dunării fusese oprit, ca urmare a declanșării crizei orientale, reorientarea acestora ni se pare firească. Documentele nu ne îngăduie însă a stabili cu precizie noile cifre de export pentru perioada ultimelor antreprize. Netăgăduit, ele vor fi fost superioare celor dinainte, poate cu excepția intervalului cuprins între 22 noiembrie 1854 și 3 aprilie 1856, cînd raporturile comerciale dintre Moldova și Rusia au fost — din porunca și cu controlul Porții — întrerupte²⁴³. Și atunci însă în

²³⁸ B.A.R., Documente, DCC 253, 254.

²³⁹ Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1215, f. 2.

²⁴⁰ „Buletin, foaie oficială“, nr. 90 din 13 noiembrie 1852.

²⁴¹ Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1215, f. 11.

²⁴² *Ibidem*, f. 32, 40; dosar 1564, f. 3—25; dosar 1565, f. 11.

²⁴³ *Ibidem*, dosar 1215, f. 69; Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1951, f. 169.

profida interdicțiilor existente și a măsurilor de siguranță adoptate de către guvernul Moldovei²⁴⁴, cantități masive de sare, apreciate drept „contrabandă de război“, au fost trecute peste hotarul răsăritean, în-deosebi prin mijlocirea orindarilor de pe malul Prutului. „Paza graniței este mai mult iluzoară — înștiința însuși marele hatman al țării, Iordache Costachi, pe domnitor, în septembrie 1855 — și nu se poate realiza numai cu asprele porunci ce necurmat se dau de către Hătmănie. Din această stare a lucrurilor n-au putut rezulta decât relații ilicite prin care unii din-mărginași și posesori au aflat mijloace înstăririi lor“²⁴⁵.

Unii negustori sudiți au încercat chiar, în împrejurările de atunci, să obțină dezlegări excepționale de la autoritățile moldovenești, prin mijlocirea Agenției consulare austriece, de a trece sare în Rusia, fie pe la schelele Prutului, fie prin Galați — pe Dunăre“²⁴⁶. Guvernul Moldovei nu numai că n-a încuviințat asemenea cereri, dar n-a îngăduit nici „introducerea frauduloasă a sării din alte țări, prin Galați, în porturile Rusiei“, încercată atunci de protejații aceleiași agenții²⁴⁷.

Prohibirea exportului în Rusia, vreme de aproape un an și jumătate, n-a creat dificultăți în aprovizionarea locuitorilor de peste Prut și, desigur, nici în procesul general de desfacere a sării moldovenești. Dimpotrivă, negoțul clandestin a asigurat regiunilor din stînga Prutului atîta sare, încît prețul acesteia scăzuse acolo de la 30 carboave, la 11 carboave pe 100 de ocale²⁴⁸. Doar antreprenorului ocnelor i s-a oferit atunci un fericit pretext de a pretinde despăgubiri de la Vistierie, materializate, după cum se știe, în prelungirea cu un an a contractului de arendare.

Redeschiderea graniței răsăritene și modificările de hotar survenite în urma Congresului de la Paris (1856) n-au influențat — se pare — exportul moldovenesc de sare în Rusia, nici cantitativ și nici valoric. Asimilată fiind, pentru antreprenor, consumului intern, valorificarea sării peste Prut a continuat să rămînă și în anii ultimei antreprize un apanaj al negustorilor angrosiști evrei, partenerii preferați ai Cămării. Reprezentativ între aceștia a fost Iosif Alșeh, care cumpărase, la sfîrșitul anului 1857, cantitatea de 4,8 milioane ocale de sare cu prețuri de 22 și 44 lei/100 ocale, în funcție de locul depozitării acesteia: Bacău sau Sculeni²⁴⁹. N-a lipsit nici amestecul direct al marilor bancheri în procesul valorificării sării peste Prut. Profitînd de consistentele reduceri a prețurilor de vînzare a acesteia în țară, în anul de scadență al lui Constantin Ciocan, bancherii Mihel Daniel, Moise Idel Vexler și Leibă Cahané n-au pierdut prilejul de a prelua, pentru export, 1,2 milioane ocale²⁵⁰.

²⁴⁴ *Ibidem*, dosar 2024, f. 18, 42—44, 47.

²⁴⁵ *Ibidem*, Tr. 1785, op. II 2035, dosar 2/1855, f. 3—4.

²⁴⁶ *Ibidem*, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1951, f. 54, 124, 131.

²⁴⁷ *Ibidem*, dosar 1966, f. 1, 12.

²⁴⁸ Arh. St. București, Ministerul de Război al Moldovei, dosar 923/1855, f. 10, 118.

²⁴⁹ Arh. M.A.E., pachet 123, dosar 1/1856, f. 268.

²⁵⁰ Arh. St. București, Obștescul Control Moldova, dosar 8206/1860, f. 61.

După 1 martie 1857, dată la care județele Cahul, Bolgrad și Ismail au fost retrocedate Moldovei, cîrmuirea a instituit dreptul de monopol asupra exploatării și vînzării sării în cuprinsul acelor județe, drept pe care l-a concesionat, din luna august a aceluiași an, lui Dimitrie Caravasili²⁵¹.

Potrivit contractului de arendare încheiat cu Vistieria, nimănui nu-i era îngăduit „la nici un loc altul din cuprinsul Modovii Nouă (în afară de Tuzla), nici a deschide sărării sau a scoate din mare, nici a face specule di asemenea sare de mare, fiind numai dreptul antreprenorului”²⁵². Este sigur că sarea de mare exploatată în acea zonă era destinată a acoperi numai necesitățile locale de consum; repetatele plîngerî ale antreprenorului cu privire la introducerea clandestină a aceluî articol în cuprinsul județelor respective, de către unii negustori²⁵³, confirmă pe deplin acest fapt. Prin urmare, sarea de la Tg. Ocna n-a avut de întîmpinat, după acea dată — ca și pînă atunci, de altfel — concurența sării marine pe piața externă, după cum nici consumul intern al acestui produs n-a fost influențat de extinderea limitelor teritoriale ale țării.

Privit în ansamblu, se poate spune că exportul sării moldovenești în Rusia, în decursul celor trei decenii, a fost condiționat de doi factori esențiali. Este vorba, în primul rînd, de dificultatea transporturilor de la ocnă la schelele Prutului și de acolo la consumatori, care asigura rentabilitatea desfacerii sării numai în cuprinsul regiunilor din imediata vecinătate a Moldovei, respectiv teritoriul situat între Prut și Nistru. În al doilea rînd, și în strînsă interdependență cu cel dintîi factor, exportul moldovenesc de sare în această direcție a fost subordonat cerințelor pieței. Supraîncărcarea ei, repercutîndu-se direct și negativ asupra prețurilor de vînzare, implicit asupra beneficiilor, furnizorii s-au străduit să mențină în permanență nivelul cantitativ al exportului la limite care să îngăduie nu numai acoperirea tuturor cheltuielilor pentru sarea vîndută la un anumit loc, ci și realizarea profiturilor mai mari sau mai mici, în funcție de împrejurări.

Condiționat deci de cei doi factori amintiți, exportul anual de sare în Rusia s-a menținut în jurul cifrei de 2,5 milioane de ocale, apreată și oficial ca limită medie a posibilităților de transport și de vînzare a produsului în condiții profitabile pentru întreprinzători. Firește, aceste limite au fost depășite uneori (mai cu seamă în anii de scadență ai contractelor), neatinse alteori, fără însă ca să se fi produs modificări esențiale în acest rîstimp în procesul valorificării sării pe piața rusească.

Comparativ cu cealaltă sursă de valorificare externă a sării — exportul în sudul Dunării — este ușor de observat că în procesul desfacerii sării peste Prut, între furnizorul primar și consumator s-au interpus mai mulți intermediari: subconcesionari, bancheri, negustori angroșiști ș.a. Important este că majoritatea covîrșitoare a acestor mijlocitori era recrutată dintre pămînteni, fapt ce presupune o destinație internă a beneficiilor realizate. În același timp însă trebuie subliniat că

²⁵¹ Arh. M.A.E., pachet 135, dosar 1/1857, f. 26.

²⁵² *Ibidem*, f. 23.

²⁵³ *Ibidem*, f. 33—34; B.A.R., Documente, MXLIX/19, 20, 47.

preferința deținătorilor de capital din Moldova pentru această direcție a exportului de sare și neamestecul lor în ceea ce numisem pîrghia de bază a venitului ocnelor, adică exportul în sudul Dunării, se justifică — abstracție făcînd de interesele externe implicate — nu atît prin lipsa posibilităților financiare ale acestora, cît prin teama de a nu risca, prin dorința însușirii unor profituri, fie ele și mici dar sigure, prin concepția economică dominantă în epocă și, firește, prin politica economică promovată de stat.

3. Beneficiile statului și ale concesionarilor

Este binecunoscut faptul că procedeul arendării unor surse de venit ale statului (și în primul rînd venitul ocnelor) consacrat prin Regulamentul organic a oferit întreprinzătorilor „una dintre cele mai mănoase căi de îmbogățire”. Pornind de la acest adevăr axiomatic, ne propunem, în încheiere, să urmărim care au fost beneficiile statului, pe de o parte, și ale concesionarilor, pe de alta, în procesul exploatării și valorificării sării, și în ce măsură aceste beneficii au intrat în sfera reproducerii capitaliste sau au fost destinate altor genuri de activități productive.

Am arătat, la locul cuvenit, care au fost rațiunile determinante pentru cîrmuirea Moldovei de a adopta ca unic procedeu de „căutare” a venitului ocnelor după 1832, procedeul arendării. Spre deosebire de cealaltă modalitate de exploatare a acestui venit (regia), darea în arendă semnifica pentru stat, în noile condiții, cheazășia dobîndirii beneficiilor scontate pentru anii contractului. Teoretic deci prețul anual al arendării înscris în contractul fiecărei antreprize a reprezentat cota-parte din beneficiul global al întreprinderii, cuvenit stăpînului de drept al ocnelor. Într-adevăr, toate cheltuielile legate direct de procesul de producție, ca și cel de desfacere a sării priveau nu pe proprietar, ci pe concesionar, încît cel dintîi ar fi trebuit — respectînd întocmai prevederile contractuale — să realizeze următoarele beneficii din exploatarea ocnelor.

În anii	Lei pe an
1832—1834	850 000 lei
1835—1837	650 000 „
1838—1840	765 000 „
1841—1846	1 200 050 „
1847—1852	1 630 501 „
1853—1855	1 630 501 „
1856	300 000 „
1857—1861	2 634 100 „

Din prezentarea cifrelor de mai sus este lesne de observat că posibilitățile de câștig ale statului în această ramură economică au înregistrat, cu mici excepții, o curbă mereu ascendentă, ajungând la sfârșitul perioadei în discuție să se tripleze față de situația existentă în cei dinții ani regulamentari.

Rămânând pe tărîmul calculelor teoretice, vom sublinia că, potrivit credinței mărturisite adeseori în epocă de către antreprenori și chiar de către unii „mușterii” la vremea licitării venitului ocnelor, beneficiile curate ale concesionarilor trebuiau să fie asigurate întotdeauna de exportul sării în sudul Dunării, iar totalul cheltuielilor (investițiile) să fie amortizate numai din consumul intern de sare și din exportul acesteia în Rusia. N-au intrat vreodată în aceste calcule beneficiile potențiale ale categoriilor de intermediari, asupra realizării cărora nu există dubii și care au influențat desigur cota profitului global al întreprinderii, întrucît urmărirea lor este cu neputință.

În ce măsură beneficiile planificate de proprietarul ocnelor, mai întîi, și de concesionarii săi, mai apoi, au fost sau nu realizate în cursul anilor? Faptele demonstrează că n-a existat final de antrepriză în care statul să nu fi înregistrat deficite — uneori foarte mari — la capitolul veniturilor planificate din arendarea ocnelor. Provocate în majoritatea cazurilor din vina sau cu contribuția nemijlocită a concesionarilor, pierderile statului au ridicat nu o dată cota de profit a acestora, cu excepția anilor cînd antreprizele au sfîrșit prin faliment.

Un prim exemplu, în acest sens, îl oferă antrepriza baronului Ștefan Meitani. Deși a avut la dispoziție, în ultimii ani ai contractului, o producție de sare reprezentînd un capital de minimum 3 737 390 lei, din care numai profitul net ar fi trebuit să depășească 2 milioane de lei²⁵⁴, totuși epitropia casei Meitani n-a putut evita — după moartea baronului survenită în 1834 — consecințele firești ale unei administrații nechizbuite. Goana după câștiguri sporite l-a determinat pe Meitani ca, spre finalul antreprizelor comune, să desfacă atît pe piața internă, cît și pe cea externă, mai ales în Balcani, numai prin procedeul vînzărilor pe credit, cantități enorme de sare sperînd desigur în recuperarea ulterioară a banilor. Cum nici debitorii interni și nici cei externi nu s-au grăbit să-și onoreze obligațiile în valoare totală de 10 827 758 lei²⁵⁵, antreprenorul s-a văzut pus în dificultate cu respectarea plăților sale către Vistierie. Mai întîi a cerut și a obținut încuviințarea cîrmuirii pentru amînarea cu peste un an a achitării unor rate din 1833 (450 000 lei), iar apoi, după moartea sa, epitropia casei a încetat orice plată către stat, încercînd — și iarăși reușind, cu concursul interesat al Vistieriei Țării Românești — să facă din debitorii săi interni, debitori ai statului. Numai că printr-o astfel de manevră — abstracție făcînd de greutatea recuperării banilor de la locuitorii țării — datoriile către stat ale lui Meitani n-au putut fi integral acoperite, rămînînd la expirarea contractului, o diferență neachitată de 333 479 lei²⁵⁶.

²⁵⁴ D. Vitcu, *Falimentul casei Meitani*, în *AMM*, V—VI, Vaslui, 1983—1984, p. 239—249.

²⁵⁵ Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 6398/1837, f. 12.

²⁵⁶ Arh. St. Iași, Tr. 875, op. 997, dosar 14, f. 249.

Au fost necesare nenumărate intervenții, amenințări, mijlociri și 23 de ani pentru ca diferendul între cîrmuirea Moldovei și fostul antreprenor al ocnelor, pentru datoriile acestuia din urmă, să se stingă definitiv. Prin urmare, nu se poate spune că statul și-ar fi realizat integral și în termen beneficiile planificate în vremea antreprizei Meitani. Faptul n-a rămas fără ecou; numărul participanților la licitarea venitului ocnelor în 1835 a scăzut și, odată cu acesta, și prețul — respectiv beneficiul statului.

Chiar și în cazul singular oferit de antreprenorul Opreanu, cînd Vistieria a primit cu regularitate banii ce i se cuveneau de la Cămara ocnelor, statul n-a obținut cîștigul inițial scontat, întrucît cei doi datornici, care au fost colonelul Iordache Costachi și hatmanul Anastasie Bașotă, trebuind să acopere înșiși diferența de 56 000 lei/an între prețul oferit de Opreanu și cel fixat de ei la mezat (706 000 lei)²⁵⁷, au reușit curînd să se sustragă hotărîrii Adunării Obștești.

Dar cele mai grave prejudicii aduse finanțelor țării s-au datorat antreprenorilor Alexandru Vilara și Mișa Anastasievici. Un prim moment important a avut la bază împrejurările anilor 1848—1849, cînd datorită izbucnirii epizootiei, a holerei, a secetei, a tulburărilor sociale și în condițiile ocupației străine și a închiderii parțiale a granițelor pentru export²⁵⁸, transporturile de sare de la ocnă la schele, ca și desfacerea acestora pe piață au fost serios afectate. Invocînd aceste motive, Vilara comunica Vistieriei, în primăvara anului 1849, că încetează să-și onoreze obligațiile bănești față de stat pînă la revizuirea condițiilor contractului și modificarea lor în sensul reducerii plăților trimestriale. Supusă Sfatului Administrativ, cererea antreprenorului a fost socotită îndreptățită, acordîndu-i-se compensativ, la 18 aprilie 1849, următoarele înlesniri: o reducere a ratelor viitoare cu 180 501 lei pe an și amînarea cu șase luni a plății fiecăreia; concursul efectiv al cîrmuirii (prin isprăvnicii) în angajarea și executarea cărașurilor și suplimentarea cu două milioane ocale de sare a dreptului de export al antreprenorului după expirarea valabilității contractului²⁵⁹.

Evaluate laolaltă, înlesnirile acordate lui Vilara însemnau un prim prejudiciu pentru finanțele țării de 1 275 708 lei²⁶⁰. Concludent este faptul că, la numai cîteva luni după acordarea amintitelor înlesniri, Sfatul Administrativ al Moldovei, într-o nouă componență, le-a apreciat drept „nelegiuite și vătămătoare statului“, înaintîndu-le spre rejudecare Divanului Obștesc. Acesta, prin anafora din 12 aprilie 1850, contesta valabilitatea hotărîrii luate de către Sfat cu un an în urmă, cerea respectarea cu strictețe a prevederilor contractului aprobat de Obșteasca Adunare și recomanda domnitorului să soluționeze modalitatea de recuperare a pagubelor cauzate Vistieriei. Din motive necunoscute încă, anafora n-a fost întărită de Grigore Al. Ghica.

La scurtă vreme după dobîndirea nesperatelor de mari avantaje în dauna Vistieriei Moldovei — și sfidînd parcă contestația ce i se făcuse — antreprenorul a găsit un alt prilej de a cere noi înlesniri de la stat.

²⁵⁷ *Ibidem*, Tr. 485, op. IV 528, dosar 102, f. 142. 192, 193.

²⁵⁸ *Ibidem*, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1626, f. 120.

²⁵⁹ B.A.R., Documente, CMXCV/24; vezi și Arh. St. Iași, Tr. 1621, op. 1834, dosar 573, f. 1, 16.

²⁶⁰ *Ibidem*, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1626, f. 131

Astfel, intrînd în vigoare noul preț de vînzare a sării la ocnă (20 lei/100 ocale), sporul bănesc realizat din diferența de prețuri în vînzările efectuate după aceea dată s-ar fi cuvenit — normal — Vistieriei, care și-a trimis, dealtfel, un însărcinat la Tg. Ona pentru astfel de încasări²⁶¹. Or, acest gest l-a ofensat pe antreprenor, care, pretextînd pagube în afacere, a anunțat sistarea plății ratelor. Firesc ar fi fost ca, în situația respectivă, cîrmuirea Moldovei să fi anulat contractul lui Vilara și să fi scos la mezat venitul ocnelor pentru anii care mai rămîneau, pe rîspunderea materială a vinovatului. Vistieria însă a ales calea compromîsului. Menținînd concesiile anterioare, aceasta se învoia cu Al. Vilara ca, în schimbul renunțării la sporul de preț, să primească de la antreprenor o despăgubire de numai 170 000 lei pe an. Mai mult decît atît, cu același prilej, i-a fost prelungit termenul contractului cu încă trei ani (1853—1855), perioadă pentru care sporul de preț era fixat la 300 000 lei pe an. Tot atunci Vilara obținea de la Vistierie dreptul de a-și rezerva o cantitate de 10 milioane ocale de sare vandabilă în țară după expirarea contractului²⁶².

Așadar, pentru o sporire neînsemnată a obligațiilor bănești anuale, Vistieria oferea antreprenorului posibilitatea de a realiza un profit incomparabil mai mare, asigurîndu-i totodată și durata necesară dobîndirii acestuia. Chiar dacă Vilara n-avea să beneficieze pînă la capăt de aceste înlesniri, consecințele acordării lor, pentru stat, au fost aceleași în cursul anilor care au urmat. Calculate, la scurt timp după scadență cu cei care au profitat de urmările tranzacției din 1850, prejudiciile reale ale statului s-au ridicat la suma de 5 347 353 lei, din care 1 290 100 lei au fost însușiți numai în cursul anilor 1851 și 1852 de către Al. Vilara²⁶³.

Dar, ca și cum aceste operații n-ar fi fost cunoscute și, ca și cînd ele n-ar fi fost îndeajuns de revelatoare pentru cîrmuire, în cel dintîi an al antreprizei Mișa Anastasievici, autoritățile centrale au venit cu aceea împilătoare lege a cărăușilor obligatorii (din 14 ianuarie 1853), pretextînd necesitatea înlesnirii transporturilor de sare în condițiile interne și internaționale amintite. Prețul înlesnirilor, perceput de stat de la antreprenor, a fost însă cu mult inferior profitului asigurat acestuia. În timp ce Vistieria a încasat de la antreprenor, de pe urma obligațiilor suplimentare impuse cărăușilor, suma anuală de 130 000 lei pentru anii 1853—1855, „venitul curat“ al lui Mișa, rezultat *numai* din aplicarea abuzivă a legii, a fost de 960 000 lei, „adică de peste înșeptit“²⁶⁴.

Abrogarea legii în 1855, impusă de creșterea amenințătoare a valului de nemulțumiri în rîndul celor care-i suportaseră consecințele, n-a putut fi săvîrșită decît cu prețul unor noi concesii făcute lui Mișa în dauna finanțelor țării. Potrivit unor competente aprecieri, Vistieria a fost frustrată în anul 1855 de încă 2 345 751 lei prin acceptarea prețului simbolic de numai 300 000 lei pe an și prin suplimentarea dreptului de export peste durata contractului. Adăugată pagubelor anterioare izvorîte din concesiile acordate antreprenorilor în ultimii zece ani (1847—

²⁶¹ *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 632, f. 6, 16.

²⁶² *Ibidem*, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 2052, f. 1—8.

²⁶³ „Monitorul Oficial al Moldovei“, nr. 202, din 14 iunie 1860.

²⁶⁴ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 2052, f. 7—8.

1856), rezulta un prejudiciu de 8 815 108 lei²⁶⁵, sumă ce echivala cu totalul veniturilor bugetare ale țării într-un an de mijloc. Acestea fuseseră doar pagubele materiale, recunoscute ca atare de către oficialități, deosebite de cele mai puțin evidente²⁶⁶, ce nu intraseră în calcule, ca și de pagubele morale ale statului în această ramură economică.

Făcînd abstracție de elementele asupra cărora ne-am referit și pe care le socotim absolut indispensabile în aprecierea veniturilor și cheltuielilor reale ale ocnelor, ca și a repartitei acestora, mai cu seamă în deceniul VI al veacului trecut, Alecu Obreja a întocmit la 1851 un interesant „bilanț” din care nu lipsesc componentele de bază ale fiecărui capitol și valoarea lor²⁶⁷. Cu toate că pe alocuri memoria l-a înșelător, alcătuitorul are meritul de a fi schițat cel dintîi tabloul complex al veniturilor și cheltuielilor unui an de producție al salinelor, care, într-o formă rezumativă, arăta astfel :

— venitul total al ocnelor rezultat din vinzarea sării în țară și peste graniță	4 561 550 lei
— cheltuielile ocnei (în care erau incluse atît cheltuielile de producție, cît și cele de transport, precum și arenda către stat)	2 752 440 „
— folosul antreprenorului (profitul)	1 809 110 „

Din cercetarea atentă a bilanțului, în care n-au fost înserate înlesnirile acordate antreprenorului de către stat, se poate observa cu ușurință faptul că, în condiții normale, profitul concesionarului depășea valoarea arenzii. Se subînțelege deci că în împrejurările care dictaseră revizuirea raporturilor dintre stat și antreprenor, disproporția cîștigurilor realizate de părțile contractante s-a accentuat și mai mult în dauna proprietarului și respectiv în folosul concesionarului.

Cauzelor generale, pînă acum evidențiate, ale acestei stări de lucruri ce devenise îngrijorătoare în anii fierbinți ai Unirii Principatelor le-am putea adăuga „necredința, nepăsarea sau necapacitatea acelor însărcinați cu administrația finanțelor [...], un sistem de contabilitate vicios [...], lipsa a tot soiul de controale”, realități consemnate și în raportul întocmit la 1860 de către o comisie guvernamentală, cu prilejul cercetării sâmbilor Vistieriei pe anul 1856²⁶⁸. Dincolo însă de acești factori, care pot avea în ultimă instanță caracter circumstanțial, trebuie văzute deficiențele întregului sistem de exploatare a ocnelor și al veniturilor rezultate, deficiențe care sînt în măsură să lămurească aparentul paradox întreținut și de concluziile anchetei din 1860 și anume că,

²⁶⁵ „Monitorul Oficial al Moldovei”, nr. 202, din 14 iunie 1860.

²⁶⁶ Am putea aminti aici o serie de cheltuieli de mai mică însemnătate, dar destul de frecvente, efectuate de către stat la ocne și care au contribuit direct la diminuarea cotelor sale de beneficii : acordarea indemnizațiilor anuale pentru întreținerea osîndiților la ocne ; lefiele revizorilor Vistieriei ca și ale altor slujitori angajați de stat pentru supravegherea proceselor de exploatare și de desfacere a sării ; plata unor lucrări neprogramate inițial ca, de pildă, magazii, măsurători, suplimentări de personal etc.

²⁶⁷ Al. Obreja, *op. cit.*, p. 175—177.

²⁶⁸ „Monitorul Oficial al Moldovei”, nr. 205 din 17 iunie 1860.

„deși veniturile ocnelor au sporit din an în an, totuși îmbunătățirile, la care țara cu drept se putea aștepta, nu au fost proporționale cu acele sporiuri“. Este și firesc să fi fost așa, de vreme ce, în domeniul exploatarea salin, cea mai mare parte a beneficiilor n-a fost returnată producției și, în general, necesităților economice ale țării, ci a avut altă destinație.

Desigur, fenomenul nu trebuie absolutizat. Preocupările — fie și limitate — ale unui antreprenor ca Gh. Opreanu, de a face și în Moldova „un lucru ivropinesc“ din exploatarea ocnelor, în scopul vădit al stimulării producției, sau strădaniile — parțial încununate de succes — ale ultimului arendaș, Constantin Ciocan, de a înlesni transporturile de sare în vederea unei valorificări superioare a acesteia, sînt dovezi elocvente a faptului că întreprinderea ocnelor putea oferi, atît în sectorul producției de sare, cît și în cel al desfacerii ei, un plasament sigur și rentabil pentru o parte însemnată a beneficiilor realizate. Aserțiunea poate fi întărită citînd exemplul, poate cel mai concludent în materie, oferit de subconcesionarul vremelnice al exportului de sare în Rusia, Teodorache Ghica, ale cărui cîștiguri provenite din această îndeletnicire au fost plasate cu folos în alte genuri de activități productive²⁶⁹.

Din păcate însă cazurile la care ne-am referit mai sus au constituit fericite excepții de la orientarea încă tradițională a posesorilor de capital. Pentru cei mai mulți antreprenori ai ocnelor Moldovei, cumpărarea unor bunuri imobiliare (îndeosebi moșii) și chiar negoțul cu bani au fost preferate plasamentelor în sfera producției de mărfuri, în general, și a celei de sare, în special. Astfel a procedat baronul Meitani, la fel a făcut și Alecu Vilara²⁷⁰ — cu toate că în cei dintîi ani regulamentari acesta ne apare în postura de constructor de corăbii necesare negoțului cu grîne în Turcia²⁷¹ — șirul exemplelor continuînd apoi cu maiorul Mișa Anastasievici și chiar cu Constantin Ciocan.

Cît de mari au fost beneficiile unui întreprinzător ca maiorul Mișa și în ce direcție au fost orientate acestea, rezultă din faptul că într-un răstimp relativ scurt și în condițiile ascensiunii prețului pămîntului, el a ajuns să stăpînească numeroase moșii în Țara Românească: Clejani, Obedeni, Hobaia și Coșoaia (Vlașca), Hagiești și Vărăști (Ilfov), Brînceni, Bujoreanca și Zmîrdioasa sau Găuriciu (Teleorman), Caraula sau Virtopu (Dolj)²⁷². Tot el, și în aceeași calitate, a acordat în octombrie 1855 guvernului moldovean un împrumut de 2,5 milioane lei, acoperit de către debitor abia în cursul anului 1859²⁷³. Un alt împrumut, de numai 46 144 galbeni echivalentul a 1 615 040 lei, fuscse contractat de către guvernul moldovean la 1850 de la Constantin Ciocan, din care împrumut numai 40 000 galbeni intraseră atunci în Vistierie, restul fiind socotit dobînda cuvenită pe timp de un an (215 040 lei)²⁷⁴.

²⁶⁹ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1434 și 1524.

²⁷⁰ Vezi, Constantin C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burghuiziei românești*, cit., p. 170.

²⁷¹ I. Cojocaru, *op. cit.*, II, p. 557—558, 587.

²⁷² N. D. Germani, *Maiorul Mișa*, în *Cvl.*, octombrie 1931, p. 783.

²⁷³ Arh. St. București, Vistieria Moldovei, dosar 399 1858, f. 1—5.

²⁷⁴ Arh. St. Iași, Tr. 1621, op. 1834, dosar 573, f. 4 și urm.

Neîndoielnic, în astfel de situații raporturile între stat și concesionar au fost, într-o măsură, marcate de condiția de debitor și respectiv de creditor a partenerilor de contract. „Necuviințelor“ manifestate — cu frecvență sporită în momentele de dificultate financiară pentru țară — de către antreprenori sau de către oamenii acestora în relațiile cu autoritățile moldovene li s-a răspuns, este drept, în maniera corespunzătoare²⁷⁵; însă niciodată statul n-a aplicat sancțiuni severe și nu s-a dispensat de serviciile vre-unuia mai înainte de a-i fi expirat contractul. Este o dovadă grăitoare a slăbiciunii de care a fost pătrunsă, în perioada la care ne referim, politica economică a Moldovei, cel puțin în această ramură de producție.

Încercînd o apreciere de ansamblu asupra cotelor de profit cuvenite, din exploatarea ocnelor, proprietarului și concesionarilor, putem conchide că statul a pierdut, în deceniile premergătoare actului Unirii, cu mult peste jumătate din beneficiile la care o administrare chibzuită și o exploatare rațională a acestei însemnate bogății naturale i-ar fi dat dreptul să aspire. Cea mai mare parte din aceste beneficii a fost însușită de arendașii ocnelor, prin căi și mijloace permise, dar și nepermise, fiind sustrate într-o proporție considerabilă din sfera activităților productive. În felul acesta, în loc să accelereze procesul acumulărilor de capital în Moldova și să stimuleze progresul economic în ansamblu, exploatarea ocnelor a oferit cîtorva mari afaceriști, străini de aceste locuri, posibilitatea de a se îmbogăți, cu concursul generos al autorităților politice centrale.

Înlăturarea practicilor încetățenite sub regimul juridic instituit prin Regulamentul organic în domeniul exploatărilor saline constituia, în momentul creării statului național unitar, condiția sine qua non a revalorificării, la nivelul corespunzător noilor cerințe, a unei surse de venit capabilă să contribuie, într-o măsură mult mai însemnată decît pînă atunci, la propășirea generală a societății moldovenești.

²⁷⁵ *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 918, f. 16 și dosar 1979, f. 17, 23; „Buletin foae oficială“, nr. 81 din 13 octombrie 1855.

ÎN CHEIERE

Exploatarea sării în Moldova sub regimul juridic instituit prin Regulamentul organic a continuat să rămână — ca și în deceniile și secolele anterioare — una dintre principalele ramuri productive ale economiei țării, sursa de venit bugetar cea mai fecundă, după capitație, pentru Vistierie.

Dacă sub aspectul producției, evoluția în timp a acestei ramuri industriale n-a înregistrat salturi spectaculoase, decurgînd lent, anevoios, chiar și atunci cînd preocupările de ameliorare tehnico-economică deveniseră fapte curente la ordinea zilei și reflexe firești ale unor cerințe imperioase, din celălalt unghi de vedere — ca sursă de venit — exploatarea sării a căpătat noi dimensiuni și semnificații, cu implicații de netăgăduit asupra ritmului general de dezvoltare a societății moldovenești în cadrul epocii moderne. În aprecierea situației avem în vedere, desigur, noile orizonturi deschise, prin tratatul de la Adrianopol și apoi prin Regulamentele organice, procesului de acumulare a capitalurilor în Principate și rolul pe care trebuia să-l joace și pe care l-a jucat, în cadrul acestui proces, respectiva ramură de producție.

Imensele rezerve de sare de care dispunea Moldova îngăduiseră, nu atît statului, în calitatea-i de proprietar și beneficiar de drept, cît mai ales celor cîțiva concesionari ai venitului ocnelor ca, printr-o exploatare nerațională, menținută la un nivel tehnic înapoiat, să dobîndească profituri însemnate cu minimum de investiții materiale. Asociînd însă profiturilor realizate, prin sistemul de pînă atunci al exploatării și administrării ocnelor, prejudiciile pe care același sistem le-a adus vreme de trei decenii economiei Moldovei în ansamblu, este lesne de înțeles că în noua etapă istorică de dezvoltare social-economică și politică în care intraseră Principatele după 1859, renunțarea la această practică învechită devenise nu doar un scop în sine, ci o necesitate de stringentă actualitate. Dar la fel ca și în celelalte domenii ale vieții sociale, politice ori spirituale, și în cel economic elementele purtătoare ale ideii de progres au avut de înfruntat piedici mari și numeroase clădite pe temelia vechilor rînduiri, izbutind cu anevoie și necesitînd timp pentru a se impune.

Astfel, deși înscrisă în agenda de lucru a Comisiei Centrale de la Focșani, în 1859, chestiunea reorganizării exploatărilor saline din Principatele Unite n-a fost soluționată atunci decît parțial și numai în principiu.

Prin abandonarea — decretată la 9 iulie 1860 — a sistemului arendării celor mai importante venituri ale statului (implicit cel al ocnelor), sistem verificat ca fiind prejudiciabil, deopotrivă, intereselor contribuabililor și tezaurului public, s-au creat doar premisele viitoarelor ameliorări tehnico-administrative. Neconcordanța opiniilor exprimate în sinul comisiei mixte moldo-muntene, numită de către guvernele de la Iași și București spre a găsi o modalitate comună de gospodărire a salinelor și a veniturilor lor, a avut ca rezultat instituirea unui regim de provizorat în acest domeniu, regim consacrat pentru fiecare principat în parte prin câte un „regulament provizoriu pentru administrarea salinelor“, aplicabil începînd de la 1 ianuarie 1862.

Cu excepția adoptării regiei, ca procedeu unic de administrare a ocnelor de către stat, noile regulamente nu revoluționau practicile în uz pînă atunci, ba chiar le conservau. Menținerea acestora vreme de încă un deceniu după înfăptuirea unității administrative nu trebuie privită însă ca o probă de rezistență a vechilor rînduiri în domeniul exploatării subsolului, în general, ci, mai curînd, ca o chestiune de conjunctură. Probleme politice și sociale mult mai complexe stăteau atunci în fața tînărului stat național, iar soluționarea lor necesita eșalonarea acestora în timp, în funcție de importanța și de rolul fiecăruia în consolidarea noului edificiu.

Prin urmare, schimbarea survenită în regimul de exploatare a ocnelor după 1 ianuarie 1862, deși era, în aparență, pur formală — pentru că tocmai factorii determinanți ai producției (tehnica de producție, mîna de lucru, raporturile de producție etc.) rămăseseră în afara prevederilor acestor „regulamente provizorii“ — în realitate s-a dovedit a fi esențială, cu efecte vizibile abia la începutul deceniului următor. Ceea ce nu fusese cu putință a se realiza în domeniul exploatărilor saline, sub raportul tehnici-tății, rentabilității și, mai ales, al destinației profiturilor în vremea antreprizelor regulamentare, avea să se înfăptuiască numai în condițiile de exploatare în regie a ocnelor de către stat. Asigurînd un control direct și permanent asupra producției și desfacerii sării, statul — prin administrația nou instituită — avea să manifeste mai multă sollicitudine față de necesitățile de producție și mai multă grijă în direcția raționalizării exploatării acestei bogății naturale. Treptat, la Tg. Ocna a fost abandonată vechea manieră de exploatare și introdusă metoda de extragere a sării prin galerii și stîlpi de susținere — metodă preconizată de majoritatea proiectelor de ameliorare tehnică elaborate în deceniile anterioare — și s-a trecut, din 1874, la înlocuirea muncii manuale cu munca mecanizată.

Aceste elemente, reprezentînd doar începuturi în materie, atestă faptul de netăgăduit că una dintre ramurile însemnate ale industriei extractive românești, exploatarea sării — despovărată de practicile medievale — a pășit abia după 1862 pe făgașul capitalist al dezvoltării sale și că, începînd din deceniul al VIII-lea al veacului trecut avea să intre în febra revoluției industriale ce se făcuse tot mai simțită în cadrul societății românești.

GLOSAR *

- Ahotnic* — amator, doritor, voluntar.
- Avaet* (sau *havaet*) — taxă încasată de domn sau boieri de la cei numiți într-o funcție la vămi, ocne, poduri, păduri ș.a. ; impozit arbitrar.
- Birău* — câpetenie a șavgăilor ; primar rural.
- Buntuluire* — tulburare, nesupunere, răscoală.
- Cantor* — stabiliment de credit, bancă ; birou, masă ; cîntăreț bisericesc.
- Crivat* — pat de metal.
- Ciști* — rată de arendă sau chirie.
- Feredeue* — fîntînă, puț ; stațiune balneară.
- Hrisovolit* — categorie fiscală privilegiată prin hrisov domnesc.
- Insovolnic* — samavolnic.
- Irat* — venit al statului provenit îndeosebi din biruri.
- Liude* — individ, persoană, locuitor.
- Miglă* — grămadă, morman ; negură.
- Montanist* — geolog.
- Novac* — nou, recent venit.
- Oca* — veche unitate de măsură pentru greutate și capacitate, egală cu 1,291 kg.
- Otcup* — arendarea unui venit al statului la un particular ; închiriere ; monopol.
- Otcupcic* — antreprenor, arendaș.
- Postoire* — obligația găzduirii trupelor (de ocupație).
- Poșlina* — taxă vamală încasată de țările române în trecut, mai întii, pentru grînele exportate, ulterior și pentru vite, seu și cerwiș.
- Presustvie* — prezență ; ședință ; pretoriu.
- Reiz* — căpitan de corabie.
- Rizar-pazar* — consimțire, acord ; preț curent al pieței.
- Rufet* — breasla lucrătorilor de la ocnele de sare.
- Ruptaș* — categorie fiscală privilegiată supusă unei singure dări, achitată individual.
- Schelă* — punct vamal, punte, debarcader, antrepozit.
- Scutelnic* — categorie fiscală scutită de bir în schimbul prestării unor zile de muncă în folosul domnului, boierilor sau mănăstirilor.
- A stîmpî* — a slăbi, înfrîna ; a toci ; a înceta, conțeni.
- Șavgău* (sau *șalgău*) — lucrător specializat în tăierea drobilor de sare ; minier.
- Tamazlic* — loc de îngrășare a vitelor ; cîreadă de vite.
- Usnă* — marginea de sus (buza) a unui vas adînc, ori a vechilor gropi de sare.
- Veresie* — datorie, credit.

* Nu am inclus termenii explicați deja în text, ori pe cei cuprinși în *Dicționarul explicativ al limbii române*, cu excepția celor care necesitau precizări semantice.

THE HISTORY OF MOLDAVIA'S SALT MINES IN THE MODERN AGE

SUMMARY

An apparently secondary branch of the Moldavian economy, the mining industry, limited for centuries to the exploitation of a few useful minerals in the basin of Eastern Carpathians, preoccupied less the researchers of our past; the field of investigation and, implicitly, of historiographic achievements in this domain was rather narrow. One fact was nevertheless evident; until the early XXth century the major place within the mining industry was occupied by salt — the vitally important mineral. The great disponibilities of the Moldavian subsoil ensured the establishment of an ancient occupation as well as the progress — slow but steady — of an industrial branch which was a source of material income and is today, more than ever, worthy of the historians, the economist's and the sociologist's interest. Its importance within the economy of the country was not always the same: influenced by various subjective or objective factors, the exploitation of salt under the circumstances of Romanian feudalism — when the benefits belonged exclusively to the Prince — did not have the same consequences which the same occupation was to have for the general evolution of the Moldavian society during the modern age. Otherwise, it was natural that, under the historical conditions specific to the end of the XVIIIth century and the beginning of the following one, when reinvigorating changes had started to mark — to various extents — the most diverse domains of the Romanian material and spiritual life, such, an old and necessary productive branch as the salt exploitation should be directly engaged in the process of modernization, while other outfashioned patterns were being abandoned.

By contrast with other domains, in which the confrontation between the old and the new assumed more or less violent forms, and took place over a more or less wide span of time, this dispute passed almost unnoticed in the problem of salt, it taking place against the background of the apparent prosperity of the branch. The illusion of prosperity was created first of all by the transfer of incomes from the salt mines of Tg. Ocna to the State treasury and by their contribution to the growth of public wealth (in 1828 the salt mines stopped being part of the Princely property); secondly, on 1 January 1832, when the „Règlement Organique“ (for Moldavia) was firstly applied, the exploitation of salt mines got a lawful statute, for the first time in the Principalities.

Undoubtedly, the fact that the state took over the administration of all incomes previously belonging to the Prince, the income of salt mines inclusively, a step which was stipulated in the basic legislation of the country, was a landmark in the history of the Romanian public finances, more particularly in the evolution of the whole Moldavian mining industry. This measure was meant to increase the responsibilities for the destiny of such an important source of income as that coming from the salt mines, all the more so that the riches of the Romanian subsoil more and more insistently called the attention of some foreign enterprisers. Yet, it was proved that method of administering and exploiting the salt mines was really decisive for the Moldavian mines during the modern age, and not the modification of the regime of property of the subsoil. The leasing of the salt mines, which was stipulated in the „Règlement Organique“, as a means of getting benefits from exploitation, had been used since the time when the salt mines were part of the Princely property; but, while the former owners had had the liberty

to use according to circumstances and interests, either the means of leasing or that of the exploitation under State supervision, after 1832 the latter procedure was outlawed.

The establishment of one single system of exploitation of the salt mines must be correlated with the level of development of the economic, social, political and institutional organization specific to the Romanian society during the period which preceded the formation of the unitary state. Under circumstances in which the feudal relations of production were still maintained, when there could be felt a want of credit, of free labour, of specialists, the practice of leasing some of the State's sources of income constituted a favourite solution, a less risky one, it being definitely imposed by the conservatism of the political authorities. Nevertheless, while adopting it, the state denied some of its responsibilities for the evolution of those branches of income which were leased, it being more preoccupied to get the lease than to solve problems directly connected with the process of production (relations of production, volume, delivery etc.); the latter were almost exclusively left in charge of the guarantees. Since most of them were not Moldavians, the benefits, sometimes immense, resulting from the irrational exploitation of salt were devoted in small proportions to the necessary process of reproduction, they being practically taken out of the country's economic circuit.

The constant preoccupation of the enterprisers to increase their profits, sometimes by neglecting the contractual obligations to the state, their stated adversity towards the attempts at introducing modern technologies, the fact that the salt exploitation was maintained at the technical level of the previous centuries, despite the rapid growth of its economic importance, all these things being allowed by the spirit of the „Règlement Organique“, represented the main aspects of a distinct stage in the history of Moldavia's salt mines. This stage was put an end to when the state, aware of the importance of the salt mines for the national economy, of the necessity to re-organize their exploitation as well, abandoned the harmful system of grantings, abrogating the „regulation“ dispositions in the problem through the law-order of 9 July 1860, to be applied since 1 January 1862. Adopting the economic politics which was adequate for the new stage of social and political development, the state took over the whole responsibility of organizing and administering the salt exploitations, establishing the State supervision as the only legal way of administration, a method which proved to be useful in the countries of tradition in the field of salt exploitation (in Poland, Austria, France). It is clear that the time limits of this important stage in the history of the Moldavian salt mines overlap, in general, a period of deep structural mutations which the Romanian society went through to the middle of the last century.

The perspectives opened up for the exploitation of this important mineral of the Moldavian subsoil after 1832 found a specific way of expression in the plan of production. Achieved by technical procedures characteristic to the previous centuries, but related to the economic needs of the modern age, the salt production of Moldavia gradually increased without recording spectacular rises and, more specifically, the growth was not directly proportional to the interest manifested by the enterprisers attending the salt mine leasing auction, an interest which was also reflected in the evolution of the leasing price: from 850,000 lei per year in 1832, to the sum of 2,634 100 lei per year included in the clauses of the last leasing contract. The triplication of the rent did not also mean the triplication of the salt production. Such leaps were not possible in an economic branch in which the traditional method of exploitation still proved its resistance, and the miner's routine work replaced his specialized propiency.

As far as the technique of work in the mines was concerned, an object of minute and competent analysis done by some contemporary persons, such as Scarlat Plitos or Carol Mihalic of Hodocin, one must remark the fact that, despite the backward level (inherited from the previous centuries), the modern age reveals, for the first time, preoccupations and initiatives for its improvement. The plans of reorganization on new technical and administrative bases successively worked out by specialists and experienced enterprisers stand proof in this respect. Different as they are in structure and purpose, these plans elaborated at the request of authorities or out of personal initiative — by E. Sarosy (1834), Gheorghe Opreanu (1835), Hommaire de Hell (1842), Mihalic of Hodocin (1842), S. Peytaven (1853) and A. Gaildry (1856) had in view the abandonment of out-fashioned techniques of salt extraction (by holes) and the adoption of other methods

situated at the level of the European technique of the time; they proposed new steps meant to improve the means of transport and delivery of salt inside and abroad, they recommended the expansion of exploitation in salt mines discovered in other geographic areas of Moldavia (Vrancea and Neamt) and, finally, the reconsideration of the relationships of work in the mines. The accomplishment of all these was not possible yet, first of all because of the systematic opposition of the guarantees who pursued nothing else but their own profits through devices which could avoid any supplementary investments. In addition to this, the above-mentioned projects were subjected to a common handicap which impaired all tendencies of developing the Romanian industry as a whole — the lack of capital and of institutions of credit. Finally, on a social level, the persistence of obsolete, feudal-like relations was incompatible with the notion of progress in all fields, in the economic one implicitly, thus completing the sphere of elements which made for the failure in the application of those projects during the time.

In the first half of the XIXth century, the decisive factor in the production of salt was the labour power. From this point of view, the modern age in the exploitation of the salt mines is characterized by the increased number of hands employed in the process of production. The growth was particularly recorded in the first part of the interval, when, during only 10 years, between 1835—1845, the number of miners* increased by over 300 people. During the next period their number remained, generally, the same, around 1 000.

By comparison with the total number of workers in the salt mines, the number of specialists was small enough, it representing an average of 20%. We must mention that the miners worked together with convicts, which means that the real number of working hands in the salt mines was higher than the number recorded in the statistics of the time and that the salt production was the result of the collective efforts of the two categories of workers: the free ones and the prisoners.

Doing the same kind of work as the miners, but in different conditions, the convicts did not represent a burden for the management of the mines — as it sometimes gave to understand for evasive purposes — but rather a source of benefit for the enterprisers; the values of these benefits varied from year to year. The profit resulting from their work belonged to the enterprisers who, in their wish to increase it, often used illegal procedures as far as the convicts' work was concerned.

An essential characteristic of the relations of production in the mines, at the time of the „Règlement Organique“, is the more and more accentuated discordance between the miners' way of life and work, acknowledged by right, and the real way of life and work to which the whole labour power engaged in the production of salt was subjected. The material or moral rewards given to the miners, up to the first decade of the previous century, for the exhausting work they did in the mines, considerably diminished its substance to the middle of the century, despite their official acknowledgement and the systematic increase of the obligations of work. The thirst for increased profits on the part of the state and the enterprisers together with the backward technical condition of the salt mine exploration, coupled with the leaders' lack of interest in the fate of the miners, with the corruption, with the abuses facilitated by the juridical system established by the „Règlement Organique“ were important causes for worsening the working conditions and, implicitly, the conditions of life of the miners. Consequently, the number of discontents and dissatisfactions increased, the latter assuming various forms, from abandonment of work, to disobedience and uprisings.

Under such circumstances, the salt production in Moldavia, as documents will prove, continuously grew to the middle of the century. This growth was quantitatively conditioned by the enlarged possibilities of reevaluating the salt on the home market, and more particularly, on the foreign one, after, the „Règlement Organique“ was applied (1832). The corroboration of various kinds of information allows us to appreciate that, if during the first years of reference, the volume of salt production oscillated between 15—19 million oca^{**}, during the fifth and the sixth

* The total number of workers in the salt mines formed „rufetul ocnei“, a social category which enjoyed some traditional benefits (shortage of taxes) from the Prince.

** oca = an ancient unit of weight and capacity, equal to 1,30 kg.

decades of the last century the superior limit of the same production went up to 30 million ocas.

The ever growing importance of salt for the economy of the state, the considerable enlargement of the possibility to turn it to account inside as well as on foreign markets, the gradual multiplication of the number of working hands engaged in exploiting the salt mines, and, finally, the rapid rise of leasing prices are all significant indicators of the steady growth of production, from one enterprise to another, despite the numerous difficulties which tended to impede the normal development of the productive forces.

The delivery of Moldavian salt on the internal market and on the foreign one, an inseparable component of the exploitation of this mineral richness, also reveals important modifications in comparison to the previous ages. The internal consumption — conditioned only by the requirements of the market, by possibilities of transport, as well — quantitatively varied from year to year, from country to country, the annual average quantity for the whole country rising above the value of 11 million ocas. The repeated rise of the salt price (in 1832, then in 1850), the abandonment of the traditional system of selling on credit („veresiile”) to peasants, starting from 1843, the process of engaging new categories of enterprisers for selling this product (great estate owners or junk dealers) also constitute distinctive elements which appeared during the modern age.

The salt export, which represented, according to the general opinions of the time, the basic source of income for the salt mines, followed two directions: a main one, to the Blakans (through Galați); a secondary one to Russia (through Leova, Sculeni and Lipcani). The other frontiers were permanently closed to the export or the transition of Moldavian salt. Entirely conditioned by two important factors for the external revaluation of salt, namely the difficulty of transport from Tg. Ocna to the warehouses on the Prut and the Danube, a difficulty created by the precarious condition of the means of communication conjugated with the lack of means of transport, and, secondly, by the requirements of the foreign market, the volume of Moldavian salt export varied in time around 10 million ocas. From these, about 7—8 million ocas were meant for the Balkans, the others being turned to account on the Russian market.

The total benefits achieved from the exploitation and the revaluation of the Moldavian salt were divided between the state and the grantees of the salt mines. Theoretically, the rate which was meant for the former had to be equivalent to the rent included in the contract of each enterprise.

As reality proved, despite the rapid rise of the rent, the State lost — to the benefit of its grantees — much more than half of the benefits to which the wise management and the rational exploitation of this important natural richness entitled them to aspire.

Most of these benefits were taken by the salt-mine tenants, by lawful or unlawful means, they, being extracted from the field of productive activities. Thus, instead of accelerating the accumulations of capital in Moldavia, instead of stimulating the economic general progress, the exploitation of the salt mines gave to some great foreign businessmen the possibility of getting rich with the generous help of the central political authorities.

The rejection of practices established under the juridical regime of the „Règlement Organique” in the domain of salt mine exploitation at the time when the Romanian unitary state was founded, was a basic condition for turning to account a source of income capable to contribute to a greater extent than before to the general prosperity of the Moldavian society. But, as in the domains of social, political or spiritual life, in the economic one, the progressive elements were met with great and numerous obstacles based on the old traditions and it took time to impose themselves. Thus, although included on the agenda of the Central Committee of Focșani in 1859, the problem of the reorganization of the salt mine exploitation in the United Principalities was only partly solved, in principle, at that time. By abandoning (through the act of 9 July 1869) — the system of leasing the most important incomes of the state (the salt mines included), a system which had proved to be prejudicial both to the interest of the contributors and to those of the public treasury, they created only the premises for future technical and administrative improvements. The discordance of opinions expressed within

the joint Moldavian and Wallachian committee, appointed by the governments of Iași and Bucharest with a view to find a common way of managing the salt mines and their incomes, had as a result the establishment of a provisional regime in this domain, a regime stipulated for each Principality separately, in a „provisional regulation for the management of the salt mines“, which was applicable from the 1st of January 1862.

The change operated in the regime of salt mine exploitation since that date, although apparently formal — because the determinant factors of production (the technique of production, the labour power, the relations of production etc.) had been overlooked in the „Provisional Regulation“ — in reality proved to be essential and it had palpable effects only at the beginning of the next decade. Things which could not have been achieved previously in the exploitation of the salt mines, such as problems of technology, of rentability, of benefit destination, were to be accomplished only under the circumstances of state supervision of the salt-mine exploitation. Ensuring the direct and permanent control of the process of production and delivery of salt, the State — through the newly established administration — was to show more solicitude to the necessities of production, more concern for the rational exploitation of this natural richness. Little by little, they abandoned in Tg. Ocna the old method of exploitation and introduced the method of extracting the salt through galleries and pillars of support; in 1874 they proceeded to the replacement of manual work with mechanized work.

These elements, representing only the beginning in the field, attest the fact that one of the important branches of the Romanian extractive industry, the exploitation of salt — emancipated from mediaeval practices — definitely took the way of capitalist development, after 1862.

Translated by *Irina Burlui*

INDICE

Nume de persoane și de locuri.

A

Ackerman — 28, 176.
Adjud — 164, 165, 166, 168, 169, 175.
Adrianopol — 56, 58, 59, 66, 163, 176, 177, 205.
Alecsandri, Vasile (spătar, vornic) — 76, 77, 80, 96, 117, 152, 161, 188, 191, 192, 193, 194.
Alep, Paul de — 29.
Alexandru cel Bun — 25.
Algiu, Grigore (serdar) — 65, 140.
Alșeh, Iosif — 196.
Anastasievici, Mihail (Mișa) — 78—83, 85, 96—98, 117—118, 161, 173—176, 184—187, 195, 200—201, 203.
Andrieș, Vasile (serdar) — 44.
Angelescu, Constantin C. — 59.
Anglia — 22.
Argeș — 80.
Aristarch (vistiernic) — 38.
Aron Vodă (mănăstire) — 54.
Arsachi, Apostol — 179.
Asachi, Gheorghe — 18.
Aslan, Alecu (hatman) — 48, 49, 78, 158, 159.
Atlantic, ocean — 15.
Aurelian, Petre S. — 105.
Austria — 9, 16, 89, 91, 191.

B

Babinger, Fr. — 27.
Bacău — 53, 95, 96, 102, 106, 109, 112, 139—144, 146, 152, 156, 159, 164—166, 171, 173, 175, 196.
Balcani — 79, 163, 176, 178—181, 183—184, 187.
Balince (sat) — 165.
Balș, Alecu — 43, 76.
Balș, Teodor (vornic) — 44.
Banat — 79.
Bandini, Marco (misionar) — 32.
Barbaria — 33.
Bargrave, Robert de — 27.
Barnovschi (mănăstire) — 27.
Basarabia — 25, 28, 41, 49, 83, 118,

151, 190—192, 195.
Bassa, B. — 15.
Bastachi, Temistocle — 83, 175, 187.
Bașotă, Anastasie (hatman) — 73, 157, 200.
Bauman (doctor) — 136.
Bădărău, Gabriel — 6.
Băloiu (moșie) — 77, 80.
Bălțătești (sat) — 112.
Béguin (inginer francez) — 168.
Belgrad — 79.
Bere, Ioil Ițic — 156.
Berlescu, Dimitrie — 5.
Biserica Albă (sat) — 30.
Bistrța (riu) — 95.
Birlad — 165.
Bogdănești (sat) — 145.
Boicu, Leonid — 5, 13, 59, 94, 96, 150, 164, 167—169.
Bolgrad — 197.
Bonciul, Vasile — 190.
Borzești — 175.
Boscovich, Giuseppe Rugiero — 21.
Botoșani (ținutul) — 153, 154, 159, 165, 171.
Bouloiseau, M. — 16.
Brăila — 177, 179.
Bran, Dimitrie (spătar) — 72.
Brașov — 75.
Braudel, Fernand — 19.
Brătești (moșie) — 158, 159.
Brătești (cătun) — 103, 123.
Brătulescu, Victor — 79.
Brădulești (moșie) — 51.
Briceni (sat) — 25.
Brinceni (moșie) — 79, 203.
Brondes, Fișel — 189.
Broșteanu, Constantin — 11, 12, 19, 24, 29, 30, 59, 67, 87, 88, 89, 149, 151, 177.
Bucovina — 25, 43, 191.
București — 12, 13, 17, 56, 70, 76, 78—80, 84, 109, 206.
Buffon, Georges Louis — 19.
Buhuși, Gheorghe — 45.
Bușoreanca (moșie) — 203.
Bușoreanu, I. M. — 84.
Bulat, T. G. — 13, 28, 39, 41, 151.

Burada, Theodor — 33, 88.
 Bustarino, Lombarto — 25.
 Buzău — 75.
 Buzinchi, Toader (rufetaș) — 142.
 Buzuții de Jos — 113.

C

Cacica (loc) — 23, 25.
 Cahane, Leiba — 83, 190, 193, 194—196.
 Cahul — 197.
 Calimah, Alexandru Ion — 37, 139.
 Calimah, Grigore Ion — 36.
 Calimah, Ion Teodor — 35.
 Calimah, Ralu — 43, 152.
 Calimah, Scarlat Alexandru — 37, 39, 41, 43, 46, 122, 144.
 Cana, Leiba — vezi Cahane, Leiba.
 Canta, Costachi — 43, 56.
 Cantacuzino, Dimitrie (cneaz) — 96, 97, 136, 137.
 Cantacuzino, Iancu (vornic) — 76, 118, 168.
 Cantacuzino-Pășcanu, Gheorghe — 57.
 Cantemir, Dimitrie — 32, 33—35.
 Caracilău (cătun) — 103.
 Caraula (moșie) — 203.
 Caravasi, Dimitrie — 1907.
 Caribda — 91.
 Carniol, Mendel — 194.
 Carpați — 21, 23, 25.
 Castaing-Père, L. — 168.
 Cașin (mănăstire) — 112, 113, 164.
 Catargi, Ștefan — 127, 143.
 Cazimir, Răducanu — 45.
 Căruți — 164.
 Călieni — 169, 170, 175.
 Călugăra Mare — 165.
 Căpățînă (birău) — 33.
 Cerchez, Costache — 44, 45.
 Cetatea Albă — 41, 176.
 Chicoș, Gheorghe (sulger) — 44.
 Chilia — 25, 176.
 Cihodanu, Constantin — 5.
 Ciocan, Constantin (agă) — 79, 82—85, 98, 118, 119, 161, 169, 175, 176, 183, 186, 187, 196, 203.
 Cioran, E. — 29.
 Ciubotaru, Iuliu — 59.
 Ciurea, Theodor (căminar) — 44.
 Cladova — 179.
 Clejani (moșie) — 75, 77, 79, 80, 203.
 Codrean, Dimitrie — 45.
 Codrean, Grigore — 45, 49.
 Codrescu, Th. — 10, 17, 28, 99.
 Cojocaru, I. — 75, 79, 140, 179, 203.
 Colescu-Vartic C. — 179.
 Comănești (moșie) — 123, 163.
 Conachi-Vogoride, N. — 118.
 Constantinopol — 29, 33, 179.
 Copăcești — 165.
 Corivan, N. — 149, 150.
 Costache, Iordache — 73, 196, 200.

Coșoia (moșie) — 203.
 Covurlui (ținut) — 139, 164, 171, 172.
 Cozadini, D. — 83.
 Cozmin (cămăraș) — 30.
 Cracovia — 16.
 Crețulescu, Elena — 78.
 Crețulescu, Scarlat — 80.
 Creuleni (schelă) — 39, 42.
 Crimeea — 33, 80, 96, 161.
 Crouzet, Maurice — 20.
 Crupenschi, Alecu — 157.
 Crupenschi, Iancu (vornic) — 123, 142, 143 (familia).
 Cuctureanu, Gheorghe (protomedic) — 133, 135, 137.

D

Dacia — 24.
 Dalloz, Armand — 20.
 Daniel, Mihel — 190, 196.
 Davelny, A. — 19.
 Dărmănești (moșie) — 51, 163.
 Demidoff, Anatolie — 18.
 Deodato, Pietro — 29, 35.
 Diaconița, Safta — 33.
 Dianu, Floru — 12, 88, 90, 98, 105.
 Dianu, Gr. I. — 107, 108, 109.
 Diodon de Perier — 110, 111.
 Di Podenzolo — 25.
 Dimbovița — 23.
 Dobos, Stan (rufetaș) — 142.
 Dobos, Al. — 15, 24, 29, 52.
 Dobrogea — 25.
 Doftana (moșie) — 51, 163.
 Dolj — 203.
 Dordea, I. — 15.
 Dorhoi (ținut) — 27, 154, 171.
 Drăgănești (moșie) — 112, 157, 164.
 Drăghiceanu, M. — 13.
 Duca, Ioniță — 45.
 Dunăre — 21, 24, 25, 27, 29, 42, 57, 63, 66—67, 74, 76—77, 79, 83, 150, 156, 161—163, 170—171, 176—181, 183—187, 195—199.

E

Egipt — 32, 33.
 Emanoil, Hristodor — 44.
 Epureni — 165.
 Eremia (humelnic) — 30.
 Europa — 21, 168.

F

Fălcui (ținut) — 165, 171.
 Fălticeni — 154.
 Filipești (sat) — 145.
 Filitti, I. C. — 75, 177—180.
 Focșani — 28, 163, 205.
 Franța — 9, 19—21.

Freidis, Solomon — 190.
Frumușica (tîrg) — 159.
Furnică, D. Z. — 17, 46, 149.

G.

Gaidry, A. — 81, 82, 98, 117, 119.
Galați — 22, 33, 38, 42, 68, 78—79, 95,
97, 100, 116, 119, 146, 152, 161—165,
167—176, 178—186, 188, 196.
Galeriu, G. — 13.
Gălbîia — 16, 93, 96, 160.
Garagea — 165.
Găuriciu (moșie) — 203.
Germani, N. D. — 79, 203.
Ghermani (emisar al Serbiei) — 179.
Ghibănescu, Gheorghe — 11, 12, 17,
105, 139.
Ghica, Alexandru (ministru de finanțe
al Țării Românești) — 74, 75.
Ghica Alexandru Dimitrie — 178, 179.
Ghiță, Costachi (logofăt) — 51.
Ghica, Dimitrie (beizadea) — 43.
Ghica, Grigore III Alexandru — 36.
Ghica, Grigore Alexandru — 84, 108,
109, 200.
Ghica, Grigore II — 34, 121.
Ghica, Iordache — 122, 127.
Ghica, Iorgu — 35.
Ghița, Matei — 35, 38.
Ghiță, Nicu — 123, 157, 159.
Ghica, Scarlat — 35, 43.
Ghica, Teodorache (postelnic) — 74,
75, 141—142, 188—192, 203.
Ghiculești (familie) — 75.
Gioseni (sat) — 103.
Giurescu, Constantin C. — 25, 29, 32,
49, 79, 149, 203.
Giurescu, Dinu C. — 5, 14, 177, 179.
Gircina — 112.
Goff, Jacques le — 15, 16, 20.
Göldner, Carol — 22.
Gorovei, Ștefan Sorin — 6.
Grigorovici, Carabet — 44, 45.
Grözesti — 26, 27—28, 96—97, 113.
Gura Gălimanului — 126.
Gura Slănicului — 26, 103, 126.
Gura Văii — 165.

H.

Hagiești (moșie) — 203.
Hamburg, Josef — 83.
Hanuț, G. — 13.
Hașdeu, B. P. — 21, 22—23.
Herman, Zisu — 194.
Hiriău — 27, 165.
Hirtopu (moșie) — 80, 203.
Hobaia (moșie) — 80, 203.
Homer — 19.
Hommage de Hell, Xavier — 18, 94,
95, 167.
Hotin — 43.
Hurmuzaki, Eudoxiu — 17, 49, 56, 75.

Iacobenco, Paul — 169.
Iambor, Petre — 15.
Iancovici, Liuba — 15.
Iancovici, Sava — 73.
Ialina (Grecia) — 75.
Iasi — 11, 14, 17, 27, 35, 40, 49, 68, 73,
78, 80—82, 84, 95, 109, 116, 145, 158,
165, 171, 189, 195, 206.
Ibănești (sat) — 27.
Ilea, Ana — 15.
Ilfov — 80, 203.
Ilies, Aurora — 15, 29, 30.
Imperiul Habsburgic — vezi *Austria*.
Imperiul Otoman — vezi *Turcia*.
Ișan, Căstachi — 44.
Ionașco (cămăraș) — 31, 33.
Ionescu, I. — 169.
Ionită (birău) — 33.
Iorga, Nicolae — 17, 28, 31, 75, 149,
179.
Ipsilanti, Alexandru — 138.
Irești (Vrancea) — 28.
Ismail — 176, 188, 197.
Isaccea — 169.
Istrati, C. I. — 13.
Istrati, Corneliu — 59.
Ișalnița (Dolj) — 74.
Ivanco — 25.

K.

Karatsoni, Carol — 12.
Kaufman, Avram Itic — 189, 194.
Keckowa, Antonina — 16, 29.
Kiselev, Paul — 56.
Kogălniceanu, Ilie (agă) — 153.
Kogălniceanu, Mihail — 11, 76, 153,
172, 194.

L.

Lascăr, Iordachi (serdar) — 123.
Lăceanu, Ion (cămăraș) — 126, 142,
154, 192.
Lăzăscu, Toader — 147.
Leova — 45, 163, 165, 171, 190, 194.
Lețcani — 165.
Leverda (Leorda — moșie) — 153.
Linchon (comerciant) — 21.
Lipcani — 45, 163, 165, 170, 189, 190,
192—194.
Lucăcești (moșie) — 113.
Lyon, 21

M.

Macovei, Adrian — 163.
Măghiar, Nicolae — 14, 24, 25, 27—29,
34.
Magyari, Andrei — 15.
Maramureș — 24.
Marăa Neagră — 29, 33.

Mavrocordat, Alecu — 158.
Mavrocordat, Alexandru Ion — 37.
Mavrocordat, Constantin — 34.
Mavrocordat, Ion N. — 34.
Mavrocordat, N. (hatman) — 134.
Mavrogheni, Eufrosina — 43.
Mavrogheni, Petre — 43, 84.
Mavrogheni, Sultana — 43, 152.
Mărășesti — 164.
Măscasul (moșie) — 51.
Mătășă, C. — 24.
Mediterrana, Marea — 15.
Meir Hofer, Leiba — 159.
Meitani, Ștefan — 56—57, 62, 54—66,
 69—72, 86, 93, 103, 112—115, 140—
 141, 153, 163, 177—179, 189, 199,
 200, 203.
Merlin, F.A. — 20.
Meruțiu, V. — 13, 23.
Metodie (preot) — 31.
Mihalic de Hodocin, Carol — 18, 25,
 87, 89, 91, 92, 95, 96, 113, 114, 168,
 169.
Mihăileni — 165.
Milcov — 62.
Milu, Neculai (logofăt) — 83.
Mirel, M. — 15.
Moara Grecilor (moșie) — 83.
Moisa (moșie) — 112.
Moise — 19.
Moldova — passim.
Moldova Nouă — 197.
Mollat, Michel — 13, 19, 20.
Moncastro (localitate) — 25.
Moncu, Grigore (medelnicer) — 63.
Moruzi, Alexandru — 39, 40.
Mosoarele (moșie) — 50, 103, 126.
Motogna, V. — 24.
Movilău — 25, 39, 42, 43.
Mrázec, L. — 13, 16, 23.
Munteori (Vrancea) — 28.
Mureș — Uioara — 12.
Muzănești (moșie) — 113.

N

Nathanson, I.B. — 190.
Năsturel, Petre S. — 125.
Neamț (ținut) — 28, 95, 151, 156—157,
 160, 171, 173.
Neamț (mănăstire) — 112, 172.
Neamțu, Al. — 15.
Negru, Ilie (birău) — 142.
Negruzzi, Costache (postelnic) — 78.
Neigebauer, I.F. — 18.
Nemeșiu, A. — 13, 26, 35.
Nicolaldis, Iordache — 190.
Niculescu, Vasile (serdar) — 135.

Nistru — 28, 39, 40, 43, 197.
Noua Suliță — 191.
Noua Huta (Polonia) — 16.
Nuța, Herșcu — 156.

O

Obedenaru, M.G. — 105.
Obedeni (moșie) — 203.
Obreja, Alecu — 10, 11, 18, 26, 78—
 91, 99—100, 102, 104, 117, 119, 124,
 129, 151, 152, 170, 183, 202.
Obrenovici, Miloș — 72, 73, 79, 178,
 179.
Ocnele Mari — 23.
Ocnita — 25, 113.
Oglinzi (moșie) — 112, 157.
Ogrădeanu, Ștefan (căminar) — 65.
Oituz — 26, 164.
Olaru, Radu T. — 148.
Olaru, Toader — 148.
Olt — 23.
Oltanu, Ștefan — 14, 24, 25, 27—29,
 34.
Onești (sat) — 145, 146, 164, 165.
Onofrei, Ion (rufetaș) — 142.
Oprescu, Gheorghe — 72—74, 93, 94,
 103—105, 113, 116, 140, 141, 163,
 166, 178—180, 200, 203.
Orășa Mare — 165.
Ostrovani (moșie) — 77, 80.
Oțetea, Andrei — 59.

P

Pahlen (conte) — 47.
Palade, Constantin (hatman) — 43.
Paladi, Dumitrașcu — 38.
Paladi, Petrace — 49.
Panciu — 172.
Pandele, Costache — 159.
Panu, Anastasie — 108.
Paris — 15, 196.
Pascal, T. — 12.
Păcurar (birău) — 31.
Pătrașcu, Corina — 15.
Părvan, Vasile — 24.
Petru Rareș — 30.
Peyssonnel, Charles de — 21.
Peytaven, S. — 81, 96, 97.
Platra — 112, 139, 156.
Pietricica — 165, 166.
Piscu (sat) — 172.
Piriul Boghii — 103.

Platon (filozof) — 19.
Platon, Gheorghe — 5, 104, 149, 152.
Plitos, Scarlat (serdar) — 73, 87, 113,
114, 115.

Pocești (moșie) — 33.
Podolia — 32.
Podu Iloaiei — 165.
Poduri (Vrancea) — 28.
Poenii Prisăcii (moșie) — 112, 157.
Poenile (cătun) — 103.
Pogor, Vasile (postelnic) — 192.
Poiana (sat) — 179.
Poiana Lipovenilor (moșie) — 112.
Polonia — 9, 16, 23, 33, 89, 93.
Popescu-Voitești, I. — 13.
Popovici, Vasile (serdar) — 158, 159.
Pozarevac (Iugoslavia) — 73.
Principatele Române — passim.
Privileghi, N. — 73.
Prohozești (moșie) — 113.
Prut — 45, 57, 68, 75, 77, 83, 94, 119,
156, 161, 162, 164, 167, 170, 175,
176, 184, 187—197.
Putna (ținut) — 27, 139, 151, 164, 165,
171, 173.
Puțul lui Mihailce — 164.

Q

Quicherat, L. — 19.

R

Racoviță, Constantin — 34, 38, 122.
Racoviță, Mihail Cehan — 35.
Rașcov — 43.
Răcăuți (sat) — 52.
Rădăuți — 163, 193.
Răducanu (mănăstire) — 52, 152.
Rediul Vechi — 165.
Reinhard (consul francez) — 40, 41.
Reno, Emanoil (revizor) — 136.
Rișca (mănăstire) — 44, 112.
Roman (ținut) — 165, 168, 171, 173.
România — 85, 105.
Roset, Grigore (agă) — 144.
Roset, Iordache, 43.
Roset, Scarlat — 82.
Roșca-Codreanu, Nicolae — 168.
Ruckman (baron) — 72.
Rusia — 29, 32, 42—45, 49, 75, 117,
160—163, 167, 176, 177, 184, 186—
189, 191, 194—197, 199, 203.

Rusu, Alecu — 33.
Rusu (birău) — 33.
Ruzberg (fabrică) — 79.

S

Sachelarie (baron) — 56.
Saros (Sarosy), E. — 92, 93, 115, 132.
Sava, A. — 17.
Schitul Frumoasa (moșie) — 113.
Schneider de Weismantel, Erasm Hen-
ric — 28.
Sculeni — 45, 163, 165, 167, 170, 171,
173, 189, 192, 193, 196.
Scurti, I. (cămăraș) — 137.
Scyla — 91.
Serbia — 72, 74, 79, 108, 163, 178—
184.
Sf. Spiridon, Epitropia generală a Ca-
sei Spitalelor — 54, 78 (mănăstire),
122, 124, 132.
Silezia — 23.
Siliștra — 179.
Simache, N. I. — 15.
Simic, Stoian — 73, 79.
Sinope — 33.
Sion, Constantin (paharnic) — 45.
Siret — 83, 94, 161, 168, 169.
Siria — 32.
Slatina (moșie și mănăstire) — 112.
Slatior (moșie) — 112.
Slănic (moșie) — 50, 78, 98, 123 (fere-
deie), 163.
Slănic-Prahova — 12.
Soium, Mendel Beer — 190.
Solonțu (moșie) — 113.
Soroca — 43.
Stamatiu, M. — 13, 87, 88, 90—93.
Stamatiu, Toma (sănger) — 44.
Stancouți (sat) — 30.
Stavăr, Iancu (serdar) — 44.
Stoicescu, Nicolae — 48, 87, 88.
Stroești (moșie) — 159.
Stroganov — 75.
Sturdza, Alexandru (vistiernic) — 45,
46, 192—194.
Sturdza, D.A. — 179.
Sturdza, Grigore (logofăt) — 43.
Sturdza, Mihail — 68, 73, 92, 99, 103,
120, 122, 123, 125, 126, 132, 147, 166,
167, 178, 181, 188.
Sturdza, Sandu — 43.
Sturdza, Vasile, (ispravnic) — 146.
Sturdza-Birlădeanu, Alecu — 76.

Sturza, Costache (beizadea) — 45, 144.
 Sturza, Ecaterina — 45.
 Sturza, Eufrosina — 45.
 Sturza, Ioniță Sandu — 45, 46, 47, 52, 54.
 Sturza, Iorgu — 44, 46.
 Sturza, Lascarache — 45.
 Sturza, Nicolae — 45.
 Șfîrzd, Pêtrache — 44—45.
 Suceava (ținut) — 28, 112, 147, 151, 171.
 Sulița — 165.
 Sulzer, Fr. I. — 27, 29.
 Suța, Ileana — 15.
 Suțu, Gheorghe (beizadea) — 76.
 Suțu, Nicolae — 10, 11, 18, 26, 76, 87, 152, 162, 167, 168, 191.

Ș

Șcheia — 165.
 Șimanschi, Leon — 6.
 Șipote (sat) — 27.
 Ștefan cel Mare — 26, 27.
 Ștefăniță, voevod — 27.

T

Tartaria — 32.
 Tazlău — 112, 160.
 Tecuci (ținut) — 139, 164, 165, 171, 173.
 Teisseyre, W. — 13, 16, 23.
 Telega — 140.
 Teleorman — 79, 203.
 Teodorescu, agă — 73.
 Tg. Frumos — 165.
 Tg. Ocna — passim.
 Tinca, Petrache (spătar) — 118.
 Tisăști (sat) — 50, 103, 123, 126, 142, 143.
 Tisoș, Scarlat (spătar) — 158, 159.
 Tîrziu (moșie) — 112.
 Tocilescu, Gr. G. — 13, 24, 184, 187.
 Tolic (moșie) — 112.
 Toporăuți (sat) — 27.
 Transilvania — 14, 21, 24, 26, 52, 67, 89, 123, 163.
 Trapezunt — 33.
 Troțuș — 16, 23—33, 49—52, 96, 103, 164, 172.
 Troțușanu, I. (logofăt) — 26.
 Tudor, Vasile (rufetaș) — 142.

Tudora (sat) — 147.
 Tudorăche, sulger — 38.
 Tulcea — 169.
 Turcia — 27, 32, 43, 74, 95, 118, 162, 163, 176, 177, 179, 180, 184, 186, 195, 203.
 Turcu, Constantin — 31, 149, 150.
 Tutova — 165, 171, 173.
 Tuzla — 25, 190, 197.

T

Țara Românească — passim.
 Țiganca (moșie) — 50.

U

Ucraina — 32.
 Umbrărești — 164.
 Ungureanu, Gheorghe — 14, 50, 51, 100, 139, 143.
 Urechia, V. A. — 11, 32, 47, 48.
 Urechești — 164, 165.
 Urusov, general-maior — 136.

V

Vadul Roșca — 169.
 Vaisman, Șulim — 146.
 Vajda, L. — 15.
 Valahia vezi Țara Românească.
 Valea Sării (Vrancea) — 28.
 Valea Seacă (moșie) — 157.
 Vasile Lupu — 27.
 Vaslui — 83, 171, 173.
 Vauban — 19.
 Văleni (cătun) — 103.
 Văratec (mănăstire) — 112.
 Vărăști (moșie) — 203.
 Veniamin Costache, mitropolit — 152.
 Veisa, Iacovache — 47, 49—51, 53, 55, 69, 73, 106, 128, 133, 144.
 Vesely, Friedrich — 165.
 Vexler, Moise Idel — 193, 196.
 Vidin — 179.
 Vișoara (cătun) — 38, 49—52, 103, 163.
 Vilara, Alexandru — 74—80, 85, 94—96, 104, 105, 116, 141, 143, 153, 155, 160—162, 173, 180, 181, 184—188, 191—193, 195, 200, 201, 203.
 Vițcu, Dumitru — 6, 30, 62, 67, 78, 80, 81, 93, 199.
 Vivante, Costache — 169.

Vîlcelele (sat) — 103, 126

Vînători (Neamț) — 112.

Vladimirescu, Tudor — 75.

Vlașca (ținut) — 75, 203.

Vrancea — 23, 28, 67, 96, 97, 116, 160.

W

Wielicka (Polonia) — 16, 93.

Winterhalder, Em. — 18.

Wollmann, V. — 15.

X

Xenopol, A. D. — 11.

Z

Zaharia, Costea — 147.

Zmîrdioasa (moșie) — 203.

Zorleni — 165.

Zugravu, Gheorghe — 34.

ABREVIERI

AIIACN — Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca.

AMM — Acta Moldaviae Meridionalis (Vaslui)

AMN — Acta Musei Napocensis

APR — Analele Parlamentare ale României

ARMSI — Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice

ARMSS — Academia Română. Memoriile Secțiunii Științifice

AȘSUI — Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași

CI — Cercetări istorice (ambele serii)

CvL — Convorbiri literare (ambele serii)

DIR — Documente privind istoria României

DRH — Documenta Romaniae Historica

RÊSEE — Revue des études sud-est européennes

RI — Revista istorică

RIAF — Revista pentru istorie, arheologie și filologie

SAI — Studii și articole de istorie

SCI — Studii și cercetări istorice (ultimele din CI, seria veche)

SCIM — Studii și cercetări de istorie medie

SCIV — Studii și cercetări de istorie veche

SCȘI — Studii și cercetări științifice, Iași

SMIM — Studii și materiale de istorie medie

SMIMd — Studii și materiale de istorie modernă

SUBB — Studia Universitatis Babeș-Bolyai

12. 1891

12. 1891

12. 1891

1

12. 1891

12. 1891

12. 1891

12. 1891

12. 1891

12. 1891

12. 1891

12. 1891

12. 1891

12. 1891

Coli tipo 14

Tiparul executat sub cd. 390
la **Întreprinderea poligrafică Iași**
Str. 7 Noiembrie nr. 49

30 li

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE,
„A. D. XENOPOL“
THE YEARBOOK OF „A. D. XENOPOL“
INSTITUTE OF HISTORY AND ARCHAEOLOGY

- I. Corneliu ISTRATI (ed.) *Condica visteriei Moldovei din anul 1816* (The Register of Moldavia's Treasury from 1816), Iași, Editura Academiei, 1979, 154 p., 15 lei.
- II. Dumitru ȘANDRU, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale* (Romania's Rural Population between the Two World Wars), Iași, Editura Academiei, 1980, 213 p., 18 lei.
- III. Gh. BUZATU, Gh. FLORESCU, *Al doilea război mondial și România: o bibliografie* (The Second World War and Romania: A Bibliography), Iași, Editura Academiei, 1981, XL + 214 p., 21 lei.
- IV. Gh. BUZATU, Al. PASCU, (eds.), *Anglo-Romanian Relations after 1821*, Iași, Editura Academiei, 1983, 304 p., 42 lei.
- V. Anton NIȚU, *Formarea și clasificarea grupelor de stil AB și B ale ceramicii pictate Cucuteni — Tripolie* (The Cucuteni — Tripolie Painted Pottery: the Emergence and Classification of the AB and B Style Groups), Iași, Editura Academiei, 1984, 136 p., 30 lei.
- VI. Al. ZUB, (ed.), *Culture and Society, Structures, Interferences, Analogies in the Modern Romanian History*, Iași Editura Academiei, 1985, 222 p., 25 lei.
- VII. Stela MĂRIEȘ, *Supușii străini din Moldova în perioada 1781—1862*, (Foreign Subjects of Moldavia between 1781—1862), Iași, Universitatea „Al. I. Cuza“, 1985, 174 p., 40 lei.
- VIII. Valeriu Florin DOBRINESCU, *Relații româno-engleze (1914—1933)* (The Romanian-English Relation 1914—1933), Iași, Universitatea „Al. I. Cuza“, 1986, 192, p., 25 lei.
- * Ecaterina NEGRUȚI, *Satul moldovenesc în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Contribuții demografice* (The Moldavian Village in the First Half of the XIX Century: Demographic Approaches), Iași, Universitatea „Al. I. Cuza“, 1984, 148 p., 444 lei.

30 li

22